

CURIOSA HUNGARICA

MAGYAR RITKASÁGOK

GYŰJTÖTTE ÉS MAGYARÁZZA

TÓTH BÉLA

— » • KÉPEKKEL ÉS HASONMÁSOKKAL -n—

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IROD. ÉS NYOMDAI R. T. KIADÁSA

MAGYAR RITKASÁGOK

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KIADÁSÁBAN

UGYANÉ SZERZŐTŐL MEGJELENT:

SZÁJRUL SZÁJRA. A MAGYARSÁG SZÁLLÓ IGÉI.

Budapest, 1895. XVI -j- 446 l. — Ára 3 forint.

MENDEMONDÁK. A VILÁGTÖRTÉNET FURCSASÁGAI.

Budapest, 1896. XII -f- 354 l. — Ára 3 forint.

FOGLALAT.

	Lap
Bevezetés.....	VII
I. Koholt nyelvmlékek	1
II. A kocsi	25
III. A magyar Faust	35
IV. Az atilla	56
V. A magyar királyné vize	68
VI. Különös emberek	79
VII. Üvegevők	103
VIII. A szónyi ikrek	108
IX. Gül baba sírja	116
X. Az arany venyige	131
XI. A paprika története	144
XII. A vas tüskök.....	156
XIII. Kuruzslók	185
XIV. Toldi Miklós fegyverei	218
XV. A nagy hordók	225
XVI. Magyarországi múmiák.....	229
XVII. Az egri kispap	241
XVIII. A léghajózás kezdete Magyarországon	273
XIX. A tárogató	283
XX. A hintó	300

BEVEZETÉS.

Ez a munka harmadik testvére *Szájraul szájra*¹ és *Mendemondák*³ könyveimnek.

Mind e művek az én apróságok kutatására hajlandó természetemben foganodtak. S hogy úgy mondjam: egymásból keletkeztek. A magyarság szálló igéinek eredetét kutatván hosszú évek munkájával, kezem ügyébe akadt a sok adat és kérdés, melylyel abban az egy munkában nem lehetett foglalkoznom. Nem engedte se a tér, se a rend, se a dolog természete. Vagy hogy is kerülhetne prosologiai műbe mindaz a sok történeti furcsaság, és cáfolatot követelő tévedés, mely a kutató elméjében nemcsak a képzettársulás révén, hanem a vizsgálódás véletlenségeinél fogva is felszínre jut! így támadt bennem a hit, a kedv, a cél, hogy a *Szájraul szájra* után megírjam *Mendemondák* című könyvemet. A velejáró kutatás megint az előbbi kétségekbe vetett, íme, mennyi minden van itt előttem, a mit nyomozni és megírni kellene, mert magyar dolog, mert érdekes dolog, s mert más nem vizsgálja és nem is méltatja tollára; de ebbe a könyvbe nem illik, nem tartozik, tehát megint csak benne marad a feledés, hogy ne

¹ TÓTH BÉLA, *Szájraul szájra. A magyarság szálló igei.* Budapest, az Athenaeum r. t. kiadása, 1895. XVI + 446. 1.

² TÓTH BÉLA, *Mendemondák. A világtörténet furcsaságai.* Budapest, az Athenaeum r. t. kiadása, 1896. XII 4- 354. 1.

mondjam-a megvetés homályában, ha én nem adom rá a fejemet, hogy összeszedegessem egy harmadik kötetbe! És ugyan lehet-e az?

Az Athenaeum részvénytársaság biztató készsége végét vetette aggodalmamnak. Nagy örömmel láttam, hogy ez a kiváló intézet egy pillanatig sem habozik, mikor arról van szó, hogy e szerény tanulmányaimból szinte egész cyclus fejlődjék ezzel az új könyvvel. Három kötet! Biz ezt nem hittem volna, mikor a régi Athenaeum kedves, ódon épületében a szálló igék gyűjteményéről tanakodtunk: vajon van-e szüksége ilyesmire a magyar közönségnek! Mert ez fényűzés. Ilyen könyveket a nagy irodalmak termelnek, mikor már az effélének is akad olvasója a sok, sok olvasó között. S mikor *Szájrul szájra* könyvem megjelent, külföldi barátaim, a franciák, a németek, az olaszok meglepő egyhangúsággal azt írták nekem: «Hát már kell az ön hazájában ilyesmi is?» Úgy látszik, kell. E sorozat két első könyvének sikerét nem a hazai és külföldi bírálat jóakaró kedvezésében, hanem a nagy ismeretlen, a magyar közönség érdeklődésében látom. Gyenge tudással, de erős szándékkal *magyar könyveket* akartam összeszerkeszteni. Azt hiszem, célt értem. Érzem, hogy az a két könyv nem teljesen nyomtalan a magyar művelődésben. Vagy legalább arra való, hogy nálam külön emberek ugyanezen a téren majd tovább dolgozhassanak, több érdemmel, több hatással.

Ez a harmadik könyv is csak az akar lenni, ami a másik kettő. Nem mondom, hogy ismeretterjesztés; még kevésbbé mondom, hogy tudományos¹ célú kutatás. Tőlem, a tulajdonkép szépirodalmi írótól nem teüik egyik sem. De a magyar művelődés egynémely dolgainak egyszerű fölemlítése: Érdeklődés gerjesztése olyasmik iránt, amikkel a nálam avatottabbak fontos

munkáik közegett nem igen foglalkoznak. Ilyen a curiosum, a furcsaság, a ritkaság, az anekdota. «Szedjétek fel a maradék darabokat, hogy semmi el ne vesszen benne.» (János, 6, 12.) Mert ez mind a magyarság kincsének morzsaléka. Ezért nem irtózom tőle, hogy nagyra nem törő, csendes munkásságomnak compilatio a neve. Ha akad egynehány magyar ember, akit ez a sok innen-onnan összehozott, tarka halomba rakott adat az érdeklődés révén nemzeti művelődésünk megismerésére és szeretetére serkent: már jót cselekedtem és célokat értem. Mert ezek az én olvasóim lesznek a tudományos magyar könyvek olvasói. A curiosum tereli őket az igazság, a furcsaság a komolyság, a ritkaság a törvényszerű rend, az anekdota az oknyomozó történet vizsgálatára és kedvelésére. A hit kétségei közegett a babonás rejtelmekbe merülő mai világ számára sem lehet elégszer kinyomtatnunk Hatvani István, a debreceni bűvös professzor KAZINCZY SÁMUEL-féle históriáját, a hatalmas erejű csúfolódást, mely minden okos elmélkedésnél jobban veri ezt a mai asztaltáncoltató babonáságot. A vas tuskúk furcsa kérdése eszünkbe juttatja: mennyi kutatni való van régi városaink helyi történetében. Az egri kispap vagy a régi kuruzslók története mind egy-egy kor lelkének képét tárja föl. S az anekdotákban benne van az *ember*, az erős közvetlenséggel élénk álló én, aki mindig érdekes, mindig közműnk való, s akit a történetírás mai rendszere szinte mellőz, mert az adatok tengerében legtöbbször elvész a személy.

Köszönettel tartozom mindazoknak, akik engemet ez aprólékos, gyakran hiábavalóknak látszó részletes-gű kutatásokkal járó múmiámban támogattak. Az I., II. és XI. fejezet kidolgozására DR. TOLNAI VILMOS, főgymnasiunai tanár urat kértem föl. Igen nagy hálával tartozom DK. HAJÓS LAJOS ideg orvos úrnak, ki az egri

kispap egykor oly híres esetét a mai tudomány szempontjából olyan kommentárral kísérte, mely a neuropathologia népszerűsítésének terén, azt hiszem, kiváló becsű dolgozat.

E könyv adatainak helyesbítését, bővítését köszönettel fogadom.

Budapesten, VII., Abonyi-u. 31., 1899. júniusában.

Tóth Béla.

I.

KOHOLT NYELVEMLÉKEK.

A mi irodalomunk sem szűkölködik koholt nyelvemlékek nélkül. Keletkezéseiket nem róhatjuk fel anynyira szélhámosok nyereségrevágásának és egyes olyan emberek hiúságának, a kik történeti okleveleket hamisítanak, hanem inkább az elvakult fajszeretet törekvésének, hogy nemzetünknek ideig-óráig tartó dicsőséget szerezzenek, meg annak a kedvtelésnek is, amelyet régi emlékek koholása az ügyes utánzóban ébreszt. Nem is is keltettek minálunk olyan feltűnést, mint a cseh irodalomban LINDK JÓZSEF 1814-ben «talált» *Wysehradi éneke*, vagy HANKA Vencelnek az «ócséh előidőkől származó» felfedezései, 1815-ben a *Königinhofi*, majd a *Grünebergi* kéziratok, 1828-ban a *Górlitzi töredékek* s két évvel utóbb *Libussza jóslata*, melyeket még ma is sokan valódiaknak tartanak, bár igen heves toliharcok közben a komoly szlavisták, mint például a nagy tudományú JAGIC, hamis voltukat kiderítették; olyan botrányperre sem került minálunk a sor, mint Franciaországban, hol az ügyes és furfangos VNAIN-LUCAS 1861 -től egészen 1869-ig gyártotta az emlékeket (Pythagoras, Mária Magdolna, Cleopatra, Nagy Károly, Rafael, főleg pedig Pascal leveleit) s ezekkel a könnyen hívő Michel Chaslest, az Akadémia tagját, vagyonilag és erkölcsileg úgyszólván tönkretette, míg végre turpissága kisült s börtönnel lakolt érte.

A mi koholt nyelvemlékeink a következők: 1. a koholt hún-székely betűkkel írott *gellei imádságos könyv*; 2. *I. András korabeli imádságok* LITTERATI NEMES SÁMUEL más huszonhárom hamisítványával; 3. a *túróci fakönyv* (hún-székely írású); 4. a *rohonci codex* (hún-székely írású); 5. a *Somogyi Antal-fele énekek*; 6. kétes volta miatt még a *Karacsay-codexet* is ide számíthatjuk.

A *gellei imádságos könyv*. Tudtunkkal a legrégebb hamisított nyelvemlék az állítólag *Géllé* pozsonyvármegyei községből származó imádságos könyv. Eredetije (?) nincsen meg, egyik másolata a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában van (Történ. 4-rét. 38. szám) egy nagyobb Cornides Dániel-féle colligatumban; másik példánya a maros-vásárhelyi Teleki-könyvtárban, hol azt Szabó Károly megvizsgálta. Teljes címe: «*Libelltis Precum quotidianarum, cniusdam venerandi Senecionis caractere Scythico magarico Symbolum Sancti Athanasii, Orationem Dominicam, Salutationem Angelicam, Credo, Decalogum, Confiteor, et Psalmos poenitentiales continens, hebraico more a dextra ad sinistram versts exaratus, cuius alphiabetum pagina sequente licet videre.*»¹ Az egész egy negyedrért összehajtott ív, hátulról számított első oldalán a cím, másodikán az *ábécé*, harmadikén szent-Athanázius hitvallása, a sorok közt az állítólagos szittyamagyar írás alatt, annak latin megfelelőjével, a következő 3—8 oldalon pusztán a többi szöveg, a 9 — 16 oldal tiszta, beiratlan. Cornides Dánielhez ez az imádságos könyv Hájós István Gáspártól, az aradvármegyei Szent-Anna¹

---

¹ [Mindennapi imádságok könyvecskéje, mely egy tisztes öreg emberé volt; szittyamagyar betűkkel benne vannak: Szent Athanázius hitvallása, az Úr imádsága, az üdvözlőgy, a hiszekegy, a tízparancsolat, a gyónás és a bűnbánat zsolttárai, zsidó módon jobbról balra írva; az *ábécé* a következő oldalon látható.]

vármegyei gellei plébánosnak Gettóhoz írt levele szerint egy Ketskeméthy nevű odavaló öreg emberé volt, kitől Kalló a könyv olvasását megtanulta, sőt ábécéjét is leírta s azt 1777 tavaszán Gettóval közölte. Ez figyelmeztette őt, ügyeljen a könyvre, hogy el ne vesszen; minek következtében Kalló az öregtől a könyvet elkérte, lemásolta s másolatát 1777. október hó 20-dikán kelt levelével három példányban elküldötte Gettóhoz, azzal a megjegyzéssel, hogy az öreg Ketskeméthy még május 3-án elment volt hazulról a mária-celli búcsúra s könyvével együtt még mindég oda van, úgy hogy ily szokatlan hosszú elmaradásából azt kell következtetnie és hinnie, hogy az öreg valahol útközben elhalt. Ez az imádságos könyv indította Hajost egy kis munka megírására, melyben általában a hún-székely írásról s a gellei imádságos könyvről szól és szórúl szóra közli Kallónak Cettohoz írott levelét; címe: «*Monumentum Literarium Hnno-Scythicum. Stph. Hájos. Aunopoli. 1780.*» [Akadémiai könyvtár kéziratára. M. nyelvű, ívrét. 3. sz.]

Az imádságos könyvet RÉVAI még valódinak tartja; az *El ab. Grammatica* I. r. 127. oldalán, sőt külön táblázaton ábécéjét is közli. TOLDY FERENC *Irodalomtörténeté.* nek 1852-iki, II. kiadásában, 39. 1. *székely imakönyv* címen becses írás- emlékeink közé sorozza, bár a betűk mivolta »tetemes újításokon mehetett immár keresztül, mert az írásmód az új-magyarhoz van alkalmazva, s maga a szöveg a múlt századnál nem régibb.« TOLDY-ban sem az írás felfedezésének különös körülményei, sem az írásmód, sem a tartalom nem ébresztettek gyanút. SZABÓ KÁROLY azonban *A régi hún-székely Írásról* szóló nagybecsű értekezésében (*Budapesti Szemle*, 1866) apróra kimutatja, hogy a gellei imádságos könyv nem egyéb koholmány nál. Megállapítja, hogy egyetlen betűje sem egyezik az ösmert és hiteles hún-székely emlékek

jegyivel; hogy a hosszú és rövid magánhangzók meg vannak jelölve, meg a kétjegyű mássalhangzók, sőt az *y* is járja, ami mind nincs meg a hún-székely írásban. Szövege pedig szórúl-szóra egyezik a KÁJONI Jánostól kiadott *Cantionale Catholicnm* szövegével (első kiadása 1676., melyet a XVIII. században számos kiadás követ.)

Ezekon a belső bizonyítékokon kívül igen különös annak a Ketskeméthy nevére öreg parasztnak a szereplése, hirtelen eltűnése, szóval az írás előkerülésének külső körülményei, úgy hogy teljes biztossággal rámondhatjuk a gellei imádságos könyvre, melyet FISCHER KÁROLY ANTAL (*Hun-magyar írás*, 1889) a titokzatos öreg után «Ketskeméthy-félc imádságos könyvnek» nevez, hogy koholmány. Koholtak betűi, melyek nem másfélék, mint bármely titkosírás önkényesen alkotott jelei, koholtak a felfedezés körülményei, s talán nem vétjük el az igazságot, ha az egészet vagy Kalló, vagy Cetto rossz tréfájának tartjuk, melylyel a tudós és lelkes Hajóst becsapni akarta.

Litterati Nemes Sámuel koholmányai. A legnagyobb feltűnést s a legtöbb vitára adtak okot az *I. András korabeli imádságok* néven ismert koholmányok, melyek LITTERATI vagy LITERATI NEMES SÁMUEL kezéből kerültek ki. LITTEHATI NEMES SÁMUEL, kinek származását a magyar nemes családok törzskönyveiből kideríteni nem lehet, született 1796-ban (hol?). Neveléséről, iskolázásáról nem tudunk semmit. A harmincas években tűnik fel mint buzgó régiségbúvár s kortársai csakugyan Jankovich Miklós mellett, kinek kincseit jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi, a legkiválóbb és szakmájában legjáratosabb régiségbúvárnak tartották. Régiségeket kutatva bejárta az országot, Ausztria határos tartományait, Olaszország északi részét azzal a szándékkal, hogy megmentse főleg a külföldre került magyar vonatkozású emlékeket az elkallódástól. Kirándulásairól ren-

desen kincsekkel megrakodva tért haza és budai régiség-árus boltja telve volt oklevelekkel, kéziratokkal, könyvekkel, pénzekkel, pecsétekkel, fegyverekkel. (*Jelenkor* 1835, 55. sz.; *Századunk* 1840, 90. sz.) Régiségeinek egy része az Akadémiához, más része Jankovichhoz s innen a Nemzeti Múzeumhoz került. Irodalmilag is működött, miről bizonságot tesznek a *Századunk* 1830. és 1839-iki évfolyamokban megjelent *Antiquariusi levelek* és számos ismertetése magyar oklevelekről a *Jelenkor*, *Hasznos Multságok*, *Társalkodó*, *Athenaeum*, *Hírnök* című lapokban és folyóiratokban. Régiségeit dicsérettel ismerteti halála után KELECSÉNYI JÓZSEF a *Magyarország és Erdély képekben* című folyóirat 1855-diki évfolyamában. Meghalt 1842. szeptember hó 19-dikén Komáromban, hol szintén régiségek után kutatott. (V. ö.: SZINNYEI, *Repertorium* és WURZBACH, *Biographisches Lexikon*).

Úgy látszik, az okiratokkal való foglalkozás vitte arra a gondolatra, vajon tudná-e utánozni a régi írásokat s midőn tapasztalta, hogy koholt hártýáit és leveleit a korabeli tudósok és gyűjtők, köztük Toldy' Ferenc és Jankovich Miklós, valódiaknak tartják, talán inkább kedvtelésből, mint nyereségvágyból, egyre-másra gyártotta az ilyesmiket. Hamisításaiban elég ügyesen járt el: régi, tisztán maradt hártýákra, papirosokra írt rozsdás téntával s úgy látszik szépiafestéssel magyar, latin, német, szláv szövegeket, utánozva a középkor gót, latin, cyrill írását; sőt még ős-magyar, tatár és kínai betűkre is vetemedett. Ezeket az írásokat azután régi könyvtáblákba ragasztva, összegyűrve és szaggatva »fedezgette és fedeztette fel — hol maga, az ő régiségbúvár kirándulásain, hol másokkal, ügyesen nyomra vezetve az illetőket. Első hamisítványát, egy kínai íráshoz hasonló jelekkel beírt lapot, már 1830-ban adta el Jankovich Miklósnak, az utolsók már halála után kerültek elő

mindenfelől. A hatvanas években MÁTRAY GÁBOR, mint a Nemzeti Múzeum könyvtárának őre kezdte összegyűjteni e furcsaságokat és az ő sürgetésére vásárolták össze a még kaphatókat «a szakmunkák pénztárából, hogy a Nemes Litterati Sámuel-féle hamisítványok lehetőleg együtt legyenek», a mint ezt egy 1876-ban vásárolt darabra írva láthatjuk. Jelenleg két nagy dobozban huszonnégy darabot őriz a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratára, de valószínű, hogy az 1889-ben felbukkant, de csakhamar ismét eltűnt *túróci fakönyv* és a M. T. Akadémia kéziratárában őrzött *roliond codex* is az ő műhelyéből került ki.

Érdekes, hogy nemcsak okleveleket, írásokat koholt, hanem NAGY IVÁN, híres genealógusunk szíves közlése szerint régi ékszereket, pecsétet is. Kőrútjain sok régi okleveleket úgy szerzett, hogy nem pénzért vette, hanem hamis ékszerekért cserébe kapta.

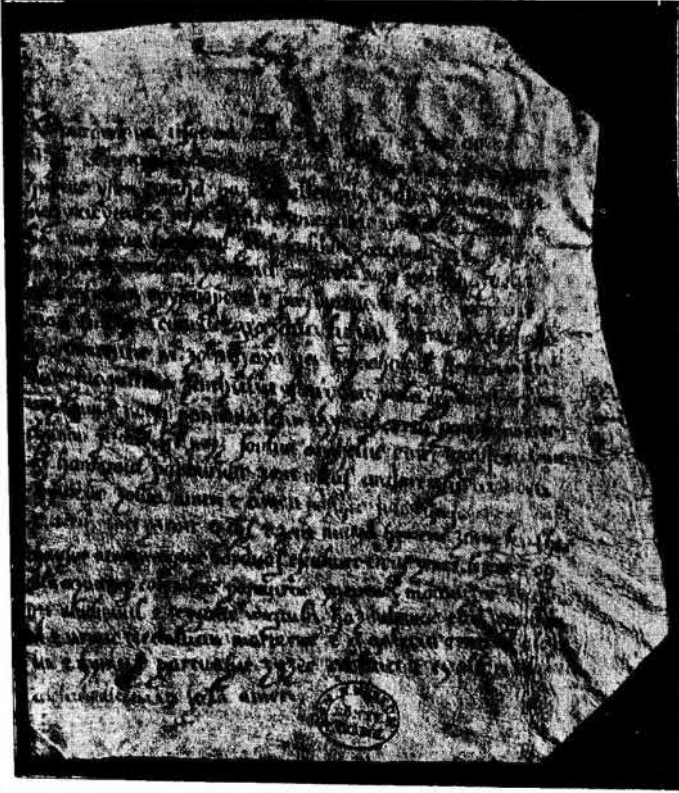
Koholmányainak ismertetését a leghíresebbel, az I. *András korabeli imádságokkal* kezdjük meg. LITTERATI NEMES SÁMUEL 1842-ben Klagenfurtban több codexet «szerezvén», «talált» köztük egy kis negyedret, hárttyára írt, 155 levelű breviáriumot is, mely a következő szavakkal kezdődik: »*Incipit cantus de sandis per articlunum anni et p. (preces) de conceptione beate virginis*« és Aranyszájú Szent-Jánoshoz fohászkodván így végződik: «*Vale vir dei et memento mei.*»

JERNKY JÁNOS szerint, ki ezeket az imádságokat roppant buzgósággal és tudományos részletességgel fejtegette *Magyar nyelvkincsek az Árpádok korából* című munkájának 11. kötetében (1854), a könyv leírása a következő: «Bekötése e' könyvnek sokkal későbbkori 's megújítását árulja cl. Háta ugyanis bőrhártyával van behúzva, tábláját pedig ősnymati latin és szláv nyelvű, vallásos dolgokat tárgyazó levelekből összeragasztott boríték képezi: minek külsejére mind a' két tábla' színén

ismét bőrhártya-boríték Ion ragasztva, oly módon, hogy a' felső, vagyis a' könyv' dőlapjánáli oldalán magyar, alsó vagy véglapjánáli részin latin szövegű, elég homályos régi irat vehető észre; következőkép e' két külső borítéki hártya a' könyvvel, vagy annak tartalmával legkisebb kapcsolatban sem áll, hanem észrevehetőleg újabb időkben alkalmaztatott táblaborítékúl. A mennyire az írás így olvasható volt, SZABÓ JÓZSEF soproni tanár már 1844-ben a *Századunk* 7-ik számában közölte a szöveget, de hibásan. A breviáriumot Litterati Nemes Sámuel'től Jankovich Miklós vette meg, kivel JERNEY JÁNOS szerződéssel kikötötte, hogy csakis ő közölhesse és fejthesse meg az érdekes emléket. Ehhez azonban csak 1850-ben foghatott, minthogy előbb keleti utazása, majd Jankovich halála (1843), azután pedig a szabadságharc akadályozták meg ebben, míg végül a breviárium Jankovich hagyatékából a Nemzeti Múzeumba kerülvén, kifejthette belőle a két hártyát és azt szórúszóra, sorról-sorra megmagyarázva, mai nyelvre fordítva, az eredetinek hű másolatával kiadta az említett munkában. Jerney egyáltalán nem kételkedik a két hártya valóságában. Összehasonlította Szent Istvánnak 1001-ből és Kálmánnak 1109-ből származó oklevelével, külföldi XI. századi codexekkel és írásokkal, »melyegybe-hasonlítás nyomán, miután a' hártya durvaságánál fogva is kedvező ítélettel vagyok eredetisége iránt — ezen két darab iromány valódi, eredeti és a' diplomatikai szabályok szerint a' kor' kívánatainak mindennemű kellekeit homlokán viselő régiség. Minek következtében e' páratlan nemzeti kincsünk' eredetiségét, ha valakinek netalán, eszébe jutna kétségbe vonni, vagy akárminő szellemtől ingereltetvc legkisebb gyanúval illetni: annak nehézségeit 's kétségeit eloszlatni, továbbá is fölvilágosítani, minden időben késznek nyilatkozom, sőt védelmezőül föllépni legszentebb kötelességemnek tartandom.« Előszó-

val együtt magyarázatai nyolcvanegy oldalas értekezésé bővülnek ki, melyben a legnagyobb könnyűséggel siklik el a szemmel látható és kézzel fogható nyelvészeti kép-

T. ANDRÁS KORABELI IMÁDSÁG.
(Litterati Nemes Sámuel koholmánya.)

telenségek fölött. Toldy FERENC, ki irodalomtörténetének 1852-iki kiadásában még valódinak tartja, az 1862-ikiben már «gyanús»nak, az 1864-ikiben pedig «több mint

gyanúsak» itéli. LÓSKAY BEKÉNY az ő 1863-ban megjelent irodalomtörténetében még mint «becses nyelvkincs»-ről szól róla, épen így SZOMBATHY IGNÁC a *Tanodái Lapok* 1865-iki folyamába írt *Böngészd legrégebb nyelvémlékeinkben* című cikkében; de már SZABÓ KÁROLY *A régi hún-székelly írásról* szóló nagy értekezésében (*Buda-pesti Szemle* 1866) határozottan hamisnak nyilvánítja, valamint TOLDY irodalomtörténetének negyedik, Gyulai Páltól javított 1878-iki kiadása is kimondja: »alig kétséges, hogy Litterati Nemes Sámuel gyártmánya«. Álljon itt mutatványul az egyik, 21 soros hártjának (a másik 18 soros) címe és első mondata:

*Orao qudana usque ad Aplice sedis gram fide omniu
2 Xpi Saluatoris regem eligenda.*

*O ihs 2 zent maria azzont hyweuc ysten roncha papa
tir elleneith bodug leo urc mcgwacytwac nhelveun chon-
citwac uodolba wagac ba cun futna hazudni zeles feuldun
Zatan deug wezetesuen nypet 2 weutelun zoigwent pagan
eb mezt. . . .*

JERNKY JÁNOS átírásában:

*Oratio quotidiana usque ad Apostolicae sedis gra-
tiam in fide omnium et Christi Saluatoris religionem-
eligendam.*

*ó Jézus és szent Mária asszonyt hívok! Isten rontsa
pápa úr elleneit, bádog Leo pápa úrnak. Megvakítvák,
nyelven csonkítvák, ódalba vágók bakón futva házuktól
széles földön Sátán dög vezetésén népet és vét felen szegényt
pogán eb vesz. stb.*

LITTERATI NEMES SÁMUEL többi hamisítványa nem vált oly híressé, mert már Jankovich Miklós, ki a legtöbbet megvásárolta, gyanúsaknak, sőt hamisaknak találta s ezért nem is hozta nyilvánosságra őket. Némelyiknek írása, anyaga és rajzai valóban nagyon is együgyűek arra, hogy csak valamennyire jártas embert is elámítsanak; szinte úgy látszik, mintha csak előgyakorlatok

lettek volna a híressé vált I. András korabeli imádságokhoz.

A többi koholmány sorban a következő.

1. *Térképek a XV. századból, kis negyedréti lapok, néhol tájképekkel és címerekkel. Rajta MÁTRAY GÁBOR jegyzetei: «Emptae e collectione Il-da Nicolai Jankovich mense Januario 1852 aureo 1^{1/5}. Mappae membranaceae videntur temporibus Sigismundi adscribenda esse, cam in iconismo Budensi arcis in turri praealta appareat scutum Sigismundi Imp. ac. Regis cum duobus leonibus.»¹ 1865. július hó 14-én azután, ritka becsületességgel meghagyva az előbbi megjegyzést alójárja: «Mappae in pergamena delineatae nimio pere suspetae mihi videntur; manum enim falsificatoris, in fabrica Samuelis «Nemes Litterati plura huius módi quondam exarantis produnt.»*

2. *Magyar képes krónika 1301-ből.* Harminchat keskeny 16-rétű hártylevél arcképekkel, városok, tájak rajzaival, latin és magyar magyarázó feliratokkal. A képek színei tarkák, élénkek, valóságos modern jaquarellek.

1851. június hó 18-án vette meg a Múzeum gróf Széchenyi Lajos alapítványából Csillag Károly ügyvédől, ki azt állítólag atyjától örökölte. MÁTRAY GÁBOR szép tokot csináltatott néki és 1854. július hó 24-én nagy kegyelettel felolvasást tartott róla az akadémiában.

3. *Hungaria in Megas distincta und describitur Ludovicus Horváth kim. hung. hof. Kancelist zu üfen 1485.* Negyedréten német szöveggel, egy

¹ Markovich Miklós második gyűjteményéből vették 1852. januáriusában, 1^{1/5}, aranyon. A hártya-térképeket, úgy látszik, Zsigmond idejében írták, mert Buda várának képén, az igen magas tornyon, Zsigmond császár és király paizsa van két oroszlánnal.

² A hártýára rajzolt térképeket fölöttébb gyanúsaknak látszanak nekem; a Nemes Litterati Sámuel gyárában egykor írott számos ilyesmi ennek a hamisításnak a kezére vall.

térképpel és a királyok arcképeivel Árpádtól kezdve; a térkép aljára odaragasztva LITTKRATI NEMES SÁMUEL kezeírása könyomatban. A bőrkötés első tábláján belül a következő jegyzet: «A szakmunkák pénztárából, hogy a Nemes Litterati Sámuel-féle hamisítványok lehetőleg együtt legyenek még két hasonló kézirattal együtt 5 o.

MAGYAR KÉPES KRÓNICA, 1301.
(Litterati Nemes Sámuel koholmányából.)

é. forinton megvásároltatott. 1876. jún. 1.»

Magyar képes krónika 1301-ből. MÁTRAY GÁBOR magyarázata: A 12-ik lapon látszik az öreg Salamon vagy hihetőbben atyja I. András király képe; mellette újabbkor, talán XIV. vagy XV-dik századi chronostichon SALAMON REX VIKIUVS CESSIT REG (num). K fölött régi apró betűkkel e szövegirat: »*ila b'ala main lolu unnia illuiavit.*« (*ila beala Maria Lollim muniim illuminavit*). A chronostichon 1173 ra mutat.»

4. *Selmebányai codex* a XVI. századból. Kis 8-rét. 1857-ben vették Raitsits Ferenc ügyvédől, ki állítólag Litterati Nemes Sámuel veje volt, több más kéz-irattal. Colligatum: imák, jegyzetek Selmebánya város számadásaiból, magyar versek. MÁTRAY GÁBOR ráírta: «A 15—08. lapokon lévő magyar töredék s a közbeszótt magyar versezet gyanúsaknak s újabbkori író gyártmányának látszik lenni; miután a versezetben

újabbkori írók, szokásmódok s olly családnevek fordulnak elő, melyek sem Broderies munkájában «de proelio ad Mohács» nincsenek, sem a mohácsi csata évében ismeretesek nem voltak p. o. Eszterházy, Teleki.«

5. *Spéculum celebrorumn Hungarorumn. 4-rét. Magyar királyok és kiváló férfiak arcképei, tizenegy nagy negyedrét levélen, állítólag a XV. vagy XVI. századból. Rajta Mátray következő jegyzete: «Ex Rád (Cottns Nógrád) Budám in manus D. Jós. Szabó devenit; a quo e fundatione Széchenyi 10 finis redemium. 1S57. Codex hic mihi quidem suspecius, a herediñs famosi quondam Antiquarii Samnclis Nemes Lilterati compara/us, ob conspeduni diám huiuscemodi fabricatornm cognifionis causa facilius assequienduni retinendus esse censcbatur.»¹*

6. *Theatrm. herolt. celebrm hungm,* az előbbihez hasonló tartalommal, nagyon együgyű hamisítvány.

7. *Képes codex,* kis 16-rét, a 3. alatt említett térképekkel vásárolták meg 1876-ban.

8. *Az Esterházy család némely tagjairól s a fraknoi vár egykori jövedelmei.* Festett címerekkel. Nagy 1 -rét. Megvétetett 1858. L. N. S. örököseitől.

9. *Kínai írás* negyedrét hártján. Alján ezek a szavak: «Ezt a Fogán írást a Toroczkoí jukba lelte a fiam 1702 esztendőben.» Hátsó oldalán pedig: »Az 1830 esztendőben Pesten Litterati Nemes Sámuel gyűjteményéből szerzém ezen másoknak megtsalására tudatlanái koholt és ezen felírással jegyzet levelet: Ezt a Pogán írást stb. (1. fent). Melynek hamis voltát a bő

---

¹ [Rád nógrádmegyei községből került Budára, Szabó József úrhoz, kítől a Széchenyi-alapítvány 1857-ben 10 forinton megvásárolta. A codexet gyanúsnaK ítéltm, összehasonlítva a néhai hírhedt régiségárús, Litterati Nemes Sámuel hátrahagyott koholmányaiyal; az ilyes gyártmányok könnyebb felismerése végett megörizendőnek véltük.]

is, melyre az írás igen késői vízfestéssel tudatlanul mázoltatott és könyvnek borítékja jeleit fenntartotta nyilván bizonyítja. Id. Jank.-ovich| Miklós.«

10—11. *Két cyrill írásit oklevél, az egyik függő pecséttel.*

12. «*A ii. népi nemes Német Aliter Tankó familiának Armálissa 1626-ból.*»

13. *1590-ből eredő okirat.* Simon Benedek Körmen városának főbírája és a tizenkét esküdt bizonyítják, hogy Taba András Foryan Andrástól három holdnyi földet vett 6 forinton és 40 pénzen. Papiros, vörös-zöld selyemzsinórú nagy városi pecséttel.

14. Nagy ívrét papírlap olvashatatlan írással. Hátsó oldalán a következő jegyzés: «Ezen átkozott írást a Cilleji várba kaptam. L. N. S. 1839.»

15—16. Két kis tizenhatodréti hártya codex. A borítópapíron MÁTRAY GÁBOR jegyzése: «Néhai Literati Nemes Sámuel budai gyárában csalásra készített, s régiség álszínét viselő képes kézirat két példánya. Beosztották a kéziratok gyűjteményébe. 1874.»

17. *Kajtan tatár kán menedéklevele. Hártya. Hátsó oldalán a következő látszólag kétféle kéztől eredő jegyzések: «Assecutoriae a Principe seu Chano Tartarorum nomine Cajtan lingua hnngarica. 1243.» — «Inlegibilis.» — »Jankovich. A° 1837.»*

18. *Kadán tatár kánnak a kolozsvári, deési és besztercei várnagyokhoz intézett, 1242-ben kelt latin nyelvű parancsa (jevlik) alúl aláírás helyett tagra-szerű kézijegy: temga.* Negyedréti hártya, égés. helyével; az írás nyolc sor. Jankovich gyűjteményéből került a N. Múzeumba. JKRNKY JÁNOS rézmetszetű másolattal és bő magyarázattal közölte a Tudománytár 1842. évfolyamának 321—350. lapjain.

19. *Ósmagyar írás keskeny hártyaszalagon.*

20—21. Két régi magyar nyelvű levéltöredék.

KÍNAI ÍRÁSOS HÁRTYALAP.
(Litterati Nemes Sámuel koholmánya)

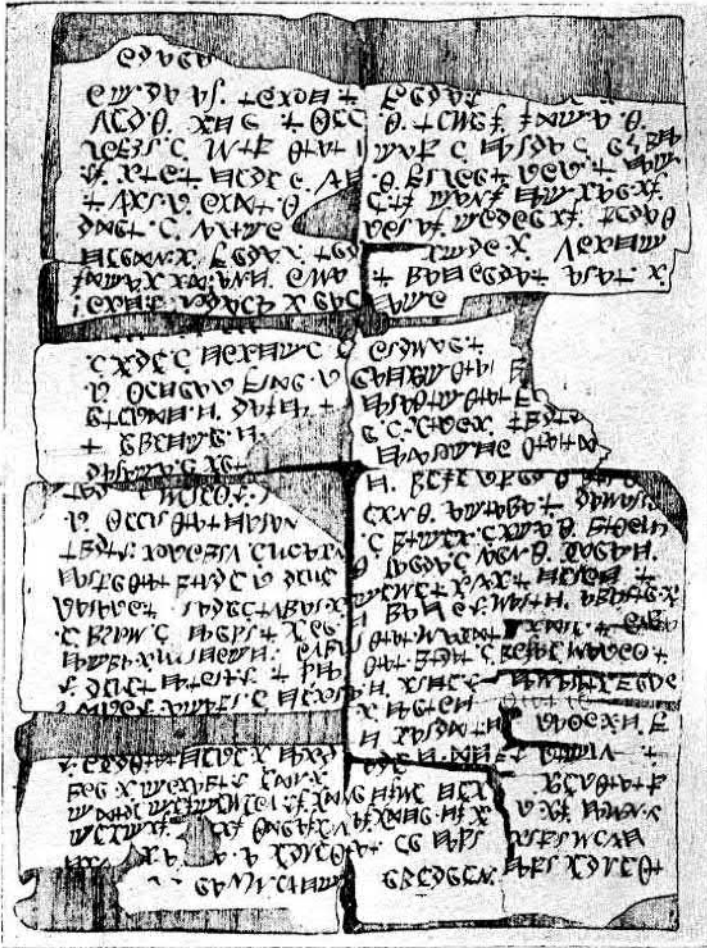

22. Nagy Károlynak 802-ből való oklevele.

28. *IV. Bélának* 1266. aug. hó 7-én kelt oklevele, keskeny hártya. Raitsits Ferenc ügyvédől véték, 1857.

24. *A győri káptalan* nyugtatványa valami Nagy család okleveleinek átvételéről 1347. Keskeny hártyszalag. Raitsits Ferencről 1857-ben.

A túród fakönyv. 1839-ben hírlapi értesítés folytán JKRX EY JÁNOS figyelmessé lett egy hírre, mely szerint Túróc vármegyében valami hún-székely betűkkel írott oklevél bukkant föl. Utána kérdezősködve a dolognak Cherven Tamás szentkereszti plébános, később beszercebányai apátkanonok, megküldte az írás másolatát és a Bél Mátyás-féle hún-székely ábécé alapján megfejtett olvasását is; később az Akadémia megkeresésére eredetijét is. Cherven Tamás előadása szerint 1839-ben akadt rá a túróc vármegyei Stubnya fürdőben Jezerniczky István vármegyei adószedőnél, ki azt állította, hogy az okiratra az ősrégi Raksányi család levéltárában akadtak rá. Az okirat sötétbarna nyírfahéjra (*Betula alba*) van koromfekete ténálval írva, éles «írótokra valló vonásokkal.» Az avúltság miatt a 21 centiméter magas és 13 centiméter széles nyírfahártya öt külön darabra szakadozott. Tartalma 127 személynév, ezek közül 56 előfordul a Bebek Imre országbírótól 1391-ben kiadott Túróc vármegyei regestromban. Személyneveken kívül csak a következő hat szó fordul elő benne: *vétizlő nemeknek, fia, fiai, én, vétiza* JERNEY JÁNOS ezt is kiadta magyarázatokkal és másolattal: «*Közlemények a hun-scitha betűkkel írott Túróc vármegyei régiségről*», *Tudománytár*, 1840, de a különben igen könnyen hívő és hamar lelkesedő tudós nem mer az emlék valódiságáról határozott nyilatkozatot tenni. TOLDY FERENC szerint azonban: «legnagyobb régiségre mutat és leghitelesebbnek látszik».

A TÜRÓCI FAKÖNYV. (A Tudománytár másolata után.)

SZABÓ KÁROLY idézett értekezésében *A hún-székely írásról* (Budapesti Szemle, 1866) alaposan kimutatja koholt voltát: gyanús maga az irat anyaga,

a nyírfahéj; gyanús az írás élessége, a mi író tollra vall és koromfeketése, mintha csak egészen fris, volna; valószínűtlen, hogy Túróban használták volna a székely írást, holott az összes források és emlékek csakis Erdélynek székegységére utalnak; a betűk mivolta pontosan megegyezik, a Bél Mátyás közlött betűkkel, melyek már gömbölydedek s nem tüntetik fel a régi rovások rideg vonásait; még az 1501-ből származó Csík-Szent-Miklós-i fölírat betűivel sem egyezik, holott állítólag a XIV. századból kellene származnia; nem ösmeri a nyírfa hártya a hún-székely írás sajátosságait, hogy az *e* hangot ritkán írja ki, mivel az benne van a betűk nevében, *ezer* helyett csak *zr-t* ír; ez pedig az *e-t* mindenütt kiírja, sőt a mai kétjegyű mássalhangzókat is, melyeknek a hún-székely írásban egy jegyök volt; az egész iratban egyetlen összefüggő mondat sincs, mintha a koholó nem bízva nyelvtörténeti tudományában, nem merte volna írni; az előforduló *vétizlő*, *vetiz* pedig koholt szavak, okleveleinkben *vitte* (1248), *vitéz* (1268, 1296, 1300) fordul elő. SZABÓ KÁROLY szerint képtelenség, hogy ez a »thúróczvármegyei vétizlő nemeseknek« valódi névjegyzéke legyen. Ki volt készítője, erre nézve nem nyilatkozik. Nagyon valószínűnek tarthatjuk, hogy ez is LITTERATI NEMES SÁMUEL készítménye, az egész irat reá vall és rá vall az idő is, a harmincas évek, melyeket a nyelvemlékek felfedezésének történetében «Litterati Nemes Sámuel évtizedének» lehetne nevezni. A nyírfa hártya mostani hollétéről tudomásunk nincsen.

A rohonci codex. Legfurcsább codexe irodalmunknak. 1838-ban ajándékozta volt az Akadémiának Batthyányi Gusztáv gróf 30,000 kötetnyi könyvtárával, melyet Rohoncon őriztek; innen a codex neve. írásjegyei eddigelé teljesen ismeretlenek; bejárta már a kül-

földet is, többi között JÜLG BERNÁT, az innsbrucki egyetem volt professzora, kinek ezt a codexet Húnfalvy Pál küldte meg, eredménytelenül fáradozott megfejtésén és «*Vexir-Codex*»-nek nevezte el. A codex maga tizenkettedrét 224 lap (448 oldal)¹ bordázott papirosból áll, melynek vízjegye: csillagon függő körben kétágú vasmacska; bőrbre van kötve; írásjegyei semmiféle ösmert íráshoz nem hasonlítanak, s a mi feltűnő és erős bizonyíték hamis volta mellett, hogy tízszeresen is felülmúlja az ábécék betűinek számát és látszólag akárhányszor minden következetesség nélkül sorakoznak egymáshoz, úgy hogy a megfejtéshez egyetlen pont nincs, melyre támaszkodni lehetne. A közönként előforduló rajzok, melyekből imádságos könyvre lehetne következtetni, olyan együgyűek s minden határozott jelleg nélküliek, hogy ezek is csak koholt volta mellett bizonyítanak. Az írás anyaga is úgy látszik nem valami fakó ténta, hanem szépiaszerű festék. Furcsaságáért megemlíthető, hogy SZABÓ JÓZSEF volt soproni tanár *A magyar nyelv keleti emlékei* (1844) című könyvében: «zend-avestai magyarságának» tartja a rohonci codexet.

A codex jeleit rendszerbe igyekezett szedni NÉMETI KÁLMÁN (*A Rohonci codex abc-je*, írta Magyar Nevelő. Budapest, 1889. Akad. Könyvt. kéziratára: M. Cod. 4-rét. 30. sz. és *Ősírásunk olvasásterve* Akad. Könyvt. kéziratára: M. Nyelvt. 16-r. 21. sz.), roppant fáradsággal, de eredmény nélkül. SZAIÓ KÁROLY idézett értekezésében azt mondja: «Ezen codex is, valamint a Jerney által igaz gyanánt árúit I. András király korabeli két magyar imádság, melyek kézzel fogható koholmányok, a koholási készségéről és ügyességéről ismeretes Litterati Nemes Sámuel kezéből került.» Bár nem tudjuk, honnan került ez a codex a Batthyányi-könyvtárba és hogy Szabó Károly mire alapítja véleményét,

ezt mégis valószínűnek kell tartanunk, annál is inkább, mivel FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ *A szellemi élei az Árpádok alatt* című értekezésében is (Abafi, *Figyelő* III. köt. 31. 1.) következőképpen nyilatkozik róla: »Gyanússá teszi a könyvet már csak az is, hogy az András-korabeli imák által szomorú hírre vergődött «*maledictae memoriae*» Litterati Nemes Sámuel kezéből került ki.«

A Somogyi Antal-féle énekek. 1873-ban jelent meg Aradon Réthy Lipótnál egy 106 oldalas 8-rétű könyvecske: *Régi magyar énekek* címmel, s ugyanabban az esztendőben Pesten is Schlesinger és Wohlauer cégnél ugyanily címmel 45 oldallal; címlapjára ez volt írva: Közzéteszi SOMOGYI ANTAL. Előszavában elmondja a «közlő», hogy Bécsben több más latin könyvvel együtt szerezte meg CICERO *De officiis* 1582. évi kiadását. Ennek a könyvnek nyomtatott levelei közé jegyzetekre való levelek voltak kötve, a papiros minősége után ítélve XVI. századbéliek. Ezeknek egy részére volt írva a szóban forgó könyv tartalma *székely betűkkel*, a melyek Bél Mátyás közölt jeleihez hasonlók. Az énekeket valami Kova Áron jegyezte fel s azért SOMOGYI ANTAL «KOVA ÁRON könyvé»-nek hívja az egészet. A közlés összesen száznégyszáz ének, van közte tíz lapnyi, meg nyolc-tíz sornyi költői elbeszélés, lantos és tanító költemény, melyek magyar történeti tárgyokról szólnak Hunor és Magyartól kezdve egészen a mohácsi vész utáni időig; szerepelnek a magyarok ősei, vezérei, királyai. Szerzőik eddigelé ismeretlenek: Hátszegi Pál, Zalai Péter, Székely Lajos, Pécsi Vitéz Mihály stb.; sok költemény alatt csak *H* betű van, a mi *hegedőst* jelent. A költemények nyelvezete ódon zamaté (?), számos vagy inkább számtalan eddig ismeretlen szó és szólás, miket SOMOGYI ANTAL zárójelben megmagyaráz. A két könyv roppant feltűnést kelthetett volna, ha megjelenése után rögtön a *Budapesti Szemle* (1873. 111. kötet, 221. o.)

A ROHONCI CODEX EGY LAPJA.

rá nem olvassa, hogy: «A könyv csupa vakmerő mystificatio. E régi énekekben oly szók és szófordulatok vannak bőven, melyeket csak Kazinczy óta ismer a magyar nyelv. Az átmítás oly világos, hogy iskolás gyermek is észreveszi. Hogy a kiadót szedte-e rá valaki, vagy ő maga hamiskodik, ez keveset tartozik a dologra.»

Nemsokára a *Reform* 1873., 276. számában DR. MÁRKI JÓZSEF, nagy jámborsággal, a *Budapesti Szemle* rövid, de megsemmisítő megjegyzését alig méltatva figyelemre, nagy lelkesedéssel síkra száll az énekek valódisága mellett: «Bámulattal vegyes öröme ragadják a magyar olvasót, ki csak most látja, mennyi költői, mennyi nyelv- s szókincscsel bírt már a Mátyás-korabeli magyar irodalom s mennyivel az azt követő.» Égig emeli Somogyi Antalt, ki közzétette és magyarázta »a tömérdek utánjárással birtokába került fakó kéziratokat (melyeket magam láttam) »; »világos tény, hogy sem Kazinczy előtt, sem után hasonló irodalom, minő a *Régi magyar énekek* irodalma a tudós világ tudtával nem létezett.« Ismertetését néhány mutatóvánnyal bővíti.

Erre ugyancsak a *Reformnak* 1873., 287 számában —s —r jegyű névtelen bíráló világosan kimutatja, minden állítását bizonyítékokkal támogatva, hogy ezeket az énekeket maga Somogyi Antal csinálta, meg is magyarázza, hogy miért. Somogyi ugyanis 1871-ben kiadott egy nyelvtani munkát: *A nyelv huszonnégy hangjáról, mint a szótár és nyelvtan megannyi eleméről.* Ezt a különben is érthetetlen és értelmetlen könyvet senki figyelemre sem méltatta s ekkor adta ki kevés vártatva *Régi magyar énekei*-t, ezzel «a sületlen koholmánynyal — írja cikkében a —r — nem is annyira az volt a célja szerzőjének, hogy általa az éles elméjű kommentátor, a fáradhatatlan kutató

hírére tegyen szert, hanem inkább az, hogy elméjének lázas állapotában fogant elméletét, mely a *Nyelv huszonnégyszázötven hangjáról* című művében van lerakva, de melyet a kritika, noha már két éve, hogy megjelent, könnyen érthető okokból figyelmére sem méltatott, a régiség nyibusával vegye körül, s a mit különben megszerezni nem tudott, az óság szavával és tekintélyével nyerje meg neki az anynyira hiányzó hitelt.» Ehhez a világos és minden szavát Somogyinak idézett munkáiból vett példákkal bizonyító bírálathoz nincs mit hozzátennünk.¹

A koholmányok eredeti «fakó» lapjait úgy látszik maga a szerző semmisítette meg; a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában azonban van egy Somogyi-féle koholt kézirat (Hung. föl. 933), ívrétű füzet, sok lap kiszakítva, melyben periratok közt három «Régi magyar historiás ének» van: «A tizenkét királyról», «Attila vendége» és Várad Péter hegedűs meséje: «Láttam vajki nagy szúnyogot.» Ezek azonban nincsenek székely írással írva, hanem «elfakult téntájú» latin betűkkel.

Álljon itt végül a «Régi magyar énekek»-ből egy mutatvány, SOMOGYI ANTAL fordításával:

(Az eredeti szöveg).

*Más ugyan Magyar inak
első iisirül.*

Kamad hevi földin lőtt
Üs Kam — öm gyöngy szö-
[rnibül
Gyöngyi zou vala Kam.

(Mai nyelven).

*Más (t. i. ének) szintúgy Ma-
gyar ivadéknak első őseiről.*

Kamad heves földön lőtt
Ős Kam — származott gyöngy
[forrásból
Gyöngyös zománcú vala Kam.

---

¹ Sajnos, DANKÓ JÓZSEF kitűnő *Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae* (Budapest, 1893.) könyvébe is belekerült egy SOMOGYI-féle koholmány: *Hymnus de S. Ladislao vernaculus*. (kezdete: «Megi verte szent László királ a rút tatárokat», 397. 1.)

Megi szerette Emii,
Nap sajátának lánya.
Összeszerekedtenek . . . stb. Összekeltek . . . stb.

Megszerette Emii,
Nap sugárzatának lánya.

A Karcsay kódex. Az országos régészeti és embertani társulat 1888. március hó 27-én tartott gyűlésén KIRÁLY PÁL tanár több más emlék kíséretében egy hún-székely betűkkel írott codexet mutatott be, mely állítólag a fiúi ágán 1880-ban kihalt Karacsay család birtoka volt, a miért is róla nevezte el a könyvet. A 68 lapból álló negyedréteg alakú kézirat TREUTLER JEROMOS-nak Marburgban, 1606-ban kiadott jogi munkája elé, közé és utána van kötve. Tartalma 54 hegedősének, KIRÁLY PÁL vélekedése szerint a XVI. és XVII. századból; az írás több kézre mutat; a könyv lapjai több helyen ki vannak égetve. Nyelve, szavai, sőt mondatai állítólag tiszta magyarságúak és igen sok ősmagyar (?) szó fordul elő benne, úgy hogy FISCHER KÁROLY ANTAL (*Hún-magyar írás*, 1889) egy régibb könyv másolatának tartja. O is, KIRÁLY PÁL is azt hiszi, hogy ez a codex az a magyar írású könyv, melyről KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY *Hungária illustrataykban* szól (Ultrajecti 1655; 21 old.), s a mely a debreceni könyvtár égeése alkalmával eltűnt, és már BÉL MÁTYÁS is hiába kereste 1718 körül. Minthogy a könyv tartalma eddig nyilvánosságra nem került, legkiválóbb codex-ismerőnk, VOLF GYÖRGYnek véleményét kell elfogadnunk, ki a kéziratot szintén csak koholmánynak tartotta.

II.

A KOCSI.

A *kocsi* szónak maholnap már egész irodalma lesz. A hangyaszorgalmú CORNIDES Dánieltől kezdve, kinek az adatok legnagyobb részét köszönhetjük, egészen máig nagy számú értekezés és cikk foglalkozik a *kocsi* eredetével.¹ Egy része tagadja a kocsinak magyar származását, másik része pedig a nyelvi és történeti adatokra támaszkodva valónak, vagy legalább is igen valószínűnek mondja, hogy a kocsi maga *Kocs*, komárommegvei helységtől vette nevét s hogy neve a magyarból ment át az idegen nyelvekbe is. (Német *kutsche*, francia *coche*, spanyol *coche* (ejtsd *kocsej*, olasz *cocchio*, angol *coach*, lengyel *kocz*, cseh *koc*, szlovén, kis-

¹A legfőbb források a következők: CORNIDES DÁNIEL: *Beweis, dass die Kutschen eine ungarische Erfindung* etc., *Ungarisches Magazin* N. 15. Pozsony, 1781.; *Nachtrag einiger Bemerkungen vom ungarischen Ursprünge der Kutschen*. *Ung. Mag.* II. 412. 1782.; *Nachlese einiger Bemerkungen* etc. *Ung. Mag.* III. 221. 1783. — JOHANN BECKMANN: *Beiträge zur Geschichte der Erfindungen*. Leipzig, 1782. III. kötet. 390—428 oldal. — RIEDL FRIGYES: *Kocsi. Nyelvőr.* XI. 103. — SZAMOTA ISTVÁN: *A kocsi. Nyelvőr.* XXIV. 554. — PÁPAY JÓZSEF: *Egy dunántúli nyelvjárás-sziget. Nyelvőr.* XXV. 207. — PRIKKEL MARIÁN: *A kocsi eredete. Egyet. Phil. Közlöny.* XXI. 53. — KROPF LAJOS: *Még egyszer a kocsiról. Egyet. Phil. Közlöny.* XXI. 254. A görög és római kocsikról írt JOH. SCHEFFER: *De re vehiculari*. Francofurt, 1671. (rajzokkal.)

orosz *kocija*, szerb *kocije*, flamand *goetse*, svéd *kusk*, oláh *kocsié* stb.) Előre is meg kell jegyeznünk, nem arról van szó, hogy ennek a kerekas járóműnck fel-találása magyar, hiszen ez ellen szólnának már az egyip-tomi emlékek képei, Homeros költeményei s a nagy-számú latin név is, hanem arról, hogy ennek bizonyos könnyű fajtája, melybe rendszeren három ló volt fogva, mint személyszállító eszköz a XVI. században Magyar-országából terjedt el egész Európában és vitte így' magá-val nevét is a többi nyelvekbe.

Ennek bizonyosága először is az, hogy a kocsi-t Magyarországon sokkal korábban használták mint kül-földön. Míg Európa többi államában a XVI. században csak fel kezd tűnni s még mindenütt a csodálat tárgya, úgy hogy a történetírók érdemesnek találják felemlítését, addig minálunk már a XV. század végén s a XVI. elején annyira közönséges dolog, hogy 1523-ban már törvény is szabályozza szertelen használatát. így Német-országról JOHANN PETER LUDEWIG: Vollständige Erläu-terung der gülden Bulle című munkájában (a XVII. század végén) ezeket mondja (II. r., 259. L, r jegyzet): «... von Kút sehen fahren die alten Deutschen vor den XVI-en Jahrhundert nichts gewusst haben...». és a II. r. 569. l.: »Und deswegen sind die Karossen vor noch nicht hundert Jahren so seltsam gewesen, dass sich die grössten Höfe und Städte mit einer einzigen beholfen. Welche der Stadtrath meistens gehalten, und bey üblem Wetter, zu Kindtaufen, Trauungen, Hochzeiten, Gastmahlen, und bey andern vorfallenden Gelegenheiten fürs Geld jedem geliehen hat. Ja ich erinnere mich eines grossen Churfürst-lichen Hofes, in welchem noch vor 40 Jahren eine einzige sogenannte Hofkutsche gehalten, und die Staatsminister, wenn es übel Weiter, zu Rathe geholet worden, weil keiner unter denselben Pferd und Wagen

gehabt hat.» Nyilvános ünnep alkalmával pedig, két történetíró tanúsága szerint, LÜDOLF *Electa juris publici* V. p. 417 és MOSER *Deutsches Hofrecht* II. p. 337, 1613-ban jelennek meg a kocsik, mikor egy birodalmi ünnepen a követségek kocsikon vonultak be Erfurtba.

Franciaországban a kocsi csak I. FERENC † 1547 uralkodásának utolsó idejében jelenik meg. JAC. AUG. THUANUS (*História*, London 1733. VII. k. 88—89. 1.) azt írja, hogy I. Ferencen kívül csak négynek volt kocsija: a királynénak, Laval de Bois *Dauphinnak*, Diana angoulêmei hercegnőnek és *Cristophe De Thonak*. Ösmeretes IV. HENRIK (1589—1610) levele, melyben írja: «*Je ne saurois Vous altér voir aujourd'hui, parce que ma fémme se sert de ma coche.*»¹ (*Variétés historiques, physiques et littéraires*. T. II. p. 96.) Az első hintó, azaz szíjjon lógó kocsi M. ROUBO szerint (*L'Art du Menuisier*. 1771. Chap. I. p. 457) az volt, melyen *XIV. Lajos* vonóit be Párisba a Pont Neufön át; képét is közli idézett munkájában.

Spanyolország első kocsiját három író is említi. AVILA Y ZUNIGA 1548-ban megjelent emlékiratában, hogy *V. Károly* az 1546—47-iki háborúban «*se puso a dormir eu un carro cubierto al quel en Hungria llaman coche, el nonibre y la invención es de aquella tierra*» [... lefeküdt alunni egy fődött szekérbe, melyet Magyarországon *coche-nak* hívnak s melynek neve is, kitalálása is arról a földről való.] Ugyanezt mondja RICHARD TWISS Portugálban és Spanyolországban tett utazásáról írt könyvben (németül, Lipcse 1776.): «1492-ben játszották az első komédiát Spanyolországban és 1546-ban látták az első kocsit ugyanitt.» FRIEDRICH

---

¹ [Én nem látogathatom meg ma, minthogy feleségem használja a kocsit.]

HORTLEDER XVI. századbeli történetíró pedig írja *Vöm deutschen Krieg* című munkájában p. 613: »Der Kaiser Karl V. legte sich iveli ers Podagra hátié in cinen ungarischen Gutschwagen schlafen.«

Angliában is csak a XVI. század végén kezdik a kocsit használni. A. ANDERSON írja (*Historical and chronological deduction of the origin of commerce* etc, London 1764, p. 421): «In the same year (1580) the use of coaches is said to have been first introduced into England, by Fitz-Allen, Earl of Arundell.» [Állítólag ugyanabban az évben (1580) hozta be a kocsi használatát Angliába Fitz-Allen Arundell grófja.]

Még kétszer ennyi adatot említhetnék, melyek mind azt bizonyítják, hogy a kocsinak, mint személyszállító járóműnek, használata külföldön csak a XVI. század közepe és vége óta ösmeretes. De nézzük már most hazánkat.

Történeti adatok bizonyítják, hogy a kocsi minálunk már a XV. század végén nagyon ösmeretes dolog volt. Kettő kivált Mátyás királyra hivatkozik, sőt az egyik a kocsi feltalálójának is mondja. LISZTHI JÁNOS, veszprémi püspök és kancellár (f 1577) SAMBUCUS JÁNOSTól 1568-ban kapta Bonfinius egy példányát. Ebben egy helyt (dek. IV. lib. 1) Mátyásról ez áll: «*Aurigatione assidua usus.*» Ehhez Liszthi a lap szélére jegyzi: «*Bizony kochis nem volt. Romanus enim ille mos iam olim tum desierat, nisi forte dicere velit, curru kochy vectum, cuius Rex inventor fuit.*» HELTAI GÁSPÁR pedig Krónikájában azt írja Mátyásról: «Ahoval megyen vala, mint-ha röpülne. Koczis postán egy nyihány száz mélföldig elment, czac keues napic.» Ezek azonban nem eléggé megbízhatók, minthogy már nem egykorúak és valószínűleg csak hallomásból beszélnek. Annál kétségbevonhatatlanabbak azonban azok a számadások, miket ZSIGMOND pécsi püspök és DOMBI IMRE

királyi kincstartók vezettek 1494—95-ben: *Registrum omnium proventuum Regalium 1494—95.* (Idézi ENGEL, történetében, CORNIDES, PRIKKEL i. b.)

«Kocsy»-ről szól:

I—2. 1494. *Prima die Maji, ad Mandatum Regiae Majestatis missa sunt ad Wyssegrad poma Narantia dulcia et acerba per unum kochy, Domino Regi, empti flor. III. den. 24. Per eundem kocsy missé sunt lucerne et candeles parue Domino Regi ad Wyssegrad. 3. 1494. Eodem die (29 Octobris) pro kocsy, qui praefatum Nicolaum cum praefatis rebus duxit Waradinum, dati sunt fi. VI. 4. 1494. XIX Novembris. Nicolao Litteraio cum certis Subis et praefatis poma narantiis et aliis rebus ad Ream Mattem, ad Petrum Varadiny vei ubi repererit, pro expensis dati sunt fi. V. pro kochy iterum fi. V.*

Currus kochyról szólnak a következő adatok:

I. 1494. *Prima die Februarii misit Dominus mcus ad Zent Gerghwara Casparum Allemannum, pro portandis pecuniis Regiae Matti, cui pro expensis, et ad cumim kochy dati sunt fi. XII. 2. 1495. Eodem die (I. Aug.) missi sunt per Ream Mattem irvan Slesak anlicus, et Praepositus Pragensis, neonon Mgr. Jacobus Bombardaris Regiae Maiestatis in fribus Curribus Kochy, in Nándor Albam et Sabacht etc. 3. 1495. XXX-ma die Septembris, Jankoni Farni-liari Domini Thesanrarii, ad Dicatorem Comitatus Zempliniensis per unum Currum Kochy pro pecuniis misso, pro expensis et vectori dati fi. VI.*

Magáról a kocsisról: kochy, currifer kochy vagy currifer de Koch:

I. XV. *Februarii. Matheo kwchy, qui in negotio Re. Mtis duxerat Thobiam et Georgium Banfy ad Westprimium, dati sunt: fi. VI. 2. X. Mártii. Currifero de Koch, qui ad relationem Korlathkwy transivi*

pro boletis, dedi: fi. VI. 3. Prima die Maii. ... cui kochy pro expensis et laboribus datus est fi. I. 4. XXVI. Julii. Matheo kochy, qui duxerat rés Régie Mts et reduxerat bina vice ad Thatham et huc Budám... dati sunt: fi. IV. 5. Feria III. prox. post fest. b. Barnabe apostoli: Lnce currifero kochy, qui Matheum I'othony et Urbanum Soos ad Posegam duxit et rednxit, pro mércédé dati sünt in bonis per 2-os fior. 25. 6. Fer. V. prox. ante fest. b. Johann. Baptiste: Quinque curriféris kochy, qui Duum cancellarium Strigouium missum duxerunt, soluti sunt fi. XXV.

Végüi még a kocsisló: equus kochy is előfordul: 1495. Eodem die (VII Octobris) ad equos kochy, super quo curru famulus ipsius Bradach pro praefatis lucernis venerat, ad emendam avenam dati Den. XXV. Ugyanezt a kifejezést találjuk KECHETY MÁRTON veszprémi püspök 1546-ból származó naplójában is: VII. Április: Equi kotsi a fratre adducti.

Tehát már a XV. századból tizennégy biztos adat. A XVI. század pedig még ennél sokkal több adatban bővelkedik, melyek nagyrészt nálunk járt idegenektől származnak, kik előtt a kocsi teljesen új dolog volt. JOHANNES CUSPINIANUS (Spieshammer), MIKSA császár orvosa és tanácsosa, ki öt év lefolyása alatt huszon-négyszer járt Magyarországon követségben, írja naplójában: *Diarinm de congressn Maximiliani I. 1515.* (L. BÉL MÁTYÁS: *Adparatus ad kist. Hungáriáé.* Dec. I. Monum. VI. p. 292.): «*Vehebantur multi hungarornm in curribus illis velocibus, quibus nómén est patria lingua Kottschi.*» RICCAKDUS BARTHOLINUS, *Odeporicon 1515: «Hamburgiam partim vehiculis, quorum usus frequens in Pannónia est.»* Az 1523. te. 20 szakasza szabályozza az országgyűlési követek kocsihasználatát: «*Ex quod Nobiles unius sessionis*

per singuli capita pariter insurgere et advenire teneantur, et non in Kotai, prout plerique solent, séd exercitantium more vei equites, vei pedites...»

A királyi kiadások 1526-iki jegyzetében ismét olvashatjuk. (közli PRAY, *Annál. Reg. Hung.*, P. V. p. 101):

«*pro solntione Kotsy dati sunt in cupreis flor. 50;*

*pro expensis et solntione Kotsy ad Viennam;*_____

pro solntione trium curruum Kotsy.» LAZIVS: *Rei contra Turcas dcscriptio 1556* (SCHWANDTNER. *Script.*

rer. Hung. II. p. 400) «_____ *quippe centum rhedis*

*Hungaricis, quos Gotschones appellant*_____» HEROLD.

Remim contra Turcas historiola. 1556. (SCHWANDTNER

II. p. 427) « .. *pettoritis, quos Gotschos appellamus, cnrribus curisque pro valló obmunierat.* »

De talán elég az adat erre a pontra. Nyilvánvaló ebből, hogy kocsit Magyarországon jóval előbb használtak mint külföldön. Ha ez így van, akkor, jegyzi meg igen helyesen RIEDL (i. h. 104. o.), a külföldi, legkivált pedig a német *Kutsche* névnek kezdetben sokkal közelebb kellett állania a magyar *kocsi* alakhoz, mint ma. S valóban elég adatunk is van, a mi ezt bizonyítja, s ezek annál meggyőzőbbek, minthogy épen a bajor-osztrák nyelvterületről származnak, mely szomszédos velünk. SCHMELLER: *Bayerisches Wörterbuch* és KRÜNITZ *Lexikon* idézik 1526-ból: «*dér Herzogin von Bayern gotschiwagen;* 1599-ből: »*auf ein Gotschi fahren*»; 1611-ből: «*gutschiwagen.*» Ezekén kívül LAZIVS: *Comment. reipnbl. Rom. Lib. II. Edit. Francof. 1598. pag. 267:* «*Equidem exstant nobis Anslriis omnes illáé quatuor currus accelerati rationes. Primo namque Fiscus... etc. Alánét et tertiuni genus, potissimum in Hungaria et Austria inferiori, quod per vehicula velocia usnrpabatur et barbara voce Gotschiwagen, Gotschipferd nuncupantur.*» Ezt már BECKMANN (i. m. p. 419) is észreveszi s

ebből is következett a kocsi magyar eredetére: -Da man in Deutschland anfänglich nicht Guische, sondern Gutschi-Wagen gesagt hat, so scheint die Endigungssilbe vielmehr einen Ungrischen, als Deutschen Ursprung zu verraten.» Ime itt a szabályos hang-fejlődés is: kocsi, gotschi, gutsch, gutsche, kutsche.

Már most az a kérdés, vajon csakugyan Komárom-megye Kocs nevű helységétől kell-e származtatnunk a kocsi nevét? Első sorban a történelmi adatokat kell néznünk. HERBERSTEIN ZSIGMOND báró írja (Moskoviter wunderbare Historien, Basel, 1563) 1851-ből: «Die vierte Rast ist sechs Meilen unter Raab in dem Dorfe Kotsi, an welchem Orte auch die fuhrleite und die 'wagen dieses Dorfes namcn empfangen und 'werden gemeiniglich Cotsi genannt.» Ugyancsak ő írja önéletrajzában, 1518: «... fuern auf Kolsschi Weignen die man also nent nach einen Dorf bey zehen ineilen dishalb ofen.» BRODERICS ISTVÁN a mohácsi vész leírásában írja TOMORY Pálról: «Ubi exploratum habuit Turcae in Hungariam advenlum, non contentus id per litteras et nuncios saepe antea Regi significasse, conscensis raptim levibus curribus, quos nos a loco Kotcse appellamus, vigessima martii... etc.» SOITERS: De hello Pannonico 1538. (SCHWANDTNER I. p. 341.): «Ungarica quedarn vehicula Cotia a patria dicta.» (CUSPINIANUS: Austria. Oratio proreptica ad S. R. I. Principes et Proceres, út bellum suscipiant contra Turcum etc — — — cum enumeratione clara dotium, quibus a natura dotata est Hungária. p. 77: «Age disseramus nunc de jumentis... equis et equabus: quibus celeres currns, qui vulgo kotschi ab oppido passim nominantur.» Ez adatok szerint már a XVI. század köztudatában élt, hogy a kocsi Kocs helységtől nyerte nevét. És nincs is okunk,

miért kételkedjünk benne. *Kocs* a Budát és Bécset összekötő nagy országúton feküdt s így épen nem nehéz elképzelni, hogy annak lakossága kivált kocsi gyártással és, a mit ismét a történeti adatok bizonyítanak (*currier de Koch*) mint kocsisok, személyszállítással foglalkoztak; ép úgy, mint a múlt században híres volt a budakomáromi úton fekvő Nyerges-Újfalu arról, hogy az utasok legfőképp ott igazították útközben megrongált kocsi- és lószerszámaikat. A szó maga eleinte a szekérnek jelzője volt, erre mutatnak idegen alakjai: *cnrrus kochy*, *gotschiwagen*, *carro da cocia* (DAINERO TAMÁS 1501. okt. hó 22-én kelt levelében) és a még múlt században gyakori *kocsiszekér* szó is; az alapszó lassanként elmaradt s a jelző vált önálló szóvá (V. ö. Landauer, Berliné; Berliner (wolle), Pariser (vvurst); tokaji, ménesi (bor); lipthai (túró), stb.)

Ha már most azt kérdezzük, milyen is lehetett eredetileg az a kocsi, erre ismét a történeti adatokra kell utalnunk. Ezek mind könnyű és gyors jároműnek nevezik: *celer*, *levis et velox citrrus*, melybe rendszerint három ló volt fogva (DAINERO i. h. un *carro da cocia in unó dí e una nocte cum tre jumente...*). Ilyennek mutatja a kocsit egy rajz JEREMIÁS SCHEMEL augsburgi festő könyvében: »*Ein seer Herrlichs wollgegründs und getzierdtes Anch Nutzlich unnd sclieness Chunteruet Buoch...*« 1568 föl. évvel a felírással: »*Weitter volgt hernach ein nngerische Gutsche, wie sí sollgeordnet iinnd mit aller zugékor gerist Merdeim.*» A kép világosan mutatja (egynéhány rajzhibával), milyen lehetett az a *currus levis*: könnyű faállvány, fonott kas, tizennégy és tizenkét küllős kerekek; dereka nem függ szíjjakon, hanem a keréktengelyeken nyugszik. A *hintó*, *hintó szekér* (L. Nyelvtört. Szótár) a tizenhatodik század találmánya: már 1576-ban BORNEMISSZA PETER (1. Prédikációk egész esztendőre 1584, 545 old.)

arról panaszkodik: »Regen Nádor Ispannacl eielt hintó szekere, Most, minden hintókat keuan.«

Pótlásul álljon még itt egynéhány külföldi vélemény, mely a kocsi magyar eredetéről szól. MENAGE: *Les origines de la langue Française, Paris 1650. p. 780.* «Coche. Du mot hongrois Kotczy. Les coches sont l'invention des hongrois.» — NICOLAUS BERGIER: *De publicis et militaribus imperii Romani viis. Lib. IV: «Piito ista véhacula convenisse cum nostris vehiculis, quae Coches vulgo vernacule vocamus, voce ab Hungaris mutuata, a quibus et prima eornrn inventio ad nos pervenit.»* — JOHNSON: *Dictionary of the english language. London 1755.* «Coach, french coche, from Kotczy, among the Hungarians, by whom this vehicle is said to be invented.» LITTRÉ: *Dictionnaire de la langue Française. 1895:* «Coche (le hongrois: kotczy ou le latin concha).» KUMMER: *Deutsche Grammatik. 1886:* «Kutsche, ungar. kocsi, Wagen ans dem Dorfe Kocs bei Raab.»

Ennyi történeti és nyelvészeti bizonyíték talán kétségtelenné teszi, hogy a *kocsi* valóban magyar találmány és nevét *Kocs* falutól vette.

III.

A MAGYAR FAUST.

Régi dolog, hogy Hatvani István, «Debrecen híres tanára», ártatlanul keveredett a hűvösség hírébe. Lehet olvasóm, a ki erre azt mondja: „hát keveredhetik valaki bűvösség hírébe nem ártatlanul?” A XVII. század csodatevőinek, aranycsinálóinak, lélekidézőinek és száz másféle rejtelmes embereinek története azonban azt bizonyítja, hogy e korszak némely alakját a bűvösség vádja ellen megvédelmezni nem fölösleges. Az a nagy misztikus hullám a francia forradalom előtt a kétkedő bölcselkedés reakciója volt. Csak a legerősebbek tudnak megélni hit nélkül. A múlt században még tudományos emberek is jóhiszeműleg merültek a természet ismeretlen erőinek bűvárlásába, és autoszugesztíó révén gyakran szentül hitték magukról, hogy az ördöggel cimboráinak. A Casanova és Cagliostro fajtájabeli világcsalók pedig örömet vettek magukat körül varázslás nimbussal. A mi tudós, istenfélő és becsületes Hatvani Istvánunk nem tartozott e két kategória közüi egyikbe sem. Soha nem hitte magáról, hogy természetfölötti erőkkel rendelkezik; és soha nem is akarta elhítenni senkivel. Mint már *Mendemondák* könyvemben (111. lap) megírtam, Hatvani István mint pap, orvos, professzor, természetvizsgáló, filozófus és ember egyaránt tiszteletreméltó, nagytudományú alak volt. Erről tanúskodnak korának legkiválóbb szín-

vonalan álló munkái, erről kortársai, erről levelezései és későbbi életírói. Hogy mint keveredhetett a bűvészség hírébe, valóban nehéz megérteni. Leghíhettebb az, a mi KAZINCZY SÁMUEL hajdúkerületi főorvos (f 1855.) alább következő csúfolódó 'iratából is sejlik: hogy az érdeemes Hatvani Istvánt tudatlan vénasszonyok nyelve kiáltotta ki az ördög cimborájának, talán azért, mert a kitűnő fizikus meglepő kísérletei Debrecenben feltűnést keltettek, és akkortájt ott még csodaszámba ment a

«Fából csinált rezes nagy bálvány,
 Üvegtányérral, mint malomkő:
 S ha hozzá érsz, megüt a mennykő.»

KAZINCZY SÁMUEL 1816-ban került a debreceni kollégyiomba s ott, Hatvani halála után húsz évvel, sokat hallhatta a hógörgeteg módjára felszaporodott meséket. Alkalmassint röstelte, hogy a diákság ily ostobaságokat fecseg; és a gúny fegyverével indult a babona ellen, megírva azt a csúfolódó művecskéjét, mely sokáig csak másolatokban volt ismeretes. Igen elterjedt így is, valamint a többi Csicsvai¹ krónika-formma kézirat, mely egész a század közepéig, sőt azon túl is, sűrűn forgott a tanítók kezén. E többnyire tilos és 'padalatti használatra' szánt másolatoknak, ép ritkaságuknál fogva, megvolt a maguk erős hatása. E jelenség megérteti velünk, mi lehetett a nyomtatás feltalálása előtt a könyv. Egész terjedelmében adom ezt a jóízű kis munkát, mely voltaképp célját tévesztette, mert a Hatvani Istvánról szóló magyar Faust-legendák fő forrása lett, holott ép azért íródott, hogy e bohóságokat azontúl minden józan ember röstelje az ajkára venni.

---

¹ Nem 'csittvári', v. ö. SZIRMAI A., *Not. hist. com. Zempliniensis*, 340. 1.

DEBRECZENI PROFESSOR HATVANI ISTVÁN ÉLETÉRŐL TÖREDÉKEK.

«Böjdogok azok, a kik
nem látnak és mégis hisznek.»

Előjáró Beszéd.

Kegyess és Nem-kegyess Olvasó! Ha meggondoljuk, pedig meg kell gondolni: az oktalan állatoktól az embert nem egyéb különbözteti meg, ha nem a babona.

Miben különbözik Bakai sógor a lovától? Abban, hogy ő babonás, a lova pedig nem. Miben különbözik Jutka néni az ölbeli kutyájától? Abban, hogy az nem babonás.

Szokták ugyan mondani, hogy az embert az ész, az okosság különbözteti meg az oktalan állatoktól: az én Ítéletem szerint, nem elmúlhatatlanul szükséges az, hogy ha valaki ember, legyen esze. Ha van: jó; ha nincs: az sem tesz semmit. Épen ilyen értelemben volt, esküdt uram, főbíró úr, tisztelendő uram, sőt, köztünk maradjon a szó, nagyságos uram is. Nincsen egyéb oszlopa a társaság boldogságának, nincsen hatalmasabb eszköz a birodalmak virágoztatására mint a babona. Meg kell nézni a római, egyiptomi és egyéb birodalmak históriáját.

Ezek úgy lévén, csaknem agyon csodálkozom magam azon, hogy találatnak olyan balgatagok, a kik nagy trállával prédikálnak a babona ellen és iszonyú szemtelenséggel esküsznek, hogy nincsen kísértet, feljáró lélek, garabonciás deák, varázslás, boszorkány, tátos, ördög s pokol. Én magam láttam, hogy az öreg Szabónénak szemtül-szembe megmondták, hogy hazudik, mikor azt mondja, hogy látta a boszorkányt a kulcslyukon bemenni.

Micsoda szemtelenség már ez? Hát honnan tudják azok az urak, hogy nincs kísértet? . . . Nem láttak? Mintha bizony a mit ők nem láttak, nem is volna. Soha bizony! Az ilyen agyafúrt kótyonfityes locsogásoknak következése aztán az, hogy a szent csudáknak hitele napról-napra csökken, és ha eleje nem vevődik, ma-holnap a szent hit oda lesz.

Hogy annakokáért e szentelen urakat megszegyenítsem és a babonaságot, ezen praerogativáját az emberi nemzetnek, lábra állítsam: íme, olvasóm, kezedbe adom Hatvani István biographiáját. Nekem ezt Pörzse néném beszélte, neki pedig Kati a pap szolgálója, a ki ismét maga szájavallása szerint, hiteles embertől hallotta. Ezt azért mondom, hogy ha valaki kételkedne annak igazsága felől: azt én egyenesen ürzse nénémhez igazítom, ő pedig haladék nélkül Katira, a pap szolgálójára, a ki megint kétség kívül tovább.

Hogy tehát ez a sok lótás-futás elmaradjon: commen-dálok minden becsületes embernek, hogy inkább csak nekem higyen, a mint hogy lehet is.

Egyébiránt Istentől sok áldást kívánok és vagyok

A kegyes és nem-kegyes olvasónak

holtig élő barátja

az író. K. S.

*Ama nagy tudósnak, professor Hatvaninak életéből
némely töredékek.*

I.

A múlt századnak utolsó felében élt Hatvani. Ő rend-kívülvaló ember volt. Neki épen olyan könnyű volt szélvész, fergeget csinálni, mint a legnagyobb égi-háborút széljel parancsolván, az eget kideríteni. Neki mindegy volt, akár egy varró-tű fokán keresztül bújni, akár szalmaszállá változni. Épen olyan könnyűséggel repült a levegőben, mint a milyen-nel szállott a földnek gyomrába. Az alföldi lelkek szintúgy térdet-fejet hajtottak neki, mint a levegői spiritusok. Egyszó-val, ő (köztünk maradjon a szó) tudákos volt.

Született halála előtt egy néhány esztendővel. Az anyja, míg terhes volt vele, szüntelen hétfejú sárkánnyal álmodott; és mikor a világra kibújt, az öreg favorita egyszerre kiadta páráját. Gyermekkorában igen édesdeden hallgatta a szolgálóknak, dajkáknak a Veres vitézről, Sármán királyról, tátos lóról, nyúl farkuról való meséket, és már tíz éves korában

tudta a keresztutak titkait, ismerte sz. György éjszakájának boszorkányos történeteit. Mindennekutána pedig a tudományokat a hazai iskolában elvégezte: még inkább nevedett a *mágvia* után való szomjúsága. A szomjúsághoz járult még az éhség: s már tovább nem állhatta; elhagyta hazáját és hetedhétország ellen eluta zott. En szavahihető embertől hallottam, hogy a fekete iskolába is járt volna s tán Debreczenbe sem jött volna, ha professornak meg nem hívták volna.

II.

Nagypéntek éjszakája volt, egy irtózatoss fekete éjszaka, a melyben meg volt, a mi csak egy borzasztó éjszakához megkívántatik. A vak sötétség oly sűrű volt, hogy kézzel lehetett fogni. A szél fűjt; a mennydörgések szaladgáltak végig az égen, s egymást érték, a mennyei boltozatot kétfelé hasító villámlások. Egyszóval kiholtak látszott az egész természet. A mi tudákosunk a czegléd utcai temetőnek keresztútján egy fekete köpenyegbe burkolózva mormolta búbájoss imádságát. Hétszer dobbantotta meg a földet: és ugyanannyszor rendült az meg. Végre megnyílt a föld; egy nagy kigyó csupa lángból emelkedik fel, szájában tartván egy fekete könyvet.

— Ah, csakugyan itt vagy valahára l így kiálta gonoss nevetéssel a mi tudákosunk; és sebesen kikapja a balkezeivel a kigyó szójából a régen keresett könyvet s kemény lépésekkel sietett haza szobájába.

Jól tudta az öreg Sárának gyermekkorában hallott meséiből, hogy ilyen esetben a földi lelkektől három lehetetlenséget kell egymásután kívánni. De mit kívánjon hát? épen azon törte az eszét. Most megálltat, azt akarván jelenteni, hogy éppen az a baja van az eszének. Majd a fejét rázta mintegy annak a jeléül, hogy nem ért semmit, a mit gondol. Majd ismét ütötte öklével a homlokát, mintha erővel akarta volna magát feltalálni. Hosszas töprenkedése után feltalálta magát csakugyan, s ennek jeléül olyan bravót kiáltott, hogy Karainé ifjú asszony, a ki épen az ablaka alatt ment el, ájulva rogyott le.

A nyárfalevél suttogásához lehetett hasonlítani a rablelkek odamenctelét, a kis fekete könyv kinyitásakor.

—Mit parancsolsz? kérdé borzasztó hangon a lélek.

—Azt, hogy hozzátok nekem idei bagolynak tavalyi tojását.

Sikoltással borultak a rablelkek lábaihoz.

—Mit parancsolsz?

—Azt, hogy hozzátok nekem olyan néma gyermeket, a ki szólni tud, vagy pedig az egész világon levő szórszálát hasogassátok négyfelé, és minden részeit szurkálgassátok ki pipaszárnak.

—Azt parancsolom . . . (itt megakadt a tudákos). . . hogy hozzátok elé nekem Cicero azon munkáit, a melyeket halála után írt.

A rablelkek siralmasan sikoltotiák: Rabjaid vagyunk! — s eltűntek.

—Csak látom én, hasznos a dajkák meséit meghallgatni és a szolgálók tanácsát követni szólt a mi tudákosunk, s betette a fekete könyvet.

III.

A debreczeni bíró olyan vacsorát adott, hogy a vendégek dicsérésében megizzadtak. A sok dicsérések után egy valaki ezt találta mondani, hogy csak szeretné látni, hogy valaki ennek a vacsorának párját tudná adni Debreczenben. Óh be szép lett volna látni azokat a sokféle gúnyoló ábrázatokat, a melyeket némely uraságok, de kivált asszony-ságok mutattak, midőn a mi tudákosunk, mivel ő is ott volt, felállván, az egész úri kompániát kérte, hogy holnap szegény házához aláznák meg magukat. Egyik az orrát fintorgatta, másik a száját bigyesztette félre, harmadik a szemöldökét ránczolta össze, negyedik egész csömörrel fordított hátat, ötödik szomszédját kérdezte, miféle ember lehet az? De ki tudná előszámlálni a sokféle gúnyoló tekinteteket? A bíró vágott a szemével és az invitatiót elfogadta, s utána az egész úri kompánia megígérkezett.

Az első, a miben az ebédre menő urak és asszonyok

megütköztek, az volt, hogy a professori háznak a kéménye, a melyet messziről szemügyre vettek, nem füstölt. Különb-különb-féle módon gondolkoztak a mi uraink, ennek látására, amikor pedig a konyhában a tűzhelyen fekvő hat pár czirnos kanmacskát megpillantották: egy erőltetett mosolygás eléggé megmutatta kedvetlenségüket. Hát még mikor a szobákat mind üresen találták? . . . Meghökkenve néztek egymás szeme közé, s egy akaratjuk ellen való nevetés tört ki mindeniknek száján. Egy kisdud ajtó volt még hátra. Benyitják s ott látják a mi tudásunkat mélyen elmerülve. Egész galánt zavarodással, mint a milyent szoktak ma affektálni a pallérozódós fiai, kéri az egész úri vendégektől az engedelmet, hogy ő egy órával későbbben várta volna őket, s azért nem fogadhatja, a mint kellene. Mindazáltal azt mondja végre: «Tessék bejönni.» A vendégek nem győztek eléggé csodálkozni a szoba kisdud, de takaros voltán. Bemennek egymásután: és íme a kisdud szoba észrevétlenül úgy kitágult, hogy a vendégek mindnyájan befértek, ámbár némely urak és asszonyok jó nagy spatiumot foglaltak el.

A mi tudásunk kiment; s csak elhült szemük-szájuk a vendégeknek, midőn egy liberális inas által az asztalhoz hívódnak. Megpillantják a pompás ebédlőt, melyet egy fertálylyal előbb üresen találtak. Leülnek. Hogy az asztali készület fejedelmi volt, hogy az ételek a legválogatottabbak, hogy a borok a legjobbabbak, hogy minden vendég szolgálatára egy-egy liberális cifra inas állott; egy szóval, hogy az ebéd a legnagyobb parádéval, traktával volt, a melylyel csak valaha volt ebéd a világon: ezt már említeni sem kell, s minden, a ki csak a kis könyvnek hírére hallotta, magától tudhatja. De azt senki sem tudhatja, micsoda váratlan jelenés lepte meg az egész úri kompániát. Ugyan mi volt az? Az volt a csoda, hogy az ebédlőnek falai nagy hirtelenséggel kiszökdültek, kivirágoztak és különb-különb-féle gyümölcsöt termettek. A vendégek majd kibámulták a lelkeket is. De hogy is ne? Nagyon furcsa volt az, hogy midőn asszonyág nagyon megkívánta a háta megett függő ugorkát, s azt egy késsel le akarta vágni, a férje egy irtóztatót kiáltott: Te, az orromat! . . . úgy hogy a madám a kést ijedtében a kézé-

ből kiejtette. Épen így járt a szolgabíróné, a ki egy úri tökötet akart volna leszakasztani; de a szolgabíró így dörögött, hogy a fejét ne bántsák.

Egy darab ideig minden udvarokban és társaságokban a professor Hatvani úr pompás ebédjéről folyt a diskurzus: de senki meg nem tudja mondani, hogy honnan vette a mi tudákosunk az ahhoz való készüléket, míg az újságban ki nem jött, hogy a török császár folyó évi október 17-én minden szakácsát megszínórozta, mert 16-ik októberben, melyen a tudákos ebédet adott, egész udvarával éhen maradt.

IV.

—Pista megállj, mert mindjárt megüt a hetvenhét lánczos menykő! rákiált a mi tudákosunk a kocsisára. A kocsis meg is állott. És, íme, a lovak előtt csak fél lépésnyire esett le a tüzes istennyila.

V.

Egy deák hozzá megy egy időben, s kezd neki valami titkos dologról beszélni.

—Nem,értem, mit beszélt domine, mond rá a tudákos. Szóljon világosabban, mikor esett a dolog?

— Tegnap éjfélben és tegnapelőtt ugyanakkor, felelt a deák.

— Ki hirdette a praelectiót?

— A rendes apparitor. Éjszaka 12 órakor minden házba bekiáltott: Clarissimus Dominus Hatvani praelectionem instituet.

— Mit gondoltak akkor magok, domine?

— Nem tudom. Hihetően, hogy semmit sem. Olyan álmosak voltunk, hogy. Hanem mégis felkeltünk, azt gondolván, hogy valami különös dolgot fog professor úr profiteálni.

— Nos nos . . . ?

Kevés idő múltán tiszteletes professor uram is feljött a hosszú fekete kapuiban (a fogastra mutat) és praelegált.

—En nem praelegáltam, mert már egy hete, hogy az ágyból fel sem keltem.

—De hát kicsoda praelegált?

—Hát valami rossz lélek, *κακοδαίμων*.

—Mi is ugyanúgy gyanítottuk. És most professor úr tanácsáért esedezem az egész gradus nevében.

—Jöjjön hozzám félóra múlva, akkor megmondom, mitévők legyenek.

A deák elment.

A mi tudákosunk mély gondolatba merült.

Alig kezdte éjfél tájban hirdetni a praelectiót az auditor: a midőn a deákok, várakozással teljes lévén, az auditoriumba összegyűltek. Jön csakhamar a *ψευδο*-Hatvani épen azon fekete kaputban, a melyben eddig látták. A deákok az auditoriumnak már az előtt hamuval behintett pádimentumán kecske nyomokat láttak. Mindjárt rákezdték: «Erős várunk nekünk az Isten» ... Az auditorium megrendült.

—Köszönjétek! . . . mert ha ezt a praelectiót elvégeztem volna: az enyéim lettetek volna mindnyájan! S mint a kutya fogait csikorgatván, a *κακοδαίμων* ezzel az ablakon kirepült.

VI.

Ismeri a jó féle olvasó azt a vastag embert, a ki az ablakon könyököl? Nem? Azon csodálkozom, ő nagy hazafi, mert csupa patriotizmusból hat font húst, s hat itcze bort fogyaszt el. Ő nagy szent, mert annyira irtózik a bűntől, hogy egyebet sem csinál, hanem asztaltól, a hol neki rendes lakása van, az ágyáig, vagy néha az ablakig csak elballag és onnét vissza. Ő nagy apostol; mert a ki az ablaka alatt elmegy, rákiált és térítgeti. Egyszóval veres barát. Páter Vaniloquens. Hallják csak, mit beszél a mi tudákosunknak.

—Clarissime! Megálljon kend egy szóra. Kend haereticusugy e? A mi tudákosunk egy gúnyoló tekintetet vetvén reá, hallgat.

—No micsoda insolens ember kend, clarissime! Én kendnek javát akarom. Miért nem felel kend? Tán hibázik kendnek valami, ugye?

— Azt nem tudom; hanem azt tudom, hogy atyaságodnak hibázik; s mindjárt is fogok róla tenni.

Forgott valamit s balkezével a barát felé intett.

Ő atyasága elbámult; soká bámult az ablakon a mi tudákosunk után, míg végre szemei elől elvesztette. Megunván a bámulást, be akarta húzni az ablakon kidugott fejét, de nem tudta, mert a szarvai, melyek ez alatt tudta nélkül nőttek, be nem eresztették.

VII.

M. J. egy épen olyan együgyű, mint gazdag ember, megy a mi tudákosunkhoz.

—Tiszteletes professor uram! Egy igen nagy bajomban fáradozom: Ha meghallgat: én, a mi telik tőlem szívesen szolgálok. Nagy baj, csakhogy én oka nem vagyok.

—Mi baja kelmédnek?

—Az, hogy a feleségem ma egy hete meghalt.

—Már barátom, azt fel nem támaszthatom.

—Nem is kell. Azt ne cselekedje. Eleget gyötrött életemben; hadd nyugodjék már szegény. Most is az fáj a lelkemnek, hogy holta után is bánt.

—Hogy-hogy?

—Úgy, hogy a lelke feljár. Az éjtszaka is az egész házat felzavarta. Már az egész világ tudja; úgy szégyellem, hogy . . .

—Már most mit akar kegyelmed?

—Tiszteletes uramat kérem szépen; tudom, hogy tud a lelkeknek parancsolni. Itt 200 tallér számára. Igaz ugyan, hogy makacs egy lélek, az én megboldogult galambom, az Isten nyugoszsza meg, tudom lesz baja vele; ámbár egyébiránt Marcziné komám asszony azt mondja, hogy a szép szónak mindig engedett egész életében, és azzal nagyon sokra lehetett venni. Ha eltiltja tiszteletes professor uram a házamtól: bizony megszolgálom.

—Értem. A többi az én dolgom. Hallja kegyelmed, erről egy szót sem többet senkinek.

—Értem. Néma legyek mint a lovam.

Közeltett az éjfélt, midőn a mi tudákosunk egy fekete köpenyeget kifordítva magára vészén, a cegléd utcai temetőbe ballagott, s a M. J.-né sírhalmát felkeresi. Ördöngős imádságot mondott és ugyanott várat kerített vesszejével. A vár közepére maga leült s várta az éjfélt. Űt az óra . . . Tizenkettő. — Nagy zúgó szél támad egyszerre. A mi tudákosunk mindenfelé vizsgálódott, de semmi legkissebbet sem vett észre. Hát egyszer megjelenik egy csupa köpedelem állat-tünemény. Először hasonlított egy sárkány-kigyóhoz; azután, olyan lett mint egy lúdlábú fekete kutya, végre pedig egy veres vaddisznó, a sírt rőfögve. Láta a mi tudákosunk, mint túr vasorrával egy lyukat, mint mint húzza ki agyarával a holttestet a sírból, mint rázza azt meg nyakánál fogva, mint hullanak ki annak egyszerre csontjai a földre, mint búvik a bőribe és mint szalad egyenesen a városba, mint egy megtestesült kísértet. Kevés idő múlva a városban nagy zaj, «kísértet» kiáltás hallatik . . . A mi tudákosunk összeszedé a csontokat és rá ült.

Ehol jön vissza, kibúvik a maskarából és keresi a csontokat a veres vaddisznó. Sok vizsgálódás után meglátja a tudákos, a csontokon csendesen ülni; nézi sokáig merően. Végre hozzá ballag és a várat megkerülvén, emberi nyelven kezd szólni hozzá a disznó.

—Ember, add ide a csontokat.

—Disznó, a csontok nálam nincsenek.

—Nyomorult halandó tőled nagyobb tiszteletet érdemiek. A csontokat add ide, a melyeken ülsz.

—Engedje meg, disznó uram; nem illik az embertől ülőszékét elkérni.

—Pompásabb trónust adok azért neked.

—Soha se fáraszd magad.

—Ne tréfálj velem. Hatalmam nagy bosszúállásom rettenetes. Add ide a csontokat.

—Majd gondolkozom róla.

— Minden perczentés igen drága nekem. Egyszóval, akarod-e a csontokat által adni vagy sem?

—Úgy érzem magamban, mintha nem akarnám.

—Reszkess haragomtól!

Ekkor egy éktelen visítást tesz a veres vaddisznó. Minden kigondolható és ki nem gondolható discordiák voltak abban, utálatos torkának pokolbeli lármái. S íme számos tüzes bikák bömbölése hallatott egyszerre napnyugot felől, kik iszonyú dühösséggel szaladtak a várnak. Majd oroszlánok, tigrisek, medvék és farkasok, de csupa tűzből, rohannak a mi tudákosunkra, de ő fel sem vette ezeket, mert tudta, hogy a várba egyik sem mer belépni.

Látván azért a veres vaddisznó, hogy a mi tudákosunk nem szándékozik megijedni: más eszközt vett elő. Egy rőfögésére minden eltűnt.

—Te sokat tudsz, mond a tudákos.

—Hogy én sokat tudok az igaz s tehetek: annál-fogva remélem, hogy általengeded a csontokat, ha én neked megígérem, hogy egész tehetségemmel szolgálatodra leszek.

—Arra nem vagyok érdemes.

—Te merész halandó, a ki truczezolsz az egész pokollal, szólj, beszélj, mit kívánsz?

—Jó éjszakát, mert én alhatnám, — s a fejét könyökére lehajtja.

—Kérlek, ne halaszd el szerencsédet. Kérj akármit; parancsolj, minden meglesz.

—No alkudjunk hát.

—Mit kívánsz?

—Egy zsák kispénzt.

Egyszerre megvolt.

—Itt van, úgy mond, parancsolatodra.

—Keress nekem akközt egy aranyat.

—Az nincs, hiszen kispénzt parancsoltál.

—No ha nincs, vidd el.

—Itt van ni!

S a kispénz közül kihúz egy aranyat a vaddisznó.

—Így hát nem mind kispénz van abban. Úgy nem kell.

—Ne tréfálg, kérlek, add ide a csontokat.

—•Várákózz!

—Az ördög szerelmére kérlek! Az én órám mindjárt kitelik ... A csontokat.

Üt az óra egyet. A föld megrendül és megnyílik. A veres vaddisznó fájdalmas rőfögéssel és visítással búvik a feneketlen mélységbe. A mi tudákosunk egy kis gödröt ásván, a csontokat eltemeti, és nem jött többé fel a lélek.

VIII.

Mit keres ott az utcán kétrét görbedve a mi tudákosunk? Talán a pénzét vesztette el? Nem. Talán valami féltő kontraktust? Dehogya! Mit hát? Némely titkos jegyzéseit a mágyiából. Szegény feje . . .!

1. A varjú-tojást főzd meg tiszta vízben, akkor tedd vissza a fészkébe. A varjú eljövén, a főtt tojást megismeri, cs elmegy a veres tengerhez; onnét hoz három kövecskét, melyekkel ha megilleti a tojást, az menten nyers lesz. Lopd el akkor a fészkből a három követ, melyek közül az egyik feje, a másik fekete, a harmadik pedig veres. A fejének ez lesz a haszna: tedd a szádba nem szomjazol; a feketének: tedd a zsebedbe nem fogy el a pénz belőle; a veresé ez: tedd a gyűrűdbe: minden, a kit akarsz, szeretni fog.

2. Szentgyörgy napján, ha egy feje kigyót meglátsz: annak fejét vedd el egy poltával és tedd belé egy gyűszőbe. Akkor egy borsószemet ültess a szájába. Harmadnap múlva ki fog kelni. Annak virágát szedd összesen gondosan. Olyan orvosság lesz, mely minden rossz nyavalyát meggyógyít.

3. A fülemile epéjét aszald meg árnyékban. Annakutána vedd ki egy hím szúnyognak a szívét s főzd meg boreczetben. E kettőt porrá törvén, hintsd meg vele egy zöld bókának epéjét és add enni a halábagolynak. Másnap ugyanazon órában öld meg a baglyot, és zúzájában egy kis fekete követ találsz. Azt vedd ki, és veres selyembe takarván, kösd a baloldalra egy fekete kötéllel. Haszna az, hogy semmiféle fegyver nem fog ártani.

4. Minden péntek napon tégy a zsebedbe egy krajczárt: azzal indulj a vásárra: add egy keresetlen koldusnak, de kérj vissza félkrajczárt. Siess vele a boltba, hátra

5. ne tekints. Végy azon egy kerek fokú tüt. Haszna az, hogy akárkinék is a haját behúzza, szeretni fog.

6. A kakuknak szívét főzd, aszald meg, törd meg, szitáld meg. Akkor piríts meg egy szelet kenyeret, a melyet azelőtt a koldúsnak akartál adni. Azt hintsd meg a kakuk szívének megszitált porával. Annak utána végy szarka nyelvet és keress hozzá keresetlen bazsarózsának magvát. Főzd meg együtt új borban, új fazékban három óráig, s akkor a levét szűrd le. Amazt egyed, emezt pedig igyad. Haszna az, hogy felettébb megokosodol.

7. Ha meg akarod tudni a távollevő felől él e vagy hal? Végy egy rigó tojást; kösd keresztül fekete selyemmel; akkor tedd a tűzbe, és mondjad háromszor: Páter noster. Ha elég a selyem szál: úgy él, ha pedig nem, meghalt.

8. Ha farkast akarsz fogni: fogj elébb egy nyulat hétfőn; vedd ki az epéjét kedden; szárard meg szerdán; a porával hintsd meg a húsát csütörtökön; vidd ki oda, a hol farkast akarsz fogni pénteken; a farkas megeszi szombaton; el nem mehet, és te meg fogod vasárnap.

9. Végy szappanfűvet és mikor először fecskét látsz . . . . Tovább nem olvashatta Nagy Lőrincz a titkos jegyzéseket, mert a mi tudákosunk, a kinek nagy nehezen nyomába akadt, mint sajátját elvette tőle. Be kár, a szépe még ezután következett volna.

IX.

Elballag egyszer a mi tudákosunk a Fejérlóba.

Akármit beszél a tiszteletes úr, igaz az, hogy a kinek tiszta lelkiismerete van, soha meg nem szégyenül monda Bartáné asszony, egyszersmind székiről felállván, egyengette magát a tánczra.

—Meglássuk, hogy megpirul, felele a mi tudákosunk.

—De mi okon pirulna meg? kérdé Bartáné asszony sebesen a mi tudákosunktól.

—Legalább megpirulhat, ha van benne szemérem.

—No nem foghatom meg. Szeretném látni.

—Megesik például, hogy . . .

Többet nem szólhatott a mi tudákosunk, mert a hangosan felelő dámák, a kik mind Bartáné mellett voltak, elnyomták. Elhallgatott a mi tudákosunk.

Foly a táncz, repülnek a mi lepke dámáink a szálában. Azonban egyszer a szála szegletében buzog a víz kifelé. Mindenek elbámultak, egyszersmind a dámák sikoltva fogták fel a ruháikat, a víztől félvén. A víz növekedvén, a dámák is erősebben fogódnak fölfelé. Senki sem tudta a dolgot mire magyarázni. A víz azonban szüntelen szaporodik, és már a mi drágalátos dámáink úgy felfogódtak, hogy feljebb nem lehetett. Hát íme hirtelen eltűnik az árvíz egy pillantására a mi tudákosunknak, a min annyira megütköztek a dámák, hogy az ártatlanság állapotát meglehetősen kifejező állapotokban magukat jó darabig benne felejtették.

Hihető, hogy a mi gavalléraink sem mulasztották el a nézésre való alkalmatosságot.

NB. Még most is disputado, vagy kérdés alatt van, ha vajon az említett dámák, vagy legalább némelyek közülök, elpirultak-e vagy sem?

X.

Tegnapelőtt, midőn a feőbiró Sámsonba kocsizna, előtalálja a péterfiai kapuban a mi tudákosunkat, mély gondolatokba merülve. Beszédbe erednek, s megértvén az igazságnak nagyhasú főpapja, hogy a mi tudákosunk is Sámsonba indult, megkínálta kocsijával; de a mi tudákosunk megköszönvén, mentegette magát, hogy nem ülhet fel, mert nagyon siet. A bíró csak tréfának vette a dolgot, azért ismét erőltette, hogy ülne fel. De ezután midőn látná, hogy a mi tudákosunk egész elhatározott hangon mond valamely üstökös mentséget s praetextálja a sietséget; megbosszankodott s szólt a kocsisnak:

— Hajts hát, Ferkó; hadd siessen ő kegyelme!

Sebesen ragadták a tüzes lovak a könnyű kocsit s egynéhány pillanat alatt az messze előre haladt.

Akkor a mi tudákosunk pálczájával egy kocsit írt a porba és elébe hat lovat. Beülvén a kocsiba, a lovak gon-

dolhatatlan sebességgel repültek vele a bíró kocsijának előtte, úgy hogy akkorra ki is aludta magát, mikor a bíró még fele útján sem volt.

Végre ő is megérkezik; s midőn a vendégfogadóban a mi tudásunkat megpillantotta: épen úgy tett, mint a nagyanyám asszony, mikor prüsszenteni akar, s épen úgy csinált a fejével, mint a Tóbiás kutyája a farkával, a midőn az urát megpillantotta.

Visszajövöben ismét megkínálta a mi tudásunkat a bíró kocsijával: de ez akkor is azzal mentette magát, hogy siet. A bíró rész szerint a tudásos udvariatlanságán, rész szerint az ő csudálatos megelőztetésén tűnődve, igen kedvetlen érzetek között hágott fel kocsijába és sebes vágatva hajtotta hazafelé. Azonban az egész úton szüntelen vizsgálódott kétfelé, ha vajon nem hagyja-e el a megfoghatatlan tudásos? és midőn a város kapuját meglátta, már bizonyosnak tartotta, hogy megelőzte. Azonban mikor megpillantotta a mi tudásunkat a péterfiai kapuhoz támaszkodva állani: olyan nagy szemeket csinált, hogy Európának felét könnyen meg lehetett volna velők látni.

— Hol jár itt ez az ördögös ember? mondá magában . . . Megfoghatatlan!

XI.

—Kérem alázatosan tiszteletes uramat, méltóztasson nekem valamit rendelni, mondá Füzesi, egy beteg deák, a mi tudásunkhoz.

—Kihez jött most, domine?

—Tiszteletes professor uramhoz.

—Hát nem tudja domine, hogy a professor csak tanít s nem gyógyít?

—Igen, de tiszteletes professor úr egyszersmind doktor is.

—No csak, domine, most menjen el és jöjjön hozzám, mint doktorhoz: akkor fogok praescribálni; de most, qua professor, nem cselekszem. Érti, domine? . . .

—Csak gondold el, így panaszkodott Füzesi Szilvásinak, egy meghitt barátjának csak gondold el, micsoda kicsú-

fotóssal végezte beszédét! . . . «És most domine, innen csak takarodjon el; azután jöjjön vissza; mint doktor fogok praescribálni: de most, qua professor, ennyire le nem ereszkedem» ...

—Ej, semmi az.

—Micsoda megvettetés lappang itt minden szóban!

—Felejtsd el.

—Akár mibe kerül, megbosszulom.

—Te azt nem teheted. Tudod a kis fekete könyvet?

—Jó. Épen az által töltöm ki bosszúmat. Annak az átkozott fekete könyvnek kezembe kell kerülnie.

—De mi módon? Az a múzeumában van elrejtve valahol.

— Akár hol van. Úgy is mindig az auditoriumban a kathedrában felejtí a kulcsát. Holnap egy másikkal felcserélem.

—Azt ha észre veszi, még rosszabbul lesz dolgod.

—De nem veszi észre. Holnap nem haza, hanem a professori gyűlésbe fog menni. Mig ott lesz, az alatt a kis fekete könyvet elő fogom keresni. Akkor aztán . . .!

—Bolond vagy te; nem tudod, mit beszélsz.

Füzesi csakugyan szerencsésen kezére játszotta a múzeum kulcsát és siet a mi tudákosunk házához. Oh mely hiába igyekezett őt tartóztatni a csendesebb természetű Szilvási! Hiába terjesztette elébe a lehető veszedelmet; siket volt. Sőt azt is csak sok kérés után Ígérte meg, hogy a könyv kinyitásokor lehetetlenséget kíván.

Csendesen ment be a mi tudákosunk udvarába, még csendesebben lopta be magát a múzeumba, a hol sok keresés után végre csakugyan megtalálta egy ócska bibliátokban a kis könyvet, a min úgy megörült, hogy gondolni sem lehet. Kezébe vette. Ki akarja nyitni; de gondolkozóba esett, mintha már előre érzette volna a veszedelmet. Kétszer tette vissza a maga helyére: de a bosszúállástól indíttatván, ismét felvette és — kinyitotta.

A rablelkek lassú szél formában előlebegtek és parancsolatját kérték.

Füzesi úgy érzette magát, mint ha egy veder vizet öntöttek volna rajta végig.

— Mit parancsolsz?

— Azt, hogy valamennyi lószőr van a világon, szedjék össze és hasogassátok pipaszárnak.

A rablelkek nagy sikoltással jelentették ki kívánságának lehetetlenségét.

Erre Füzesi megbátorodván, hogy az időt sokáig ne vesztegesse, midőn a rablelkek másodszer, számtalanszor kérdezték, hogy mit parancsol: azt parancsolja, hogy c házban mindent összerontsanak és pusztítsanak.

Meglett; de alig végezték el a rablelkek a dúlást: midőn magának estek; egy perez alatt diribról-darabra marczangolták.

A mi tudákosunk siet haza, mert a kis újján levő gyűrű szüntelen forgott.

... Itt már igen jól teszi az olvasó, ha képzelel magában, mily frappírt nyitotta be az ajtót a mi tudákosunk, midőn vélekedésén kívül nyitva találta azt; mennyire meghökkent látván a múzeumban a nagy pusztítást; mely halálos ijedtséggel nézte a széjjelszaggatott testnek még gőzölgő darabjait; s milyen sok idő kívántatott arra, hogy magához térjen.

Hogy ez a siralmas romlás az ő vigyázatlanul felháborított rablelkeinek munkája; arról nem kételkedett; de azt nem tudta, mi adott arra alkalmatosságot. Mire nézve a földön heverő kis könyvet elővévén, hívja a rablelkeket, és őket a szoros inquisitió alá vevén, midőn az egész dolog mivoltát megértette, a lázadás indítóit keményen megbüntette. Némelyeket keményen megpirongatta; másokat boszorkányos vas vesszejével megfenyített; egynéhányat fogságra ítél. Sőt voltak olyanok is, a kiket a temető kertbe s az akasztófák könyékére számkivetett, hogy ott a tudatlan csöszöket és együgyű utasokat ijesztenék. Ez meglóvén, az eltépett testet összerakta és midőn Füzesit megismerte, sajnálta a gondatlan ifjú vigyázatlanságát, de már rajta nem segíthetett. Hogy a dolog titokban maradjon: két lelket az összerakott testbe parancsolt, a kik a már kiköltözött emberi léleknek rollóját vinnék legalább az exameneken, melyek már a következő nap beállottak.

Az examenek folytak. Füzesi vagyis inkább az ő testében lappangó két zsellér-lélek eminensen felelt, úgy hogy közönségesen megdicsérőde.

Szilvási épen a háta megett ült, és valami darab írást kért a ψευδο-Füzesitől, de az rá sem ügyelt. A szegény Szilvási még csak álmodni sem tudta, hogy nem az ő barátja az, a kitől az írást kérte. Megújítja ismét kérését, azt gondolván, hogy elébbeni sűgva mondott szavát nem értette. De a ψευδο-Füzesi rá sem hallgat. Oda hajlik tedhát a füléhez és bele sűgja:

— Add ide az írásodat, az *Istenre* kérlek!

Mihelyt kimondotta az Isten nevét, egyszerre két sárkányvérrel pettyezetett vipera színű bagoly repült ki rémítő sikoltással a ψευδο-Füzesi száján, s egyszerre mintha puskaporral vetették volna széljel, úgy elszóródott minden tagja. A halálbaglyok egy szempillantásig feljebb-alább repkedtek, míg nem a kőfalak megnyílván, kirepültek.

Az egész auditorium bámult a rémítő tüneményen. A mi tudákosunk, tartván a rossz következtéstől, az öklével a kathedrát megütötte, s óh csudálatos ökölcsapás! . . . a Füzesi széljeloszlott tetemei eltűntek, és oly vastag feledékenység lepte meg az egész exameni sokaságot, hogy minden fejtörése mellett is, senki rá nem emlékezhetett, hogy mi vala a csoda, a min akkor is bámultak. Ilyen ereje van az ökölnak.

A boldogtalan Füzésinek tetemei a kollégium fundamentumának legalsóbb részeibe rakattak le.

XII.

Volt a mi tudákosunknak egy igen gazdag, de tékozló atyjafia, a ki a sok temérdek vesztessége után kipszttította magát mindenből, hogy csak annyia sem maradt, a min egy kötelet vehetett volna, hogy szomorú állapotában magát felakaszthassa.

Ily szomorú állapotában eszébe jutott, hogy a mi tudákosunk neki atyjafia; és minthogy örömöstebb koldul akárki is rokonánál, mint idegennél: egyenesen hozzá indult és egy

mesterségesen csinált oratóióbnn bús kimenetelű virtusait siralmasan elbeszélte. Hetvenhétszer sóhajtott, imádkozott, igen bús hangon beszélt, utoljára pedig sírásra fakadt, könnyeivel akarván megpecsételni beszédét. A mi tudákosunk, mint-hogy neki olyan lágy szíve volt, mint az írós vaj, egész részvétellel kihallgatván, megszánta; és meg akarván mutatni, hogy mit tehet az atyafiúi szeretet, az asztalfijába nyúlt és adott neki ... no ki találja ki mit? . . . egy garast. Nevezetes garas volt ez, mert sohasem fogyott ki a zsebéből. Sokszor bezárta a fősvény kalmár vasládájába: de hasztalan, a garas visszaszökött. Ez a garas minden szükségéből kiségitette a mi tudákosunk bankrotírozott atyjafiát.

XIII.

A mi tudákosunk beteg lett, olyan beteg, hogy midőn maga, qua doktor, megtapogatta a maga pulzusát, csak vállalat vonított, és érezte, hogy meghal, mely érzés őtet felette igen gyötörte, úgy mint a ki tökéletesen hitte bölcs Salamonnal, hogy jó minekünk a mi szemünkkel nézni a napot.¹

Mindent elkövetett, hogy a közellevő halállal truccolhasson: de mind hiába. Egyetlenegy eszköz volt még próbálatlan: azt is el akarta hát követni. Összeszedvén azért minden erejét: halálos ágya mellett balkeze kis újjával egyet kerített és bűbajos füstöt gerjesztett.

Két galamb röpült a mi tudákosunk házára. Az egyik, mely napkeletről, fejér volt s kicsiny, mint egy fülemile, a másik mely nyugatról repült fekete és oly nagy mint egy medve.

A nagy fekete galamb erősebb volt, mint a másik, de a fejér sokkal frissebb. A nagy fekete tüzet okádott, de a kis fejérnek semmit sem ártott, mert az feje felett repkedett és szüntelen a fejét, szemét vagdalta a nagynak. Hosszas verekedés és küzködés után a kis fejér kivágta a nagy feketének apró szemeit, s megölvén felfalta . . .

A mi tudákosunk szobájában ekkor siralmas sikoltás, ijesztő kiáltás, bögés, kacaj és félelmes láncz-csörgések hallattak . . . Midőn a szobájába mentek: hült helyét találták . . . Hihető, hogy az ördögök ragadták el.

Hátuljáró Beszéd.

Kegyves és Nem-kegyes Olvasó!

Ha én ezen munkámban célomat el nem érném, nagyon felsülnék. Ha történetből megtalálna esni, hogy némely megátalkodott arczátlanok ezen biographiának hitelességét, mindamellett is, hogy az Elöljáró Beszédben bőven megmutattam, hogy nem az ujjamból szoptam, kétségbe mernék hozni, úgy én szörnyen megfognék neheztelni. Hogyha pedig oly balgatagok is találtatnának, a kik a hitvány csácsogásoknak hitelt adván, babonás voltokat szégyenlenék, már akkor tökéletesen megharagudnám. Ha végre, a kitől Isten őrizzen! olyan vakmerők is találtatnak, a kik magát ezen áldott munkát becsmérelni, gyalázni mernék, sőt talán haszontalan káromlásoknak mondják, már akkor egészen tűzbe jövök, magammal nem bírok. és az ilyen szemtelen állapotokat ördögszülte tudatlanoknak, sült bolondoknak, rosszlelkűeknek tartom, sőt mindeneknek kikiáltom, kiordítom, kiharangozom, kitrombitálom.

De nem hiszem, hogy erre szükségem legyen. Sokkal jobban ismerem én hazámfiát, mint róluk ezt feltennem.

Megszűnök bölcselkedni a babona ellen. Hiszik ők s hinni is fogják a kísértetet, boszorkányt, feljáró lelket, szemfényvesztést, és más több ide tartozó drága dolgokat. Sőt biztat az az édes reménység, hogy ez a kis könyv a Biblia mellé fog tevődni.

Isten velünk! Éljük egészséggel!

A kegyes nem-kegyes olvasónak

tiszta szívből kívánja

a szerző K. S.

IV.

AZ ATILLA.

Ruhát, haj- és szakálviseletet emberekről elnevezni új szokás; helyesebben mondva: ezek az elnevezések mind új keletűek. Mert elvégre lehettek akár az ó kornak is találékony szabói és borbélyai, akik reklám gyanánt ép úgy használtak híres neveket, mint mai kollégáik. Ez azonban mind tűnő dolog volt. Bizonyos, hogy Stuart Mária idejében a nagy spanyolmódi gallért nem hitták Stuart-gallérnak; Titus korában nem emlegetett Titus-frizúrát senki; de még a IV. Henrik kortársainak szótárában sem volt benne a Henri-Quatre-szakál.

Nálunk a ruhákat történeti személyekről 1859-től kezdték igen sűrűn elkeresztelni, mikor ugyanis lábra kapott a magyar divat, és sok új vagy szokatlan öltözetnek nevet kellett adni. Ilyen volt a *buda* (panyókán is viselhető zsinóros felöltő), a *rákóczy* (hosszabb szabású könnyű dolmány), a *kazinczy* (ugyanaz, de bélelt), a *csokonai* (egyenes gallérú bekecs), az *árpád* sőt *árpádka* (rövid dolmány), a *Deák-köpönyeg* (zsákszabású, bő ujjú felöltő), melynek egy változása a *Deák-szűr*, a *Hunyady-szűr* (kerek guba). Volt *Kossuth-kalap* és *Petőfi-gallér* is. Nem személyekről való, de analóg elnevezések a *magyarka* (zsinóros rövid dolmány) meg a *rákos* (mellben szűk, alul bő, sarkig érő mente). Az egy *Kossuth-kalapot* kivéve, mely talán már a szabadságharc ide-

jében is járta, mindezt a hatvanas évek elején teremtették, és pedig az *atilla* meg a *zrínyi* analógiájára. Ez a két elnevezés már a jelen század elején is megvolt; az előbbi a hosszú dolmányt, az utóbbi a szigetvári hős ismeretes álló gallérú mentéjét jelenti. Mindnyájan azt hittük, hogy az *atilla* a hűn király emlékeztétét hirdeti (bár az 'isten ostora' bizony soha sem viselt ilyen ruhát), míg KÖRÖSI SÁNDOR, olasz jövevény-szavaink szorgalmas nyomozója, közzé nem tette a *Nyelvőrben* (15: 97.) *Atila*, *atilla* című igen éles elmével írott értekezését. Ez a kis munka nemcsak a dolgozatom teljessége miatt, de saját érdekességénél fogva is helyet követel magának itt. Íme egész terjedelmében:

Jó ideje már, hogy Manzoni *I Promessi Sposi* című regényének olvasása közben a következő helyre bukkantam: «*vestiti di livree ricche e bizzarre, gnarniti di ricche armi, attillati, profumati*» (Ed. illustr. Salani, Firenze, 1882. 388. l.): «gazdag és bizzar libériákba öltözött, díszes fegyverzettől csillogó, testhez álló ruhába öltözött, kicziczomázott, illatszeres (brávók).»

Mohó örömmel ragadtam meg a tollat, hogy az itt idézett helyet kijegyezzem. Íme, magyar kölcsönszóra találtam: *attillato*: «testhez álló ruhába öltözött, kicziczomázott», kétségen kívül a magyar atillából származik! Ez volt első gondolatom és azonnal utána is néztem a kezem ügyében levő forrásokban.

Tomaseo szerint *attillato*, particip. melléknév: testhez álló s a test formáit kitüntető (pl. ruha); *calze attillate*: szépen álló, a láb formáit kitüntető harisnya; *nomo attillato*: fölpiperezett ember; lehet stílusról is mondani: *stilo attillato*; kicziczomázott stílus. Az *attillare* igéből származik, melynek jelentése: testhez álló ruhát öltetni, kicsinosítani magát. — *Attillata mente* annyi mint: elegánsan, takarosán, nedlich, nett,

geschnürt, geputzt. Aztán van még *attillattira*, *at/i/latezza*, *attiUatuzzo* sat. sat.

Az a körülmény, hogy az *attillato* szó nem áll árván, család nélkül az olasz nyelvben, hanem igéje és egy sereg származéka is van, kissé lehűtötte lelkesedésemet. Hogy a szó fogalomköre sokkal tágabb mint a magyarban, az nem határozna; hisz van elég eset rá, hogy a kölcsönvevő nyelv általánosítja az idegen nyelvből vett szó fogalmát.

De lássuk, mit mond Diez? Eredeti olasz szó-c, vagy nem?

«Olasz *attillare*, spanyol *atildar*, portugál *atilar*, provençei *atilhar*: kicsinosítani. Az olasz *titolo* szó nem csak «címet» jelent, hanem az / betű pontját is, ép úgy mint a hogy spanyol *tilde*, portugál *til* a né-mely betűk fölött szükséges vesszőre vonatkoznak: ezért lehetett az *atitulare* szóval (tulajdonképen, mint a német mondja «*kein jota vergessen*») az öltözékre fordított gondot kifejezni.»

Du Cangc-ban csakugyan megtalálható a középlat. *atitulare* szó, s jelentése: gondosan megírni valamit, különösen a címet. Ezt aztán a román nyelvek tovább fejlesztették s lett belőle: különös gonddal írni, még az /-re is rátenni a pontot, megadni a módját, kicsinosítani valamit, akár az Írást, akár a stílust, akár magamagát, vagy a test egy részét, például a lábat, szóval, különös gondot fordítani a csinoságra = olasz *attillare*.

Ez a szó tehát a középkori latinság segítségével keletkezett eredeti román szó, c szerint nem származhatott a mi atillánkból.

Néminemű kedvetlenséggel hagytam abba ez eredmény után a kutatást. A magyar *atilla* és az olasz *attillato* szónak hasonló alakja csak véletlen találkozás. Egyiknek a másikhoz semmi köze sincs.

Ebben állapotam meg. A múlt nyáron, hogy a vclen-czei Biblioteca Marcianaban újra hozzáférhettem az olasz dialektusok gazdag szótárodalmához, a szicíliai nyelvjárás

szépen kidolgozott szótárában keresgélve, egyszerre csak megakad szemem az *attillatu* szón. Körülötte ott állt *attillarsi*, *attillatamenti*, *attillatura*; de ez mind nem érdekelt, mert jelentménye nem különbözik a megfelelő közölszók jelentésétől; csak az *attillatu* szó kötötte le figyelmemet. *Attillatu*: díszesen, feszesen álló ruhába öltözött; ma g á t a ruhát is így hívják = olasz *altillato*.

A szicíliai dialektusban tehát *attillatu* «díszes, feszesen álló ruhát», azaz a t i l l á t is jelent.

Ez az adat újra fölébresztette érdeklődésemet.

A velencei dialektusban megtaláltam az *atila* alakot is, *altillato* értelemben.

Már most kezdjük meg újra a kutatást. Forduljunk a magyar forrásokhoz, hátha itt találkozunk valami fölvilágosító adattal.

Mindenek előtt föltűnő, hogy *ati* lának, vagy a t i l l á n a k szoktuk írni; egy /-vei s nem kettővel mint *Attila* nevet.

A Nagy Szótár is így írja: «*Atila*, vagy *atilla*: magyar szabású dolmány neme, «*atiladolmány*».

Másodszor föltűnő az *atila* dolmány nevezet. Tudvalevő dolog, hogy az ily fajta összetett szók, melyekben a jelző egyértelmű vagy legalább rokonérte lm ű a jelzettel, többnyire valamely idegen szónak köszönhetik lételüket; pl. *f o g o l y m a d á r* (ném. *vogel*), *f á t y o l k e n d ő* (ol. *fazzol*), *pánczéling* (ném. *panzer*).

Hátha nem is a mondák hőseről, *Attiláról*, nevezték el ezt a viseletét? Hátha csakugyan az olaszból került kölcsönszóképen nyelvünkbe s a néphit aztán a hunok fejedelmének jól ismert nevével hozta kapcsolatba?

Lassúk, mit mondanak róla forrásaink!

Calepinus, *Szenczi Molnár Albert*, *Krcsznerics*, s a Nagy Szótár nem említik. Alkalmassint *Attila* nevével hozták kapcsolatba s mint minden nyelven érthető személynevet nem vették föl a szótárba.

A *Nyelvőr* X. kötetében azonban, a 64. lapon, *Szarvas Gábor* pár szóval megemlékezik az *atilláról*: «Kitűnt, hogy nem csak a p o s z t ó , a melyből az *atilla* készül, nem

csak a bársony, a mely a gallért, nem csak a gallér, mely a nyakat díszesíti, nem csak a czérna, a mellyel varrva, nem csak a zsinór, a mellyel ki van czifrázva, hanem az egész czifrázat is idegen; sőt maga az Attila sem magyar.»

Az Attila szó kettős *ttje* arra vall, hogy Szarvas Gábor a hun fejedelem nevére s ennek gót eredetére czélt. Hagyjuk e kérdést függőben s lássuk, mit találunk még szavunkra vonatkozólag:

A Nagy Szótár az a t i l á s cím alatt a következőket mondja:

«A t i l á s vagy atillás: Atiladolmányba öltözött, festett atilában járó. *Atilás ifjak, urak.*»

Nem tudom, honnan vette a Nagy Szótár ezt az adatot, hogy *atilás*: kifestett, *kicziczomázott* férfit is jelent. De hajlandó vagyok hinni, hogy nincs tévedés a dologban; mert nem tulajdonítható véletlennek, hogy a magyar *atilás* minden ízében megfelel az olasz *allilare* származékainak.

Velencei *atila*: «szép, feszes, zsinoros ruhába öltözött» (férfi), továbbá: «*cziczomázott dandy, arslán, hiú urficska.*»

Velencei *vecio atila*: «vén atilás», olyan öreg ember, ki keni-feni, *cziczomázza* magát (Boerio).

Látva már most, hogy

1. mind a magyar nyelv, mind a vei. dialektus, a hun fejedelem nevének helyesírásától eltérően, a t i l á -nak írja a' kérdéses szót;

2. hogy a magy. atilás s a velencei *atila* jelentése, még az apró részletekben is, teljesen ugyanaz:

kénytelen-kelletlen arra a következtetésre jutunk, hogy vagy az egyik, vagy a másik nyelv kölcsönszóképen plántálta át nyelvébe a kérdéses szót.

A magyarban atilás árván, elhagyottan áll. Se ősei, se rokonsága nincs. A velencei *atila* az olasz *atillato-nak* ép, egészséges, fiatal sarjadéka s így — mint a czikk elején láttuk — egész az ókori rómaiakig visszanyúló, terebélyes családfán mutogathatja őseit. A mi atilás szavunk «k i-

festett, kicziczomázott férfi» jelentését a magyar nyelvből megfejteni, megokolni nem lehet. A velencei *aulá-nak* azonban, mint egész rokonsága mutatja, épen ez az alapértelme.

Hogy pedig ez a velencei *atilá* csakugyan nem egyéb mint a közolász *attillatu-nak* elváltozott alakja, azt bebizonyíthatjuk először is Boerioval, ki az *atilá* után oda teszi aequivalensképen az olasz *attillato-1*, de tudja különben mindenki, ki akár Velenczében, akár Triesztben, akár Fiúmében járt valaha, mert észrevehette, hogy az Adria északi partjain olasz *i'o s o n o andalo* («mentem») helyett mi són *andá* járja; olasz *i o h o bevuto* («ittam») helyett mi *g h o bérits* így történik ez a dialektusban minden múlt idejű particzipiummal. Azt is észreveheti bárki is, hogy e dialektus az olasz mássalhangzókat megrövidíti: a velencei nép szájában *barchetta*-ból *barliéta* lesz; velencei *otenuo*: olasz *ottenuto*; velencei *ciapá*: olasz *ch i a p p a t o*. Ép így mondják *atilá*: *attillato* helyett.

Be lévén bizonyítva, hogy a kölcsönző nyelv csakis az olasz lehetett, az a kérdés már most, hogyan fejlődött ki a magyarban a mai *atilá* a szónak jelentése.

Hivatkozhatnánk a szicíliai dialektusra, mely szintén kifejlesztette a particzipialis *allillatu* alakból a szónak «testhez álló, díszes ruha» főnévi jelentését, minthogy azonban nálunk nem az *atila*, hanem az *atilás* alak mutatkozik régiebbnek és e szó helyesírása és jelentésárnyalatai a vei. *alilá*-val egyeznek meg, figyelmünket erre a dialektusra kell fordítanunk.

A velencei *zovene atilá*, *uomo atilá* kifejezésnek «*atilás ifjú*», «*atilás ember*» alakban kellett nyelvünkbe átszarmazni. Hogy az ily *-s* képzős kölcsönvétel nem ritka, arra nézve Szarvas Gábor a *zömök* szó fejtegetésénél (Nyr. XIV. 52.) egész sereg példát idéz. Az «*atilás ifjú*», azaz «*feszes, zsinóros díszes ruhába öltözött ifjú*» kifejezésből aztán önként következett az a gondolat, hogy azért mondják *atilás*-nak, mert azt a szép zsinóros, feszes dolmányt, melyben az ifjú jár,

atila-nak hívják, mint a hogy a reverendás pap-ot is azért hívják reverendás-nak, mert reverendá-ban («tisztelendő»-ben) jár.

A ruhának ilyenképen kifejtett a t i l a neve aztán annál könnyebben lábra kaphatott nálunk, mivel kiejtésével nem soká kellett vala gyötörnie magát a népnek, sőt azon-nal oly gondolat verhetett gyökeret országszerte, hogy az atiladolmány a hun mondakör harczias hőségnek nevé-ről lett elnevezve. Találkoztak később buzgó férfiak, kik a hamis analógiára építve, Á r p á d k a nevet adtak egy fölöl-tőnek. A mondvá csinált szó rövid életű múltja leghatható-sabb bizonyítéka annak, hogy az a t i l a, mely erősen meg-fogamzott nyelvünkben, nem hasonló módon, hanem természetes úton, mint egy ruhanemnek idegen néptől eltanult neve, jutott nyelvünkbe.

Már csak az van hátra, hogy az atilla szó hosszú les változatának eredetét is kimutassuk. A velencei *atila* szónak, mint csonkult, particzipialis alaknak, végső magán-hangzóján van a hangsúly. Minthogy pedig a magyar szónak első tagját hangoztatja erősebben, a harmadik szótag elejtett hangerejét csak időmennyiségileg pótolhatja ki, még pedig úgy, hogy megnyújtja az *l*-et: *atila* tehát egyrészt a t i l á s, másrészt a t i l l á s-sá lett, ebből meg a t i l a mellett atilla vált ki, mint *caldano*-ból kandalló, *pantalon*-ból pan-talló (Nyr. XIII. 502.).

KÖRÖSI SÁNDOR e fejtegetése ellen teljes tíz eszten-deig alig emelkedett szó. Mindenek tudományos való-ságnak tekintették, hogy az *atilla* olasz jövevény. Magam is erősen hittem benne, és talán hiszek ma is, ha egynéhány éve a régi magyar öltözet dolgaival fog-lalkozva gyanúsnak nem tetszik nekem, hogy eleink Írásaiban az *atilla* soha sem akadt a szemem elé. Nem-hogy a régiség, de még APOR PÉTER sem említi. Keveset bízva saját olvasottságomban, BÁRÓ KADVÁNSZKY Bélához, a régi magyar házi élet kitűnő ismerőjéhez fordultam. BÁRÓ RADVÁNSZKY BÉLA azt felelte kérdésemre, hogy ő

az *atilla* szónok a XVI. és XVII. század Írott emlékeiben nem akadt nyomára. Ez a döntő nyilatkozat arra birt, hogy a *Nyelvőr*-ben (25: 217.) megírom: «Szinte lehetetlen, hogy főúri családaink ruha-inventáriumaiban csak pusztá véletlenség révén ne fordulna elő a hosszú dolmánynak e neve, ha már a XVI. cs XVII. században is járatos volt. Az *atilla* tehát okvetetlenül később keletkezett; ennél fogva olasz, vagy szorosabban velencei eredetében hinni nem lehet. Az *attillato*, *atilá* hozzánk csak a régi érintkezések révén kerülhetett volna; elképzelhetetlen, hogy az utolsó kétszáz esztendőben valami turista plántálta ide. De XVIII. századbéli nyomára sem birtam akadni. A szó tehát minden bizonnyal ebben a században keletkezett és egy húron pendül a *zrínyi*, *buda* stb. elnevezésekkel; azaz Attila (köznyelvünkben mindig Atilla, Atilla) király tiszteletére való elkeresztelés. ID. SZINNYEI JÓZSEF közli velem, hogy ő az *Atilla-dolmány* egy első nyomát a Honművész 1846-iki 9-ik számában leli.»

LUKÁCS LŐRINC (e néven SZILY KÁLMÁN kutatja a nyelvújítás adatait) a *Nyelvőr* ugyanazon kötetének 307-ik lapján közli, hogy az *Atilla-dolmány* a *Társalkodó* 1832-ik folyamában is említődik; a 26-ik kötet 33-ik lapján meg azt a felfedezést közli, hogy GRÓF DESSEWFY JÓZSEF már 1817-iki *Bárfai leveleiben* ír «Atilla-menté»-ről és «Zrínyi dolmány»-ról.

Tudomásom szerint mindmostanig ez az 1817-ből való írás az *atilla* szónak legrégebb nyoma. A magyar ruhaviselettel foglalkozó első és soká egy könyvünk, a HEINBÜCHER-BIKKESSY-féle *Pannoniens Bewohner in ihren volksthümlichen Trachten* (Bécs, 1820.), bár igen sok ruhanévet említ, erről nem tud. És az *atilla* kérdésén nyelvtörténet szempontjából nem lendített az a nyomozás sem, melyet KOZMA ANDOR szíves tanácsára külföldi hadi levéltárakban végeztettem.

A LAROUSSE *Grand dictionnaire universel*-jében (2-ik pótlék) «*Attila s. f. (d'Attila, nom propre). Tunique courte, a tresses, en forme de dolman, portée par les hussards prussiens. Casaque de dame, garnie de tresses ou de fourrures, qui a été quelque temps a la mode.*» Az *Intermédiaire* folyóiratban kérdést tettem: mikor volt divatos Franciaországban ez a zsinóros vagy prémes női atilla. Dokumentummal támogatott választ még nem kaptam; de egy magán közlés szerint a hatvanas évek közepén, tehát a mi magyaros öltözködésünk idejében járta odakint ez a viselet. G. FUMAGAKLI barátom, a milánói Brera-könyvtár igazgatója, ezt írja nekem: «*Zo parola attila o atilla non c conosciuta da nõi, eke diciamo sempre dolman c quello dei nostri ufficiali c chiamato spencer [így]. Ma V etimologia dcl prof. Körösi mi soddisfa poco, tauto piü che la parola attillato, com' Ella ben sa, da nõi significa ,stretto alla personae questo non mi pare il caso dél dolman, che, átmenő qui, s'intende arpio.*» [Az *attila* vagy *atilla* szó nem ismeretes nálunk, mert mi mindig *dolmant* mondunk és katonai, tisztjeink e ruhájának neve *spencer*. De Körösi professzor *o* szófejtése annyival inkább sem elégít ki, mert az *attillato* szó, mint ön jól tudja, nálunk ,testhez simulok jelent, s ez, azt hiszem, nem illik a dolmányra, melyet, legalább itt, bőnek tudunk.]

Az olasz lovas tiszték *spencer* dolmánya ma valóban meglehetősen bő; de kérdés, így volt-e mindig. Fumagalli közlésében tehát csak az a fontos, hogy az olaszok között a dolmány neve nem változott át atillára, mint a porosz és az osztrák hadseregben. Mert berlini és bécsi adataim szerint ott, a dolmány szárnyainak meghosszabbodásával, ez történt. És pedig elsőben Poroszországban. A porosz hadügyminisztérium 1841. május 3-án rendelte el, hogy a gárdahuszárezred tisztjei

dolmányának *Attila* legyen a neve. Egy 1841. október 14-én kelt királyi rendelet már az összes huszártiszteknek ad *Attilát*; végre az 1853. december 22-iki Kabinet-Ordre a huszárezredek legénységét is *Attilával* ajándékozta meg. (Ez adatokat W. L. HERTSLET készséges közbenjárásának köszönöm.) A bécsi cs. és kir. hadi levéltár THALLÓCZV LAJOS szíves közvetítésével adott felvilágosításában így nyilatkozik:

«Die Benennung Attila für das früher Dolman genannte Adjustirstück der k. und k. Husaren Regimenter wurde erst im Jahre 1849. bei Neuorganisation der Husar en-Regimenter eingeführt. In der officiellen Vorschrift von 1767. erscheint nur der Ausdruck Dolman (als Leibrock) und Pelz, und diese Ausdrücke blieben bis zur neuen Adjustierungsvorschrift vom Jahre 1850, in welcher der Ausdruck Dolman verschwindet und die Bezeichnung Attila an seine Stelle tritt. In wiefern der Ausdruck Attila früher etwa schon bei ungarischer Kleidung Sprachgebrauch war und als solcher vielleicht auch bei Husarenjacken gelegentlich gebraucht wurde, lässt sich nicht wohl nachweisenofficiell war der Ausdrnck bestimmt nicht.»

Ennyit tudtam meg a katonák atillájáról. Vagyis ez adatok szerint a *dolmány* a régi szó; a latin népek ma is ragaszkodnak hozzá, a németek azonban az *atillával* cserélték föl, mikor hosszú szárnyú lett. Gondolkodóba ejti az embert, hogy ez a csere elsöben a poroszoknál történik meg, és csak kilenc év múlva az osztrákoknál. Ha tőlünk kölcsönözték ezt a szót: miért jutott elébb a poroszokhoz, akikkel nyelvbeli érintkezésünk az időben teljességgel nem volt, és miért csak utóbb az osztrákokhoz? Hogyan vándorolhatott az *atilla* Berlinen át Bécsbe, ha régi magyar szó? Ki érti ezt a nagy kerülő útját? Ha már a Zieten huszárai terjesztették el e nevet odakint, miért csak ilyen későn hallatszik először, holott a többi

huszárműszó¹ *kolpak, dolman, soutache*² járja még a franciák között is; és miért nincs itt hon semmi régi nyoma? Ez a tünemény engemet arra a sejtésre bír, hogy hátha a németiségben keletkezett a zsinóros magyar ruha e neve s mi mint tetszetes portékán kaptunk rajta, sőt analógiájára megcsináltuk a zrinyit meg a többit. SCHUCHARDT HÚGÓ e sejtésemet nem Ítéli képtelennek. «Végig kellene lapozni a jelen század elején Magyarországról Írott német könyveket,» írja nekem. »Valamelyikben alkalmasint megvan a «mit *Schnüren besetzter Rock, den man bei uns mit dem Fiamén Atilla betegt hat.*» Az *atilla*, ha nem olasz jövevény, bizonyval valamely tudálékos főből került ki; miért ne hihessük, hogy a hún magyar theoria virágkorában, e század elején, a németek keresztelték el a magyar zsinóros ruhát a hún királyról, talán ép gúnyosan?

E nyomozások közepeit igen meglepő volt — és az első pillanatban azt hittem, minden okoskodást halomra dönt — az a fölfedezés, hogy a *Die Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen, nach den Feldakten*¹ *herausgegeben von den kriegsgeschichtlichen Abtheilung des k. k. Generalstabs* című nagy munka első kötetében (218. és 221. l.) többször előfordul az *Atilla*. Ez a szó azonban, mint meggyőződtem, nem aktaszerű; a feldolgozók leírás vagy kép után indulva, modernizálták a régi huszárok dolmányát, egyben összetévesztve a dolmányt a mentével illetőleg bekeccsel. — Még csak KÖRÖSI SÁNDOR ama következtetéséről emlékszem meg, hogy régi lexikográfusaink az *atillái* alkalmasint azért¹

---

¹ Ide tartozik a német *pekesche* is, mely bizonyval nem a lengyelből, hanem a huszárok *bekecse* révén került a germán szókincsbe. A *burschok* 1815 óta hagyományt)« rövid, sujtásos fekete bál sony zekéjét, ma mely valóban bekeccsszabású, szintén így hívják.

Sújtás.

nem említik, mert Attila nevével hozták kapcsolatba s mint minden nyelven érthető személynevet mellőzték. Azt hiszem, a szótárírónak ép akkor van legnagyobb oka adni a személynevet, ha a személynév különös jelentésű substantivummá válik. Végezetül köszönetét mondok MARZALI HicxinKnek és FHANZ FRKTHRKR VON LIPPERHEIDE berlini kosztümtudósnak, kik e kutatásokban támogattak.

V.

A MAGYAR KIRÁLYNÉ VIZE.

Magyar specialitást igen keveset ismer a külföld. A *kocsi* igaz eredete ugyan Európaszerte köztudomású volt egykor, de ma már csaknem teljesen elfeledett dolog az idegenben. A legismeretesebb és soha el nem vitatott, „hungaricum” mégis csak a *huszár*¹; de róla meg azt nem tudják, hogy neve voltaképpen olasz eredetű. A huszár révén került a nyugati nyelvekbe a *kolpak*, *dolman*, *soutache* (sujtás) szó. Régtől óta híres a magyar bor, különösen a szerémi, a budai, a ruszti; a *tokaji* csak később válik a borok fejedelmévé.²

---

¹ Nemcsak a *huszár* meg a *hajdú* vándorolt el az idegenbe, hanem a *talpas* is, mely a gyalog vitézeknek olyan gúnyos ízű neve volt még a múlt században is, aminő a mai bakancsos és baka. A franciában *tolpache: fantassin hongrois d'un corps irrégulier qui existait au XVIII-e siècle'* (LAROUSSE). Olasz szótárakban ugyan nem találok, de FEDERIGO NOME egy velencei obskúrus poéta, ki Buda visszafoglalását terjedelmes hőskölteményben (*Buda liberata*, Venezia, 1702) énekelte meg, gyakran használja a *talpasch* szót. Mária Terézia idejében a *lolpasch* körülbelül egyértékű volt a kuruccal, ellentétben a *fidélis*akkal (MARCZAH HENRIK közlése). A németiségben *tolpatschet* ma is a. m. tenyeres-talpas, nehézkes járású.

² A tokaji borról egész Istvánffyig nem teszen említést semmi író; se Bonfinius, se Ranzanus, se Galeotus Martius, se

Egészen új magyar specialitás a külföldön a paprika, melyet különben csak a németiség tekint nemzeti fűszerünknek; a francia, az olasz a «vörös borsot» igen okosan nem ajándékozta nekünk. Észak-Európa konyháiba dicsőséggel vonult be a *gollasch*, azaz hogy inkább is csak a neve, mert amit Béctől Hamburgig ezen a címen főznek, bizony nem is hasonló a magyar gulyáshúshoz. Komolyabb hódítás ennél a magyar liszté; a finom sütemény Kaliforniában is ebből a nemes örletből készül. Eredetét azonban mindenütt csak a kereskedők tudják; kivétel az egy Olaszország, ahol a legfehérebb lisztnek szótári neve is *farina d' Ungheria*. (V. ö. P. AUTUSI, *La scienza in cucina*, Firenze, 1895; IX. 1.) Ugyancsak az olaszok *acqna d' Ungheria* néven ismerik a budai keserű vizet, mely Franciaországot *Hunyady János* (ejtsd: üniadi zsanósz) néven hódította meg. Illedelmes rövidség okáért különben többnyire csak „János”-nak hívják (Egy párizsi újságban egyszer ilyen magyarázó fordítását olvastam: «Hunyady = eau, János = purgative.») A hatvanas években a magyarság nem csekély dicsőségnek tekintette, hogy III. Napóleon császár Roykó Viktor-féle *tiszaújlaki bajuszpedrőt* használ. A francia csipkeverő művészetben régtől óta *point de Hongrie* a neve a küzetlen háromkötésű csipkének, talán a körmöcbányai csipke révén, melylyel a csipkés tótok

Cuspinianus. Mindezek a magyar udvarnál követségben levő báró Herberstein Ferdinánddal egyetemben csak a soproni, a szerémi és a pilisi bort dicsérik. Sőt a magyar dolgokban annyira járatos Oláh Miklós, esztergomi püspök sem magasztalja a tokajit, midőn a híresebb magyar borokat felsorolja. A tokaji borok alkalmasint akkor vergődtek hírességre, mikor 1560 körül hármas árkolással kezdték művelni és a szüretet késő ősze halasztották; 1650-től fogva pedig, a hosszú tapasztalaton okulva, az aszú szőlőt kiválogatták a többi közül és miután olyan lett, mint a csurgatott méz, jóféle mustot öntöttek rá. (ANT. SZIRMAI, *Notitia topographica, politica Comitatus Zempliniensis*, ?2. 1.

egész Párizsig is elkalandoztak.¹⁾ A francia parketkészítők *point* vagy *ped de Hongrie-nak* nevezik a padlólemezeknek ama halszátkaszerűen ferde összerakását, melyet mi «amerikai parkét» néven ismerünk. Ez a fajta padló nálunk a hatvanas években merült fel és nagyban legelőször Neuschlosz J. fiai gyártották. A hetvenes években az e padlóhoz szükséges tölgyfa jelentős kiviteli cikké fejlődött, s az említett cég nagy mennyiségben szállította Párizsba. Alkalmasint akkor nyerte ott a fakereskedők, asztalosok és építő vállalkozók révén a *point de Hongrie* nevet. A nálunk (és csakis nálunk) szokásos «amerikai parkét» elnevezésének eredete homályos. Csak az bizonyos, hogy ez a padlófajta nem Amerikából került hozzánk; nyilván a reklám kente rá az újneművel, praktikussal egyértékű «amerikai» nevet. (Ez adatokat a Neuschlosz Ödön és Marcel cégnek köszönöm.)

Hongroyage a neve Franciaországban a borkészítés ama módjának, melyet a franciák a magyar tímároktól tanultak el s már a XVI. század közepe óta üztek. Colbert egy Larose nevű tímárt Magyarországra küldött, hogy a magyar bőr készítmódját még jobban ellesse. 1705-ben a magyar bőrt gyártó tímárok (*hongroyeurs*) privilégiumot kaptak. A magyar borkészítés sajátja az, hogy a nyers bőroket nem meszczik s a készen cserzett bőroket meleg faggyúval itatják. (KLEMP GUSZTÁV, a *Pallas Nagy Lexikonában*).

---

¹ Az *Intermédiaire* folyóiratban (34: 350) egy kutató azt írja, hogy a Talcy-kastélyban (Loir-et-Cher) van egy selyem és gyapjú *point de Hongrie* kárpitokkal, ágy- és zsöllyetakarókkal díszített szoba, melyben egykor állítólag Medicis Katalin lakott. A *point de Hongrie* elnevezés alkalmasint Medicis Katalintól, a kézimunkák nagy kedvelőjétől ered, ki ezt a csipkefajta Mária magyar királyné, II. Lajos özvegyének emlékére keresztelhetette el. Ezt a sejtést nem igazolja semmi.

Híres volt hajdan a *magyar arany*, melyhez fogható tisztaságú nem igen forgott az időben, mikor a fejedelmek maguk is valóságos hamispénzverést űztek. Kelendőség okáért Európaszerte utánózták Mátyás király hollócímeres aranyát, még PÁRIZ PÁPAI szerint is «úgy tartják, hogy a szülés fájdalmában segíti a szülőket.» Vagy legalább «*ad valorem auri Ungaricfa* verették a pénzt. Legjobban mutatja, mennyire bízott a külföld a magyar aranypénz tisztaságában, hogy a régi orvosok valahányszor aranyat vettek be a betegekkel, mindig magyar aranyból részeltették le a szükséges mennyiséget. Száz meg száz recipén forog az *aurum hungaricum*.¹

A múlt századok orvostudományában mégis legismertebb volt a *magyar királyné vize* (*aqua reginae Hungariae, aqua hungarica, eau de la reine de Hongrie, Hungary mater*). «Ritka az a patika egész Európában, mellyben az ne találtatnék;», írja WESZPRÉMI ISTVÁN *Magyarországi öt különös elmékedések* című könyvében (Pozsony, 1795; 67. l.) «Francia Országnek kivált Lion és Montpellier nevű Fő-Várossaiban oly bőven szokott készíttetni, hogy azzal még a hátsó Kalmárok is széllyel ország szerte közönségesen kereskedést indítottanak.»

Ez a csodatévő szer (különben közönséges rozmaringszesz) köszvényről használt. DR. WESZPRÉMI ISTVÁN, Debreczen város *physicusa*, a múlt század hetvenes éveiben kutatni kezdte: «mellyik Magyar Országi Királyné lett légyen az, a kiről akképpen kezdett az legelőször neveztetni és minémű különös dolog szolgáltatott arra alkalmatosságot, hogy olly betses magyari nevét változás nélkül mind e mai napiglan e világon fenntarhatta?»

¹ A régi magyar bányászat európai hírnevére vallanak az angol nyelv *Hungarian bowls* (foncsorozó hordó), *Hungarian machine* (Hüllféle levegőszlopos-gép), *Hungarian steel* (rúdacél).

Hazai forrásban nem talált semmit, de végre kezébe akadt NICOLAS FÉBURE, XIV. Lajos udvari fő patikárújának *Traité de la chymieje*, mely szerint e híres orvosság szerzője szent Erzsébet magyar királyné, ki mikor hetven esztendőskorában iszonyú fájdalmakat szenvedett a köszvény miatt, álmában valamely lélektől tanulta a víz készítését Budavárában; és mikor az új szerrel fájdalmas tagjait mosogatta, nemcsak meggyógyult, de még életének nyolcvanadik évében sem érezte többé «a köszvény ostromló fájdalmait». BLUMENTROST doktor *Haus- und Reis-Apothekeje* szerint Erzsébet királyné a becses víz készítésének módját tulajdon kezével arany betűkkel írta le; és ez az írás megvan a bécsi császári fő bibliothékában. WESZPRÉMI Kollár Ádámot kérte meg e nevezetes dokumentum felkutatására; Kollár fel is hányta a könyvtár minden zugját, de a királyné arany recipéjére csak nem akadt rá és ki is jelentette, hogy BLUMENTROST orvosnak írásában «semmi valóság tellyességgel nincsen.»

Végre Pray György, ki WF.SZPRÉMI kérésére szintén vizsgálódott e kérdés körül, a Splényi-család levelesládájában talált egy kéziratot, mely a magyar királyné vizéről elmélkedik, és JOANNES PRAEVOTIUS pádovai orvos professzor írásaira utasítja az olvasót. PRAEVOTIUS műveinek 1666-iki hannoveri kiadásában aztán megtalálták a buzgó kutatók ezt a följegyzést:

AD PODAGRAM ET CHIRAGRAM.

Cum mihi certo constet multoruni casibus vis admiranda subscripti remedii, narrabo, qua fortuna in illud inciderim. Anno 1606. vidi inter libros Francisci Podacatliari ex nobilissimo Cypria Familia, cum quo summa erat milii familiaritas, pervertustum Breviárium maximae apud eum venerationis,

quod a Sanda Elisabetha, Hungariae olim Regina, Maioribus suis dátum assereret in mutuae benevolentiae symbolum. In huius Libri vestibulo remedium ad podagram illius Reginae manu inscriptum mihi oblatum fuit perlegendum, quod kis formalibus verbis, quae inde exscripsi, erat expressum: Ego Elisabetha, Hungariae Regina, anno aetatis 72. multum infirma et podagrosa, nunc sum per unum annum ista Recepta, quam mihi dédit quidam Eremita quem nunquam videram nec ante, nec post, et fui cito sanata, et viribus restituta, atque omnibus apparens ultra modum pulchra, ut Rex Poloniae me petierit in matrimonium, cum ego et Me vidui essemus: Remii tamen id agere amore Domini mei Iesu Christi, a cuius Angelo credo me accepisse istam medicinam. Recepta haec est:

R. Aquae vitae quater passatae part. a.

Summitatum et florum Rosmarini part. 2.

Ponantur simul in vase bene clauso, stentque in loco calido per 50 horas, tum alembico destillantur, et mane in cibo vel potu sumantur drac. 1. singulis septimanis semel, et omni mane lavetur cum ea facies et membrum aegrum. Renovat vires, acuit ingenium, mundificat medullam et nervos, visum instaurat et conservat, vitamque auget.»

(A kéz és a láb köszvénye ellen. Minthogy bizonyossággal ismerem számos esetből a lent írott orvosság bámulatos erejét, elmondom, mely véletlenség révén akadtam rá. 1606-ban Podacathar Ferenc, cyprusi főnemes családból származott bizalmas jó barátom könyvei között megláttam egy igen régi és nagy becsben tartott breviáriumot, melyet az ő eleinek Szent Erzsébet magyar királyné ajándékozott kölcsönös szeretetök jeléül. Ama könyv első lapján meg volt írva a királyné kezétől a köszvény ellen való orvosság recipéje, melyet barát-

tom engedelmevel elolvastam és feljegyeztem. Imhol szó szerint: Én Erzsébet, Magyarország királynéja, midőn hetvenkét éves koromban igen beteg és köszvényes voltam, egy esztendeig éltem ezzel az orvossággal, melyet nekem egy régi remete adott, akit se az előtt, se azután sem láttam; és csakhamar meggyógyultam, erőre kaptam, sőt elannyira megszépültem, hogy a lengyel király megkéretett feleségének, mert mind a ketten özvegyességben éltünk; de azt cselekednem nem engedte szeretetem az én uram Jézus Krisztushoz, kinek angyalától, úgy hiszem, az országot kaptam. A recept ez:

Végý lombikon négyszer tisztított égett bort 3 részt. Rozmaring levelét és virágját 2 részt.

Tedd jól elzárt edénybe, tartsd meleg helyen 50 óráig, aztán lombikon párold le és minden héten egyszer reggel ételben vagy italban végý be belőle egy drachmányit és minden reggel mosd meg vele arcodat meg a fájós tagot. Ez az erőt visszaadja, élesíti az elmét, megtisztítja a velőt és az idegeket, a szemet élesíti és megtartja, az életet hosszabbítja.»

WESZPRÉMI ISTVÁN kideríti, hogy ez a «Szent Erzsébet magyar királyné» minden bizonynyal Nagy Lajos édesanyja, kit a külföldiek összetévesztettek Szent Erzsébettel, II. András leányával; azon a képtelenségen, hogy Erzsébetet hetvenkét éves korában, tehát 1372-ben, mikor Lengyelország ura ép az ő fia volt, megkéreti a lengyel király, megütközik ugyan a jó régi eruditus, de mégis csak belenyugszik, hogy «ez az Erzsébet Királyné' Asszony léssen tehát valósággal a mi híres Magyar Vizünknek legelső feltalálója, a kiról világszerte ekképpen neveztetik. Mert Cramerus és Timonnak hiteles tanúbizonyságok szerint ő még 80 esztendő korában is a nyájas multságokban muzsikaszó alatt szapora ugrós lengyel tánczot vígan járt: méltó azért, hogy ez a testet frissel tető és elmét vidámító Orvosság a Magyar

Királyné vizének nevezetét e világon továbbra is fenntartsa.» Az öreg doktor hiszi, hogy a Podacathar-család kezébe jutott könyv, ama két breviárium egyike volt, melyről Erzsébet királyné 1380 április 6-án Budán tett testamentomában emlékezik, tehát azt is hiszi, hogy amaz Írás csakugyan Nagy Lajos anyjának kezétől való. A kérőül fellépő lengyel király dolga nem győzi meg firka együgyű koholmány voltáról. WESZPRÉMI még beszél a magyar királyné vizének a külföldön gyakori hamisításáról, mely különösen úgy történik, hogy nyughatatlan és értetlen elmék mesterségesen, mindenféle szagos fűvekkel, szalamia-sóval, tartarussal zavarják a magyar vizet, különösen Franciaországban.

Ez egykor oly híres és a francia köznéptől ma is becsben tartott csodaszerről csak az az egy bizonyos, hogy Magyarországról került a külföldre; eredetét azonban nem királyi paloták, hanem szegény parasztkunyhók körül kell keresnünk. Igen valószínűnek hiszem, hogy a magyar királyné vize is az olajos tótok kitalálása és az ő révükön terjedt világgá. Hogy kik vagy mik voltak az olajos tótok, azt a mai nemzedék már alig sejti. — A mi szorgalmas, iparkodó és vállalkozó kedvű jó felvidéki népünknek régtől óta szokása volt vándor kereskedéssel vagyonkát gyűjteni. Amit a liptói, túróci, árvái tótság házi ipara termelt, a legények széthordták az ország minden részébe, sőt egész Európába. Az Akadémia nagy szótára e házalóknak még következő fajtáit ismeri: gyolcsos tót, olajos tót, drótos tót, kaszás tót, vajas tót, sajtos tót, kulimászos tót, csipkés tót; a magam részéről megemlítem még a sáfrányos tótot is, mely különben félig-meddig synonymája a gyolcsos tót-nak. Voltak guzsalyt, bordát áruló tótok, vasas, posztós és szekeres tótok (*vozári*), kiknek nagy ekhós szekere valóságos bolttal ért föl. Ma is vannak tutajos, fazekas, fenyves rigóval kereskedő, bádogos, viaszos és könyv-

kötő tót (*knihári*¹). Ez utóbbiak cifra rézvereteket készítenek a falusi emberek öreg bibliáira. El az üveges tót (*obiokár*), meg a gyolcsos is, kiknek a babos kendő révén a magyar nép nyelvén is *babkár* a neve, és működik a *miskár*. Ezt az egynéhány spéciest meg a világszerte ismert drótos tótot kivéve a többi alaknak már alig van nyoma. Eltűntette őket a nagykereskedés, a gyáripár és főkép a vasút. A messze földön való pénzkeresés ösztöne azonban még mindig él tótságunkban és Amerikába viszi ezt a távolságtól nem féltő, dolgozni akaró népet. Az Európaszerte kereskedő tótok között a legértelmesebb és legvagyonosabb osztály volt az olajos tótoké. CSAPLOVICS JÁNOS, a felvidék kitűnő ethnographusa, így írja le őket e század elején:

«Az olajos tótok (*olejkári*) hazája Turócmegye, különösen Béla, Blatnica, Mossóc, Karlova, Peter, Vritzko (hol 14ü olajáros van; ezek azonban németek), Trebosztó és más községek. A tótok Trebosztó környékén igen hathatós olajat készítenek a törpefenyőből; a fájós fog mindjárt meggyógyul tőle, ha egy cseppet gyapoton rá tesznek. Készítésének módját a nép állítólag a znyováraljai jezsuitáktól tanulta. Az igazság azonban az, hogy Ab-Hortis (Gärtner) Keresztély kézmárki orvos már 1640-ben első tanította, hogyan kell a *Pinus cambrából* *Oleum Libanít* vagy *Ralsamum Carpathicumot* csinálni. Az úgynevezett magyar balzsamot^{1 2} a *Pinus Mughas* zsenge ágaiból elsőben Buchholz György, a kézmárki evang. gimnázium rektora készítette elsőben,

---

¹ A múlt században és e század elején még valóságos könyvárusok voltak. CSOKONAI a *Dorotya* egyik jegyzetében ezt mondja: «Florentina, Tündér Ilona. Ezek a régi öregek s a mai községnek ismeretes románjaik, históriáik, melyeket a szűrboltokban árulnak a tót bibliopólák.»

² A *franciák baume de Hongrie* vagy *baume de Carpathie* néven ismerik. Az angoloknál Hungárián balsam.

1064 körül. Ab-Hortis magyar nemességet kapott a maga találmányáért. Az olajos tótok immár nem csupán a maguk gyártmányaival kereskednek, hanem összevásárolnak a patikákban mindenféle illanó és szagos olajokat meg spirituszokat, összekeverik mindenféleképen és az ilyen zagyalékokat aztán csodatévő esszenciák gyanánt árulják parányi kis üvegecskében, persze tízszeres áron. «Menyecske, jó, ha használ!» így szokták orvosságaikat a magyar asszonyoknak kínálni; de többnyire ekképen ejtik: «Jól h'használ.» Nincs betegség, amely ellen az olajos tót ládájában ne lenne orvosság; és ez a nép nagyon ért a hitegetéshez is. Ha valakinek a szeme fáj, az *olejkár* elővesz egy étheres olajjal teli üvegecskét, túvel megszúrja a hólyagot, melylyel az üvegecske le van kötve és egy csepp olajat ráken a szem héjára. A páciens — az olaj hirtelen párolgása révén — azt érzi, hogy szeméből hatalmasan áramlik kifelé a levegő; mindjárt is jobban lát és örömetst fizet a tótnak egynéhány forintot. Ha az orvosság nem használ, hát nem is árt. Az olajos tótoknak van más szép portékájuk is; például öt ujjú kéz alakjára kiformált vékony gyökér, melynek érintése szerelmet varázsol minden szívbe. Ha az olajos tótnak útközben kifogy a portékája, bemegy az első patikába, összevásárol mindenfélét, elköveti a szokott miskulanciát és tovább kereskedik. Az olajárulással egykor sok túróci paraszt vagyont szerzett; nemcsak az országban, hanem Ausztriában, Németországban, Hollandiában, Svédországban, Lengyelországban, Oroszországban is. Egész 1780-ig vagy háromezer olajos tót vándorolt Európa szerte; a nagy forradalom előtt Franciaországig is eljutottak, hol az *eau de la reine de Hongrie (spiritus rosmarini)* drágán fizetett szer volt. Lekalandoztak egész Törökországig, hol a muzulmánok bőven vásárolták illatos olajaikat. Sőt elvetődtek az Ural, az Amur tájékára is. «Most — írja

1818-ban CSAPLOVIOS — az olajos tótok száma fogyóban van, mert kereskedésüket mindenfelé korlátozni kezdik.»

MELICH JÁNOS mondja nekem, hogy az *olejkárok* a külföldön többnyire cifra huszáros ruhát viseltek, mint ma a kint muzsikáló cigányok. Ezzel is mutatni akarták, hogy ők „magyar doktorok“, mint ezeket a kuruzslókat a francziák és németek székében nevezték. Híres eset volt a múlt század vége felé, mikor egy muszka főúr dús vagyont ajándékozott egy zniói olajos tótnak, ki őt csodaszereivel meggyógyította.

Ma már hírmondója sincs az *olajkároknak*. A magyar királyné vizét azonban bizonyynyal ők terjesztették el Európaszerte és igen hihető, hogy ők is találták ki. Nem valami nagy leleményesség kellett hozzá: a rozmarin mindig gyógyítófü számba ment. A neve? Pusztá cifraság, amilyen ma a „császár-olaj.“ A jövő századok aligha fogják kutatni: melyik császárról nevezték el így a tisztított fehér petróleumot; hiszen már mi is tudjuk, mi a reklám. A régi doktorok is tudták, jobban mint a páciensek; és azért koholták mellé azt a breviáriumos történetet, szerencsétlenségökre olyan együgyűen, hogy manapság a gyermek is mosolyog rajta.

VI.

KÜLÖNÖS EMBEREK.

A párisi magyar Diógenes.

A magyar furcsaságok könyvében előkelő hely illeti meg Mentelit, a világhírű tudóst, kiről voltaképen nem is tudjuk, miért lett világhírűvé. Sem az Írott emlék, melyet CHARLES NODIER állított neki, sem az egykorúak többi följegyzései, sem a későbbi kutatások eredményei nem győznek meg, hogy ez a különös ember több volt egy mohó betűfalónál, ki igazi tudományos cél nélkül habzsolta a tudományt és ugyancsak oktanul nyomorgott világéletében. Nem szólva egy különben ismeretlen katalógusról, melyet a párizsi Arzenál-könyvtár exotikus kéziratairól készített, egész élete csupa meddőség, minden szorgalma, minden szenvedése hiábavaló. Ez érzésében hazátlan, törekvéseiben méltó ideálok nélkül való alak még ridegebb, még sötétebb, ha elgondoljuk, hogy ép az időben, mikor ő Párizsban nyomorgott a céltalan, a holt tudományért, egy másik magyar Ázsia pusztáin túrt hallatlan viszonytagságokat a nemzet kultúrájának nevében. Körösi Csorna Sándor, ez a nemes, nagy ember. Íme a tudománynak is csak a hazaszeretet adhat igaz célt, igaz ideált.

De az emberek mindig kedvelték a furcsaságokat. Ezen a réven lett messze földön ismeretessé „a párizsi magyar Diógenes, kinek különben a nevét sem tudjuk bizonyosan. NODIER szerint *Mentelinek* hívták, (leginkább

így ismerik), az egykorú *New Monthly Magazinében Mentelli* a neve, TESSEDIK Ferencnél *Mandely*, mások szerint *Mandelli*, *Mandelly*, *Mendeli*, *Mendelli*, *Mendelly*, zsidó eredetiségében pedig *Mandel*, *Mendl* vagy *Mendel*. Én ez utóbbit tartom az igazinak, bár WURZKACH lexikona a *Mán dl* mellett van. E forrás adatai szerint Mandl Dávid 1780 táján született Pozsonyban. Atyja tizenkét éves korában Rackendorfbba küldte, az odavaló rabbinushoz, talmúdot tanulni. Rendkívüli tehetségnek bizonyult és csodálatos gyorsan haladt tanulmányában. Egy 1798-ban mesteri héber nyelven írott leveléből megtudjuk, hogy Prágába, a zsidó műveltség fővárosába törekszik. Beszéde és írása már akkor is elárulta bogaras természetét. Prágában, úgy látszik, nem maradt sokáig, mert 1800-ban már Poroszországból írja, hogy külföldre készül. Egy, szüleitől pénzt kérő levelében okát adja vándorlásának: «Nekem principuimaim vannak, amelyek szerint cselekszem; csak egy hibát érzek magamban, mely már gyermekkoromban is mint öztön lopódzott belém; és ez a hiba a dicsőségre vágyódás. Már az iskolában ki akartam válni tanulótársaim közül; éhezem a dicsőséget, szomjúhozom a kitüntetést.» Berlinben szerezte meg nagy műveltségét. Nyelvtanulmányokkal foglalkozott. Akik ismerték, beszéltek, hogy igen bogaras ember volt; egyszer leborotváltatta a szemöldökét. E mellett keményebb fegyelemben élt minden középkori remeténél. Kis szobája tele volt könyvekkel; az ágya alatt egy halmaz krumpli: napi eledele. 1805-ben Offenbachba került, hogy nevelőséget vállaljon. Az c módon szerzett pénzzel aztán Párisba ment s ott oly elvonultan foglalkozott tanulmányaival, hogy még szülei is sokáig holtnak hitték őt. Itt látogatta meg őt 1827-ben TESSEDIK FERENC és látogatását *Magyar Diogenes Párisban* címen le is írta a *Tudományos Gyűjtemény* azon évi XI. füzetében. Adom e közlést,

mely minden más forrásnál jobban festi ezt a különös alakot:

A mióta Párisban lakom már többszer hallám azt a kérdést, hogy esmerem-e híres, neves hazámfiát, a tudós Mandelyt? Felette különös embernek mondták, de mostani szállását senki se tudta. Minapában a *Reme Britannique* nevű Frantzia folyó-írásban (Mai, 1827.) e következő tudósítást olvastam, mely a *New Monthly Magazinéból* vagyon kivonva.

«Egy tudós Magyarnak élete Párisban.» — Egy fából épült kerti-házhoz jöttünk (mond egy Anglus utazó), mellynek egyik oldala egy szomszéd épülethez vagyon támasztva, általméroe lehet vagy hét lábnyi. Ezt a kis hajlékot a ház tulajdonosa ingyen engedte által Mentelli Urnak (az Anglus így írja a nevet). A társam kotzogatott s beléptünk a bölts-hez. Mi hárman alig találtunk helyet a szűk kunyhóban. Jobb kéz felől egy fehér fa-láda állott a szobának tsak nem egész szélében. A Philosophus egy deszkán ült s lábát a ládában tartotta, mellyben egy ótska gyapjú-takaró feküdt. A háta annak a háznak falához volt támasztva, mellyhez a kerti-ház hozzá van építve. Ő előtte valami kis asztal állott a ládán, s azon egy író-kő-táblát láttunk, mellyen ő theorémájit s megfejtéseit irdogálja. Az időnek mostohasága az üveg-ablakot és a deszka-falat nagyon megrongálta; a Philosophus az ilyen lyukakra és hasadékokra holmi papiros darabokat ragasztott, mellyeken a legtsinosabb görög és arabs Írás látszott. A láda mellett balra egy régi kar-szék állott, mellynek kar-fája, valamint a szobának nagyobb része, mindenféle nagyságú könyvekkel volt elborítva, a nagy folio-daraboktól fogva egészen a parányi kis 18-tzad rétig, melly Blaeü sajtója alól kijött. Ezt a kar-székot hajdanában Fesch Cardinalis adta volt Mentellinek. Egy darab czin, melly edény formára volt öszve hajtva, vas-dróton az asztal felett függött s métsnek szolgált. Ezenkívül egy setét szegletben egy bádog-fazekat vettünk észre, nem külömben egy vizes-korsót és egy darab fekete kenyeret.»

«Mentelli Úr, monda barátom, minekutána személyemet megesmértette volna vele. Mentelli Úr épen úgy beszéli

ánglusúl mint te avagy én, noha' talán kettőnkön kívül sohase látott ánglust.» Ez igaz is volt. Én vélem nagy könnyűséggel beszélt, igen válogatott kifejezésekkel, minden Franczia idiotizmus nélkül, s a mi legsudatosabbnak látszott: semmi idegen accentussal. Ez a különös ember egyenlően beszéli deák, német, régi s új görög, tót, arabs, Sanscrit, persa, olasz, magyar és franczia nyelveken, s a többi esmért nyelveket is nagyobb részint érti. A Sinai nyelvet is tanulta s mintegy három ezer jelét esméri, legjártasabb pedig a matematikai tudományokban és a statisztikában. O az életnek minden gyönyörűségeit a tanulásra való vágyásának felszentelte. Minden héten egy leczkét szokott adni a Mathesisből, s azért három frankot kap. Ezen a pénzen megveszi az egész hétre való élelmét, melly két kenyérből és egynéhány földi almából áll. «Hogy ha,» úgymond, «mindennap friss kenyeret vennék sokkal többet el tudnék költeni; a kemény kenyeret azért szeretem, mert nehezen lehet megemészteni.» Egy, kétszer a hétben bádog-fazekában, két vagy három földalmát főz magának a méts lángjánál, s már azt is Luxusnak tartja. Egy vastag flanel ruha volt rajta. Télen a ládájában halál, nyáron tsak a kar-székében. Ilyen nyomorult élet-mód és a sok éjtszakázás legkissebbet sem árt egészségének; az ábrázolja vidám, színe friss és egészséges, képvonásai nyílt-szívűségre mutatnak, teste épen nem sovány. Hosszú haja a vállára letsüng, barna szakálla valami méltóságot ad ábrázatjának, melly a régiség karaktereire emlékeztet. Girodet festő műhelyében gyakran model-nek szolgált, s így is szerzett magának valamit. Azt kérdezöm, hogy meg nem únja-e élete módját? ő azt felelte, hogy épen nem, hogy már húsz esztendőtol fogva így él, hogy az életnek örömei igen kívánatosak ugyan, de minthogy azoknak megszerzése végett kéntelen lett volna a drága időt unalmas leczkeadásra fordítani, inkább tsak így akarná tanulását folytatni, mellyre még most sem talál elegendő időt, ámbátor ugyan az egész napot és a fél északát a tudományoknak szenteli. Egyéberánt épen nem tartja magát szerencsétlennek.»

«Így tehát koránsem a különösség affektálása vitte őtet ezen kemény regulájú életre; ő tsak tudományos kintse-

két akar egymásra halmozni, azoknak szaporításában talál mulatságot; a fősvény ember példájára, a ki minden nyugalmat s az egész életét a pénznek feláldozza.»

«Azt beszélte nekem, hogy Angliát kivévén, Európának minden tartományait gyalog öszvejárta; hogy a Francia Akadémiának némelly tagjai legjobb baráti, s hogy mind a mellett is, hogy ruhája olly rász állapotban van, ők épen nem átalják karonfogva vele sétálni, s társaságokban is szívesen látják. Ez ugyan például szolgálhatna aristocraticus Universitásainknak, s a sok dandy (hetyke, tsetsebets) Professorainknak kik olly szép számmal vágnak Agliában. Nálunk a ruha szükséges a tudomány ékesítésére: Angliában megvetik a talentumot, ha rongyosan jár.»

«A szegény Mentelli egy kis históriát beszélt, melly talán ide fog illeni. «Minapában» úgymond, «egynéhány barátim mindenféle ruhát küldöttek ajándékban. Egy-kétszer magamra vevém, de minthogy az új könyvet még inkább szerettem, mint az új ruhát, tsakhamar arra szántam volt magamat, hogy az ajándékozott portékát eladom, s az árán egynéhány könyvet veszek, melly után már régen sopánkodtam. Magamra vévén tehát régi köntösömet az új ruhát egy zsbvásároshoz vittem, a ki, minekutána a finom portékát nyomorult öltözetemmel öszvehasonlította volna, nekem esett s mint tovajt a Policziánál bevádolt. Így árestomba jöttem s ott ültem egy egész hétig holmi kóborlók között, minthogy balgatag tselekedetem miatt szégyenlettem barátimat szomorú állapotom felől tudósítani. — De végtére észrevévén, hogy az időmet így elvesztegetem, tsakugyan pennát fogtam, s esmerőseim tüstént szabadítottak ki. Hogy ha egy különös tömlőzben tanulásomat szabadon folytathattam volna, azt oly könnyen el nem hagytam volna. Igen alkalmas helynek tartom; az ember ott ingyen él, s minden idejét a tanulásra szánhatja.»

«Az én barátom Mentelli Urat néha ebédre hívta, de az ilyen vendéglésnek rendszerint veszedelmes következései valának az ő egészségére nézve, egy pohár bortól forró-hidegbe esett.»

«Angliát igen kívánta látni, jól tudván, úgy mond, hogy ott drága az élet, száz ötven Frankot akarok reá

szánni erre az útra, s ottan való mulatásomra.» Én akaratom ellen is nevetésre fakadtam, bizonyossá tévén ötöt a felől, hogy Angliában ennyi pénzzel beérni teljes lehetetlenség. — «Én (úgymond a Philosophus) a proportiohoz képest ezen summának harmadrészével az egész Continenszt bejártam. Tudom, hogy Angliában az eleség igen drága; — nekem csak kenyér kell, meg, éjtszaka, ha mezőn vagyok, holmi sövény mellett is elhállok, a városokban pedig és a falukon a templom ajtajához fekszem.» Úgy de, mondák én, Angliában legnagyobb bűnnek tartatik ám az, ha az embernek pénze nincsen. A ki szegény az szükségképen bűnös is; törvényeink csak a vagyont oltalmazzák, nem pedig a szegénységet. Ha valami fának árnyékában fog hálni, majd akkor költik föl, mikor a tömlőtzebe viszik. A béke bírja úgy bánik az Úrral, mint valami kóborlóval vagy egy Contrabandistával. Ha az Úr megmondja, hogy ki légyen, ő a rongyos ruhájára fog mutatni, s azzal okvetlenül be fogja bizonyítani, hogy az Úr hazudott. Ki tudja végre talán valami kemény büntetés is fogja érni gondatlan lépéséért. Én esmérek egynéhány bírakat a provinciában, a kik az Urat nagy hirtelen a pelengerbe vetik tsupántsak azért, mert felső ruhája nem ér tíz vagy tizenkét guineát. Mikor az Úr Angliába megy, vigyen magával gazdag ruhabeli készületet, és ne morogjon ha mindent, a mire szüksége lehet, öt vagy hatszorosan fogja fizetni.»

«Ez az intés nem maradt siker nélkül; Mentelli egészen lemondott ideális planumúról. Későbbben is gyakran láttam ötöt Parisban való mulatósomban. Arra kért, hogy egy Sanscrit munkát szereznek meg neki Londonban, fájdalomra azt ott meg nem kaptam.»

«Minthogy nagy dialectikával bír, sokszor igen rendkívül való állításokat felhoz, s eszét avval mulatja. Magaviseleté szelíd és elragadó, hosszú-szakálla s eszes és méltóságos ábrázatja azokra a képekre emlékeztetnek mellyeket Titian a maga idejébéli emberekről készített vala. Mind a mellett, hogy az embereket és a társaságot szereti, még is egész életét s minden örömeit a tanuláshoz való hajlandóságának szenteli. Talán sohasem élt egy ember is, a ki a

tudományokat illy enthusiaslussal imáda volna, minden haszonkeresés és minden kérdés nélkül. Otet a tudományok tárházának lehetne nevezni. Ő földmérő, természet-vizsgáló, nyelv tudó: ő mindent tud. Kérdezze meg valaki, hogy a régi vagy újabb írók mint Ítétek legyen ilyen vagy amollyan tárgy felől? azonnal elmondja saját nyelveken s tulajdon kifejezéseikkel minden azt, a mit a különbözőféle nemzetből való Prosaicusok vagy vers szerzők ezen dologról irtanak. S így Mentellire valóban rá illik Pic de la Mirandole mondanása: ő beszélhet *de omni re scibili.*» Tudományának ropant elterjedése pedig annál nagyobb bámulást okoz, ha azt meggondoljuk, hogy neki semmi nevelése nem volt, hogy ő mindent tsak magától tanult.»

Ezen kis értekezésnek olvasása még inkább serkentett az új Diogenes kinyomozására s végre sok terhes futkározás után (mert Parisban akárcikire is könnyebb reá akadni, mint az ilyen Philosophusra) tsakugyan reá találtam. Már jó időtől fogva az Arsenálban lakik, a hol a Bibliothékát szabadon használhatja. Ezt az engedelmet és a szabad lakást a Ministerium protectiójának köszönheti. Az Arsenálban lévő portás egy keskeny kis ajtóhoz vezetett a ház garádjtsa alatt. »íme,» úgymond, «itt a szobája.» Én ott inkább fakamarát kerestem volna mint emberlakást. Az ajtón semmi kilints; kopogásomra semmi felelet. «Tessék megnyitni az ajtót!» mondák francziául jól hangosan: — semmi vállasz. Azonban a szobában valami zörgést hallottam mintha valaki rakosgatna. Egy néhány minuta után megnyílt az ajtó vagy egy arasznyira. Egy sápadt ábrázat nézett ki felém, hosszú, barjja szakállal, borzas hajjal, félénk tekintettel. «Botsánatot kérek,» mondák francziául. «hogy látogatással alkalmatlankodom, azt hallottam, hogy az Úr magyar; igen kívántam Párisban egy hazámfiára akadni.» A komor kép egy kitsint megindúlt. «Örvendek rajta,» úgymond hasonlóképen francziául, «hogy magyart láthatok nállam.» Azután német nyelven kérdém, hogy beszéll-e jól németül? — »Igen is beszéllek,» viszonzá ő ugyanazon nyelven. — «Hát magyarul tud-e az Úr?» — kérdém magyarul. — «Már nem tudok» volt a felelet törött magyar accensussal. (Az Anglus utazó nem

sajdíthatta, hogy egy valaki a ki magyarországban született, magyarul ne tudjon. Látszik, hogy még nem volt nálunk.) Ekkor beléptem a szobába, mellynek szélessége alig ha mér három lépést, hossza talán ötöt. Az ablak mellett a földön, s egy kis asztalka körül mintegy nyoltzvan vagy száz darab könyv volt egymásra halmozva, egy Persa Lexicon ki volt nyitva. Az asztalkán egy jegyző kő tábla feküdt, hátul egy rózsa szék állott hát-támasz nélkül. Egy kevés szalmát láttam a földön három deszkával besántzolva, s egynéhány barna ronggyal betakarva. Sok koldus jobb ágyon hál. A falon függő deszkán egy-két fekete kenyeret láttam, melyek közül egy meg volt szegve, de a mint láttam csak foggal vagy körömmel, nem késsel. A szegletben egy vizes korsó állott. Földimnek testén nem volt több egy ótska, szürke katona kapuinál, veres hajtókára, a lábán fa-paputs, a minőt Franciaországban a falusi nép szokott hordani. Diogenes Úr a falhoz támaszkodott, kezét hátra tevén, mint valaki a ki zürzavarban van; magam vagy két lépésre állottam tőle a szoba közepén. Ülésről nem lehetett szó, mert az a rossz szék talán egyes embernek is kevés lett volna. Itten híven megjegyzem beszélgetésünket, a mely német nyelven folyt.

Én. Valljon mennyi ideje lehet, hogy hazáját odahagyta?

Ő. Mintegy harminc esztendeje.

Én. Hol született?

Ő. Azt nem tudnám megmondani; igen kitsiny voltam mikor eltávoztam onnan hazulról. Mindent elfelejtettem.

Én. Valamely városra talán mégis emlékszik?

Ő. Egy-két esztendeig Pozsonyban laktam. Azt tudom, hogy Leopold Tsászár koronázása alkalmatosságával Pozsonyban egy házfedélről leestem. Egy toronyról is emlékezem, mellynek teteje gazdagon meg volt aranyozva; úgy hiszem, hogy a Pozsonyi Cathedralis templom tornya.

Én. Gyermekek-korából semmi körülállások sem jutnak eszébe?

Ő. Azt tudom, hogy egy diófa állott udvarunkban. Ennek a diófának képét az előtt két esztendővel bajjal tudtam kiverni eszemből; szüntelen arról gondolkoztam. Ezen

kívül még egy kis toronynak emlékezete is megmaradt eszemben valamely álomképen; nem is tudom bizonyosan, hogy láttam-e valaha a maga valóságában. '

Én. Hány esztendő lehetett, mikor hazájából elment?

Ő. Mintegy tizenhárom esztendő.

Én. Mitsoda okból távozott el onnan hazulról?

Ő. Én tsak a világot kívántam látni. Mondhatom, hogy én igazi áldozatja vagyok a tudománynak.

Én. Gyermekkorában hol tanult?

Ő. Sehol; vad fiú voltam, lovakat őriztem.

Én. De későbben tsak tanult valahol?

Ő. Berlinben két esztendeig.

Én. Miképen írja a maga nevét?

Ő. Már szinte elfelejtém azt is; nints is gondom arra. Itt Mandelnek hívnak. Az embernek azon kell iparkodni, hogy a múlt időből minden csekélységet elfelejtsen. Azután több ereje és akarata lesz a jelenvaló és a jövő dolgo vizsgálására.

Én. Keresztnevét tsak még is tudja?

Ő. Ignácznak hívnak. Két esztendő előtt a Jezsuiták meg akartak téríteni; holmi tractatusokat kellett velek olvasnom a Szent Háromságról. Ok Dávidnak neveztek el.

(Moglehet, hogy a Philosophus a két nevet itten felváltva említette; hihetőbbnek látszik, hogy a Jezsuiták Ignác nevezettel felruházták, s hogy régibb neve Dávid volt.)

Én. Tehát nem volt Katholikus?

Ő. De igen; hanem más dolgokkal foglalatzkodtam. Cicero jól mondotta: *Commenta delet dies, veritatem confirmat.*

Én. Deákul is jól beszéli?

Ő. (mosolyogva). A magyarok kevélykednek deák nyelvekben. (Azután deákul szállott igen válogatott terminusokban.) Midőn ebbe a városba jöttem, minden tudósok a kik hallották, hogy magyar vagyok, deákul szóllottak hozzám. Ebből azt ítéltém, hogy a magyarnak a deák nyelv eránt való hajlandósága külső országban ismeretes.

Én. Igen sajnálom, hogy a magyar nyelvet egészen abban hagyta.

Ő. Nem volt semmi gyakorlásom, semmi könyvem; s a nyelv nints is kipallérozva. Gyermek koromban úgy tet-szik tsak magyarul beszéltem.

Én. De tsak most is ért egy néhány magyar szót?

Ő. Midőn magyar beszédet hallok, igen esméretes előt-tem minden szó, habár nem is értem. A magyar nyelv igen különös, hasonlít a napkeleti nyelvekhez.

En. Az Úr ért egynéhány napkeleti nyelvet?

Ő. A Perzsa nyelvet tanultam, a Sanscrittel is sokat bajlódtam s főképen az Arabs nyelvel.

Én. Ezt tehát jól érti?

Ő. Gondolom, hogy jobban tudom mint a német nyelvet. (Itten megjegyzem, hogy igen szépen beszélt németül.) A mikor kimegyek mindig arabsul beszélek magammal. Négy száz millió ember a föld kerekén arabsul beszél; érdemes, hogy az ember jól megtanulja.

Én. Tótul is tud?

Ő. Oroszul olvasok és beszéllek is.

Én. Mivel foglalatoskodik most leginkább?

Ő. Az astronomiával.

Én. Szokott-e sokat írni?

Ő. Tsak a kőtblámra írok mindent, mikor tele van, a spongiával ismét kitörülöm. Calculator vagyok. A papiros sokba kerülne. Tsak magam számára tanulok.

Én. Megelégszik-e sorsával? él-e boldogul?

Ő. A ki maga magát meg tudja győzni, mindég boldog.

Én. Tsudálok, hogy ilyen nyughatatlan nagy városban letelepedett.

Ő. Ez igen jó hely reám nézve; elveszek benne mint egy viz-tsepp a tengerben.

Én. Miből él?

Ő. A magam pénzéből. Az előtt egy kis pénzt szerztem volt magamnak letzkzés által s azt az Ország Kints-tárába tevém. Most kétszáz Frank interest húzok belőle esztendőként.

Én. Hát az elég?

Ő. Száz Frankot sem tudok elkölteni egy esztendő alatt. A többiért könyvet szoktam venni.

Én. Szokott-e gyakran kijárni?

Ő. Igen ritkán. Egyszer a hétben a Pékemhez megyek a rue du Bacban (a Szajna túlsó oldalán); igen jó fekete kenyeret süt. Akkor annyit veszek, a mennyi egész hétre szükséges.

Én. Jön-e valaki meglátogatni?

Ő. Igen is. De mióta Párisban vagyok, tsak két magyart láttam itten. Az egyik hét vagy nyolc esztendő előtt volt Párisban. A neve valami Óriást jelent.

Én. Talán Nagy?

Ő. Nem az; — valami vi, — Vitéz nevezetű. Jó ember volt, itt nagy ínségbe jutott; magam is segítettem őtet. Későbbben azt hallottam, hogy meghalt itt Párisban; a Portás felesége mondotta, nem tudom, hogy igaz-e vagy sem?

Én. Ad-e még letzkét?

Ő. Nem többé. Egy Jones nevű fiatal Anglus arabsul tanult tőlem; szép gyermek volt mind testére, mind lelkére nézve. Igen jól tanult; de meghalt; azólta mindig búsulok. Nagyon szerettem volt a fiút. Nem volt tsak 16 esztendő.

Én. Attól félek, hogy ha majd egyszer megbetegszik, minden segítség nélkül fog szűkölködni.

Ő. (mosolygva). Akkor majd azt mondom Diogenessel: tegyétek mellém a páltzámat, hogy a madarakat elűzhessem, mellyek holt tetemimet fogják háborgatni. Egyébberránt egy időtől fogva valóban nem jól érzem magamat. (Talán ez volt az oka, hogy én a jámbort nyomorultabb állapotban találtam, mint az Anglus utazó.)

Én. Bár tsak hírül adhatná nékem, ha rosszabbul találna lenni. A Revue Britannique nevű folyó írásban egy articulust olvastam, melly az Úr felől szól. A New Monthly Magazinéból nagyon kivonva.

Ő. A télen egy Anglus elolvasta előttem az originált.

Én. Már igen is sok időt vesz éni miattam. Mindazonáltal ha megengedi néha meglátogatom az Urat.

Ő. Nem vagyok vad ember. Szeretem, ha valaki hozzám jön.

Kezét megszorítván elbúcsúztam tőle, s kimentem a szobájából. Ő az ajtónál megállóit. «Nem kísérhetem ki,» úgymond, «mezítelen vagyok.»

Íme! egy új Diogenes. Az ő látása különös érzést gerjesztett bennem. Ki lehetett ez, a ki annyit tud s annyit elfelejtett; a ki a roppant Párisban, a világnak legnyughatatlanabb pontján, hús esztendőtlől fogva, tsak nem olly magányosságban él mint egy Anachoréta Théba pusztáján? a ki Eget, földet a tudományokért oda engedi, s a drágán szerzett kintsnek semmi hasznát nem veszi?

Van elég példa arra, hogy a fejnek megsértése által némelly emberek az elmúlt dolgokról egészen elfelejtkeznek. A házról való leesés, mellyről a beszélgetésünkben szó volt talán hasonló dolgot okozott? Avagy tsak titkolni akar valamit? az elmúlt dolgokat a feledékenység fátyolával kívánna betakarni?

Eszembe jut, hogy mintegy nyóltz esztendő előtt egy Mandel nevű Zsidó tanulót esmertem Pozsonyban: a Philosophus talán atyafia lehet? de neki épen semmi zsidó accentusa nincsen, s azt talán lehetetlen volna eltitkolni legalább német beszédjében. Korára nézve lehet vagy negyvenöt esztendőös.

Menteli valóban sokat tudó ember volt. Értett francia, német, angol, olasz, spanyol, többféle szláv, magyar, görög, latin, héber, arab, perzsa, hindu, szanszkrit, kínai nyelven, és dicsekedve szokta emlegetni, hogy Európának bármely pontjáról el tudna utazni Kinába tolmács nélkül. Legkedvesebb nyelvei mégis a latin, a görög, a zsidó, az arab, a perzsa voltak, melyekből egy külön tudós idiómát alkotott a maga számára és e nyelv szavait olyankor is használta, mikor franciául beszélt. Ha aztán észre vette, hogy nem értik, francia nyelven ismételte a frázist, megjegyezve: «ahogy önök mondják». Menteli nemcsak hogy nyelvtudós, hanem matematikus, taktikus, historikus, jurista, theológus is volt, szóval ritka egy polyhistor. A filozófiában Plató volt orákuluma; csaknem minden írását betéve tudta és gyakorta idézte. De az életben nem az elegáns Plató, hanem a cynikus Diogenes volt példaképe. Évi 154

frank jövedelméből élt, de még ebből is sokat megtakarított; egyszer egy ritka kéziratot 400 frankon vett meg. Könnyű lett volna közhivatalt vállalnia vagy magánoktatást adnia, de nem áldozta fel függetlenségét. Egy ízben ugyan adott leckéket a matematikából és az arab nyelvből, de csakhamar abba hagyta, hogy teljesen tanulmányainak élhessen. 1822. körül a francia kormány azzal bízta meg, hogy egy nagy könyvtár kevéssé ismert nyelvű kézirateit lajstromba szedje, címeiket lefordítsa, tartalmukat ismertesse; ezért a fontos munkáért évi 1800 frank tiszteletdíjat ígértek neki; azt hitték ugyanis, hogy a munka el fog tartani legalább is egynéhány esztendeig. Menteli azonban az ő nagy tudományával és vas szorgalmával egy hónap alatt elvégezte. Azzal fölvette havi fizetését és többé feléje se ment a könyvtárnak. Mikor kérdezték tőle: miért hagyta ott hivatalát, azt felelte: «Nincs többé hivatalom, mert a munka kész.» Elismerésül egy szobácskát rendeztek be neki. Semmi nyomtatott írása nem jelent meg. Könyvtára kicsi volt, de fontos és ritka művekből állott. Sok hátrahagyott iratát csak egy új Menteli tudná elolvasni, olyan csodálatos tudós zagyvalék a nyelvök. A magyar Diógenes halála is rendkívüli volt: 1836. december 22-én szokása szerint vízért ment a Szajnára két kantájával; merítés közben egy meg nem kötött csónak szélébe kapaszkodott s beleesett a folyamba. Mások szerint a vízzel teli kanta súlya húzta le.

A magyar mohammedánus szent.

Báró Splényi Béla — ez életrajzi adatokat REINEK BERTALAN *Magyar kultúrképek* könyvéből másolom ide — fia volt Splényi Ignác lovassági tábornoknak, ki 1840-ben, Miskolcon halt meg. Splényi Béla a második huszárezredben szolgált, mely ezrednek atyja volt a tulajdonosa.

1847-ben, alig harmincéves korában, már kapitány volt, a hadseregnek egyik legjelesebb lovastisztje. A szabadságharc kezdetén a nemzeti ügy szolgálatába állott; a turini udvarhoz küldötték diplomáciai megbízással. Károly Albert király igen megkedvelte és minden alkalommal kitüntette a deli és nagy tehetségű magyar urat. A novarai ütközet után Splényi Londonba ment. Melegen ajánlották őt Parzininak, a British Museum hírneves főkönyvtárnokának, aki a politikában is szerepet játszott és Palmerston legbensőbb barátai közé tartozott. Parzininak a magyar báró igen megtetszett; megismertette Palmerstonnal. Az ügyes beszédű, finom modorú, Splényi az öreg diplomata jóakarátát is csakhamar megnyerte. Palmerston a magyar ügyek ágensévé nevezte ki Konstantinápolyba és szíves ajánló levéllel menesztette Stratford Canning nagykövethez. Splényinek nem igen volt alkalmá diplomata tehetségét kitüntetni, mert Konstantinápolyba érkezete után a magyarok ügye csakhamar hanyatlásnak indult. A török fővárosban nemsokára találkozott menekülő sógorával, az angol származású Guyon Rikhárd tábornokkal, szabadságharcunk e hős vezérével, ki Kursid basa néven török szolgálatba lépett és Damaszkus főparancsnoka lett. Splényi sógorával és húgával — Melanie bárónővel — Szíriába ment s ott élt, míg Guyont az orosz ellen nem küldték.

Azt hiszem, 1854-ben került ismét Konstantinápolyba; és ekkor kezdődik az ő rettenetes tragédiája. A hasissal-élés szenvedélyének rabjává lett és nincsen az az Edgar Poe fantáziájával megáldott vagy megvert ember, aki az ő sorsához hasonló bizarr szörnyűségű álmot tudjon álmodni.

Az indiai kender (*Cannabis Indica*) hódító kivonatát, a hasist, gyántás elegy vagy tinktura alakjában meglehetősen nyíltan árulják a sztambuli *misszir csarsi* (egyiptomi bazár) droguista kalmárai, egy sorban a

szárított majomvelővel, krokodilusmájjal és a keleti kuruzslás egyéb csodaszereivel. Megszokása körülbelül úgy történik, mint a dohányé. Aki először él vele, csak szédül és hány tőle; az ezeregyéji álmokból pedig nem lát semmit. Csak rövidebb-hosszabb idő múlva kezd gyönyörűsége telni a hasis mámorában. És ez az élvezet nem mindig kártékony.

A hasissal emberek milliói élnek, és ha nem csapnak át a szertelenségbe, semmi bajuk. Akárhány ilyen ismerősöm van és volt. Például Klapka tábornok, ki lefekvéskor mindig elszítt egy hasisos cigarettát; és ha kifogyott a készlete, telegráf útján rendelt magának Konstantinápolyból. Emellett szép hetvenkét éves kort ért, és élete fogytáig megmaradt testi, lelki épségében.

Ahhoz személyes dispozió kell, hogy valaki a hasis menthetetlen martaléka legyen. Báró Splényi Béla született erre a szörnyű sorsra. Egyike vagyok a keveseknek, akik tragédiájának fejlődését ismerik. A nyolcvanas évek közepén, Konstantinápolyban, Szilágyi Dániel megmutatta nekem azt a naplót, melyet Splényi írt. Bizonyos, hogy második otlétekor, jóllehet a naplóban — melyet most talán az Akadémia kéziratára őriz — évszámok nincsenek. Az írás egy szegény emigráns érzelgéseivel kezdődik. E lírai prózában alig van valami, amit azok a bujdosó hontalanok hasonló jegyzeteikben el ne mondtak volna. Honfíúi bánat, hazavágyódás, szomorúság, elegy az Ája Szófia kupolájának méreteivel és más ilyes tudákossággal. Meghatóbb a lapok szélén, itt-ott, ritkán, az a jegyzet: «Ma kaptam 1 török lírát. . . Ma kaptam 4 shillinget.» Aki ennyit kap és ilyen gyéren, az szegény, nagyon szegény ember odakint a Keleten.

Egy októberi nap történetének végén ezt olvasni: «Tegnap hasist szívtam, de nem álmodtam semmit.» És ez a jegyzet aztán ismétlődik vagy tíz napon át, min-

dig a diárium utolsó sorában. Végre elkövetkezik egy nap, melynek nincsen históriája; mert báró Splényi végre «álmodott», és hosszasan leírja, mit álmodott. Félelmesen nevetséges egy álom volt ez. A hasis bódultja azon vette magát észre, hogy világra jötte előtt hét hónappal van; aztán megszületik, átéli — napról-napra — a gyermekség, az ifjúság éveit, át egész életét a mai napig — vagy harminchét évet hat óra alatt! És panaszkodik, hogy mennyit kellett szenvednie. A következő álom már a gyönyörűségek világában jár. Kéjes hempergés rózsaszínű tejhabból való kereveteken, lebegő repülés a tündöklő étherben, emberi fülnek néma, csak az idegekkel érzett, leírhatatlan édességű symphoniák zengése közepett. Majd nagy számmal olyan jegyzetek érik egymást, amelyekről psychopathologusnak volna joga beszélni, szakbeli közönség előtt. A jegyzetek folyton rövidülnek. Végre már csak egy-egy szót, elragadtatott Kikiáltást írt könyvébe a hasis rabja. Betűvetése, mely eleinte oly szép és rendes, napról napra csúnyul s később egészen olvashatatlan firkává lesz. Az egész napló, azt hiszem, vagy négy hónapról ad számot; bár vége felé a dátumok egészen elmaradnak.

Báró Splényi Béla már menthetetlen volt mikor a napló írását abbahagyta. Még ugyan fönt élt Perán, az európai városrészben, a magyarok között; de idejének nagy részét az ázsiai oldalon, kóbor zarándokok, Arabiából Konstantinápolyba vetődött ördögűzők és csavargó Bektasi-dervisek társaságában töltötte. Kezdett irtózni a magafajtájú emberektől. Kerülte őket. És testben, lélekben elzüllött. Az egykor deli férfiúnak csak árnyéka volt a törődött, beteges alak, aki rongyos kaftánban vánszorgott az utcákon, nyakában a kolduló dervisek láncra kötött kókuszdióhéjával, kezében a jemeni hadsík alabárdjával. A magyar emigránsok meg akarták menteni. A lelkére beszéltek, pénzt gyűjtöttek számára, majd

az örülés jeleit látva, fölvetették a francia kórházba. A boldogtalan innen csakhamar megszökött és attól fogva Szkutariban, az ázsiai városrészen lappangott, a zárándokok és dervisek legalja között. De végre ez a társaság is kivetette magából a szegény tébolyodottat; és báró Splényi Béla hozzácsatlakozott a bélpoklosok, az elefantiázissal megvert nyomorékok és az örültek hadához, mely akkoriban még valóságos nomád életet élt a szkutarii nagy temető környékén. OLÁH MIKLÓS püspök szerint 1536 táján Simánd zárándmegyei faluban csupa nyomorék lakott, valóságos respublikát alkotván. Néme-lyek pusztá mendemondának Ítélik ezt a furcsa följegyzést; de aki tudja, hogy a Keleten ma is vannak a társadalomnak olyan kiközösítettjei, akiket az árvaság társulásra visz: nem tagadja kereken a simándi koldusköztársaságot. Konstantinápoly ázsiai külvárosában magam is láttam két évtized előtt csoportosan kóborló léprásokat, és, mint említettem, az ötvenes évek elején, mikor a török még kevésbé gondoskodott az ilyen boldogtalanokról, százakra rúgott Szkutari körül az együtt tanyázó bélpoklosok és örültek száma. Splényi Béla ezek között élt évekig és azok a szerencsétlenek szentnek hitték. Szentségének híre kihatott az emberek közé is (vagy emberek voltak amazok?) és az ázsiai vakbuzgó köznép félénk tisztelettel dobálta filléreit a *véli* kókuszdió szebiljébe.

Több magyar emigráns, köztük Szilágyi Dániel a szkutarii temető mellett járt egy nap. Egyszerre ékte-len zaj üti meg a fülüket: egy ordítva imádkozó, éneklő és dobokat verő menet jött velük szembe. Nagy népsokaság közé ékelve a bélpoklosok, az örültek; és közöttük, valami gebe hátán, egy karját próféta módjára égnek emelgető rongyos alak: báró Splényi Béla. A magyaroknak szemébe ötlött, hogy a nyomorékok és a nép közül is sokan nagy hasáb fákat cipelnek.

Szilágyi Dániel megkérdezte egy vén embertől: mi készül itt?

— Nagy dolog, uram! Egy szent *sahid* (vértanú) akar lenni: elevenen megégettetni magát a hitért. Most viszsziük ki a temető végébe, ott máglyát rakunk és meglesz az áldozat.

A magyarok föllármázták egy közel kaszárnya katonaságát. Teljes egy zászlóalj nizam rohant elő, szétverni a rettenetes csócseléket. Ép jókor jöttek: a máglya már emelkedett és a szent ép utolsó áldásait osztotta. Nem csekély munkába került a rajongók széjjelzavarása. Maga Splényi Béla dühösen szegült ellen; csak nagy bajjal tudták őt átszállítani a francia kórházba, hol, az örültek osztályán, egynéhány hét múlva meghalt.

Gróf Czobor József.

Mi magyarok szeretjük az úgynevezett 'keleti pompát' nemzeti tulajdonosságunknak tekinteni; sőt büszkélkedünk benne. Már a tanuló gyermeknek is felragyog a szeme, mikor először hallja, hogy Újlaki Lőrinc herceg uradalmakat érő gyémántos mentét, hatvanezer aranyos kardkötőt viselt, és nem győzzük eléggé helyeselni, hogy ez a kevély magyar levente nyakon legyintett egy szegény lengyel nemest, aki erre a fényűzésre azt találta mondani: «Nem az a fő, hogy mi van kívül, hanem az, hogy mi van belül.»

Csakhogy az a híres 'keleti pompa' nem magyar. A gazdagságot fitogatni két nagy ellentét: a gyermekkorokat élő népek és a civilizáció révén sülyedő nemzetek szokása. A beduin leány, vagy hogy ne kereskedjünk olyan messze: a bosnyák hajadon ma is a nyakán hordja egész hozományát, arany pénzekben, mint egykor az assyriai nők; az amerikai milliomos meg ép oly bolondul és ízléstelenül szórja kincsét, mint

a Caligula-korabeli római gazdagok. Az igaz magyarban mindig megvolt fakupából ivó Attila nemes egyszerűségkedvelése. Cselédeit járatta fényesen; maga nem cifrázkodott. A művészetnek áldozott, mint Mátyás király, nem az aranykovácsoló ötvösöknek. Velence kalmárnépe a San Marco bazilika oltártábláját, a *pala d'orot*, ezt a híres byzanci románcművet, nyolc századon át telehintette a drágakövek felbecsülhetetlen értékű sokaságával; a magyar szent korona, ez imádottnak ereklve, viszont nagy művészi becsén kívül keveset ér;¹ soha sem jutott eszünkbe, hogy karbunkulusokat foglaljunk bele. Amit pazarlásról történetünk tud: mind dekadens időkbe esik. A gazdagsággal való kérkedés nálunk mindig mesterkéltn volt; s ez legalább előkelő vonás a durva fitogatásban. A gazdag magyar ember szerette pénztét rendkívüli módon költeni; eredetiséget, szinte azt mondom: bohóságot keresett saját esztelen-ségében. És ez nemes dolog: humor a neve.

A művészté finomított pazarlásnak igazi mestere volt a Mária Terézia korában élt gróf Czobor József, régi családjának utolsó tagja. Roppant nagy birtokai Nyitramegyéből kiterjedtek Morvaországba is; magyar földön is, morva földön is két-két uradalma volt; itt Holics és Sassin, amott Göding és Pawlovic. A gróf, ki a XVIII. század huszas éveiben született, élete céljának azt tekintette: hogyan lehessen a pénzt, ha bolondul is, de mindig eredeti és nagyúri módon szórni. Szinte azt mondhatnánk: arra törekedett, hogy világtörténeti nevet szerezzen magának a pazarlók között, és elhomályosítsa Kleopátrát, ki vagyontérő gyöngyöt olvasztott fől ecetben és megitta. Gyöngyöt inni nem jut eszébe többé senkinek, még a legveszet-

---

¹ Összes arany- és drágakőértéke, az 1807-iki becslés szerint, 3409 ft.

tebb tékozlóknak sem, és pedig alkalmasint azért, mert az az egy kis szénsavas mézszel kevert ecet bizony rossz egy ital lehet. Czobor gróf kitalálta a pénzpusztításnak amaz új módját, mely nem jár semmi savanyú nedű elnyelésével, de viszont pazarlás dolgában hallatlanéi különb. Az ő agyában termett az az ötlet, hogy ezres bankókkal gyűjtson az ember pipára. Ez a virtus valóságos hagyomány lett a magyar nemességben; c század elején nem is tekintették igazi úrfinak az olyan fiatal gavallért, aki olykor nagy bankót nem használnál fidibusz gyanánt. Gróf Czobor Józsefet ez örült kedvteléseiben talán sarkalta az a véletlenség, hogy Mária Terézia udvaránál vele együtt forgott Sylva-Taroucca Ferenc marchese, a nagy királyné kedves diplomatájának fia, ki a magyar főúrral vetélkedett a pazarlásban.

Erről a nemes versengésről van egy híres anekdota. Udvari ünnep készült Bécsben, olyan fényes, aminőt addig nem láttak. A főncmesség előre meg egyezett benne, hogy ezen a mulatságon tündöklő pompával fog megjelenni. Egy úri társaságban Czobor gróf és Sylva-Taroucca marchese erről az ünnepről beszélgettek, és beszélgetésöknek az lett a vége, hogy ezer aranyba fogadtak, melyikük fog a bálon drágább ruhában megjelenni. Előre kimondták azonban, hogy nem szabad se gyöngyöt, se drágakövet használni. Sylva-Taroucca marchese példátlan fényű öltözetben ment a mulatságra; ruhájának pompáját csodálta az egész udvar. Czobor gróf szintén drága, de mégis feltűnően egyszerű mentet viselt. Mikor aztán a döntő bírák összegyülekeztek, Czobor gróf széttárta mentéjét és megmutatta bélését. Ez a bélés Corregionak egy remek szép és — barbáruul felszabott festménye volt. Az ezer aranyat Czobor nyerte meg, talán húsz annyi árán.

Híres ennek a furcsa embernek egy másik tréfája is. Mária Terézia egyszer udvari jelmezbált rendeztetett. Czobor gróf erre a mulatságra hallatlan drágaságú keleti ruhákat hozatott Konstantinápolyból. Tizenhárom öltözet volt: egy basa díszruhája és tizenkét rabszolgának való tündöklő fényességű öltözet. A basa ruháját Czobor gróf öltötte magára; a rabszolgák mezébe pedig tizenkét bécsi legényt bújtatott: gyaloghintó vivőket, borkorcsolyázókat¹ és más efféle népeket. A tizenkét rabszolga ábrázatát bekenték olyan szép feketére, hogy Nubia se lát különb szerecsenséget. A bálra indulás előtt a basa hatalmasan megvendégelte az ő rabszolgáit; minden étel, ital, fejedelmi volt, még az is, a melybe titkon jó sok áloét kevertek. A lakzi után a basa láncra verette szerecsenit, de nem csak úgy tréfából, hanem igazán: hatalmas béklyók övezték a rabok kezét-lábát, mind a tizenkettő egy hatalmas nagy láncra volt fűzve, és a lánc végét a basa tartotta kezében, így hajtotta be rabjait drágakövekkel kirakott korbáccsal az udvar termébe. A fényes, eredeti és festői menet nagy tetszésben részesült. Maga Mária Terézia is különös meglepedését fejezte ki gróf Czobor basának ezért az elmés gondolatért. Növekedett az érdeklődés, a multság, mikor a basa rabjainak láncát reá kerítette a terein egy nagy kőoszlopára, hatalmas lakatot vetett rá, maga pedig elvegyült a tarka sokaságban. Az oszlophoz láncolt tizenkét szerecsnt a vendégek százai vették körül; mindenki csodálta a gyönyörű, drágalátos keleti selymet, bársonyt, arany hímzéseket.

¹ *Fasszieher*. Híres alakjai a régi Bécsnek. Eleinte valóban csak a hordók pincébe tintásával foglalkoztak, de tevékenységük később kiterjedt az egész tráger-mesterségre. Bécsben emléküket ma már csak a „*grob nie a Fásszicha*” példabeszéd őrzi; de Münchenben most is *Fasszicher-Gesellschaft* a teherszállítók ipartársulatának a neve.

A szerencsenek békességgel állották a szemek kereszt-tüzét, de nemsokára némi nyugtalanság támadt közöttük. Eleinte csak összesúgtak, aztán mozgolódtak, majd «*aussi mōchfi!*» kiáltások között el akarták tépni láncukat. De nem engedett se a lánc, se a lakat, se az oszlop. Egynéhány perc múlva a kérdés már oly égetővé vált, hogy föltétlenül szükség volt szert tenni a lakat kulcsára. A főudvarmester lázas sietséggel indult Czobor gróf keresésére, keresztül-kasul törtetett a vendégek sokaságán, ezt a kérdést hangoztatva: «*Ham s kan Türk'n g'sehn?*» De a török nem volt sehol. A lakat kinyitatlan maradt, a lánc tartott, az oszlop nem indult meg. Mire lakatosokat hívtak, leráspolyozni a béklyókat, már késő volt minden fáradság. A bál egész népe szétrebbent, a megbotránkozott Mária Terézia pedig kimondotta, hogy ezentúl az udvarnál ne legyen több jelmezes bál. Nem is volt azóta. így beszélnek ezt a régi krónikák; és ez az ismeretes bécsi *Ham's kan Türk'n g'sehn* szálló ige eredete.

Ennek az elmés nemes Czobor grófnak fejedelmi pompával berendezett palotája volt Bécsben, Párisban, Velencében. Mindenütt állandó cselédség, konyha, istálló, lovak; Velencében természetesen gondola-raj. Egyszer gavallérok ebédeltek a grófnál. Csemege körül a házigazdának az az ötlete támadt, hogy ebéd után ránduljanak ki egy kicsit. Szép tavaszi idő volt, az ötlet tetszett. Ebéd után fölkerelkedett a társaság. A kapu előtt hintók várahoztak. Az úri társaság beült, a kocsisok a lovak közé vágtek. Mindenki azt hitte, hogy valahova Schönbrunnba rándulnak ki; a hintók azonban kirobogtak a linci országúira és meg se álltak Párisig, csak ép akkor, mikor lovakat kellett váltani, vagy a városokban végig enni egy-egy fényes ebédet, vacsorát. Párisban a gróf ragyogó palotájába vitte vendégeit, három nap, három éjjel ettek, ittak, mulattak

aztán megint egyenest vissza Bécsbe. Ez a kis kirándulás amaz időkben ép három hétbe tellett.

Czobor József gróf élete javát Bécsben töltötte, de azért megmaradt igaz magyarnak, a mit az mutat legjobban, hogy fölöttébb kedvelte a kártyát. Szerencséje azonban, sajnos, nem igen volt. Olykor megesett rajta, hogy reggel egy-két ezer holddal szegényebben ment haza. Holicsi uradalmát egy kártyába tette fel a fáraóban, és el is vesztette. A történetírás feljegyezi, hogy ez a nevezetes kártya a dáma volt.

Nem nehéz kitalálni, hogy ez a jókedvű adakozó nemsokára tönkre jutott. Uradalmi ma az uralkodócsalád birtokában vannak. Másod-harmad kézből vásárolta össze őket a múlt század végén Ferenc király. Mária Terézia férje, Ferenc császár, igen kedvelte ezt a különös embert, és a saját pénztárából nyolcezer forint évi díjat rendelt neki. Czobor ezt a pénzecskeket egész 1765-ig, Lotharingiai Ferenc haláláig húzta; a takarékos Mária Terézia már csak egynéhány száz tallérnyi segítséget adott a hajdani nagy gavallérnak, ki aztán Pestre vonult és ott tengődött, legtöbbször kenyéren, szalonnán, mert még azzal az egynéhány száz tallérral se tudott bálni.

Egyszer valami kis motyóval a hóna alatt ballagott haza felé. Szembe vele, ragyogó fogaton egy fiatal főúr robogott; csaknem olyan tékozló, a minő ő volt egykor.

— *Halt!* kiáltott rá Czobor, *halt!*

És mikor az ifjú gavallér megállította lovait, a rongyos ember odament a kocsához, és azt mondta:

— Ne olyan szaporán, öcsém uram, mert igen hamar utól talál engemet érni!

A múlt század utolsó éveiben halt meg, annyira elfeledve, hogy ma már nehéz volna halála napját is megállapítani. Sylva-Taroucca marchesével való vetél-

kedéséről igen sok anekdota szól; többnyire affélék, hogy kutyákat öltöztetett vagyonnal fölérő brüsszeli csipkébe. Ilyen közönséges íztelenségekre azonban csak holmi felgazdagodott pugrisok kérdése vetemedhetnék; a bolondságban is eredeti, szinte azt mondom: az ízléstelenségben is jó ízlésű gróf Czobor József sokkal találékonyabb elme volt, semhogy az ilyen olcsó hencegést meg ne vetette volna.

VII.

ÜVEGEVŐK.

Nagyétkű és strucgyomrú emberekkel mindig örömet bíbelődött a vaskosabb kuriózumkedvelés. Sokat enni az athlétaság egy neme a világ szemében; minden-tele utálatos vagy emészthetetlen jószágot összezabálni meg „virtus“. Alig van kor és nemzet, melynek ne volnának ilyen hősei. Ha krotóni Milon egy ökölcsapással agyonütötte aztán egy ültőhelyében megette a negyedfü tinót, akit elébb húsz stádiumnyira cipelt a vállán: evés dolgában nem volt utolsó a mi Toldi Miklósunk sem; sőt most is úgyszólván minden városunknak megvan a maga híres jó ápetitusú embere, akiről tudva levő, hogy szívesen eszi végig az étlapot elejéről és visszajáról. Strucgyomor dolgában igazi nagyság a mohácsi vészkor elesett nemes Kórógyi Péter, kiről ISTHVÁNFFI MIKLÓS feljegyzi,¹ hogy csodálatos, igazán vas természetéről

---

¹ *Históriamul de rebus Ungaricis libri XXXIV. az 1622-iki első kiadás 131. lapján. Ugyanitt említődik az a furcsa anekdota: «In eo vetusta nobilium Corogium progenies defecit, qui ohm Andreae regis, ejtts nominis primi tempore, dum Pannonii religionem Christianam posthabuissent, Divo tierardo ut crudelem sic impiam necem intulissc memorabaniur; ejusqne rei argmmento fuisse, posteros illorum in sacellum ejusdem divi memóriáé in colle urbi Budensi opposito aedificatum, sponte aul secus ingressos, conlinere se nequaquam potuisse, qitin repenle alvó faece contaminarenlur: regemque jtivenem non sine múltumul risu simul el admiralwnc in hoc Petro ejus rei experimentum, adó saepius periculo stutipsisse.»*

és mindent elbíró gyomrának erejéről emlékezetes; a fiatal király kívánságára eleven egereket, levágott macskafarkakat, az uccára kilökött undok eves és férgektől hemzsegő döglött kutyákat minden utálat és kelletlenség nélkül szokott enni és megemészteni. A franciák Kórógyi Pétere az a múlt században élt Tarare nevű hajós, ki eleven macskákat, tengeri nyúlakat falt fel szőröstül-bőröstül, és azon panaszkodott, hogy soha sem lakott jól világéletében.

Az ilyen falánkság már kóros tünet, és alig választja el valami a bulimiától, mely az az állapot, mikor némely elmebajosak nem tudják többé megválasztani, mivel csillapítsák éhségüket, és vakon falnak fel mindenféle emészthetetlen tárgyakat: kavicsot, homokot, fát stb. Nem tartozik ide az a jelenség, mikor a hisztériások jóízűen esznek papirost, a falról lekapart meszet, pörköletlen kávé és más ilyen perversus ízlésre valló jóságokat. Szintén más kategóriába való némely műveletlen népek földevése, a geophagia, mely nem egyéb a legnyomorultabb eledelpótléknál.

Ugyancsak nem beteges tünet az üvegezés sem; tehát fölösleges lenne megcsinálni 'tudományos' hyalophagia nevét. Ez a furcsaság vagy komédiások mutatóványa, vagy mulatók emberek virtuskodása. Érdekes, hogy igen sokan még ma sem hisznek benne. Mikor a hatvanas években először mutogatta magát az üvegező szerecsen: Vitreo, később pedig a Strazini néven ismert berlini komédiás, ép az orvosok hirdették, hogy ez a dolog pusztá szemfényvesztés. És nem egy orvosra akadtam, aki csóválta a fejét, mikor elbeszéltem, hogy korhely czimborák veszett jókedvükben nem egyszerűen ették meg a szemem láttára sherrys poharakat.

Holott az egész hőstett igen egyszerű, és nem kell hozzá egyéb, csak bátorság és jó fog. Az üvegező felkapja a kiürített poharat, és leharap a széléből egy jó-

kora darabot. Aztán elkezd rágni. Biz az csikorog a foga alatt, és úgy összekarcolja az ínyét, szája padlását nyelvét, hogy egy kis vér is folyik; de azért ő csak őrlí az üveget, és egyre könnyebb a dolga, a mint a cserepek jobban és jobban elaprózódnak. Egynéhány perc múlva nem hallatszik már a ropogás sem; az üveg fehéres péppé vált, és bátran le lehet nyelni. Az üveg-
evőnek természetesen gondja van rá, hogy ne maradjon a pépben cserép (ebben segíti a nyelvnek igen finom tapintó érzése), mert tudja, hogy életével játszik, ha éles üvegdarab csúszik le a garatján. De azt is tudja, hogy a valóságos liszté őrlött üveg teljesen ártalmatlan; és jó fél óra alatt úgy megesz egy poharat, hogy csak a talpa marad belőle. Ennek a különösen a Bácskában divatos virtusnak a száj erős megskarifikálásán kívül nincsen semmi hatása; az igen aprószemű üvegpor baj nélkül takarodik ki a testből. Egy részét talán fel is oldja a gyomor savanyúsága; vagy legalább elveszi, hogy úgy mondjam: legömbölyíti a szemecskék éles-ségét. Szóval ez a korhely vitézség ép oly veszélytelen, mint a milyen haszontalan.

Bizony meg sem érdemelte volna, hogy foglalkozzunk vele, ha ismerete nem vetne világot irodalomtörténetünknek egy érdekes anekdotájára. PAJOR ISTVÁN az *Irodalom-történeti Közleményekben* (V. évf. 214. 1.) leírta, hogy 1857-ben Jankovits Antal hontmegyei birtokosnál HUNKÁR ANTAL elbeszélte, miként evett Kisfaludy Károly üveget.

«A huszas években,» mondta PAJOR ISTVÁN szerint HUNKÁR ANTAL, «én mint akkori királyi fiskus, állandó lakásomat Pesten tartván, egy általam átengedett szobában lakott Kisfaludy Károly barátom is, a kít köz-tudomás szerint keményszívú atyja kitagadott, s Így ő, miután a külföldről visszatért, 1817-től szintén Pesten telepedett volt meg, étkezni pedig a váci utcában levő, a hét választóhoz címzett fogadóba járt.

«Egy borús őszi estén nevezett barátom épen szerény vacsoráját költé egy messzely borocska mellett a fogadó üres ebédlőjében, midőn az akkor szilaj kalandjaikról országszerte ismert több úri cimbora (Blaskovits, Keglevics, Jósa,¹ Jankovits) tört be nagy zajjal az étterembe, s meglátván az asztal mellett egymagában ülő és borozgató Kisfaludyt, miután őt a maguk módorában mindenféle gúnynyal illették, gyaláztatnak állítván, hogy a nemzet híres poétája ily csendben és egyedülségben holmi rossz karczossal traktálkozik, kényszerítők őt az általuk bőven hozatott jóféle italokból velük sorban üritni poharat, minden egyes pohártöltésnél hangosan kiáltván, hogy «huncut a ki meg nem issza.»

«Kisfaludy megsokallván a túlságos vendégszeretetet, s tartván annak bekövetkezhető hátrányaitól, végre eltökélé, hogy kifog rajtuk s hogy gyorsan megérlek szándékát kérészül vigye, kezébe veszi a meszszelves üveget s felállva ülőhelyéből erős hangon kiáltja «*huncut a ki a borosüvegét megnem eszi*», — s ezzel a messzelyes üveg nyakát leharapván, acélfogai közt megőrli és lenyeli, mi által a hetvenkedők, természetesen, le valának «főzve».

«Miután én erről a bravourról másnap reggel értesültem, sürgetve felkértem Kisfaludyt, menjen Stáhlyhoz, az országos főorvoshoz, és vizsgálta meg magát, illetőleg a gyomrát, a mit Kisfaludy, ámbár váltig állítá, hogy teljesen jól érzi magát, kedvemért meg is tett, és mert Stáhly sem talált semmi komoly bajt, s mert a megtörténtet változtatni már úgysem lehetett, egy kis baráti megfeddés után, a különös bavourról többé szó sem volt.»

«Eddig Hunkár,» végzi PAJOR ISTVÁN. «De épen ez lehet oka annak is, hogy ez az eset Kisfaludy Károly

¹ Jósa (helytelenül: Józsi) Gyuri.

életrajzírónál, tudtommal, felemlítve nincs. Daczára azonban, hogy ezt az esetet egy oly tekintélyes és köztiszteletben álló férfiúnak előadása szerint, minő Hunkár Antal vala, teljesen hitelesnek kelle tekintenem, mégis, minthogy az elbeszélés idejétől közel egy félszázad folyt el, indokoltnak találtam a szintén jelen volt Jankovits Antal barátomat felkérni, vajjon ő is így emlékezik-e a dologra? mire tőle 1895 október 27-én kelt igenlő választ vettem; csupán oly lényegtelen eltéréssel, hogy a palack nyakát Kisfaludy *fogadásból* harapta le és rágta össze, s hozzáteszi említett barátom, hogy Kisfaludy ezt a bravourt nem csupán ezen egy esetben követte el, s ennek mint egy főoknak tulajdonítja időelőtti elbetegedését és korai halálát.»

A magam részéről csak azt jegyzem meg, hogy nem ismerek olyan esetet, hogy az üvegevés valakinek halálát okozta volna; de az is kétségtelen, hogy e rossz tréfa természeténél fogva szerencsétlenséggel járhat, különösen gyomorsebek keletkezhetnek a révén.

VIII.

A SZŐNYI IKREK.

A teremtés, amilyen változatos, ép olyan egyforma is. Minden arc, minden fűszál más és más; de minden arc, minden fűszál egyszersmind hasonló. Ez a notio annyira véreben van az embernek, hogy a természet rendellenességei nagy erővel hatnak lelkére. Különösen saját nemének kivételes alakjai izgatják kíváncsiságát, mely félig tudni vágyással, félig borzalommal elegy. Csodaszülötteket nézni mindig százezrek tódulnak. Egy-egy nevezetes monstrum emléke nemcsak az orvosi irodalomban él, hanem sok nemzedéken átal a nép hagyományaiban is. Némelyik világhírre tesz szert és igazi halhatatlanságra vergődik a mindnyájunkban lakozó kuriózumkedvelés révén.

Ilyen alak a szőnyi összenőtt ikerpár, ki jóllehet a múlt század elején élt, ma is igen ismeretes és folytonos érdeklődés tárgya *A soeurs hongroises*, a *Hungárián sisters*, az *ungarische Schwestern* emlékezete széles Európában eleven; nem tüntették el korunk híres csodái: a sziámi ikrek, a „kétfejű csalogány“, a locarnoi fiuk, a csehországi Blaczek Róza és Jozéfa, kik pedig ép oly nevezetes teratologiai tünemények, mint a minők a „magyar testvérek“ voltak.

A csodaszülöttek történetének e hírségei 1701 október 21-én születtek a komárommegyei Ó-Szőnyben. Atyjuk, Gófitz János, a Zichy grófok jobbágya volt, ki

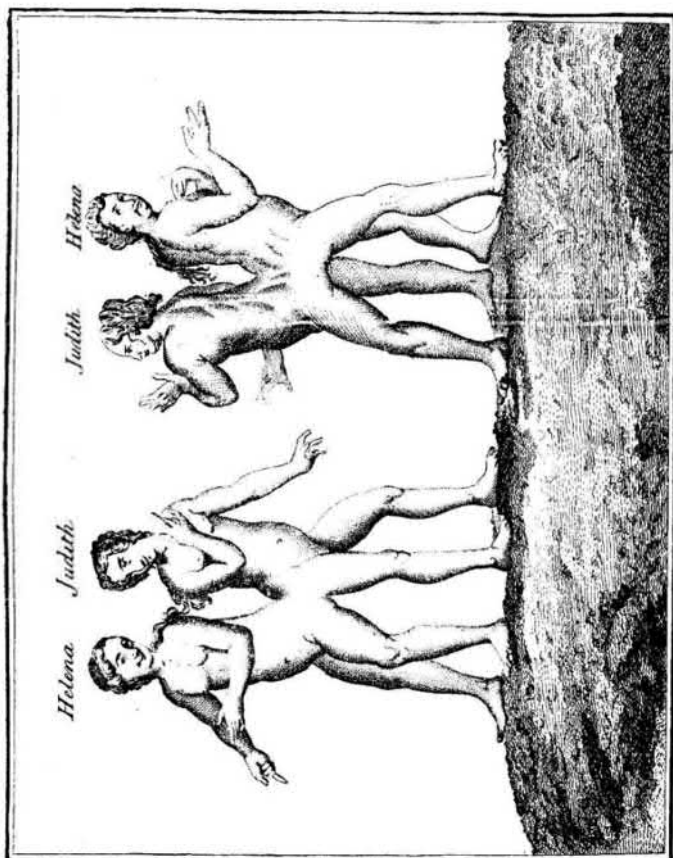
1700-ban vette el fiatal feleségét. Először Ilona jött a világra; három óra múlva követte Judit. Az anyát, kinek később több egészen normális gyermeke lett, nem is igen viselte meg a nehéz szülés. Az ikrek keresztcsontjuknál fogva voltak összenöve. Az idősebbik nehezebb, erősebb, elevebb volt az ifjúbiknál és ez a különbség megmaradt egész életükben. Ilonát igen szép, egyenes természetű, egészséges, vidám leánynak mondják az egykorúak; Judit kisebb, ferde alkatú, beteges volt és arcának csinosága sem vetekedett a nényével. Hat éves korában baloldali bénulás érte, és bár nemsokára magához tért, világéletében tunyán mozgott, és a nyelve sem forgott elég sebesen. Elméje is meggyöngült. Mindez teljességgel nem hatott az ép és okos Ilonára. Az ikrek háttal voltak egymásnak; ha beszélgettek, igen erősen kellett elcsavarítani a nyakakat, hogy arccal szembe kerüljenek egymásnak. Járások úgy történt, hogy mikor az egyik előre ment, a másik visszafelé lépkedett. Az egykorú TIERSGH szerint «ülésük, állásuk, fekvésük igen nagy alkalmatlansággal esett meg». Ez nem valószínű, mert ezek a teremtések soha sem ismertek egyéb állapotot, mint a magukét, hát nem érezhettek semmi kényelmetlenséget.

A két leány két tökéletes külön individuum volt, kivéve az összenőtt keresztcsontot és az alsó részében közössé váló végbelet, melynek révén az ikrek a defaecatio szükségét mindig egyszerre érezték. A veseváladék eltávolodása külön-külön, bár egy külső nyíláson át történt. A lányok gyermekkorukban gyakran civódtak, mikor az egyik félre akart menni, a másik meg nem. Vérkeringésük rendszere is érintkezett egymással; de betegségeiket mindig külön állták ki, kivéve a ragadós himlőt és kanyarót, melyen egyszerre estek át. Judit gyakran betegeskedett; Ilonának csak egyszer volt súlyosabb baja: mellhártyagyulladás. Míg a nénét heves láz

gyötörte, a hús testének hőmérséke alig emelkedett. Általán mikor az egyik rosszul volt, a másikat nem bántotta semmi, csak elméleti nyugtalanság, gyöngeséget és «rendetlen belső mozgásokat» érzett. Ha az egyik hányt, a másiknak meg a gyomra sem émelygett. Betegségükben külön orvosolták őket, de az akkoriban annyira használatos érvágást mindig az erősebb Ilonán hajtották végre.

Szóval aránylag eléggé független életet élt ez a két boldogtalan teremtés. Mindegyik a maga kedvére evett, ivott, aludt, dolgozott. Igen szelíd természetű, jó gyermekek voltak, nagyon szerették egymást, sokat csókolódtak, de néha veszekedtek is. Ilyenkor az erősebb Ilona lehajolt, és így a hátára kapta Juditot, ki nem érvén a lába a földet, magával jótéhetetlenné lett.

A szőnyi ikerpár öt éves koráig úgyszólván csak a falu csodája volt. Híre azonban elhatott a környékről messzebbre is és magára vonta DK. Csízi CSEH JÁNOS győri orvos és református pap figyelmét. Ez az okos úri ember, mihelyt meglátta a csodaszülöttest, bölcsen sejteni kezdte, hogy e boldogtalan gyermekek révén sok pénzre lehetne könnyen szert tenni. A könnyű pénzszerzést már egyszer megpróbálta a derék Csúzi doktor; feleségül vette egy igen gazdag orvos vénséges vén özvegyét, és türelmesen várta, mikor hal meg kedves élete párja. Az öreg asszony azonban nem csak soká várákoltatta, de még azt is elkövette rajta, hogy halálos ágyán — alkalmasint az atyafiak áskálódására — mindenből kitagadta. A szőnyi ikrek pénzért mutogatása sokkal bizonyosabb vállalkozásnak ígérkezett. Csúzi CSEH JÁNOS hát bérbe vette őket szegény zsellérszüleiktől, és lemondva mind orvosi, mind papi hivataláról, impresariónak csapott föl: 1706-ban európai körútra indult az ikrekkel. Bejárta velök Magyarországot, Ausztriát, Morvacs Csehországot, Lengyelországot, Németországot, Ang-

Callot sculp.

A SZÖNYI IKREK.

liát, Hollandiát, Franciaországot, Olaszországot. A csodát mindenütt ezernyi ezer ember nézte, az érdeklődés lázas volt mind a tudományos világban, mind a kíváncsi sokaságban.

Igen sok egykorú külföldi följegyzés maradt róluk. Főképp az angolok érdeklődtek az ikerpár iránt. JAMES PARIS DU PLESSIS szerint eleven, vidám és jónevelésű teremtések voltak e szegény leánykák. Írtak, olvastak,¹ szépen énekeltek, magyar, német, flamand, francia nyelven jól beszéltek, és Londonban már az angol szó is kezdett rájuk ragadni. Alkatuk arányos voltát és arcuk csinoságát, minden látogatójuk dicsérte. Egy szemtanú még azt is írja, hogy szépségükről semmi kép és leírás nem adhat fogalmat. Ilona, mint mondják, szemérmes arccal tűrte a kíváncsiak nézését, és látszott rajta, hogy fáj neki ez a vásári mutogatás. WILLIAM BURNET Hágában nézte meg őket és különösen élénkségüket dicséri. «Ha az egyik» úgymond «föl akar valamit venni a földről és lehajlik, a másikat a hátára emeli. Ezt rendszeren az erősebbik szokta tenni.» Megfordultak királyi udvaroknál is, és sok ajándékot kaptak. A ,magyar testvérekről' BUFFON is megemlékszik; de csak az irodalmi adatok nyomán, mert kis gyermek volt, mikor a csodaszülötteket Franciaországban mutogatták.

A nagytiszteletű doktor a pénzért mutogatásból az időben tetemes vagyonra, mondják: 70,000 forintra tett szert. A belépő jegyek mellett az ikrek rézmetszetű képét is árulta (ezt adom én a 111. lapon) a következő maga költötte verssel:

*Szőny patria est, vicus Comorae conterminus arci,
Quae numquam Lunae paruit imperio.
Amplexa est ulnis Helenam Lticina priorem,
Horis cleinde trifais nata Juditka fuit.*

¹ Ennek a későbbi közlések ellene mondanak; urok és meseterük nem igen vesződött a tanításukkal.

*Exilas urinae palet utticus, nnicas alvo,
 Observant numerum caetera membra sum.
 Misii ad ignotos tenais fortuna parentum,
 Nett pereat tantae fama slupenda rei.
 Inleriora talent, nequeunt abstrusa videri
 Exigu» totum corpus in acre palet.*

A sorok között asztrológiai jegyek mutatják, hogy Ilona a Hold, Judit a Nap jegye alatt, vagyis az előbbi éjjel, az utóbbi hajnalban született. Mert DK. CSÚZI CSEH JÁNOS nagy asztrológus is volt, nemkülönben holtáig buzgón foglalkozott az alkímiával. Bizalmas barátainak el szokott dicsekedni vele, hogy ő a legjelesebb *adep-tusok* közül való. Azt mindenesetre megmutatta hogy ért az aranycsinálás mesterségéhez. Érdekes, hogy ez epigramból (melyet VESZPRÉMI ISTVÁN jelesnek Ítéjly olyasmit is lehet kiérteni, hogy az ikreket a csekélyvagyonú szülék javára mutogatják pénzért. Tehát a dekórum megmentéséhez is tudott a doktor, ki különben egy imádságos könyv és több orvosi értekezés szerzője.

Ki tudja, meddig és merre vándorol még az ő kedves Ilonájával és Juditjával, ha, mint DK. TORKOS JÁNOS JUSZTUS írja a londoni *Philosophical Transactions* 1758-iki I. kötetében (311. l.), a magyar kardinális prímás Keresztély Ágost szász herceg, meg nem elégeli a dolgot «attól tartván, hogy a gyermekeleányok ártatlanságát sérti ez a kóborlás, sőt, mint gyakran meg-esik, még erkölceit is megrontja.» A kardinális akként szabadította meg a szegény teremtéseket, hogy pénzen váltotta ki őket a doktortól, ki a szülékkel kötött bérbeadó szerződés adta jussairól csak így volt hajlandó lemondani. A jószívű főpap legott haza hozatta az ikreket, és hogy ne legyenek többé kéntelenek az emberek tolakodó kíváncsiságát tűrni, 1709 március 21-én elhelyezte őket a pozsonyi Orsolya-apácák klastromában.

Itt éltek a leányok egynéhány nap híján teljes tizenégy esztendeig, életök fogytaig. A fejedelemasszony nevelésüket egy idősebb apácára bízta. Ez megtanította őket írni, olvasni, hímezni, csipkét verni. Remek kézimunkákat készítettek, és ilyes művöket állítólag még most is őrzik a pozsonyi klostombán. Vallásra is oktatták őket, és résztvettek az apácák minden lelkigyakorlatában. Menedékhelyük falai közül sohasem léptek ki többé az emberek kíváncsi szeme elé. Történt egyszer, hogy Judit súlyosan megbetegedett. Ugyanekkor Ilonának is feladták az utolsó kenetét, bár az említett szorongáson és szomorúságon kívül nem volt semmi baja.

A halál 1723 februárius 23-án érte el a szerencsétleneket. Judit februárius 8-án egyszerre görcsöket kapott és attól fogva haláláig mély, tompa álomban feküdt. Ilona eleinte nem is volt beteg, de egynéhány nap múlva láz mutatkozott rajta és többször elájult. Nagyon gyöngye is lett, de azért nem csökkent se elméjének élessége, se beszédessége. Végre 23-án reggel az egészségesebbnek látszó Ilona három perccel előbb, mint Judit, vívódni kezdett, és rövid halálos küzdelem után egyszerre múltak ki. Rayger Károly, Pozsony város fizikusa és a klostrom orvosa, felboncolta őket. Az derült ki, hogy Ilona teljesen ép, egészséges; Judit szíve ellenben megnagyobbodott, elzsírosodott, és jobbik tüdeje phthysises. Minden orgánumok külön volt, kivéve a keresztcsont táján egyesülő rectumot. Farcsikcsontjoknál fogva voltak összenőve és vérkeringésük az iliacalis tájon érintkezett. Úgy tudom, hogy az Orsolya-apácák pozsonyi sírboltjában temették el őket, mert hű őrizők nem akarták csontvázuikat gyűjteménynek átengedni.

A szőnyi ikreknek kortársa volt a szintén keresztcsontjánál fogva összenőtt verduni két leány, kikről azonban igen keveset jegyeztek föl s, úgy látszik, az érdeklődés sem fordult feléjük. A „magyar testvéreknek”

ma is él egy anatómiai szempontból igen hasonló párja. Ez Blaczek Róza és Jozéfa, kik 1878-ban születtek Skreychow csehországi községben. Testre-lélekre egyaránt kifejlett szép, kedves leányok és sorsukkal nem igen törődnek. Bámulatos ügyességgel és erejüknek okos megosztásával járnak-kelnek, sőt könnyen mászszák a lépcsőt is. Különös jelenség az álmuk; mikor Jozéfa alszik, Róza ébren van, és ez így tart reggelig. Éjtszaka mindig van valaki mellettök, hogy az ébren levőnek legyen kivel beszélgetnie. Megható hallani, mikor a leányok néha zsörtölődnek, és az egyik megfenyegeti a másikat: «Ha nem engedsz, elvágatom magamat tőled!» Róza és Jozefa soká utaztak Európa szerte; és bár nem okoztak oly nagy feltűnést, mint a reklámban művész impresariok kezén volt sziámi ikrek, vagy a ‚két fejű csalogány’, sok pénzre tettek szert és most visszavonultak; azt mondják férjet keresnek. Egyet-e vagy kettőt, arról hallgat a krónika.

IX.

GÜL BABA SÍRJA.

Hogy Buda alig kétszázötven esztendeje még török város, az iszlám végső kapuja volt, ma már nem árulja el semmi. Pedig a hódítók itt is sokat építkeztek, és ha Budának valamely XVII. századbeli képét nézzük, azt látjuk, hogy a Tabántól a mai Újlakig csupa mecset, mináret, kupolás fürdő és törökös kaszárnya a város. De nálunk is az történt, ami az oszmán hódoltság alól felszabaduló országokban mai napság is történik: mihelyt kihúzta a lábát a török, első dolgunk volt a mináreteket és mecseteket elpusztítani. Ez igen érthető; több okból. A keresztyénség mohó örömmel foglalta vissza templomait, melyeknek sanctuariumaiban nemrég még hodsza hirdette Mohamed igéjét, cifra mimbarról, kezében az iszlám hódítását jelképező fakarddal. Sorra döntögették az egyházaink mellé vagy a tornyok toldalékéul épített mináreteket is. Örökre elnémult itt a müezzin imádságra hívó éneke; megszólaltak a régtől óta hallgató, fölkennt harangok: *»Lantio Deum verum!«*

A pogányság jeleinek eltüntetése igazi lázas gyorsasággal történt; Budán is megeshetett, amit Rácországban nem egy helyütt láttam: ha a lebontásra nem volt elég idő és pénz, legalább a mináret félholdas tetejét rántották le hirtelen.

A keresztyén buzgóság mellett más ok is érthetővé teszi ezt a pusztítást. Oszmanli a visszahódított országokban nem marad meg egy pillanatig sem. Buda megvétele után tőlünk is legott kitakarodott minden török. De tudjuk, hogy hódoltságunk idejében az igazi törökségnél sokkal nagyobb számmal laktak itt az iszlámhitű keveréknepek, különösen a déli szlávok. Ezeknek a vallásosabbja elköltözött az oszmanlikkal; akiket (többnyire kalmárokat és mesterembereket) itt tartóztattott valamely érdek, azok könnyen alkudtak meg az új állapottal. Sokan megkeresztelkedtek (ennek példáját különösen Egerben látjuk), a többiek csak igen szűk körben gyakorolták vallásukat. Mecsetekre nem volt többé szükség. Amelyiket nem bontották le, katolikus templommá lett, mint a pécsi.

A török fürdőket természetesen megkímélte a keresztyénség, mert hasznát látta. Budán ma is áll három; a Rudasfürdő, a Királyfürdő és a Császárfürdő kupolás épülete, melyek mind a XVI. századból valók. Ezek a fürdők azonban nagyrészt keleti hamámok lehettek, olyanok, amilyeneket az iszlám földjén ma is mindenütt látni: föld alatt fűtött izzasztó termek, medence nélkül, mert az igazhitű ember nem igen merül vízbe, mikor fürdik, inkább csak izzad, dörzsölte, dögönyözteti, szappanyoztatja magát és végül következik az egynéhány csésze vízzel való leöntés. Ezeket a száraz termeket a keresztyének átformálták a maguk ízlése szerint, nagy tükörfürdőkké. A merész ívű kupolák s bent az épületben a stalaktit-fülkék (amelyekben a csurgó kutak voltak) ma is megvannak. De ezeken az egykori hamámokon még sincs többé semmi igazi keleti vonás; és a mohamedánus szokások ismerője csak mosolyog, mikor olyasmit lát, hogy a rudasfürdő kupolájára aranyozott félholdat tűzött az orientális színt hajhászó járatlanság.

Egy igazi török emléke van még Budapestnek: a ‚Gül baba sírja‘. Ez a kis temető-épület (*türbe*)¹ még egy évtized előtt is régi, megszokott, kedves alakja volt Buda képének. A Niedermayer-ucca vincellérházai fölött, a halom tetején emelkedett korhadt zsindejű, félholdas födele. Valóban sajnáltuk, mikor végkép eltűnt ama nagy tornyos oszlopcsarnok mögött, melylyel a telek tulajdonosa, Wagner építőmester körülvette. Wagner úr buzgó jóakarattal keleti épületet akart alkotni Gül baba sírja mellett, s nemcsak a költséget nem kímélte, de még arról is lemondott, hogy valaha hasznot lásson művéből; mert ez az óriás galleria igazi pazarlása a térnek, lakásul meg nem igen szolgálhat. Az épület keletisége azonban csak mondva csinált; az a kis ócska türbe százszor igazibb és érdekesebb orientális mű, és nagy kár, hogy örökre elfödte a furcsa oszlopcsarnok. Sajnos, még bent az udvaron sem látható többé egészen, mert az egyik oldalához falat ragasztottak.

A XVI. századbeli épületecske igen jelentéktelen, de tipikus török, és kupolája ép olyan merész hajlású, mint a budai fürdőké. A kupola szépségét azonban csak belül, a boltozatról lehet sejteni, mert kívül magas zsindey tető födi. Ezt a nyilván a múlt században készült otromba, a stílussal ellenkező és fölösleges tetőt le kellene szedni, hogy meglássák a türbe egyetlen igazi architektúrái érdeme: a kupola. Az idő viszontagságai ellen való védelmére elég lenne az ólomlemezekkel való beborítás. A nyolcszögletű kis épület ajtaja déli oldalán van; a világosság három méter magasságban nyíló ovális ablakokon hat bele. Most üres, csak egy régi

---

¹ Nem «mecsset», mint KUNOS IGNÁC a *Pallas Xígy Lc. vi* /túliban hívja, mert a mecsset, mint arab etymonja, a *meszdsírf* is mutatja, mindig templom.

török zarándok keretbe foglalt verse függ a falán, meg a mekkai mecsetet és a kaábát ábrázoló egynéhány olyan együgyű kőrajz, aminőket a hadsik hoznak szent földjükről. Egy sarokban imádságos szőnyegül szolgáló birkabőr és egy pár fa saru hever. A türbében még egynéhány évvel ezelőtt is sok régi verses és ígés tábla volt meg dárdák és alabárdok, melyeket a Szíriából jött zarándokok hagytak ott. A jámbor igazhitűek sok szőnyeget és kendőt is hoztak térítőül a szent koporsójára, abban a hiedelemben, hogy a koporsó még megvan. A keleten ugyanis minden türbe közepén, gyertyák és lámpások között, az igen magas *Szandiiba* (koporsó) áll, melyet a kegyelet szőnyegekkel és kendőkkel szokott beborítani. Ez az egyik végén nagy turbános fejféval díszített *szanduka* mindig csak üres deszkaalkotmány, mert a halott nem benne fekszik, hanem alatta, lent a földben, Mekka felé lábbal, azért, hogy mikor majd az ítélet napján felül, rögtön a szent kaábát láthassa. A szegény Gül baba díszkoporsója rég eltűnt; sőt eltűnt egynéhány évvel ezelőtt minden, ami értékes a türbében volt. Egy éjszaka zsványok törtek bele s kifosztották. Nyilván főképp az az arannyal hímzett, nehéz fekete selyem terítő vonzotta oda őket, amelyet 1877 nyarán a sejk Szulejman efendi vezetése alatt itt járt török küldöttség hozott magával, hogy a Gül baba koporsójára tegye, de amelyet, koporsó híján, csak a falra akaszthatott, a többi szőnyeg és kendő mellé.

Gül baba sírja ma csak egy négyszögletű nyílás a türbe fenyőfa padlójában. Ha fölemeljük a deszkát, mely e nyílásba beleillik, sárga homokot látunk. Az alatt nyugszik a török szent. A hatvanas évek végén egy keleti zarándoktól azt hallottam, hogy ez a homok csodaszer minden gyomorhaj ellen. Az istenes férfiú legott bele is vett a szájába egy csipetnyit, megmu-

tatni, mennyire hisz az orvosság hathatós voltában; de aztán egyet fordult és nagy fufangosan letörölte a nyelvéről a homokot.

Ezek a zarándokok egész napjainkig rendületlen hűséggel keresték fel a budai türbét. Voltak közöttük olyanok is, akik a Ganges partjáról vagy Köves-Arábiából indultak útnak, gyalog alkalmatossággal, egy szál kaftánban, minden poggyászuk a majomkenyérfa héjából csinált szilke, egyetlen fegyverük pedig az alabárdforma vasalású zarándok-bot lévén. Ez Ázsia belsejéből hallatlan viszontagságok közepeit ide vergődött alakok láttára valóban azt kellett hinnünk, hogy Gül baba az iszlámnak egyik legnagyobb szentje; mert vajon mi vonhatja ezer meg ezer kilométer távolságból, ismeretlen országba ez embereket, ha nem a *véli* híre és dicsősége? A dolog azonban, ha kicsit közelebről nézzük, más szint ölt. A zarándoklás az iszlámban afféle mesterség. Kolduló dervisek és egyéb kaza-kapa kerülők űzik, jól tudván, hogy a vallásos nép mindennütt bőven juttat alamizsnát és eleséget majomkenyérfa szilkéjükbe; mert a *hadsi* tiszteletreméltó ember. A szüntelen vándorlás azzal a haszonnal is jár, hogy minden falu, város 'pihent föld'; az egy helyen élő koldus ellenben sokszor azt tapasztalja, hogy immár meddő a talaj. így történik, hogy ezek az örökös bolyongók végigjárják az egész iszlám területét. Amíg Belgrádban egy mecset volt, ott is évről-évre megjelentek a zarándokok; aztán tovább vándoroltak a végső állomás: Buda felé, nem annyira a régi hagyomány sugallatából, vagy Gül baba különös tiszteletének okáért, mint abban a tudatban, hogy Magyarországon a hadsíknak nincsen rossz dolga. Ezeket a többé-kevésbé jámbor csavargókat valóban mindig szívesen látták katolikus papjaink és szerzeteseink, vagy legalább nem eresztették üres kézzel útnak soha. A Budapestre vetődő zarándokok

például rend szerint ellátogattak a piaristákhoz. A hetvenes évek elején magam is láttam, hogy a tudós tiszteendő urak örömezt beszélgetnek a többnyire sok nyelvet tudó hadsikkal; és a szilkében mindig megpendült valami. A vándorok nyaranta fönn tanyáztak a türbe kopár kis udvarán; ott raktak tüzet a piláfos bogrács meg a kávé s deszve alá, ott is háltak a birkabőrökön, s a rossz idő elől egy-egy éjszakára bemenekültek a szent épületbe, ami ugyan tilos volna, de hát szükség törvényt ront. Sajnos, más törvényszegést is követtek el ezek az ájtatos férfiak. A próféta tilalmának ellenére igen sűrűn gyönyörködtek a budai jó borokban, és nem egyszer nagy megbotránkozások okozói lőnek a város uccáin. A rendőrség mindig sanda szemmel nézett rájuk, nemcsak korhely voltukért, de azért is, mert gyakran tolakodva, sőt fenyegetőzve koldultak, mikor rendes pártfogóik segítségét már kimerítették. A hatóság nem egyöknék úti laput kötött a talpára. Végre 1877-ben a belügyminiszter végkép kitiltotta a Gül baba sírjához törekvő zarándokokat; hiába volt útlevelük, Zimonvnál visszautasították valamennyit. Ezt az intézkedést akkoriban úgy is magyarázták, hogy a kormány nem nézné szívesen, ha a magyar-török barátság ünnepelni (!) találná ezeket a rongyos csavargókat. A hadsik alkalmasint maguktól is elmaradtak volna, mert a törökrác háború után Belgrádban már nem volt keresetjük, s hiába keresték volna ott az 'iszlám kapuját'.

Elég az hozzá, a hadsik végkép eltűntek Budáról, a Gül baba sírját nem látogatta többé senki, ha nem a Baedeker kalauzolása szerint járó idegenek. Legújabbán Bosnyákországon át kezdenek ismét ide szállingózni a zarándokok, kiket a novi-bazári szandsákból a megszállott területre is be-bebocsát a mohamedánusok szokásainak politikából kedvező bosnyák kormány; és a Budapesten állomásozó bosnyák ezred iszlámhitű legény-

sége is felmegy néha napján a türbébe. De az az igazi keleti élet, mely még egy negyedszázaddal ezelőtt is megvolt a Gül baba sírja körül, alkalmasint örökre megszűnt. A türbe, miután közel kétszáz évig az iszlám határkövét jelképezte, ma üres kis kőhalmaz egy nagy modern épület udvarán, s immár szemünk elől is elfödtek az új falak. Az egykor körülte sürgő ázsiai élet azonban oly érdekes volt, hogy a kortörténet szempontjából nem fölösleges ide jegyezni, mit írt róla most negyvenöt esztendeje J. G. KOHL, a jeles földrajztudós *Reise in Ungarn* (Drezda, 1842.) című könyvében (I. k. 270. 1.):

«A Császárfürdő meleg forrásaitól hajtott malom négy zömök, kerek tornyú épület, melyet a törökök erősségnek építettek. Ez az erősség most a magyar kincstáré, és belé állították azt a malmot, melynek kerekeit a forró, kénes víz hajtja, és amelynek Buda többi malma fölött megvan az a kiváltsága, hogy forró, száraz nyáron, hideg télen egyaránt jár, mert a meleg forrás nem fagy be soha, és a legforróbb nyáron is egyforma erővel buzog elő a sziklából. A molnár ezért nem kevesebb mint 6000 firt évi bért tizet. Egy kissé elhízott, de szép, kellemes asszony volt a felesége, ki egynéhány még szebb leánynyal ajándékozta meg. Mindig szentül hittem, hogy a molnárleányok mind szépek, s itt valóban megerősödhettem e babonámban. Megismerkedtünk a molnár családdal, és megígértük, hogy egy kis esti beszélgetésre visszatérünk, ha majd megnézzük a nem messze fekvő mohamedánus templomot.

«Számos útleírásból tudtam már, hogy e templomban egy, a mohamedánusoktól szentnek tartott férfiú sírja van, mely mindmáig legészakibb célpontja a mohamedánus zarándoklatoknak. Kíváncsi voltam, mely adatokat szerezhetek a hely színén; mert a budaiak nem

tudnak semmi bizonyosat, és mindenféle mesés dolgokat beszélnek az utasnak. Azt mondják, hogy a mecset kulcsait Konstantinápolyban őrzik; a minden második esztendőben útra kelő zarándokokat, egy Konstantinápolyban levő alapítványból szerelik föl, hogy a szent sírja fölött elvégezzék a szokásos imádságokat, s ekkor adják kezökbe a kulcsokat is.

«Fölmentünk a hegyre, melynek oldalára még egy-néhány házsor nyúlik föl. A széles útról gyalogösvényre jutni, majd egy budai vincellér udvarán keresztül haladva, egy, a szőlő felé vivő lépcsőre, mely oly közel van a vincellér disznóólához, hogy úz imádkozni menő mohamedánusok bő ruhájukat alkalmasint csak ügyyel-bajjal óvhatják meg a tisztátalan állatok érintésétől. A szent épület erős kövekből rakott, nyolczszögletű mauzóleum, olyan, aminőket a török temetőkből rendszeren látni. Be nem 'mehettünk, mert az ajtó zárva volt; de azt hiszem, bejuthattunk volna, ha eleve jobban gondoskodunk, mert a kulcsok nem Konstantinápolyban vannak, hanem a budai magyisztrátusnál, s innen szokták a mohamedanusok is elkérni. Kísérőnk a vincellérné azonban létrát támasztott a falhoz, és az elrostélyozott szelelő lyukakon betekinhtettünk az épület homályos belsejébe. A fehérre meszelt falakon sok mindenféle tárgy függött: kard, tőr, zászló, egy posztófoszlány (alkalmasint a kaába hires fekete takarójának egy darabja) és más holmik. Az asszony azt mondta, hogy függ itt egy kő is, amelyet innen nem lehet látni; ez a kő félig átlátszó, mint a só, és teli van írva a korából vett mondásokkal. Az itt eltemetett férfiút hadsi Gül babának hívták, és állítólag jeles budai basa volt, kinek emlékét halála után is tisztelik.

«A vincellérné, egy jóra való öreg német asszony, ki az imádkozó zarándokok körül némely szolgálatoakat végez, például a mosakodáshoz vizet ad nekik, azt

mondta, hogy esztendőnkint csak három-négy szokott jönni, de ez évben (1842), nem tudni mi okból, tizenöt zarándok járt itt. Legtöbbje szegény embernek látszik. De vannak olyanok is, akik szolgát hoznak magukkal. Mielőtt a mauzóleumba lépnének, mind levetik a cipőjüket. Akiknek szolgájuk van, drága tömjénnel füstöltetik meg a lábukat. A mecsetben mind igen jól tudnak tájékozódni, még azok is, a kik először vannak itt, mert Törökországban mindez igen pontosan le van írva. Mikor belépnek az ajtón, lányommal mérik ki, hol van a szent feje. Itt aztán leborulnak, homlokukkal verik a földet és imádkoznak. Némelyikük olyan buzgó és az ájtatosságtól, meg a feje földhöz verésétől úgy őrzöng, hogy már nem egyet vittünk ki innen holt gyanánt. A melyiknek kísérője van, kenőcsökkel kenegetik, úgy keltik életre.

«Ezek az emberek épenséggel nem mind Konstantinápolyba valók, sőt inkább a török birodalom legkülönbözőbb részeiből, Kis-Ázsiából, Szíriából, vagy ép a perzsa határról. Mint említettem, legtöbbjük szegény. Gyalog jönnek Belgrádig, s onnan a Duna mentén, községről községre, szintén gyalog. Rendesen katolikus papoknál vagy klastromokban szállnak meg, hol szívesen látják, sőt segítik is őket. A zarándokok rendszerint jóra való, rendes emberek: de vannak közöttük adósságcsináló, korhelyek is, a kik Buda városának terhére vannak, míg a magyisztrátus saját költségén a török határig nem szállíttatja őket. Egy ilyen zarándokot, ki, mint többnyire társai is, dervis volt, most hét esztendeje Buda várában bemutatnak József nádornak, és olajba festett arcképe ma is megvan a palotában.

«Sötéttel tértünk vissza a régi török erősségbe, a barátságos molnárnéhoz, és letelepedtünk nála egy kicsit. Elmondta, hogy most is van itt egy dervis, már

hetek óta. A császárfürdőben lakik, mint legtöbb zarándoktársa, a meleg fürdők végett; és minden este eljön a malomba, alkalmasint azért, mert a török erősség honi emlékeket kelt benne. Meg talán a leányaim is tetszenek neki. Igen beszédes, mindig mesél, holott senki sem tud a nyelvén. Mégis legjobban tudja magát megértetni a leányaimmal; integetnek, mutogatnak, s a török néha egy-egy rác szóval is segít magán. Ma reggel fáj a fejem, a divánon üldögéltem. Jön a dervis, és kérdi: hol vagyok? A leányok a fejőkre mutattak, és rácul mondták: «Fáj neki». A török megértette, és integetett, hogy ő majd meggyógyít. Leányaim végre bevezették hozzám. A török először felgyúrte köntösének hosszú ujját, aztán kezével érintette a földet, és olyan vonást húzott végig a testemen, mintha megakarna mágnesezni. Majd ösztövé, csontos ujjával megnyomkodta a halántékomat, aztán megint a földhöz kapott, és csakugyan jobban lettem. Mikor ide jött, igen rossz rongyos cipője volt. Leányaim szemére lobbantották, és másnap már újdonaúj szép sárga papucsban kopogtatott be; a vásáron vette, mert pénze van elég. Azt hiszem legalább is százötven aranya van a sipkájában, a nagyok fönt a csúcsában, a kisebbek alul, a bélés alatt. A ruhájában is van eldugott pénze. Azt mondja, hogy hazájában mindenki a sipkájába, a ruhájába rejtve hordja kész pénzét. Ezért egy nagy perzsa király, mikor egyszer megszorult pénz dolgában, a következő cselhez folyamodott. Kidoboltatta, hogy szegényeknek, koldusoknak, derviseknek cs mindenkinek, aki csak akarja, ócska rongyos ruháiért újdonaúj, szép, selyem ruhákat ad. Az emberek seregestül jöttek, a király tisztjei azonban legott kényszerítették őket, hogy az új ruhákat öltsék fel, az ócskákat pedig hagyják ott. Hiába volt minden jajgatás, a szegény emberek új ruhában mentek haza, de fillér nélkül, mert a pénz az ócska

rongyok közt maradt. A király aztán egy halomba hányatta és meggyújtatta a limlomot, s rengeteg nagy aranykincs olvadt ki belőle.»

De ki volt hát Gül baba?

Erről az egész mohamedánus keleten sok legenda szól. Legelterjedtebb az, amelynek az etymologia is kedvez: hogy Gül baba, a „rózsák atyja”, szentéletű dervis volt, ki Budán rózsatenyésztéssel és jócselekedetekkel töltötte életét. Kelet-Ruméliában, Kazanlik vidékén egy iszlamhitű rózsajolajcsináló bolgártól meglehetősen prózai magyarázatát hallottam a szent férfiú rózsakedvelésének: Gül baba meg akarta Budán honosítani a rózsajolajkészítés mesterségét, szóval konkurrálni akart a kasanliki illatszer-gyártással; «de nem boldogult», mondotta emberem büszkén mosolyogva, «mert a rózsának csak a Tundsza völgyében van illata». Ez a kelet-ruméliai hagyomány nem is egészen hihetetlen, mert Budán, a türbe mellett, Rózsahalom egy domb neve, ami arra vall, hogy ott csakugyan nagy rózsatenyésztés lehetett valamikor.

VÁMBÉRY ÁRMIN (*Vasárnapi Újság*, 1861: 24.) egy hindosztáni barátjától azt hallotta, hogy Gül baba, igazi nevén sejk Zeki, koldus dervis volt, ki nyolcvan, sőt némelyek szerint százhusz évre terjedt életét zárándoklásban töltötte el, és huszonnégyszer járta be az egész iszlámságot. Mindig szabad ég alatt lakott, és igen nagy kedvelője vala a tisztaságnak; ezért adták neki a tisztaság jelképéről, a rózsáról, a Gül baba nevet. A szent ép Kendehrben (Kandaharban) volt, mikor közeledni érezte halálát. Megmosakodott, elmondta imádságát, aztán magába mélyedve, hosszú utazásaira emlékezett. És sóvárgó vágyódás támadt szívében; ha ő még egyszer láthatná az iszlám nyugoti határát, Budát! S íme csoda történt: a haldokló visszanyerte erejét és útra kelve, két óra alatt jutott el Kendehrből Budára.

(Négyezerötszáz kilométer!) A szent a Duna partján leborult, és nem kelt föl többé.

KUNOS IGNÁC a *Pallos Nagy Lexikonában* (Vili. k., 365. l.) ezt írja: «E mecsethez az a monda fűződik, hogy a mohammedán prófétának egyik bajnoka, *Gül baba* itt halt volna meg hősi halállal és mert a porai itt nyugszanak, el is nevezték Gül baba mecsetjének. A török hagyományok e mondának ellent mondanak. Ők is ösmernek egy olyan mohammedán szentet, aki a padisah kíséretében [?] a szentek közé került [?] és Budinban (Buda) meg is halt. Csakhogy e hős neve nem *Gül*, hanem *Kel-baba*. A *kel* szó kopasz, tarhajút jelent és ennek azért nevezték el, mert nem volt egy hajszála sem. Valószínű, hogy a *kel* szó népetimologiai hatás folytán vált *Gül*-lé, amit az a körülmény is elősegíthetett, hogy a Rózsadombra került a mecset, vagyis a *gül* dombjára». A töméntelen gazdagságú, de többnyire fölöttebb ingatag török hagyomány ismerhet a sok szent vitéz között bizonyos tarfejű (nem tarhajú) Kel babát is, aki Budán halt meg, mint annyi más; a *kel-gül* magyarázat azonban igen erőltetett, mert a népetimologia közismeretű szavakkal nem szokott játszani. Minek csavarná el az úgyis érthető szót? A Gül baba elnevezés a törökségben épenséggel nem szokatlan; Gül baba nevű szent több van, így egy Drinápolytól másfél órányira, a Bűjükderbend felé vivő út mellett fekszik türbéjében.

HAMMER-PURGSTAL, (*Geschichte des Osm. Reichs*, IV. k. 103. l.) azt írja, hogy a monda ezt a ruméliai Gül babát helyezi, tévedés révén, a budai türbébe; mert ott valójában Kalaikof Ali basa [Ali Kalaikoghli budai helytartó] van eltemetve. GÉVAY ANTAL *A budai pasák* című könyvében kimutatja, hogy ennek az 1587-ben elhunyt helytartónak a türbéje másutt, a Rózsahalomnak a város felé lejtő oldalán volt.

NÉMETHY LAJOS a *Századokban* (1884: 602) *Ki volt Gyül¹-Baba?* című értekezésének során, nagy szorgalommal vette sorra azokat a XVI. és XVII. századbeli írókat, akik a budai török szentről megemlékezve, a komoly figyelemre érdemes adatokat szolgáltatják e kérdést illetőleg. Gül baba sírjáról elsőben G. WERNHER emlékezik meg *De admirandis Hungariae aquis Hypomnemation* (Bécs, 1551.) könyvében. Az északi hévizekről szólva, említi, hogy Mohamed basa, budai helytartó, az alsó és felső hévíznél dervisklastromokat építtetett, a felhévíz mellett levő dombon pedig, melyen előbb szőlő tenyészett, kápolnát emeltetett ama szerzetes férfiú emlékének, kit már életében mint felsőbb valóságot becsültek a törökök, halála után pedig szent gyanánt tisztelték. — Ez a helytartó Mohamed Jahjapasazáde volt, ki 1543-tól 1548-ig ült a budai válik székében. A türbe tehát ez öt év alatt épült, és valószínű, hogy ugyanakkor halt meg a szent is, mert a törökök a síremlékek készítésével nem szoktak késni.

E. BROWN angol orvos, ki 1660—70-ben járt Magyarországon és utazását *Account of several travels in Hungaria, Servia* etc. (London, 1673.) könyvében írta le, így szól: «Budán tartózkodásom alatt a török klastromha is elmentünk, hol a perjel vagyis klastromfő, kit Julpapanak, vagy rózsák atyjának neveznek, egynéhány szerzetessel a terembe vezetett, hol¹

---

¹ Ez az írásmód helytelen. Eredetét a *gül* török szó délszlávós *gul*, *gyül* sőt *tyul* ejtésében kell keresnünk. (Podhraczký József a harmincas években 'Tyull baba dervist' hallott a bizonynyal bolgár vagy bosnyák zarándokok szájából.) A török nyelvnek gy hangja nincsen is. Némethy Lajos alkalmasint a szlávós ejtést követő s a török nyelvben járatlan régi angol és olasz szerzők írásmódja után indult. Egyébiránt sem az angolok, sem az olaszok nem tudhatják a *gül* szót fonetikai hívséggel lekótázni.

pompás dinnyével és gyümölcsessel vendégelt meg; mi pedig távoztunkkor egynehány ezüst pénzt adtunk nekik ajándékba; örömet elfogadták és barátságosan megköszönték. Julpapa övén tenyéryi nagyságú fehér kő volt, melyet ők tejkönek (galactites) neveznek, és igen nagyra becsülnek, mert azt hiszik, hogy Mohamed Arábiában egy egész folyót változtatott ilyen kővé.» (V. ü. SZAMOTA ISTVÁN, *Régi utazások Magyarországon és a Balkánfélszigeten*, Budapest, 1891; 331. 1.) Az angol utazó ez elbeszéléséből olyasmit is lehetne kiolvasni, hogy a ‚gül-babaság‘ valami hivatal volt; ámde a keleten nem egy példányát látjuk annak, hogy a tekke (dervisklastrom) fejedelme (sejk) közönségesen a ldistromnak vagy alapítójának nevét viseli.

A XVII. századbéli GIOYANXI PAOLO ZBNAROLLA szerint (*Déllé Monasteri, eke vi erano dentro e fuori deli a Cittá Buda*) Budán három dervisklastrom volt: Idir baba tekkeszi, Gül baba tekkeszi és Miktár baba tekkeszi. A másodiknak alapítója *«Padre Rosa. Onesto fit un vecchio di grandi ricchezze, mentre la fondazione éra di 60 religiosi.»* [Rózsa atya. Ez egy dúsgazdag öreg volt, az alapítvány? pedig hatvan szerzetesre szólt.] SIMPLIZIANO BIZZOZKRI, ki 1686-ban járt Budán, ezt írja *La Sacra Lega contro la potenza Otiomana* könyvében: *«In viciuanza delle mura vecchie, entro un piccolo bosco, si truova un convento di dervis, chiamato Gyulbaba, che significa Padre delle Rose, da un certo Gyulbaba colá sepolto, e riverito per santo, concorrendovi da varié parti gli Turchi per divozione.»* [A régi falak szomszédságában, egy kis erdőben, van egy dervisklastrom; neve Gül baba, vagyis rózsák atyja, bizonyos itt eltemetett Gül babáról, kit szentnek tisztelnek, és a törökök ájtosságból minden felől járnak hozzá.]

Ez adatok sommázata az, hogy 1548 előtt volt

Gül baba néven ismert, jámbor életű, gazdag mohamedánus, ki klostrot alapított hatvan dervis számára, maga is sejkje volt a tekkének, és utódai egész 1686-ig, Buda visszafoglalásáig, Gül babáknak nevezték magukat. Egyelőre aligha fogunk többet tudni a „rózsák atyjáról”.

X.

AZ ARANY VENYIGE.

Az időben, mikor az emberek még alkimista szemmel nézték a természetet, Európának egész tudományossága hitte, hogy Magyarországon a szőlő néhány év múlva szín aranyat terem.

E mese keletkezése nem is egészen érthetetlen. Hazánk földéből gyakran kerültek és kerülnek elő kelta ékszerek, melyek között nem ritkák a csigavonalba görbített arany és ezüst szálak. Az ilyen spirálisok nagyobbjai karperecek voltak; a kisebbek alkalmasint hajdíszerű vágj' lószerszám-cifrázatul szolgáltak. Kivált az utóbbiak formára igen hasonló a szőlő tekergőző venyigéjéhez vagy indájához. Az alkimisták képzelete és tudakossága mohón kapaszkodott az ilyesmibe. Ezek az emberek még olyasmire is vetemedtek, hogy szófejtés révén kerestek aranyat; ami kő, fű, fa vagy bármicsoda tárgy ilyen vagy amolyan nyelvű nevében megtalálták az arany deák, görög, német, szláv vagy akárminő nevének nyomát, mindjárt azt következtették, hogy abban a jószágban aranyak kell lennie. Régi és immár gazdátlan poétái szólás, hogy a tiszta, átlátszó bor olyan mint az arany. Némelyek ép híg aranyak mondták a nemes magyar bort. A szőlőfürtöt is gyakran hasonlították aranyhoz. Trópusokat nem egyszer értenek szó szerint. Valószínűnek ítélem, hogy a bor és a szőlő e költői atyafisága az arannyal szülte

azt a hiedelmet, mely szerint ama venyigéhez, indához hasonló arany tekercesek a tőkén termettek.

E hiedelmet alkalmasint a Mátyás király humanistái terjesztették el. PIKTRO RANSANO ezt írja az Epitome rerum Ungaricarum első fejezetében: «Et, quod est mirabile, in vinetis in aurifero loco satis, aureae virgulae, et ad digiti et ad semipedis longitudine, fatemur.» [És, ami csodálatos, az arany termő helyeken levő szőlőkben elég ujjnyi vagy fél lábnyi hosszú arany vesszőcskét szednek; amifélet számosat, megváltjuk, mi is láttunk.] MARZIO GALEOTTO, a Mátyás királyról szóló anekdotákban (De egregie, sapienter, iocose dictis et factis Matthiae Serenissimi Hungariae Regis) ezt jegyzi föl: «Umim referemus inauditum et mirabile, quod nusquam gentium esse fertur. Nascitur enim ibi aurum ad similitudinem virgulti simile asparago. Nonnunquam verò sicut capricoli circa truncum ritis intorti ad magnitudinem plerumque duorum cubitorum, quod nos vidimus saepe: sed ille aureus asparagus sive capreolus iuxta vites natus, non est anri valde pari. Est enim venae auri rhenanae, et annuli ex hoc naturali anro facti cum facile fiant, quis enim labor contorto anro digitum circumdare. Dicuntur sanare verrucas. Nam et ¹

---

¹ HORVÁTH GÉZA (Az aranytermő szőlők meséje, *Természettudományi Közöny*, XXVII., 506. I.) c .szót így olvasta: *rcnani* (sajtóhiba, *renati* helyett) és «újrászületett»-nek fordítja, kérdőjellel. KAZINCZY GÁBOR is megjegyzi a «rajnai arany»-nul: «talán az, mi a classicusoknál (péld. Juvenál, IX. 31.) *vena secunda*, azaz nemtisza, vegyes, salakos arany.» Azt hiszem, a HORVÁTH GÉZA olvasása és fordítása a helyesebb; egyrészt, mert nincs nyoma, hogy a rajnai aranyak valaha silány híre lett volna, másrészt olvasni fogjuk, hogy a régi eszmélkedők azt hitték, hogy a szőlő a még csak zsenyéjében levő aranyat szívja fel a földből; tehát mintegy 'új' ez az arany.

ego quoque ex huiusmodi aureis virgultis annulum possideo.»

(Egy hallatlan s csodadolgot említek, miről azt mondják, hogy máshol sehatt nem fordul elő. Ott ugyanis arany terem, vessző alakban, hasonló a spárgához, néha meg a szőlőtőke körül tekergőzött kacs formájára, többnyire két arasznyi hosszúságban; mit sok ízben láttunk. De ez a szőlőtőke körül termett aranspárga vagy kacs nem igen tiszta ércű, mivel oly erű mint a rajnai arany, s azt tartják, hogy e természetes-aranyból csinált gyűrűk, könnyen készülvén — mert semmi munkába nem kerül, a karikára hajlított aranyat ujjunkra vonni — meggyógyítják a szemölcsöket Aminthogy nekem is van efféle aranyvesszőből gyűrűm. — KAZINCZY GÁBOR fordítása.)

E mesében egész a múlt század közepéig rendületlenül hitt a tudományos világ, mind nálunk, mind a külföldön. Hitte még a józan ítéletül BÉL MÁTYÁS is, sőt *Hungariæ antiquae et novae prodromus* (Nürnberg, 1723.) című munkájában közli is egy olyan arany indának a szép rézmetszetű képét, melyet a tokaji hegyen egy «szőlővenyigéhez növe» találtak. Az arany tekercsben könnyű felismerni a tipikus kelta spirálist.

HAPPEL EVERHARD WERNER német orvos és regényíró (az *Ungarische Kriegs-Roman* szerzője, f 1690) *Thesaurus Exoticornm* című könyvében így ír a magyar arany venyigéről:

«El nem mulaszthatom, hogy meg ne emlékezzem Magyarország legjelesebb termékéről, melyet *aurum vegetabile*nek neveznek, azaz termő aranynek. Heinrich Martin híres eperjesi orvos jegyzeteiből tudom, hogy egy magyar nemesnek, Walpatakynak, szőleijében kertesze munka közben valami sárga hajtást pillantott meg, midőn ki akarta húzni, nem bírta, mert gyökere mélyen benyúlt a földbe; majd kapával neki esett, de

sehogy sem boldogult, végre nagy fáradsággal egy arasznyit letört belőle, amelyet egy aranyművesnek megmutatván, nagy öröme megtudta, hogy a legfinomabb és legtisztább arany. Egy hét múlva a kertész visszatért az aranyat termő venyigéhez, akkorára az már ismét kinőtt, letört újból egy pálcikát. Addig járt így az aranytűkére, míg gazdája s a hatóság nesztét nem vették; de akkorára ő már igen meggazdagodott. Egy másik jobbágy szántás közben talált egy meggyökeredett aranyrudat. Volt néhány öl hosszú, a hogy végig kiásta. Természetesen nem tudta, mily becses kincsnek a birtokába jutott. Mikor egyszer Eperjesre egy nagy szekér fát fuvarozott, az ökördarabba igazította az aranyrudat szögnek; meglátta ezt a városban egy aranyműves, s mindjárt körülfogta a parasztot, a ki valami csekélységért el is adta azt neki. Az aranyműves tudakolta azt is, hol lelte; de mikor keresték, nem akadtak arra a helyre többet soha. Még inkább csodálatra méltó az a szőlő, melyet Rákóczy Zsigmond erdélyi fejedelem 1651-ben Patakon, Tokaj mellett, leszüretelt; annak magja tiszta színarany volt. 1670-ben »*Kemene Lasko Viconte de Zemblin*« szölejében szintén leltek olyan szőlőt, melyben mag helyett arany szemek voltak. Ugyanezen időben egy paraszt egy kiapadt patak ágyában hatalmas aranynövényt lelt. Rádai Ferencz erdélyi fejedelem meg Patterson úrnak olyan aranyanyagot ajándékozott, mely *lág*y és zsiros volt mint a vaj, de ha szabad levegőre vitték, megkeményedett, mint a többi rendes arany. A magyarországi Kemény grófné állandóan egy arany drótocksát hordott az újján, mely úgy karikába volt kunkorodva mint egy gyűrű; ez szőlővenyigén termett «bajusz- (szőlőkacs) alakjában. Különös alakokat találnak néhol a termett aranyon; úz ember csak csodálkozhatik rajt.» A drezdai kincstárban mutogatnak még ma is egy arany

keresztet, mely tökéletes formában nőtt ki a földből. Danzigi de Royers egyszer kapott a spanyol királytól egynéhány font nehézségű ezüstöt, a melyen a leggyönyörűbb képek, fák és növények látszottak; ez szintén Magyarországon termett. A schneebergi Szent-György-tárnában egy ezüst emberkét leltek, a mely gyermeket cipelt a hátán. De ki tudná az ország összes nevezetes kincseit és termett ásványait felsorolni? A természettudósok különféle véleménnyel vannak e csodás növényről; némelyek úgy tartják, hogy ily aranyvessző úgy nő mint szarvasnak a szarva, csak az érző erő (a *«fühlende Kraft»*) hiányzik belőle. De ezzel még nincs megmagyarázva némely gyümölcsben és fában lelhető aranymagocskák származása, mert azok rendesen lágyak mint a vaj. Ezen lágy voltuk onnan eredhet, mert a szőlő és a fa gyökerein át szívja föl a földben rejtő aranynedvet s ugyancsak átszűrődik rostjainak csatornáin, míg valahol megtelepedik és némileg összeáll.» (Ford. CZAKÓ ELEMÉR, *Vasárnapi Újság* 44: 45.)

WKSZPRKMI ISTVÁN, Debrecen tudós főorvosa, *Magyarországi öt különös elmékedések* (Pozsony, 1795.) könyvecskéjében az ide vágó irodalomnak nagy ismeretével szól «a magyarországi szőlő-tőkéken nőtt s nevelkedett aranyról».— «Minthogy a mi magyar hazánkat a természetnek ura oly sok érczemekkel gazdagon megáldotta», írja WESZPKÉMI,¹ »számtalan írók vágynak, kik az efféle szőlőkön termett aranyról gyakran emlékeznek, mint p. o. Fortunius Licetus páduai doctor s professor, Fulgoriusnak tanúbizonyosság tétele szerént azt beszéli, hogy látott volna ő Magyarorszában Szerém városa körül nem egyszer vagy kétszer, hogy a szőlőnek kapcsai, melyek arra tekerződtenek.¹

---

¹ Mai helyesírással adom.

merő azon aranyból állottak, elannyira, hogy még pénzt is lehetett azokból verni. Becherus is azt mondja, hogy látott ő is Magyarországon oly szőlőtőkét, a melynek nemcsak vesszejére mintegy szalmaszál vastagságú aranykapsok reá tekerődzve voltának, hanem még a szőlőnek szemeiben is finom aranymagvak lenni tapasztaldnak.

«Heldi [Held] Máté, Rákóczy Zsigmond erdélyi fejedelemnek főorvos doktora beszéli egy mesét arról a szőlőtökén nőtt magyarországi aranyról. Midőn t. i. Rákóczy Zsigmond fejedelem 1655-dik évben Tokajon túl, sárospataki várában mulatna, egyszer ebéd közben oly szőlőfürtök tétetnek föl az asztalra, a melynek szőlőszemeiben a benne levő magvak a héján nem különben általlátszó képek gyanánt fénylednek, mint az arany szokott tündöklenni. Általadta a fejedelem a vele ebédlő orvos doktorának Heldinek az aranyos szőlőfürtöket, hogy mit ítélné felőlök; ő pedig kezével megtapogatván, azt felelte urának tudakozására a jelenlevőknek hallatokra, hogy a szőlőszemek nyilvánságosan aranynyal volnának teljeseek. Idővel Heldi Máté doktor ezen dologról poroszlai (Wratislavia) nevezetes orvost Sachsiust is levelében dicsekedve tudósította. Ezt az említett historiácskát mind Henninius mind Köleséri Sámuel is írásaikban előhosszák. Franckenstein Márton eperjesi doktorról is íratik, hogy ő neki magának is voltának a tokaji szőlőhegyről békerült olyatén szőlőfürtjei és magvai, melyekben arany találatott, és hogy ő ez dolog felől még más két hasonló históriának előszámlálásával 1659-dikben Sachsius nevű barátját bőv beszéddel bizonyossá tette volna.

«Úgy íratik közönségessen, Köleséri tudósítása szerint, hogy a bécsi császári kincstartó házban is tartatik újságul egy oly drót módra kerekdeden öszve-tekerődött aranyszál, a mely csak magában úgy nőtt

s nevelkedett volna fel a földből a tarczai határon négy mértföldnyire Eperjes várossától; a nehézségére nézve harmadfél latnyinak, hosszúságára nézve pedig egy rőfnek mondatik.»

WESZPRÉMI még egy egész sereg külföldi és magyar tudóst sorol fel, a kik mind kétségtelen valóságának mondják a szőlőtőkéken nőtt és gyakran a szőlő magvában és héján mutatkozó aranyat. «Nem tudom egykönnyen általlátni», folytatja az öreg természetvizsgáló, «mi okbul származhatott legyen, hogy még a chemiában magokat gyönyörködtető bölcseink is mind ez időkig oly értelemben lehetnek, hog}r az aranynak a tokai és egyéb jóféle borokkal természeti egyessége, szoros atyafisága, sympathiája volna; a melyet talám onnét kívántak megmutatni, hogy a földnek gyomrából az aranynak legapróbb részecskéi a szőlőtőkékben a nedvességgel együtt által sziváragdogálván, a napnak kimagyarázhatatlan munkássága által azokon mintegy arany is teremne; innét az következett, hogy az értelmesebb bölcsekedők is azoktul a nemesebb tekintetű és nagyobb tudományi! emberektől elhitettek lévén, abban a bolyongó vélekedésben lélegzettcnck mindnyájan mindaddig, míg nem ez mi időnkben Eperjes városának ama tudós physicusa, hazánknak tanult chemicusa Rayman Ádám, mindeneknek szemekről ezt a vastag hályogot levonta és írásaiban két ízben is világosan megmutatta, hogjf a szőlő fáján teremni és nevelkedni mondatott arany nem egyéb, hanem csupán haszontalan elmebéli képzelődéseken fundáltatott éretlen vélekedés: mert mindazok a szőlőkön talált képzelt aranykák ki nem állhatják a valóságos finum aranynak igaz próbáját. — Vond már ezek szerint a szőlőbeli nötevényes aranyt próbarámára, meg fogod tapasztalni, hogy annak a finum aranyhoz képest alig vagyon valami nehézsége; a legkisebb tüzet sem állhatja ki, meggyulad

az és elég, füstté és hamuvá lészen; vesd az eleven kénesőbe, rajta örökké fenn lebeg s vele nem egyesíthetik. Úgy is kell mindezeknek nyilván lenni; mert azok a szőlőszemekon kívül látszható morzsalékokskák, mind az azokban belől levő aranyos magvak és aféle több húsos részek, hiszem, nem egyebek, hanem midőn a napnak láthatós sütős melege által a szőlőből kiszivárgadogált nedvességek összesűrítettnek, szintén olyformán, a mint tapasztaljuk a szilva, meggy, cseresznye-fákon, hogy azoknak oldalából mely szépen tündöklő, általlátszható, összvesűrűdzött, szép tiszta nedvességek, mézgek, gummák forranak ki, a melyeket mi közönségesen macskaméznek szoktunk hívni.»

WESZPRÉMI ISTVÁN már 1773-an közölt a *Wienerische Anzeigen* tudományos folyóiratban egy érdekes emlékeztést az aranytermő szőlőről az időből, mikor Angliában tanult: «midőn Londonban nem szinte régeben az angliai király fő doctora Mead Richardnak bibliothekája kótyavetyéltetnék, vett ott egy anglus gazdag lord, nagyságos úr, egy megaszott szőlőfürtöt, felettébb nagy áron, a mely Magyarországból odakerültnek lenni tartatott, mint a melyen arany módra sárgán fénylő morzsalékok is bőven találtatának. Felhozta a természetvizsgáló lord a Goldings Square nevezetű uccában levő oskolába a maga aranyos szőlőjét, hogy Morris Mihály chemiát tanító professorunk vizsgálná s próbálná meg, mit lehetne felőle tartani? Tanítványainak, mindnyájunknak jelenlétében a próbát előttünk megtette, tizenegy gerezdek voltak az egész fürt szőlőn, és annak szemein kívülről, a bőrin hol két, hol három, hol négy, de ötnél sehol is nem voltak több aranyos cseppek, azok is pedig egy köles vagy lencseszem nagyságú sárga morzsalékokskák szemléltettnenek lenni. Ezeket mind renddel, nemkülönben a belől találtott aranyos magvakat is mind szoros próbába vonta

a lord előtt, de sem egyik, sem másik az eleven kén-
 esével egyáltalában nem egyesíthetett, csak feljül
 úszkált rajta szüntelen; sem pedig az ötvösöknek sebe-
 sen fuvalló lángját, annyival inkább is a chemicusok-
 nak kerengő tüzét éppen ki nem állhatták; mind a
 kétféle aranyból egyenlő nagyságúak a vízi mértékbe
 tétetvén, amannak nehézsége oly kevés volt, hogy az
 igaz aranyhoz képest még számba se lehetett venni,
 s így kevés idő alatt az anglus lordnak minden magyar-
 országi szőlőaranya egészen füstbe ment és hamuvá
 lett, a sok font sterling aranyával egyetemben. Midőn
 e mi boldog emlékű tudós professorunk tanítás végett
 kedvünkért ezen matériáról bőven beszéllett volna, és
 utoljára a magyar hazát e tekintetben holmi sértegető
 igéekkel érdeklette, születésemnek földének némű s nemű-
 képen lehető mentségére felszállván, kezdém előszám-
 lálni, mely sok nagy tekintetű, fejedelmi, grófi méltóságok,
 nemessek, mely sok mind külföldi s mind hazánkbeli
 tudósok, úgy mint Heldi Máté, Franckenstein, Paterson
 Hain, Bonanus, Köleséri és egyebek, kik a természet-
 vizsgálóknál renddel bőven előszámlálatnak, miképen
 tudtanak volna szemlátomást annyira megcsaltni, ha
 a szőlőkön teremni szokott arany csupán csak a bal-
 véleménynek szüleménye volna; de ő c beszédet szám-
 ból kivén, rövideden csak azt felelte: «Vágynak, ugyanis
 vágynak, jól tudom, olyatén sok mese históriák széllyel
 az írónál, melyek minden előrealó illendő próba meg-
 vizsgálás nélkül, hirtelenkedésből és több eféle hasonló
 okokból balgatagul papirosra letétettek. Hordd előmbe,
 ha tetszik, minden te magyar szőlőbeli nötevényes kép-
 zelt arányidat, és én azontúl azokat, imé a mint most
 láttatok, mindjárt mind füstbe bocsátom és hamuvá
 tészem szemetek láttára.»

«Midőn ez én levelem a feljebb említett bécsi tudós
 újságokban közönségesen olvastatnék, a haza nevében

kikölt ellenem ama megélemedett öreg doktor Perliczi Dániel, Nógrád vármegyének nagyérdemű physica a végre, hogy írásomat megczáfolja, hazánkfiait pedig az eddig való tévelygésben továbbá is fogva tartsa. De minden fellengős és tekervényes metaphysikai gondolkodásinak értelme Becherns tudománya szerint arra mégyen ki, hogy éppen nem lehetetlen dolog s meglehet az, hogy a természet a maga szüntelen való munkás melegítő ereje által a szőlőben aranyat ne teremhetne, midőn az a földnek gyomorából az aranynak, de még csak zsengejében levő (*embryonált*) éretlen apró részecskéit a nedvességekkel együtt a tőkékben valamely bizonyos helyre felszivárogtathatja és osztán a napnak hathatós hévsége által annyira megérleltetheti, hogy valódi arannyá átalváltoztathassék. De én erről akkor röviden csak azt mondtam, a mit még logicus koromban tanultam: «*a possead essenon valere consequentiam.*»

«Ügy jártunk mi mindeddig ez mi nötevény aranyunkkal, mint Horstius Jakab a sziléziai gyermeknek arany fogával, aki Rulandus Mártonnal és több alacsony rendű tudósokkal azt a természetnek egy nagy csudájának állította lenni, egy egész könyvet írván róla, és oly csúfos hiedelemben is voltak arról mind addig mindenek, mingnem Ingolstadter János ezt a sziléziai gyermeknek arany fogát mindeneknek szemök láttára csábításnak lenni megmutatván arról írt három könyveiben, melyek Lipsiában három ízben kinyomtatat tanak.¹»

¹ Kérődző állatok fogán, kivált melegebb éghajlat alatt, nem ritkán találni érces, aranyos fénylésű fogkő lerakódást. PETHŐ GYULA *Természettudományi Közlöny* 1894-iki kötetében kideríti, hogy ez a fénylés az interferentia vagyis fénytalálkozás jelensége, ugyanaz, a mi a gyöngyház szivárvány-játéka. Az állat nyálából

A debreceni tudós orvos e józan beszéde azonban még mindig nem vetette végét annak a hitnek, hogy növényekben néha aranyat lehet találni. Hogy Sziciliában a köznép máig is keresi a mezőkön az aranyfüvet, nem oly meglepő, minthogy nálunk még e század elején is hittek az ilyesemben. A *Hasznos Multságok* 1818-iki kötetében (38. l.) a következő tudósítás olvasható: «*Arannyá változott dióbél.* Biper- Arany dió. ger Ferencz József Úr Erdélyben a Bodzái Törő-malomnak Fő-ügyelője a következő természeti különöséget tette közönséggé. Mint egy öt hete már, úgymond, hogy egy dióbélnek negyed részét (egy czikk) bírom, mely külső kemény héjában természetesen volt, mint minden dióbél. De a dió-bélen 6—7 helyen tiszta természeti hegyi arany vagyon, melynek jóságát 17—18 karatra lehetne becsülni. Ezen hallatlan természet már elég gondot adhat minden Ásvány-tudósnak, hogy kifejtesse, hogyan ment fel, s hogyan szólhatta meg különösen ezt az egy dióbelet az arany, a fa tövéből, a vastag törzsökön, s a gallyakon keresztül. Ezen különös felfödözés így esett. Kevés idővel ez előtt u. m. szolgálómnak, egy Verespataki Oláh leánynak (a hol leányok s asszonyok is ismerik az aranyat), néhány krajezárokat adtam az Oláh-Húsvéti börtnek vége felé, hogy venne magának diót, mely a börtben is megengedtetik. Vett diót a leány, s amint egyet felnyitott, azonnal észrevévő egy czikken az aranyak nyomait, s lányomnak ajándékozta, ki azt hozzám hozá, hogy megítélném neki, ha vallyon a diónak sárgálló pontjai való aranyból volnának-e. Mivel erről semmi kétség sem

kivált anyag a fogakra szerföltött finom lemezkék alakjában rakódik le, s ezeknek a csak igen erős nagyítás mellett látható reczetén a fény nem egyenletesen verődik vissza, előidézvén az interferentia tüneményét.

volt, a mit a Ts. k. Bányász Tisztséggel is megbizonyíthatok: kezemhez vevém a dióbelet. Ezen kints ugyan hallatlan ritkaságáért megbecsülhetetlen: mindazáltal én által adom azt a ritkaság betsüllőjének 100 arany pénzért, ámbár rendkívül való ritkaságára nézve 1000 arany pénznél is többet érhet.» Ilyenek után nem csoda, ha JANKOVYŤH MIKLÓS 1828-ban a *Tudományos Gyűjteményben* (I. 20.1.) «Neograd vármegye hársas hegyéről annak hajdani esméretlen és aranymíves lakosairól írva, szükségesnek véli megemlíteni, hogy az ott talált sok, néha ötven arany sulynyi «aranyfonál és vessző nem természeti és növény (vegetabile) arany, nem is, mint az aranka fű, a len között felnő». De még napjainkban is megtörtént, hogy komoly tudományos vizsgálat tárgyává kellett tenni szőlőszemeket, melyeken aranyszínű és aranyfényű morzsák voltak láthatók. Rozsnyay Mátyás Aradról küldött a Természettudományi Társulatnak négy ilyen szőlőszemet; maga is felismerte, hogy azok a sárga érczes csillámú morzsácskák bogárpeték, de mégis mintegy e régi kérdés tisztázását sürgette közlésével. HORVÁTH GÉZA a *Természettudományi Közleményben* (XXVII., 506. 1.) kétségtelenül kiderítette, hogy a szőlőszemeken levő morzsalékok egy poloskafajnak, a *Gonocerus acutangulatusnak* üres petéi, melyeknek felszínén erős nagyítással szabálytalan hatszögű sejtekből álló finom recézet latható. Az üres petehéjak, melyek különben csak olyan sárgaszínűek, mint a borostyánkő, ennek a recésségnek köszönhetik élénk aranyszínüket, mert a felszín recézete a fénytalálkozás (interferentia) tüneményét idézi elő.

MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR 1895-ben a kecskeméti Miklós-szőlőtelepen lisztharmattól (*Oidium Tud: éri*) ellepett, kevésbé fejlett szőlőszemeken talált olyan barnás sárga, ragyogó mézgacseppeket, aminőket RAYMAX ÁDÁM és WESZPRÉMI ISTVÁN említ, s ebből azt következtet

teti (*Természettudományi Közöny*, XXVIII., 31. 1.).
hog az először csak 1845-ben megfigyelt szőlőliszt-
harmat talán már a XVII. században is jelentkezett
Magyarországon; mert a mézgakiválasztás, úgy látszik,
vele jár azzal a gombatenyészettel. Hogy az ilyen liszt-
harmattól lepett, fejletlen szőlőt miképen találhatták
Rákóczy György elé? «A fejelet nagyon könnyű», írja
MÁGÓCSY-DIETZ, «mert valószínű, hogy épen 'aranyos'
voltánál fogva került a fejedelmi asztalra».

A PAPRIKA TÖRTÉNETE.

Alig van a növények történetének érdekesebb kérdése annál: honnan származott Európába a paprika; eredeti hazája, Amerika-e vagy Ázsia? A tudósok tekintélyesebb része, élükön De Candollal, az új világból származtatják; de vannak igen sokan, akik az ó világrészekben is, nevezetesen Ázsiában és Afrikában, ősi növénynek tartják s ebben legkivált híres utazók (Schlagintweit, Bickmoore, Schweinfurt, Decken, Barth, Livingstone) állításaira támaszkodnak, kik a Himalaya lejtőin, a kelet-indiai archipelagusban, Abesszíniában, Afrika belsejében látott paprikát eredeti, honos és nem termesztett növénynek ítélték. (V. ö. PLANCHON-COLLIX, *Les drogues simples*, Paris, 1895; RODICZKY JKNÖ, *Az ipari növények kézikönyve*. I. Kassa, 1889.) A valószínűség az, hogy hiteles adataink csupán a XV. század végétől fogva vannak, a mikor a paprika elsőben Spanyolországban bukkant fel, ami amerikai származása mellett szól. A XVI. század közepe felé Közép-Európa többi országaiban is elterjed már, legalább a botanikusok szerint; különös jelenség az, hogy, míg a *Krauterbuch*-ok majdnem mind ösmerik, sőt egyik-másik növénytudós saját tapasztalataira is hivatkozik addig a szakácskönyvek nem tesznek használatáról említést. JOACHIMUS CAMERARIUS a MATTHIOLUS-féle *Krentterbuch* 1586-iki kiadásában csak arról szól, hogy

a paprikát Spanyolországban bors helyett használják; BRUYERIUS CAMPEGIUS (Bruyérin-Champier) *De re cibaria* (1600) című könyvében azt mondja, hogy falun bors gyanánt élnek vele, csakhogy ő dél-francia ember létére bizonyára csak az ő földieiről szól, kiknek szokásai sokban egyeznek a spanyolokéval. A többi tudós mind csak mint idegen növényről beszél a paprikáról, melyet botanikus kertekben, virágkedvelők cserepekben nevelnek. Ezt mondja MATTHIOLUS, ezt a hollandiai DODONAEUS is (*Pemptades* 1583 és *Crüyd-Boeck* ed. 1644.) (A paprika lehetőleg teljes bibliographiáját megtaláljuk FINGERHUT *Monographia generis capsici* című könyvében, Düsseldorf, 1833, mely azonban csak tudományos leírását adja, származásáról, használatáról, elterjedéséről nem szól.¹) Egyetlen egy forrásunk van, mely ennek, valószínűen csak látszólag, ellene mond. Ez CLUSIUS, ki MONARDES *Simplicium medicamentorum ex novo orbe delatorum, quorum in Medicina usus est, História* című munkájának harmadik kiadásában, melyet ő rendezett sajtó alá (1593), *Capsici historia* cím alatt bőven szól a paprikáról. Ebben többiek között a következőket mondja: «*Capsicmn hoc, seu Piper Indiaim (Americum potius) diligentissime colitnr tota Castella cum ab hortulanis, tūm a mlieribits in aediurn suarum pensilibus hortis. Etenim utantur per totum annum cum virente, tūm sicco, pro condimento et Pipere. Spectatur varia (ut noster auctor ait) forma. Memini etiam videre anno 1585 maxima copia cultura in subnrbanis Brunnae urbis celebris in Moravia, quo cultores non contemnendum quae-stuni faciunt: est enim apud vulgus frequenti in*

¹ A mi irodalmunkban is van monographiája: HANGAY OCTÁV, *A paprikáról*. 1887. V. ti. FITTLER OCTÁV, *A paprikáról*. (Természet, 1875. évf.)

usu. Séd et haec omnia genera aliquando vidi colore flavescente in Lusitania.» [Ezt a capsicumot vagy indiai (inkább amerikai) borsot igen szorgalmasan termesztik egész Castiliában, mind a kertészek, mind az asszonyok házi kertjeikben. Egész éven át ugyanis zölden, meg szárítva is fűszerszám és bors helyett élnek vele. Többféle alakja van (a mint az én közlöm értesít). Emlékezem, hogy 1585-ben roppant nagy ültetvényekben láttam Morvaország híres városának, Brünnek külvárosaiban; vele a termesztők nem megvetendő keresetre tesznek szert, minthogy a köznép általánosan használja. Mindezeket a fajokat Lusitaniában sárga színben is láttam.] Ugyanezt olvashatjuk CLUSIUS *Curae posteriores* (1611) című, halála után kiadott könyvében.

Ez már most homályos pont a paprika közép-európai történetében. Ha CLUSIUS ily bőven látta Morvaországban, mért nem tud róla a többi növénytudós; mért írják ki szinte egymás könyveit, mikor a paprikáról van szó; mért nem tudnak róla más történeti források, és végűi, hogyan van az, hogy azóta a paprika használata és termesztése Morvaországban, a szomszédos tartományokban, egész Közép-Európában olyan szórványos, majdnem ritka? Cnusiust csalta-e emlékezete, vagy történeti forrásaink hiányosak: el nem dönthetjük.

Még érdekesebb és talán még különösebb a paprika, e manapság úgyszólván nemzeti fűszerszámunk története Magyarországon. Irodalmunk annyira tele van ellentmondónak látszó adatokkal, hogy alig lehet eligazodni. A kérdések, melyeket tisztáznunk kell, a következők: milyen nevei vannak a paprikának irodalmunkban; milyen eredetre vallanak ezek a nevek; kiktől származnak az adatok, mióta ösmerik történeti forrásaink mint konyhánkban használatos fűszert; Magyar-

ország mely vidékén éltek vele először; honnan kerülhetett használata mihozzánk?

Nevei irodalmunkban: *török bors*, *kerti bors*, *paprika*. Legelőször fordul elő SZENCZI MOLNÁR ALBERT szótárának 1604-iki kiadásában: *török bors*, *pipere indiaim*. Ettől kezdve *török borsnak* ösmeri minden szótárunk; CSAPÓ JÓZSEF 1775-ben megjelent *Új Fűves cs virágos magyar kert* című könyve az első, mely más néven is ösmeri: *török bors*, *paprika*, *kerti bors*. Csapótól kezdve már többi botanikáink is mind ösmerik *paprika* és *kerti bors* néven, de feltűnő, hogy a *török bors* elnevezés ettől kezdve egyre ritkul, míg csakhamar egészen eltűnik.

Igen fontos kérdésünkben, hogy szótáraink csupán nevét említik, minden hozzáfűzött magyarázat nélkül. Csapó-ig egyetlenegy füveskönyv nem ösmeri. Nem említi sem MIKLITS (*Herbárium*, 1578), sem BKYTHE ANDRÁS (*Füveskönyv*, 1595), holott BEYTHE CLUSIESI személyesen ösmerte.¹ LIPPAI JÁNOS, ki *Posoni kertiben* (első kiadása 1664) apróra leírja minden kerti növény, zöldség, vetemény ápolását és gondozását, az első kiadás második kötetének 26. lapján (második kiadás 1753, 173. lap) egyetlen egyszer említi: «azonkívül ültethet Nyári Endiviát, *Török borsot* . . . stb.>-, de használatáról, ápolásáról egy szót sem említ. Nem ösmerik szakácskönyveink, egészen a XIX. századnak tizes éveig; hiába keressük RADYÁXSZKY BÉLA *Magyar családi élet és háztartás* című könyvének három kötetében, a hol csak úgy hemzseg a sok fűszeres számadás, régi étlap, ételek leírása; MARX RUMPOLT, a mainzi választófejedelem főszakácsa, 1604-ben adja ki már 1581-ben írt szakácskönyvét: *Ein nem Kochbuch . . . wie auf Teutsche, Ungerische, Hispanische*,

¹ HANGAY OCTAV monographiájában tejesen idézi Beythet.

Italianische und Frantzösische weis ..... zuzurichten seye; ő Magyarországon is szakácskodott s a német konyha után, a többi előtt második helyen említi a magyart. Könyvében igen sok a magyar módra készített étel: «*Macii cinen gutái Ungerischen Pfejfer*» (t. i. mártást, levét), «*Auff ungerisch gelb eyngemacht Hamm*», «*Gelb gekochtc Hansen auf Ungerisch*», bennük csak úgy hemzseg a hihetetlen sok fűszer, épen úgy mint hazai szakácskönyveinkben, köztük a három fő szerszám, a *bors* (kétségtelenül mindég a fekete vagy fehér bors, sohasem paprika), a *gyömbér* és főleg óriás mennyiségben a *sáfrány*. Nem említi RASZINYAI HUSZTY G. sem, aki az *Ungarisches Magazin* első kötetében (1781) leírja a magyar paraszt életét, szokásait, termesztett növényeit, fűszereit, házi orvosságait; nincsen szó róla régi költőinkben, de még a magyar ételek nagy ösmerőjének, SZIRMAY ANTAL *Hungária in p arab ölishbim* sem, pedig az már 1804-ben, másodsor 1807-ben jelent meg. Sőt mi több, felső megyéinkben, Nógrádban, Hontban, Gömörben, Szabolcsban s a többiekben csak 1831-ben, a nagy kolera idejében ösmerkedtek meg vele, mint házi orvossággal, a paprikás pálinkával, és ezután is csak lassan-lassan fogadták be, mint fűszert, az előbb mérgesnek hitt növényt.¹

Míndezekkel szemben nagyszámú adatunk van, hogy a paprika már a múlt század közepén kedves fűszere volt népünknek, de mindég csak *paprika*, soha sem *török bors* néven.

PAP JÁNOS kegyes-tanítórendi kormánysegéd s a szegedi ház rektora, magánlevélben ezeket írja nekünk: «1748 okt. 5; ezen a napon a jászberényi születésű Franyó Rajmond szeged-felsővárosi piarista h. plébános szám-

¹ Vü. TÓTH BÉLA, *Mendemondák*, 243 s köv. 1.

adás könyvében ez olvasható: *pro paprika 4 kr.* — 1758 június 3-án Tapolcsányi Gergely, az akkori rektor feljegyzi: *pro plantis Papricae 6 kr.*, tehát ekkor már a piaristák is ültették, mi bizonyítja, hogy plántája piaci árú volt; — 1758 június 10-én: *Servilibns ad conventionem pro Papricis 39 kr.* [a szolgáknak tehát conventioba járta ki a fűszerszám]. — Végül a szegedi születésű Klotz Bálint rektor 1786-tól magyarul vezetett számadás-könyvében ez olvasható: *Paprikás hús 15 kr.*, mely ételneimmel az általa 1788 dec. végéig írott lajstromban majdnem minden héten találkozunk. — Ugyancsak PAP JÁNOS, maga is szegedi születés, írja, hogy családjának hagyománya szerint II. József korában már rendszeren használták Szegeden az őrlőt paprikát.

CSAPÓ JÓZSEF említett munkájában 1775-ben említi: «Ézt kertekben termesztik és a piros hoszszú gyümölteit a paraszt emberek porrá törik és edeleiket avval borsozzák.» ÁRKOSI BENKŐ JÓZSEF *Transsilvania I.* (1778) szerint a paprikát Erdélyben székében művelték. KLEIN MIHÁLY, «*Sammlung merkwürdigster Natur Seltenheiten des Königreiches Ungarn*» 1778 írja: «A török bors sok kertben mindenféle ösmeretes az országban.» WINTERL, pesti tanár, 1788-ban az egyetemi növénykertről kiadott *Index-ében* említi, hogy abban az évben ott először tettek kísérletet ültetésével.

HOFFMANNSEGG GRÓF, ki 1793—94-ben utazta be hazánkat (húgához intézett levelei az Olcsó Könyvtárban 231. szám), Baranyavárról ezt írja (20. l.): «Azt tanácsolták, hog ..... erre összetört paprikát tegyek. Eme török borsot, mit itten paprikának neveznek, legközelebb kóstoltam meg először és pedig káposzta tölteléke volt vele fűszerezve. Borzasztóan csíp, de nem sokáig s a gyomrot igen melegíti. Úgy hiszem, hogy

az ilynemű csípős holmik az ily rest vidéken igen hasznosak, mert ellenáll a hideglelésnek.» Majd később Szabadkáról (90. 1.): «Itt mindig a legkellemesebb volt előttem egy magyar nemzeti étel, hús paprikával, mely igen pompásan ízlett és igen egészségesnek kell lennie, mert habár este elég sokat ettem, mégis legkevesebbé sem ártott meg; másféle húsból nem lett volna szabad ennyit ennem. Paprikát enni nem egyéb szokásnál, de később egész kellemesnek találja az ember. Ha még van idő reá, ültess néhány paprikát virágcserepekbe, hogy télen majd hasznát vegyem. Ha már megérett, felfűzik és felakasztják, azután a sütőkemencén megszáritják és összetörik.»

VESZELSZKY ANTAL *A növény plánták* című könyvében (Pest, 1798) pedig ezt olvashatjuk: «Paprika, Török bors. Itt a mi tájjunkon a Fótiak, Palotaiak, Duna-Kesziek legtöbbet termesztnek. Hüvelykeit zölden apró ugorkák között etzettel bé-tsinálva főtt, sültt hús mellé még az Urak asztalára is feladják, mások ismét tzékla, vagy-is vörös répa közzé teszik, a föld népe pedig bors helyett él véle; de a végre gyümöltseit megszáritván, küllőkben megtörik apróra, itténként jó áron eladják. Tudok olly időt, hogy ittzejét tizenöt Krajtzárokon és egy Márváson-is el-adták. A Magyarok, a Ráczok gulyás-húsban igen szeretik.»

DIÓSZEGI, az *Orvosi fűvészkönyvben* (1813) már nemcsak *török borsnak*, hanem *török paprikának* is mondja; úgy beszél róla, mint a népnél kedves fűszer-ről, mint orvosságot is említi: «A paprikás ételt javasolják a gyenge gyomrúaknak; a megrekedt náthában és füladozásban lévőknek. Némely helyekenn a Paprika teáját házi orvosságnak tartják, minden rázó hideglelések ellen.»

AUGUST ELLRICH, ki *Die Ungarn wie sie situl* (Berlin, 1831) című nem érdektelen könyvecskéjében

számol be 1818-ban Magyarországon tett utazásáról, már «*Diabolische Paprika-Brülie*»-t emleget, melyet egy Duna-menti helységben ízelt meg először s hozzá teszi: «A spanyol borsot Magyarországon paprikának nevezik s a magyaroknak legkedvesebb fűszerszáma. Hihetetlen, milyen mennyiséget tesznek nemzeti ételeikbe. Ilyen, általánosan kedvelt nemzeti étel a *gulyáshús*, apróra vágott marhahús paprikás lével. Az erre nem szokott ínyre ez a gulyáshús úgy hat, mint körülbelül az izzó parázs, vagy még rosszabbul.»

Még szaporíthatnék ezeket a példákat, de célunkra, azt hiszem, ennyi is elég. Már most hogyan egyenlíthetjük ki azt az ellenmondást, mely adatainkban van: 1604-től fogva már a szótárak is említik, füves könyveink, szakácskönyveink meg nem tudnak róla semmit; 1748-ból már írott, 1775-ből nyomtatott adatunk van, hogy a nép él vele, külföldi utazók már a múlt század végén mint nemzeti fűszerről beszélnek róla s másrészt még csak 1881 táján ösmerkednek meg vele minálunk?

Kiváló növényhistorikusunk, ALFÖLDI FLATT KÁROLY, kinek igen sok értékes adatot köszönhetek, azt véli, hogy a paprika a török hódoltsággal jött el hozzánk, mire «török bors» neve is mutat; hogy, mint afféle «parasztinak való» fűszert lenézték s ezért soha le sem írták; hogy lassan, észrevétlenül, mintegy lopva, hódított tért a *-magyar urak* konyháján is, míg végre a só és bors mellett a porrá tört paprika is a terített asztalra került. így nyilatkozik RODICZKY JENŐ is említett könyvében. Megvallom, engem ez a magyarázat nem elégít ki.

Legalább is az a meggyőződésem, hogy a paprikát, mint *török borsot*, a magyar *nép* soha nem üsmerte. A *török bors* nevet csak a szótárírók üsmerték 1604 óta, más senki; lefordították a német *Tür-*

kischer Pfeffer, a latin *Piper turcicumot*, a nélkül hogy tudták volna mi az. (SZENCZI MOLNÁR ALBERT szótárát külföldön, Nürnbergben írta.) A *török* jelző pedig nem szorosán azt jelenti, mintha ez a fűszer a törököktől származnék; a középkor hiányos földrajzi ismereteivel sok mindenfélét nevezett el *töröknek*, ami délfelől, tengeren jött, de a töröknek gyakran színét sem látta; példának okáért: török búza (v. ö. tengeri), török bab, török borsó (phaseolus, paszuly, másként olasz bab vagy borsó is), török borostyán, török citrom, török fűz, török köles (rizs), török lóhere, török szilva (datolya); ily *török*-jelzős szavaik vannak a többi közép-európai népeknek is nagy számban oly tárgyak és dolgok megnevezésére, melyek tulajdonképen *tengeren* jöttek.

Megerősít ebben engem még egy igen fontos adat. A pozsonyi ev. Lyceum könyvtárában megvan a PENA és LOBEL híres könyve: *Stirpium adversarki nova* (1570), mely tulajdonosainak sajátkezü bejegyzései szerint Clusiusé volt, ki aztán személyes barátjának, Beythe Istvánnak ajándékozta, tőle örökölte fia, Beythe András. Ez a könyv tele van, az írás bizonyossága szerint a Beythéék jegyzeteivel. A Capsicum mellett ott van a *török bors*, de sem Beythe István *Nomenclatorjában*, sem András *Fi vés könyvé* ben nincs meg; híréből, leírásból, külföldi *Kreuter buckókból* ösmerték a *török borsot*, de mint honi növényt sohasem látták. Azok az írók, kik használatát is említik, azok már és pedig első sorban mint *paprikát* ösmerik s csak mintegy magyarázatul, a szótáruk nevét, a *török borsot* is melléje teszik. Még TORKOS JUSTUS JOHANNES a *Taxa Pharmaceutica Posoniensisben* (1745) az orvosságok közt így említi: Siliqua capsici seu Piper rubrum. Török bors, Türkischer Pfeffer, Turccky Pepr. — Érdekes, hogy a *paprika* névvel egyszerre merül föl a

kerti bors neve is, mintegy bizonyságául annak, hogy kerteinkben termesztik.

Másodsorban világot vet kérdésünkre, ha azt nézzük: hová valók is forrásaink szerzői, honnan veszik adataikat? S akkor az derül ki, hogy akik nem tudnak róla a múlt században, SZIRMAY, HUSZTY, LIPPAY, azok a felső megyékből valók; akik pedig ösmerik, vagy alföldiek, vagy lenn jártak a déli megyékben. Evvel a kis földrajzi vizsgálattal egyszersmind megkapjuk a feleletet arra a kérdésre is, hogy honnan kaptuk a paprikát, amit a *paprika* szó nyelvi alakja is támogat. A *paprika* szó gyökere ugyanis a szláv *pepr*, mely azonos a görög *πέπερι* latin *piper*: bors szóval; ebből lett a szláv kicsinyítő képzővel *peperke*, *piperka*, *pcprika* s végül *paprika*, melyet ebben a végső alakjában már JAMBREISSICH ANDRÁS *Lexicon Latiumában* is (Zágráb, 1842) megtalálunk, mikor az akkor már több kiadásban megjelent PÁRIZ-PÁPAI szótár (első kiadása 1708) még mindég csak a Molnár-féle *török borsot* ösmeri. Ennélfogva történeti, nyelvi és földrajzi bizonyítékok arra az eredményre vezetnek, hogy mi a paprikát sem egyenesen a töröktől, sem a nyugattól, hanem a *dél-szláv októl* kaptuk: bolgárok, rácok lehetnek, kik behozták hozzánk s talán annak is van egy kevés bizonyító ereje e mellett, hogy ma is legnagyobb részt ők azok, kik annak nagyban, kertészetileg való termesztésével foglalkoznak. Fővárosi vásárcsarnokainkban ők árulják a legtöbb és legjobb csöves paprikát; Aradon, Temesvárt nem is szeretnek mást, mint „szervian” paprikát enni s ott holdakra megy a gyönyörűen gondozott, mesterségesen öntözött paprikás kertek területei. Azt is figyelemmel kísérhetjük, hogyan hódította meg hazánkat a paprika. Útja lassú, de biztos volt. Először a délvidéki megyék földnépe szerette meg, amit nagyban elősegített olcsósága a külföldi bors fölött: hiszen

mindenki maga természetes; azután mindjobban nyomult északra a Duna s Tisza mentén, keletre a Maros és a Kőrösök partján, be egészen Erdély szívébe, de itt is elsőben mindég mint „parasztfűszer”, a mint forrásaink is mutatják; csak lassan foglalta el az északi és nyugati részeket, még lassabban az úri asztalokat, hogy végre a század negyvenes éveiben hol melléje kerüljön^ hol fölébe kerekedjék az idegen borsnak parasztkonyhóban, családi konyhán és vendéglőben.

Talán nem utolsó és leggyengébb bizonyíték a mellett, hogy a paprika nem régi magyar fűszerszám, az is, hogy közmondásainkban, szólásainkban és népdalainkban alig-alig találjuk. Míg a *bors*, *borsos*, *borsolni* igen gyakori tősgyökeres szólásmódjainkban (borsot tör az orra alá, PÁZMÁN; kecsketúró, borstörés; lapáttal méri a borsot; nem mind bors, ami gömbölyű, DUGONITS; kicsiny a bors, de erős, SZENCZI MOLNÁR ALBERT stb.), addig a paprikára alig találunk egyet-kettőt, az is új keletű: vörös, mint a paprika, Ducoxrts; elmehetsz Igriczibe paprikáért, *Nyelvőr*; legújabbban hallani néha: paprikás ára van, a régibb: *borsos* helyett. Újabb keletű ez a nóta is:

Ki az urát nem szereti:
Sárgarépát főzzön neki,
Jól megsózza, paprikázza,
Hogy a hideg is kirázza.¹

JÓKAI MÓR, *Szép Mikhál* című, a XVII. században játszó regényében használta ugyan alakjaival, de ez nem egyéb anachronismusnál.

Mégis kérdezhetné valaki, hogy, ha a magyarságnak semmi köze sincsen a paprikához; mért lett mégis nemzeti fűszerünké, egyik jellemző vonásává a

¹ ARANY-GYULAI, *Népköltés*, II., 226. l.

magyar konyhának? Erre könnyű a válasz: a paprika porrá törése, megőrlése magyar találmány. Sehol másutt poralakban, tisztán, más fűszer nélkül nem használják, csakis nálunk. A Duna, Száva vonalától délre csövesen főzik bele az ételbe, bőven élnek vele zöld és száraz állapotában, de porrá nem törik; nyugaton pedig csakis más fűszeres porokkal keverve használják; a mexikói *iortillas*, a *cayenne*-bors, a *piment* nem egyéb liszttel és más csípős szerszámmal elegy paprikánál, melyet téstávé gyúrnak, kemencében szárítanak s aztán porrá őrölnék; a *curry* (*carry*) por némelyik fájában is van paprika, de csakis mint alkatrész. A tiszta paprikapor, akár az enyhébb *cs'úrmő* (magja, ere, csomája nélkül őrölt paprika hüvelye), akár az erős és zamatos *rózsa* (mindenestől megtörve), magyar, még pedig minden valószínűség szerint *szegeci* találmány, melynek piacán a paprika igen fontos cikk, nagy jövedelmi forrás s a tiszaparti várost nemcsak az ország határain belül, hanem messze túl is híressé tette.

A VAS TUSKÓK.

Magyarországnak nem egy városában van úgynevezett ‚vas tuskó‘. Valamennyi fejes szegek százai-vel, sőt ezreivel telivert, csonka ágú fatörzsök; házak szögletén, többnyire fülkében áll, és a fülkét gyakran lelakatolt vaspánt zárja el. A vas tuskókat ismeri az egész város; házakat, boltokat neveznek róluk, de eredetük és jelentősök ismeretlen, s csak azt tudják, hogy a pánt lakatja ‚ördögös‘: nem lehet semmiképen sem kinyitni.

Szerintem ezek a vas tuskók mind a bécsi ‚*Stock im Eisen*‘ másai. Bécs e híres emlékjele ma az Equitable biztosító-társaság szent-istván-téri palotájának sarkán áll, faragott kőfülkében, hova 1891 nyarán helyhez - tctték. Ez a rejtelmes régiség már öt-hatszáz esztendeje megvan Bécsnek e tájékán s valahányszor újra építeték a házat, melynek szögletén állott, mindig visszattették ősi helyére. Mintegy 220 cm. magas, felül ágas fatörzsök, teli van verve mindenféle formájú szegekkel és fülkéjét lakatos pánt zárja el. A magyarországi vaskuskók mind hasonlók hozzá s még a nevek is csak a ‚*Stock im Eisen*‘ rossz fordítása; mert a ‚*Start: im Eisen*‘ igazi jelentése ‚vaspántos tuskó‘ és épen-séggel nem arra céloz, hogy a tuskó a sok szegtől olyan, mintha vas volna. Bizonyítják ezt a régi fel-

jegyzések, így a LAZIUSÓ (1545): «*truncus ferro conclusus,*» a REIFKIIINSTUELÓ (1703): «*truncus arboreus, ferro circumdatus,*» a CALLESÓ (1750): «*arboris truncus, ferro inclusus.*» DR. ALFRÉD BURGERSTKIN, ki Bécs e rejtelmes régiségéről egész monográfiát írt (*Der Stock int Eisen» der Stadt Wien, Bécs 1893*) azt hiszi, hogy a tuskót csak a múlt század közepe táján kezdték szegekkel teliverdesni. Addig, immár jó ötszáz esztendőől óta, a csupasz fatörzs állott az elpántolt fülkében. A buzgó monográfus valóban ritka szorgalommal kutatott össze mindent, amit Bécsnek e furcsa *Wahrzeichrajeról* tudni lehet; de fáradozásának mégis igen kevés a foganatja. Kétségtelen csak az, hogy az a fatörzs igen régi (talán már a XIII. században is megvolt), nem tölgy, mint sokáig vélték, és nem is vörös fenyő, hanem lucfenyő, görcsös elágazása meg gyökérmaradvány; vagyis a tuskó tótágast fül a fülkében. Azt is megállapította a szorgalmas kutató, hogy ezt a fát valamikor ki akarták vágni (töve fölött, ahol megkezdték, igen vékony és ezt a részét öt keskeny vaslemez tartja össze) s hogy pántjára a lakat csak később került. A lakat egész ördögössége meg csak az, hogy üres, nincsen benne semmi szerkezet, a füle belül le van nyitóivá, tehát hiába próbálgatták kulccsal kinyitni.

BURGERSTEIN a *„Stock im Eisen“* eredetéről és jelentőségéről nem tudott semmi hiteleset kideríteni. Úgyszólván csak régi írók ingatag véleményeit somázza.

ANTONIO BORMASTINO (1715) azt véli, hogy a hunnok, avarok és magyarok rablóhadjáratai alatt, a VI. század közepétől, Bécs környéke pusztá erdővé lett, melyben csak itt-ott állott egy-egy vadászkunyhó. Csak Szent Lipót örgróf alatt kezdték ezt az erdőt kiirtani s ugyanakkor építettek ott elsőben házakat is.

Mikor már a város nőni kezdett, egy nagy fát emlékjelűi meghagytak az erdőből s ezt a száraz tuskót gyökerestül ma is látni a falhoz pántolva. REAMS azt mondja, hogy ez a régi fatörzs volt a *Rother Thurm* boltja alatt a pellengér, melyen a verekedőket és csendháborítókat kicégérezték. A XVI. században ezt a verset írták melléje:

Welcher kommt durch diese Porten.

Dem rath' ich mit getreuen Worten.

Dass er halt Fried in dieser Stadt

Oder er macht ihm selbst Unrath:

Dass ihn zwecn Knechte zum Richter weisen.

Und schlagen ihn in Stock und Eisen.

ZAPPERT, Bécs legrégeb, talán a XII. század elején készült (de kétes hitelességű) térképének kiadója, tekintettel arra, hogy e mappán a Szent-István templom közvetlen közelében *strata nemoris paganorum*, vagyis pogány erdő útja van, azt hiszi, hogy e tájékon a keresztyénség előtt való időkben szent liget volt, melynek cinléke azután még sokáig élt a népben. A fák tisztelétét a német népek még a keresztyénségre térésök után is megőrizték. Ha nem is tekintjük szent fának a *„Stock im Eisen“-t*, annál inkább hihetjük, hogy határfa volt. A határfákba nem ritkán szegeket szoktak verni. ZAPPERT szóval azt mondja, hogy a bécsi István-tér mai helyén pogány szent liget volt, melynek fáit a keresztyénség fölvétele után kivágták, kivéve ezt az egyet, mely talán határfa lehetett.

A WENEDIKT (*Geschichte der Wiener Stadt und Vorstädte*) döntőnek ítéli, hogy a *„Stock im Eisen“* terét valamikor *„régí lóvásárnak“* hívták s hogy ott több kovács- és bognárműhely volt. Ezen a réven hihető, hogy az a tuskó valamikor olyan pályvakaró lehetett, aminőhöz falusi kovácsok patkoláskor

A BÉCSI VAS TUSKÓ.

ma is kötik a lovakat. Hogy a vándor kovács- és lakatoslegények mikor kezdtek szegeket verni a tuskóba, nem lehet kideríteni. Mint említettem, BURGERSTEIN azt hiszi, hogy ez a szokás nem régibb a múlt század közepénél. E tekintetben az az erőssége, hogy a *„Stock im Eisen“* teliszegezett voltát elsőben csak PEZZI említi (1789) és régi képeken, pénzeken nyoma sincsen a vastuskók ma annyira tipikus szeges voltának. A kitűnő monografus ez Ítéletét nem tartom teljesen megokolt-nak. Ha nincsen egyéb tanúság, mint hogy a szegezés csak 1789-ben említődik, meg hogy a régi ábrázolatokon nem látszik (miért ne mellőztek volna a rajzolók és vésők ilyen, igazán csak nagyítóüveg alá való részletet?), szinte merész az a következtetés, hogy a szegbeverés ilyen új keletű.

UNGER, ki 1857-ben a császári Akadémia előtt értekezett a *„Stock im Eisen“*-ről, e rejtelmes emlékjelben vallásos jelentőséget keres. A szegezést általános szempontból fogja fel, mai egyiptomi, régi görög-római példákat említ, szóval azt véli, hogy a vastuskók eredetét a folklórban kell keresnünk. Ugyanez elmélet híve FOCHS KÁROLY, a jeles magyar (idegen földön jobban ismert) eruditus, ki a sajtóban közzétett, idevágó előleges tanulmányaimat a következő érdekes eszmélkedéssel kísérte:

«A vas tuskóknak, valamint a rajtuk levő szegeknek története egészen az őskorig vezethető vissza. A tuskó eredetileg a ház ajtaja előtt álló bálvány. A ház ajtajához, illetőleg az udvar kapujához mindig bizonyos kultusz fűződött. A gazdának mindig érdekében volt a házat, illetőleg az udvart a rémektől megóvni. Ámde a rémek eredetileg a békételen halottak árnyai, melyek gyalog járnak és ugyancsak az ajtón át haladva találják a házba, mint az emberek. Az ajtóhoz kellett tehát jó szellemet kötni, ki a gonosz rémeket elriasztja akkor is, mikor az ajtó — amint az elkerülhetetlen — nyitva áll.

A jó szellem lekötésének sok módja volt, de legrégibb és legegyszerűbb eszköz a fétis, vagyis bármely tárgy, melyről az ember egyszerű thezisz által megállapította, hogy az valamely jó szellemnek székhelye. Az ősi rómaiak az ajtó szárnyát deklarálták a ház védő szellemének, a Janus székhelyének; más népek a küszöbön, mások a kapu két oszlopában, ismét mások a kapu felső gerendájában vélték a jó szellemet. A földnek legtöbb népe azonban az ajtó mindkét oldalán (vagy csak egy oldalán) külön karót állított a földbe, melynek dekoratív faragások által egyéni jelleget adott és melyet szentnek tartott. E karó vagy tuskó volt a kaput és házat védő bálvány.

Mikor a régi valaisi köztársaságban egy-egy polgár úgy elhatalmasodott, hogy a többieknek oka volt tőle tartani, egy ember nagy tuskót lógott és ajtóról ajtóra járt vele, megtudakolva mindenkitől: veszedelmes embernek tartják-e azt az igen hatalmassá lett polgárt? A kik igennel feleltek, egy-egy szeget vertek a tuskóba. Mikor a tuskó már tele volt szegekkel, letették a gyűlölt ember kapója elé; ekkor azután annak a polgárnak meg kellett javítania magát, sőt legtöbbször azt is követelték tőle, hogy vagyonának egy részét engedje át a köztársaságnak; ha e kívánalmaknak nem engedelmeskedett, mindazok, a kik a tuskóba szeget vertek, összegyűlekeztek és házat lerontották. (*Revue des traditions populaires*, 3. k. 542. 1.)

E bálványoknak sok alakját ismerjük Magyarországon is. Könnyen érthető, hogy a bálványok díszítő faragványaikban igen hamar túlnyomókká lettek az emberi és állati szörnyalakok, melyek a rémeket visszariasztották. Hogy a rémek a bálványt meg ne csalhassák és hátulról meg ne kerülhessék, a bálványokat sokszor vagy a kapu belsejébe állították, vagy pedig a kapu mellett a falhoz kovácsolták. Az assyrok a paloták bejáratának két sarkába az ismert cherubokat vésték; a jaáki román templom és a bécsi Szent István-templom román részének kapuja mellett kőszörnyetek vannak befalazva; a gothikus templomok kijáratában egész két sorban állanak a védő szentek. Valamely nagyon félreeső erdélyi szász faluban a kapu két oszlopfájába sárkányokat láttam vésvé. Északnyugati Németországban, szász földön, még e század kezdetén is a bejárat előtt jobbról-balról egyszerű fatuskók voltak a falhoz kovácsolva fétis gyanánt, melyeknek *Donnerbanne* volt a neve. Nagyszébenben két régi patríciusházban ismerek ily bálványt. Mind a kettő a bejáratnak egy fülkéjében áll, körülbelül egy méter magas, két deciméter vastag, felső részén mély bevágással, úgy hogy az ember fejet és nyakat képzelhet. Ma a pogánykori bálványnak csak a házmester veszi hasznát, a mennyiben éjjel, ha a kaput nyitja, arra állítja a mécsét. A szepesi vár előtt még ma is hat hatalmas kőbálvány áll. Ha az udvar több épületből állott, akkor a melléképületek nem kaptak külön bálványokat, csak az úri lak.

A városoknak a középkorban, úgy látszik, kétféle bálványuk volt: volt ilyen az úri lakot jelző városháza előtt és volt a város kapui előtt. E kétféle bálványnak azonban nagyon különböző sorsa volt. A városháza előtti fabálványt, az úgynevezett *Rolandot*, csakhamar hatalmas kőoszloppal cserélték föl, melynek barbár

emberi alakot adtak. Később, mikor ezek is összeomlottak, óriási lovakképekkel helyettesítették azokat és ilyen van Németországban még vagy nyolc, a legújabbik a XVII-ik századból való. A város kapuja előtti bálvány csakhamar degenerálódott, mert a nagyúrból lett napszámos. Egyes kis városokban, mint Modorban, Bazinban (ha emlékezetem nem csal) a város kapuja előtt ma is áll, faoszlop tetején, egy taliga kereke, mint a vámjog jele, más városokban pedig kardot tartó kar, mint a pallosjog meddő jelvénye, figyelmeztetve a vándorcigányokat, hogy e városban fölakasztották őseiket, ha loptak — kétszáz év előtt. Csak egy tuskót tudok, mely talán mint valódi bálvány a város kapujában állott és ez a pozsonyi vas tuskó, mely ma körülbelül ott áll, a hol még száz év előtt a Lőrinc-kapu állott.

A vas szegeknek külön történetük van. Ismeretes babona az, ha valakinek posztóból kivágott szívét gombostűvel átszúrjuk, akkor az illető távollevőnek szívét megállítjuk, azaz az illetőt megöljük, ha nem is azonnal, legalább idővel. Az őskor fölfogása szerint valamely szellemet leköthetünk, sőt bizonyos helyre köthetünk, ha a szellemnek jelvényét e helyre leszegezzük. Legalább fél Magyarországon oly boltok előtt, melyekbe a szegény nép szokott járni, patkó van a küszöbre szegezve. Nem elég az, ha a patkót odafektetik vagy odakötik; vas szeggel kell azt oda szegezni. Hogy milyen lóháton járó szellemnek jelvénye a patkó, azt ma már nem tudjuk; meglehet, hogy e hajdan jóindulatú szellem a keresztyénség befolyása alatt lólábú ördöggé vált. Idővel a jelvény elmaradt, de ha átkot mondott valaki egy távollevőre és egyúttal szeget vert be valamely szentelt tárgyba, akkor az átkot érvényessé, hatályossá vált a szeg által. Ma már a szeget is, az átkot is elhagyjuk; de ha

házat szentelünk föl, akkor áldást mondunk és a kalapácsnak pusztá három ütése által hatékonnyá tesszük az áldást. Meglehet, hogy itt rejlik a vas tuskóba vert vas szegnek jelentése: a nép embere, ha bajt okozott, ha rosszat kívánt urának, talán ha jót kívánt kedvesének, szeget vert a tuskóba, az egyedüli tárgyba, melynek még általánosan elismert bűvös jelentősége volt; és ha a szegbeverés idővel üres játékká fajult el, akkor csak azt mondhatjuk, hogy az minden kultusz-cselekvénynek végleges sorsa.»

FUCHS KÁROLY e közlését hozzám intézett szives levelével bővítette, melyet értékességénél fogva, nem törődve némely ismétlésekkel, ím itt adok: «A bécsi vas tuskó a nép képzeletére rendkívül erősen ható motívum. Az ilyen esztétikai motívumok gyorsan keletkeznek és rövid idő alatt sok utánzóra találnak. Ha valahol szembeötlő és hatásos alakú tornyot építenek, bizonyos, hogy egynéhány év múlva már az egész környéken látni hasonló stílusú tornyokat. A bécsi Grabenen levő Bernini-féle pestis-émlék egész Ausztriában iskolát alkotott. A vízözön mondája Babyloniából kiindulva, bejárta a fél világot. A bécsi vas tuskó első pillantásra azt a gondolatot kelti bennünk, hogy kovácsműhely előtt álló fatörzs volt, melyhez a lovakat kötöték patkolás alkalmával. A szegeket pedig akkor verték bele, mikor a kovács ráolvasással akart lovat gyógyítani. Meleager görög hőst saját édes anyja ölte meg; Meleager kint volt a mezőn, anyja otthon ült a tűzhelynél. Az asszonynak volt egy fa tuskója, melyhez fiának élete csatolódt. A mint a tűzhely lángja megemésztette ezt a fa tuskót, a fiúnak meg kellett halni a távolban. Ez régi példája annak a ma is élő hitnek, hogy valakit meg lehet rontani a személyéhez kötött tárgy révén. A boszorkány megölheti a semmit sem sejtő távollévőt, ha képét megsemmisíti. Ha valakinek

szívét kiformalja fából vagy akármiből, aztán szeget ver bele, annak az embernek nemsokára meg kell halnia. A vas szeg hatalmas varázsszer. Az alsó néposztálytól látogatott boltok küszöbén gyakran látunk leszegezett patkót. E varázslat hatása az, hogy a gonosz lelkek nem léphetik át a küszöböt s a boltban nem történhetik semmi baj. A patkót nem elég oda tenni vagy oda kötni; a leszegezés múlhatatlanul szükséges. Mely hatalmat képez a patkó, azt ma már nem tudhatjuk. Mikor a boszorkány valamely távollevőt akart megrontani, szegbeverés közben varázsigéket is mondott. Később már nem is tartották szükségesnek a távollevő képét; elég volt varázsigék mormolása közben akárhová egy vas szeget beverni. Az ígéknek a szeg beverése adott erőt és hatalmat: a gonosz lelkek lenyűgöződtek általa. A katonaság mindig vonzódott a babonához; ma is még mindenféle bűvös praktikával akarják elérni, hogy a golyóbis ne járja az embert, lyes varázslat az eredete annak a szokásnak is, hogy zászlóavatáskor szegeket vernek a zászló nyelébe. Mikor egy-egy épületnek alap- vagy zárókövét teszik le, az a három ünnepies kalapácsütés is ilyesmit juttat az eszünkbe; a kalapácsütések mintegy megpecsételik az égi hatalmakkal kötött szerződést. Nem lehetetlen, hogy a kovács is a lovat bántó gonosz lélek lekötésére verte a szeget a fába. A többi magától érthető. Egy-egy híres, ügyes kovácshoz sokan jártak lovat gyógyíttatni és a tuskóba vert sok szeg olyformán hirdette dicsőségét, mint a hogy búcsujáró helyeken ezüst kezek, lábak stb. hirdetik, mennyi beteget gyógyított meg a csodatevő szent kép. A szegekkel borított fa tehát a híres kovács jelképe volt.

A vas tuskókat mostanság házcégereknek szoktuk tekinteni. Valamikor minden háznak megvolt a maga cégére: a csillaghoz, az oroszlánhoz, a koronához stb.

Az utóbbi időkben, például a múlt században is, az ilyen házcégéreknek megvolt az a hasznos célja is, hogy a házakra reá ismerjen minden cseléd, vándor és idegen; mert akkoriban a házak megszámozása még nem volt szokásos és alig segítettek a felíratok is, mert a köznép olvasni nem igen tudott. A házcégérek eredetének azonban ehhez a praktikus célhoz nincsen köze. A cégért többnyire a kapu fölébe szokták tenni, sőt nem ritkán a ház szegletére is. A bécsi vas tuskó egykor alkalmasint a kovácsok szállójának vagy egy kovács házának a szegletén állott. A monda azonban nem a kovácsokat, hanem a lakatosokat fűzi a vas tuskóhoz. Alkalmasint a lakat miatt. A szegek azonban a kovácsokra vallanak, mert a szeggyártók nem lakatosok, hanem kovácsok. Azt hiszem a szegek sokkal fontosabbak a vas tuskón a lakatnál. Érdekes volna tudni: vannak-e a tuskón háromélű szegek is. Háromélű szegeket csinálni a kovácsoknak régi mesterfogása. Ha ilyen szokatlan formájú szögek is vannak a vas tuskóban, van okunk hinni, hogy a kovácsok nyomára akadunk. A vas tuskókat többnyire lelakatolt vaspánt veszi körül. Ezt a pántot többféleképen magyarázhatjuk. A tuskó valamikor megerősítetlenül állhatott a fülkében s a pánt arra való volt, hogy a tuskót ne lophassák el. A lakat viszont arra vall, hogy a pántot néha fel is nyitották, hogy a tuskót kivehessék. Ebből viszont olyasmí látszik, hogy a vas tuskót ünnepi alkalmakkor körülhordozták, felállították vagy használták, mint a céhládákat, céhpoharakat, szentképeket stb. Eszerint a vas tuskó mintegy fétis lett volna. Ez a magyarázat azonban sokkal költőibb, semhogy helyes lehessen. Valószínűbbnek látszik, hogy az a mesterember, kivel az első vas tuskó-pántot készítették, minden okoskodás nélkül és semmi célra nem törekedve, csinálta a lakatot. Mikor ez a véletlen eredet elfelejtő-

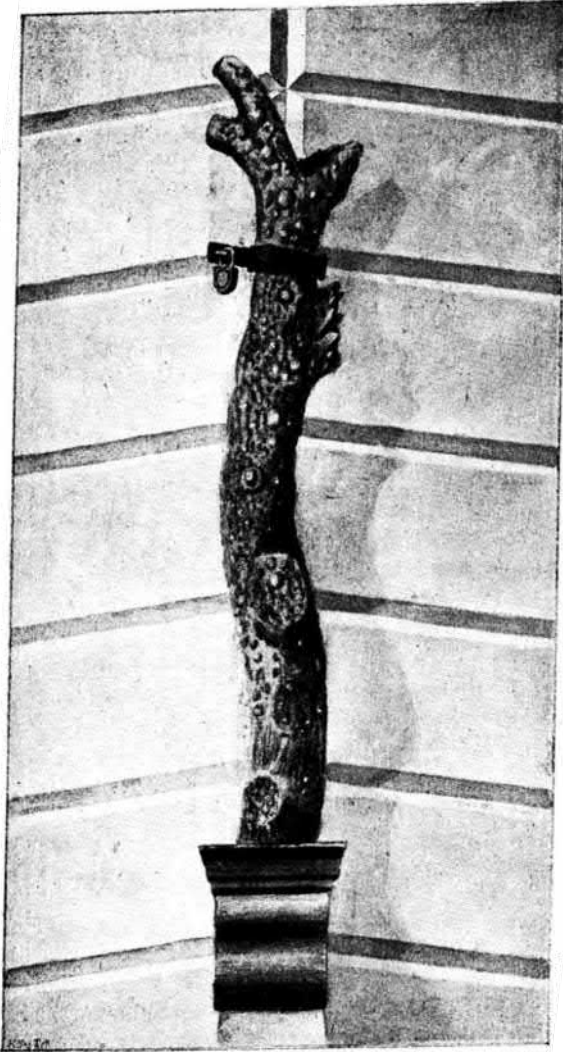
dött, az emberek tünődni kezdtek: mire való lehet az a furcsa lakat, azután működni kezdett a képzelet és sorra keletkeztek a mondák. Akármint is volt mindez, bizonyos, hogy a legtöbb vas tuskó egészen felületes mása valamely történelmi vas tuskónak. Némelyiket még vasszegekkel is csak azért verték tele, hogy a meg nem értett „Stock im Kisen” szónak értelmet adjanak. Ez a név ugyanis, mint tudvalevő, nem a tuskó vas voltára, hanem a vas pántra vonatkozik. A vas tuskók lakatja rokon a Gordius-csomóval. Mind a kettőhöz az a régi motívum fűződik: aki ezt vagy azt meg tudja tenni, mérhetetlen nagy jutalmat nyer. A vas tuskók híres voltában nagy része lehet ennek, amint fentebb említettem, alkalmasint véletlenül keletkezett Gordius-féle motívumnak.

A vas tuskók mindazáltal aligha hatnak ennyire a nép képzeletére, ha a fatörzsekhez nem fűződik az egész világon mythologiai jelentőség. Észak-Németországban még e század elején is a legtöbb parasztház ajtaja mellett jobbra-balra levagdalt galyú fatörzsek állottak. Azt vélték róluk, hogy szerencsét hoznak és a gonosz lelkeket elűzik. Ilyen fa eleinte alkalmasint csak egy volt a házban: a védő isten képe s csak akkor állítottak többet is, mikor a védő isten emléke már elmosódott. Az erdélyi szászok az Alsó-Rajna mellékéről származnak. Nagyszebenben két patricius-házban tudok ilyen fákat. A kapu alatt fülkében áll a mintegy egy méter magas és húsz centiméter vastag fatörzs, mely felül lapos és lámpát lehet rá állítani. Vagy húsz centiméterrel lejjebb köröskörül úgy van a fa befaragva, hogy felső része fej formának látszik. E tuskó sejthető jelentőségéről majd fogok szólani. Úgy látszik, száz vagy kétszáz év előtt még kultusz tárgyai voltak ezek a fatörzsek; és ezen a réven érthetővé válik, hogy a vas tuskó is kultuszszertű jelentő-

séghez juthatott, ha eredetileg nem is szánták bálványfanak.»

Közöltem a kiváló eruditus c fejtegetéseit, mert igen érdekesek, sőt szükségesek a tárgy ismeretéhez, mely mindmostanig nagyon ingatag. De nem osztozom bennök, mert, a bécsit kivéve, minden vas tuskó egészen új keletű, és a „Stock im Eisen”-nek a külföldön is egyetlen waidhofeni másán kívül magyarországi jelenség. A legrégebb a bécsi; mondjuk XIII. századbeli. Úgyde hol voltak a pogányok ez időkben? De legyünk engedékenyek: higgyük, hogy a vas tuskó épen olyan pogány maradvány, mint mikor a magyar ember úgy káromkodik, hogy „vigye el a manó”, holott immár nem is sejti, kicsoda, micsoda légyen az a „manó”, akinek el kellene vinni valamit. Ebben azonban az a bökkenő, hogy sehol a világon nincsen másutt vas tuskó, csak Ausztriában (Bécsben és Waidhofenban) és Magyarországon (Pesten, Budán, Székesfejérvárott, Pozsonyban, Aradon, Győrött s talán egyebütt is). Hogy lehet, hogy a pogány bálványozás ép csak itt virágzik még mindig? A magyar pogányság aligha hibás benne. Kétségtelen valóság, hogy a bécsi vas tuskó a legrégebb; a többi mind új, a pozsonyit kivéve mind a századból való. És hogy van az is, hogy mindeddig nem állott elő valami becsületes lakatos, bevallani az ő pogány vonzalmait? Vagy csak azt, hogy bíz ebben a dologban pogányság lappangott valaha. Furcsa, hogy ezt ép csak a tudósok tudják; és azok, akik a vas tuskókat csinálják, nem is sejtik. A babona nem vész el könnyen. Ha pedig elveszett, nem úzi senki. Hogy lehet hát mégis, hogy Magyarországon babona nélkül, tehát cél nélkül, mégis vagy hat ilyen bálványt állítottak száz év alatt? BURGERSTEINNAI, a bécsi „Stock im Eisen” tudós monografusával, én is a mondó vagyok, hogy nem a germán

PESTI VASTUSKO.

mythológiában kell keresgelnünk, mikor e rejtelmes jelek magyarázatát keressük.

De térjünk át a bécsi vas tuskó legendáira. A mesék legrégebb jegyzője, JACOB STURM 1659-ben azt írja (ezeket mind BURGERSTEIN füzetéből fordítom), hogy a vas pánton felettébb mesterséges lakat függ, melyet senki sem tud felnyitni, és, mint a régiek állítják, onnan ered, hogy egy lakatos remekbe csinálta; inasa azonban, hogy felülmúlja mesterét, szövetséget kötött az ördöggel, aki aztán meg is tanította, hogyan csináljon a lakatba illő kulcsot; de azt megmondta, hogy, ha a gyerek a lakat kinyitásakor el találja ejteni a kulcsot, akkor örökre az övé lesz; ez aztán meg is történt és az ördög elvitte az inast.

BORMASTINO 1715-ben ezt írja: «Régi históriákból tudjuk, hogy a lakatot, amelyet semmi mester nem tud felnyitni, egy lakatos inas csinálta az ördöggel szövetekezve. A fiút aztán megölte az ördög: kitekerte a nyakát és testét a falra akasztotta, oda, ahol a tuskó ma is áll. A sátán aznap fúrfangosan megakadályozta, hogy az inas misét hallgasson. Vén asszony alakját öltötte és útját állta a szegény fiúnak, ki a templom felé szaladva sietett, mert egy kicsit megkészt a korcsmában; azt mondta neki, hogy már az utolsó misének is vége van. A lakatos inas azután visszament a korcsmába, ahol a vén asszony utolérte és megölte.» PEZZI 1769-ben ezt írja: «Egy lakatos inas megígérte mesterének, hogy a tuskóra olyan lakatot készít, amelyet senkisé sem tud kinyitni, ha azonnal felszabadítja őt. A mester ráállt, a fiú az ördögnek kötötte le a lelkét, pokoli segítséggel megcsinálta a lakatot, a kulcsot a Dunába dobta, fel is szabadult, de a pokoli lakatos csakhamar elvitte. Ezóta minden lakatosinas szeget vert a tuskóba, annak emlékére, hogy Becsben járt. Mivel ma már nem lehet több szeget beverni, a lakatosinasok

tátott szájjal bámulják a tuskét és okoskodnak az ördögös lakaton.«

Legrészletesebben beszéli el a legendát ZISKA (osztrák népmese gyűjteményében, 1822): «Volt egyszer Bécsben egy lakatosinas, aki haszontalan egy fickó volt. Mestere egy délután a város kapuja elé küldte őt egy vödör agyagért. Mikor a fiú kiért a mezőre, egy csapat labdázó gyereket talált ott. Egyszeribe megfélekedett mindenről és beállt a játszóközé. Nemfokára besötétedett, a gyerekek haza mentek, a lakatosinas pedig munkához látott, kiásta az agyagot és visszasietett a városba. A város kapuja azonban már zárva volt. Nem tudta, mihez fogjon és siránkozott magában: «Akár az ördögnek is odaadnám a lelkemet, ha bejuthatnék.» Alig mondta ezt, mellette termett egy fekete nadrágos, vörös ujjasos emberke, három kakas-toll a kalapján. — «Mit pityeregsz?» — «A városba szeretnék bejutni, de a kapu már be van zárva és nincs pénzem, hogy kinyitassam; ha nem kerülök haza, megver a mesterem.» — «Én adok neked egy krajcárt» „szólt a furcsa ismeretlen” »nem fognak megverni, sőt hatalmamnál fogva ügyes lakatos lesz belőled, ha megigéred, hogy az enyim leszel, ha egy vasárnap elmulasztod a misét.« — Ez könnyű dolog, gondolta magában az inas; ráállt az alkura és, mivel nem tudott írni, három csepp vérét adta zálogul az emberkének. Ekkor aztán megkapta a kapupénzt, bejutott a városba és mestere még csak meg se szidta. Másnap reggel a kis vörös ember bekopogtatott a mesterhez, s a tuskóra vaspántot és igen mesterséges lakatot rendelt. Se a mester, se a legények nem bíztak magukban, hogy el tudják készíteni. — «Majd megcsinálja az inas, mert az ügyesebb valamennyiteknél», mondotta az idegen. — «No, ha megcsinálja» szólott a mester, «én legott felszabadítom.» A fiú munkához

látott és egy óra alatt elkészítette a lakatot. Ezután a vörös emberrel a tuskóhoz ment és rátette a pántot meg a lakatot; a kulcsot az idegen zsebre tette és eltűnt. Az inasból legény lett és az akkori szokás szerint vándorolni ment. Nürnbergben egy mesternél oly ügyességet és gyorsaságot tanúsított, hogy a mester egész belerémült. El is bocsátotta az új legényt, ki erre visszatért Bécsbe. Itt meghallotta, hogy a hatóság-haragszik, amiért az idegen ember elvitte a lakat kulcsát és mesterré avatja azt a lakatot, aki új kulcsot tud csinálni. A legény tüstént munkához látott. De ezen a gonosz megharagudott és elfordította a kulcs szakállát. A furfangos fickó azonban legott észrevette, hogyan akarják megcsalni és visszafordította a kulcs szakállát. Másnap aztán kinyitotta a lakatot az egész városi hatóság és a kíváncsi nép előtt, örök emlékül egy szegyet vert a tuskóba, aztán feldobta a kulcsot, de a kulcs mindenek nagy álmélkodására nem esett le a földre. A legény jutalmul mester és bécsi polgár lett, hírnévre, gazdagságra tett szert, és minden vasárnap hűségesen misét hallgatott. Egy vasárnap délelőtt, mint rendesen, barátaival kockázott a korcsmában. Tíz órakor templomba akart menni, de pajtásai unszolták, hogy maradjon még egy kicsit. Egyszerre tizenegyet üt az óra. — «No, de most már igazán mennem kell» mondja a mester és felugrik. — «Ej, ráérsz még egy félóráig» szólnak a jó barátok és nem eresztik. — Ekközben tizenkettőfél lesz. A lakatosmester sápadtan rohan ki a korcsmából és az István-templomhoz szalad. Ott csak egy öreg asszonyt lát. «Az Isten szerelméért, kedves asszonyság, vége van már az utolsó misének?» — «Persze, hogy vége van, hiszen már elmúlt dél.» — «Teremtő szent atyám!» kiáltja a mester, és fut vissza a korcsmába. Erre csakugyan tizenkettőt üt és az utolsó kongásra a vörös ember

megjelenik az ajtóban: «Ne mulaszd el a misét!» A lakatos kirohan és megint szalad az István-templomhoz; de a vörös emberke mindig a nyomában van, nőttön-nő és egyre szörnyűbb. Mikor a nagy kapuhoz érnek, a pap ép akkor mondja »*Ite, missa est.*» Az emberkéből pedig veres óriás lett, körmei közé kapja a boldogtalan mestert és elrepül vele.»

Ezek után rátérek a magyarországi vas tuskókra.

A pesti vas tuskó a váci- és kishíd-utca szögletén áll, a jelen század húszas éveiben épült Joannovics-féle házon. Mintegy 190 centiméter magas, egy kicsit görbe, karcú tölgyfa törzs, melynek fönt két lecsonkított villás ága volt. Most az első emelet magasságában áll, szabadon egy kis párkányon. (L. a 169. lap képét.) A ház újra építésekor, vagy huszonöt évvel ezelőtt tették fel oda a földszinti fülkéből, a hol vagy ötven évig állott és régi pesti patrícius boltok cégére volt. Elsőben alkalmasint a Jálics boráros házé, később Weiss B. F.-é, majd egy megbukott vászonkereskedésé, melyről a bolt Ráth Mór könyvkiadóra származott 1857-ben. Ráth Mór vagy tizenöt évig maradt e helységben, könyves boltját a vas tuskóhoz címezte és ma is, mikor már régen máshová költözött, még mindig a vastuskó képét nyomtatja kiadványaira *Spe et labore* jelisével. A meddig a vas tuskó lent állott a ház szögletén, — nyilván egyenesen számára épített fülkében,— gyakran nézegettük a fölszínét egészen beborító, sokféle formájú szegeket, srófokat, melyeknek némelyikébe jelek és betűk is voltak vésvé, és találgattuk a rejtelmes lakat nyitját. Azt beszélték, hogy a lakattal megpróbálkozik minden lakatoslegény, s aztán annak jeléül ver szöveget a tuskóba, hogy nem boldogult vele. Ahány szeg és sróf van a törzsökön: annyian kísérlették meg a lakat kinyitását; tehát ezren és ezren. Az új szegeket már a régiek fölébe kell beverni, mert köröm-

feketényi fa sem látszik többé a túskeiből. Hogy a lakatoslegények miért bajlódnak annyit a lakattal: annak háromféle okát rebesgették. Az első ok romantikus: a lakat kinyitása egy elátkozott vándorlegényt szabadít meg. A második praktikus: a város kasszájában rengeteg pénz van letéve amaz ügyes ember számára, aki megleli a mesterséges szerkezet nyitját. A harmadik ok ideális: a művészi ambíció. Az elátkozott vándorlegény sokkal hihetőbb a városi alapítványnál, mert minden ördögösség könnyű, de a pénzadás nehéz. Ami a szakbeli büszkeséget illeti: annak se lehetett itt dolga, mert mind ennek a lakatnak, mind a többinek olyan egyszerű a titka, hogy az inasgyerek is legott fölfedezi; a lakat üres, nincs benne se rugó, se semmi és a füle bent rá van nyitóívá. Bizonyos tehát, hogy a lakat titkával nem bajlódott semmi mesterember; de az is bizonyos, hogy a pesti vas tuskóba, amíg csak hozzá lehetett férni, évről-évre sok szöget vertek, sok srófot csavartak a lakatosok. Mióta fölkerült mai polcára, már csak az eső, a hó férhet hozzá; de az azután megteszi a magáét. A vas tuskó szegei egészen összerozsdásodtak, fája pedig elkorhadt, elannyira, hogy jobbik felső ága már évek óta csak ligett-lógott és lezuhanással fenyegette a járókelőket; azaz, hogy csak fenyegette volna, ha a járókelők tudják, hogy fejjök felett még mindig megvan ez a régi emlékjel. Az új Budapest bizony már alig sejtí a vas tuskó létét. Azt a leszakadóban levő ágat a múlt év (1897) tavaszán egyszerűen levette a házmester és tűzre dobta. Sajnálom, hogy nem menthettem meg az emlékjel e darabját a vizsgálat számára; érdekes lett volna meglátni, miféle szegek vannak beleverve. A tuskó fája szintén tölgy; ez is arra vall, hogy a bécsinek mása akart lenni, mert tudjuk, hogy a híres „*Stock im Eisen*”-t egészen a legújabb időkig tölgynek vélték.

A budai vas tuskó a vízi városban, az iskola- és vám-uca szögletén áll, egy múlt századbeli földszintes ház sarkán, alkalmasint egyenesen az ő számára készült fülkében. Most egy fűszeres bolt cégére. Mintegy 150 centiméter magas, alján 15 centiméter átmérőjű tölgyfatörzsök; ágai csaknem többül le vannak fűrészelve. Alakja, mint a 177. lapon közölt kép is mutatja, nem hasonló a bécsi *Stock im Eisen*-éhez.

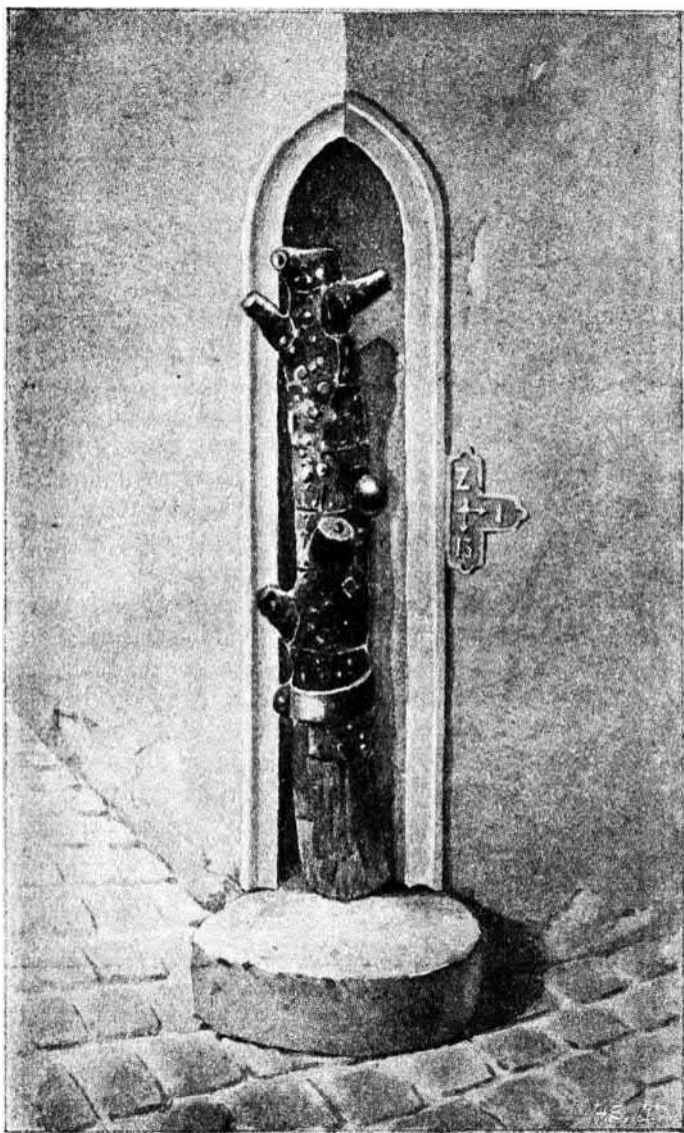
Vas bádogburkolat fedi, legalul azonban már köröskörül leszakadtak róla a lemezek s a puszta fája látszik.

A bádogot apró, egyforma s a lemezek szélén egyenesen sorakoztatott szegek erősítik a tuskóra; de ezeken kívül van rajta vagy száz kisebb-nagyobb, kerek és szögletes szeg- és sróffej, sőt alkalmasint odaszegzett pénzdarabok is. A tuskó c furcsa díszét azonban, sajnos, nem lehet kellőképen megvizsgálni, mert az egész bádogburkolatot vastag, fekete olajmázolás takarja. Ez a régi és többszörös festékréteg oly kemény, hogy a vakarókésnek ellentáll; csakis oldó szerek alkalmazása révén lehetne megtudni, mi minden van alatta. A tuskót alul, mintegy 30 centiméternyire a földtől, egyszerű, összenyitolt vaspánt veszi körül. Lakat nincsen. Budavár ostromakor, 1849 május 21-én, a Gellérthegyről lödőző magyar pattantyúsoknak egy háromfontos fáradt ágyúgolyóbisa a tuskóig tévedt és leütött belőle egy darabkát. A golyóbist, régi szokás szerint, reáerősítették ugyanarra a helyre, ahová csapódott. A ház tulajdonosa, BECKER ADOLF, budai öreg polgár, azt mondja, hogy a tuskó még a múlt században került oda a sarokra; és pedig alkalmasint a bodnárak állították, akiknek az épület céh tanyája volt. A céh ünnepein a vastuskót felbokrétázták és a magisztrátus jelenlétében a pap megáldotta [?]. Becker Adolf hallomásból tudja, hogy a vándorló bodnárlegények induláskor is, érkezéskor is, nevük kezdőbetűivel írásos fejű szegeket

verték a tuskóba. A kovácsok, lakatosok nem törődtek vele. A bádogburkolat mindig megvolt.

Ramocsaházi Ramocsay Endre, Buda vára hős megvívóinak egyike, már negyvenöt esztendő ember volt, mikor 1686. szeptember 2-án mint alhadnagy részt vett az ostromban. A fejevári kapunál mászta meg a falat, kitűzte a magyar zászlót, sőt a Szent György piacáig nyomóit; itt azonban a sok török elszakította övéitől, s hiába akarták kivágni a magyar vitézek, az Abdi basa embereinek kezébe került. A felbőszült törökök nem sokat teketóriáztak vele: felkötötték. És pedig egy eperfára; mert az szokása a töröknek (talán valami Koránbeli vonatkozás is támogatja), hogy mindig élő fára akaszt. A küzdő janicsárok nem törődtek többé a felkötött szegény magyarral; és nem vették észre, hogy az eperfának szívós ága meghajlik a test súlya alatt, és Ramocsay Endre lába a földet érinti. Így aztán nem következett be a teljes megfulladás, és mikor a vár a keresztyénség kezébe került, a magyarok levágták a derék hőst az ágról. A jó Ramocsay Endre egészségének, úgy látszik, nem ártott meg ez a kis akasztás, mert még teljes hatvan évet élt azután e világon. Százöt éves korában halt meg, 1746-ban, és nagy katonai pompával temették el a Mátyás-templom mögött volt régi temetőbe. I. Lipót igen kitüntette a hőst, kapitányi rangra emelte, később, vénségére pedig Buda várgrófi tisztét ruházta rá. Ramocsay igen megbecsülte az eperfát, melynek hajlós ága életét megmentette. Hogy megóvja minden kártételtől, kerítéssel vétette körüi és élete fogytáig minden nap imádkozott alatta. A fa a most lebontott régi fegyvertár mögött volt kapunál állott; és megvolt még a múlt század utolsó éveiben is. A kapu lerombolásakor vágták ki, és budai öreg polgárok nem egyszer mondták nekem, hogy törzsökéből lett a budai vas tuskó. Úgyde kétségtelen, hogy ez a

A BUDAI VAS TUSKÓ.

tuskó tölgyfa. E szerint sehogyan sem illik bele a Ramocsay Endre eperfájának egyébiránt hiteles történetébe.

A pozsonyi vas tuskó a Lőrincapu-ucca szögletén áll egy kis fülkében; vaspánt veszi körül, de lakatja nincs. A sűrűn bevert szögek fejei itt-ott betűket formálnak, sőt a közepen a magyar címert képezik, f aja, mint a legtöbb ilyen tuskóé, tölgy; valami fekete mázzal van bevonva. Magassága 170 centiméter, J. LEISCHING építőművész a *Monatsblatt der wissenschaftlichen Clubs in Wien* 1892-iki folyamában bámulatos jámborsággal azt írja róla, hogy pogány bálvány, «csodálatosan kígyózó szegsorai» meg arra vallanak, hogy «a pogány szent fának jótékony erőt tulajdonítottak» s ez aztán átszármazott a keresztyén köztudatba is. BATKA JÁNOS, Pozsony városának levéltárnoka, azonban BIRGERSTEIN dr.-ral azt a véleményét közli, hogy a pozsonyi vas tuskó legkorábban a múlt század végén keletkezett, a bécsi *„Stock im Eisen“* mása és alkalmasint boltcégérnek készült. Se a város levéltárában, se egyebütt nincsen följegyezés róla. Minden archaeologiai jelentőség nélkül való voltát az is bizonyítja, hogy KORABINSKY 1781—82-ben megjelent *Beschreibung Jerk. und Haupt-, Frey- und Krönungsstadt Pressburg* című munkájában nem is említi, holott igen tüzetesen emlékezik meg minden régibb korcsmacégeről, közkútról stb. Bizonynyal megemlíti vala a vas tuskét is, ha megvan és érdemes. Azt vélhetjük hát, hogy valamely élelmes pozsonyi kalmár a bécsi *„Stock im Eisen“* népszerűségére számítva, tölgyfatörzsből megcsináltatta magának ezt a magyar címepei ékesített vas tuskót és háza vagy boltja elé állította csalogaló gyanánt.

A győri vas tuskó a belvárosi Széchenyi-téren levő Zittrisch-féle ház sarkán áll! Körülbelül 2 méter magas,

középszerű fatörzs, fönt két ága van. A sarokhoz két vas pánt erősíti; az egyik felől, a másik alul; az utóbbin lóg a ‚kinyithatatlan‘ vas lakat. Zittrisch, a ház tulajdonosa, azt mondja STUMPK KATINKA úrhölgynek (ki az adatokat velem közölni szíveskedett), hogy a vastuskót édes atyja készítette 1829-ben «üzleti szempontból,» t. i. a bécsi «*Stock lm Eisen*» emlékére, «a vas tuskóhoz» akarta címezni fűszerkereskedését. Alapjában őt is az vezette, ami a régi kalmárokat, kik boltjaik elé mindenféle cégérekert raktak: hogy az olvasni nem tudók is reá akadjanak a kereskedésre. A vastuskó kezdetben egy más, a Mayer-féle ház sarkán állott, ugyanazon a téren; de később a bolttal átvándorolt mai helyére. A gazdának bosszúságot okozott, hogy a sok vándorlegény mind szegeket vert, srófokat csavart a vastuskóba, sőt rézpénzeket is szegeztek rá.¹ Az inasgyerekek a pénzeket aztán kikaparták, s ma a győri vastuskó csupa lyuk, hiába akarja díszessé tenni a fekete olajfesték máza. Megjegyzendő, hogy ezt a tuskót meglehetősen vastag vas burkolat fődí, mely alatt a fa már korhadásnak indult, sőt itt-ott porrá is lett.

Az aradi vas tuskó a Winkler-féle házon áll, mintegy hetven év óta. Eredetét HEIM ADOLF így mondta el szíves tudósítómnak, BLAC MARCELLnak: «Atyám, Heim Móric, lakatos volt Temesváron, midőn

---

¹ Kikopott forgalomból kiment, régi vagy hamis réz pénzeket leszzegezni igen elterjedt szokás. Némely boltban (főképp mézszárszékekben) valóságos numizmatikai gyűjteményeket látni belőlük, az ajtófélfán, a küszöbön, legtöbbször az áruasztalon. Azt mondják, -pénzt hoz a házba». De talán arra is való, hogy a vevők rüsteljenek rossz pénzzel fizetni, mert kipellengérezik a gyanús garast. Ha babonás a dolog, talán rokona a patkó meg a denevér kiszzegezésének. Vándor köszörűsök a taligájukat cifrázzák fel illetéknépen. Szokásos, mint észrevettem, a török Keleten is. Öreg rézpénzek nyomát látni a budai vastuskón is. A vándorlegények talán azért verték rá, hogy majd fiadzzék.

egy aradi kereskedő, Winkler, felszólította, hogy újonnan épült házának e célra szánt fülkéjébe készítse el a bécsi vas tuskó mását. Midőn atyám a bécsi eredetű Winklertől azt kérdezte: mit is jelent tulajdonképen az a vas tuskó, Winkler elmondta a régi erdő utolsó fájáról szóló ismeretes legendát s említette azt is, hogy a bécsi „*Stock im Eisen*”-ba a remekelő lakatos legények egy-egy szeget szoktak verni, annak jeléül, hogy a bűvös lakatot nem tudták kinyitni. Az aradi vas tuskó is erre a célra szolgált, amit a beléje vert több száz szeg bizonyít.» E közlésnek az a hibája van, hogy az aradi vas tuskó lakatjának megpróbálása ugyan nem juthat senkinek az eszébe, nem pedig azért, mert a lakat még csak nem is olyan furfangos csalás, mint a bécsi (minden belső szerkezetnek híjával való), hanem *egy darab vasból* van készítve s azon a helyen, ahol a gyűrű beleillik a lakatba, csak egy kireszelt vonás akarja megcsalni a szemet. Nemhogy szakbeli, de bárki is legott észreveszi ezt a tréfát.

A székesfejérvári vas tuskót, MOENICH KÁROLY városi levéltárnok szerint, a harmincas években állították fel a városház-téren, a Kreizler-ház sarkán. Később a Szögyény-Marich házban levő Lakos Ferenc-féle üzlet előtt állott; ma már nincs helyén, DR. FLATT GASTOM közlése szerint Lakos Ferenc őrzi gyűjteményében. Ugyancsak DR. FLATT szerint ez a vas tuskó még a múlt századból való. MOKNICH KÁROLY az utolsó tulajdonos nyilatkozatának alapján azt írja nekem, hogy a tuskón levő lakat még a török időkből származik; a várkapu lebontásakor történt ásás közben találták, «titkos rugóra járt és nem lehet kinyitni». Itt közlöm azokat az érdekes adatokat, melyeket DR. FLATT GASTON jegyzett föl a vas tuskókról: «Véleményem szerint a vas tuskó eredete a régi német iparoséletben keresendő s ezek a furcsa jószágok voltakép a világlátni

és tanulni járt vándorlegények emlékjelei. Még ma is megtörténik, hogy a vándorló mesterlegények, ahol megfordulnak, ottjártuk emlékéül egy-egy, sokszor nevük kezdőbetűjével és az évszámmal ellátott szeget vernek bele a vastuskóba. A vándorló legények ez emlékjeleivel a tudomány vajmi keveset foglalkozott. Azt hiszem, nem is annyira a régi levél- és könyvtárakhoz kell folyamodnunk, ha a vas tuskó eredetét felderíteni akarjuk, mint az öreg mesteremberekhez. Közöttük még bizonyynyal számosán vannak, kik e század első felében vándorolva, nem egy vas tuskóba vertek szeget. A hatvanas évek elején mint kis fiú Pécsen voltam öreg apámnál. Ott is állott egy hatalmas vas tuskó — ha jól emlékszem, a Király-uccában — talán kétszer akkora mint a székesfejérvári. Gyakran fölkerestük, megnézni az újabban bevert szegeket, melyek között betűkkel és jelekkel ellátott sárgaréz szegek is voltak. Itt hallottam először öreg apámtól és nagybátyámtól, ki nyugalmazott huszárcapitány és világlátott ember volt, hogy a vas tuskók arra valók, hogy a vándorlegények egy-egy városban való tanulásuk emlékéül beléjük verjék emlékszegeiket. Nagybátyám a vas tuskót *Wandcrer Denhnalnak* nevezte. A hetvenes években Székesfejérvárott élt egy Zsolnai nevű öregmesterember, ki legénykorában bevándorlotta Németországot és Ausztriát. Gyakran emlegette, hogy a hol csak megfordult, mindenütt bevert egy-egy emlékszeget a vas tuskóba, vagy a hol ilyen nem volt: holmi útmutatóba, híd karfájába stb. Eldicskedett vele, mekkora volt az öröme, mikor évek múlva ugyanabba a városba vetődve vissza, megtalálta régi emlékszegét. Szórni szóra így nyilatkoztak más öregebb mesteremberek is: 'a vas tuskó célja tehát világos és eredetét alkalmasint a középkori német iparoséletben kell keresnünk, nem pedig a pogány mythológiában. Ezt az

eredetét bizonyítja az a tény, hogy a vas tuskó ugyanilyen jelentőségű használata német földön is megvolt és részben megvan ma is (Regensburg, Bécs, Waidhofen): Városaink iparos lakosai a középkorban általán német telepítvényesek voltak, kik munkásaikat is német területeiről hozták. Mindezek a német mesteremberek magukkal hozták szokásaikat, tehát a vastuskó-állítás szokását is. E föltevést igazolja az a körülmény is, hogy nálunk vastuskók csupa olyan városokban vannak, a melyekben a lakosság, különösen az iparoslakosság, német eredetű (Buda, Pest, Pozsony, Pécs, Székesfehérvár stb.). Megjegyzem még, hogy az egyes városokban soha sem volt több vas tuskó egynél, a mi szintén ellene mond annak, hogy e jelek az épületek symbolumos díszítéséül szolgáltak, mert ez esetben azon egy városban bizonyára több vastuskó is találkozott volna. Nyílt kérdés marad: vajon a szegek beverésének, amellet, hogy emlékül szolgáltak, nem volt-e valami babonás, mythosi jelentősége is?» Ez érdekes fejtegetésre meg kell jegyezmem, hogy a vas tuskók németországi elterjedése fölöttébb kétséges. A bécsin kívül mindmostanig csak egyet ismerünk: a (waidhofenit. A regensburgi vastuskóról BHRGERSTEIN professzor sem hallott, jóllehet évektől óta szorgalommal gyűjt e tanulmányára vonatkozó minden adatot. Azt írja nekem: van ugyan reménsége, hogy sikerül fölfedeznie a német földön még több vas tuskót is; de egyelőre nem ismer többet az említett kettőnél. Hogy a vas tuskókat németek honosították meg nálunk, kétségtelen valóság; de feltűnő, hogy ép legtörzsökösebb régi német városainkban, a felvidéken¹ és a Szászországban semmi nyomuk. Pedig ép e helyeken virágzott legjobban a német cég-élet hagyományos szokásaival egy-

---

¹ Ezt *uz* adatot Myskovszky Viktor szivességének köszönöm.

ben. Ha a vas tuskókat a német mesterember-élet általános jelenségének tartjuk, mindez teljesen érthetetlen. Ahhoz a meglehetősen egyszerű magyarázathoz kell tehát folyamodnunk, hogy a magyarországi vas tuskók a bécsinek újabb keletkezésű másai, alkotóikat pedig részint üzleti érdek, részint bécsi lokális patriotizmus vezérelhette. A *„Stuck int Eisen“* körül évszázadok óta mindig előkelő, patrícius kereskedők boltjai voltak. A Bécsesei sűrűn érintkező magyar városokban igen jól tudták a kalmárok, hogy ez a régi jóhírű cégér tisztesség és megbízhatóság színét kölcsönözheti a boltoknak nálunk is. Ha se a Szepességben, se a Szászországban nincsenek vas tuskók, nyilván az az oka, hogy ezek a tájak nem érintkeztek annyit Bécsesei, mint Buda, Best, Pozsony, Győr, Székesfejérvár stb. s ott a cégér, mint ismeretlen jószág, aligha lehet vala népszerű.

A Bécsből ide származott kereskedők, mesteremberek alkalmasint szülővárosuk emlékét is örömmel látták a *„Stock im Eiseb“*-ben; egy darabka Bécs volt az, messze idegen földön. Ha most eszünkbe jut: miért nem találni ez emlékjelet Ausztria német városaiban is, nem nehéz megtalálnunk a választ. Azok a németek Bécs közelében, minduntalan Bécsben járva, nem érezték magukat olyan távol országuk szívéből, hogy szükségük lett volna ilyen gyöngéd emlékjelekre. Hogy miért van minden városban csak egy vas tuskó az könnyen érthető: két egyforma cégért nem igen találni sehol sem, mert hiszen a kereskedőknek, mesterembereknek okuk van azt kívánni, hogy boltjukat ne téveszszék össze a máséval.

Meglepő, hogy ennyi magyarországi vas tuskó mellett osztrák földön csak egyetlen egy mása van a bécsi *„Stock im Eisen“*-nak: Waidhofen art der Ips alsóausztriai városkában. J. LEISCHING a *Monatsblätter*

des Wissenschaftlichea Club in Wienben (1892, 10. szám) bámulatos hiszékenységgel azt írja erről is, hogy ókori pogány bálvány volt és a szegeket reges régóta betegségek ellen való védekezés gyanánt verték bele. BURGERSTEIN azonban kétségtelenül kiderítette, hogy ezt a pogány korbeli csodatevő fát 1842-ben készítette több waidhofeni háztulajdonos, a pántján függő lakattal egyben. Fája tölgy, ami szintén arra vall, hogy a bécsi *„Stock im Eisen“* mása akart lenni.

Sommázom vélekedéseimet. A magyarországi vas tüskők mind a bécsinek másai. Készint nálunk letelepedett bécsi kalmárok készítették boltcégek gyanánt, részint bécsi lakatosok. A *„bűvös lakat“* meg a szegbeverés legalább ez utóbbiakra vall. A vas tuskóknak lehetett a *„Stock im Eisen“* kultuszán kívül más célja is: a vándorlegények a szegekkel megörökítették egy-egy városban jártokat. Erre mutat a szegek sokféle alakja és a beljük vésett betűk, jelek. Nem lehetetlen, hogy a vastuskók az érintkezésnek titkos módjával szolgáltak: a vándorlók meglátták a szegeken, melyik pajtásuk járt arra. Sőt olyasmit is hallottam, hogy a szegek néha azt is elárulták, melyik mesternél van rossz dolga a legénynek. Ez a szokás még ma is megvan. Azokon a vas tüskőkön, a melyekhez hozzá lehet férni, gyakran lelünk egészen új szegeket; így a bécsin is, melyen egy J. R. L. j. Z. F. 1802. H. M. j. SLOS. WIEX. j. S. V. j. ZUM. ANDKNKEN. 15./2. j. feliratú jókora rézlemez látható. — Köszönetét mondok DR. ALFRÉD BURGERSTEIN professzornak szíves közléseiért, melyekkel e, sajnos, csekély foglalatú kutatásaimban támogatott.

XIII.

KURUZSLÓK.

A csodatevő püspök.

A bibliától Moheréig, a római szálló igétől a magyar közmondásig minden kor általános világszemlélése kételkedik az orvosi tudományban. Ezt a kételkedést hol gúny, hol keserű szemrehányás fejezi ki; de mégis abban nyilatkozik legerősebben, hogy az emberek nagy többsége mindig hitt a kuruzslóknak meg a csodatevőknek. Nagy következetességében valóságos törvénynek látszik az emberek amaz esze-járása, hogy aki gyógyítani tud, ép azért tud gyógyítani, mert nem orvos. Honnan az ars medica ez évezredes csődje: okát a Schola Salernitana híres leoninusában találhatjuk meg: *«Contra vim mortis non est medicamen in hortis.»* Ha valaki megbetegszik, orvost hívnak hozzá; a beteg vagy meggyógyul, vagy meghal; de életében mégis csak van egy olyan betegsége, a melyből nem lábál föl és követi őt apánkat, Ádámot, a sírba. A természet kérlelhetetlen törvényével szemben az orvostudomány csak az élet meghosszabbításának mestersége; minthogy azonban földi napjainknak határa nincsen, és még a kilencven vagy száz esztendő ember is reménkedik magában: hátha élél még egynéhány esztendeig, a csodat tenni nem tudó orvos egy-egy Mathuzsálem ágya

mellett is a tudatlanság és tehetetlenség színében tűnik föl. Az elmúlástól rettegő beteg, a kedves emberének vesztét fájlaló család mind nem a természet rendjét látja a közelgő halálban, hanem a szerencsétlenséget, melyet a kontár orvos idézett elő. És elkövetkezik a bizalmatlan ‚hátha’. Hátha van segítség máshol, más valaki, nem orvos révén; és előkerülnek a füstös pitvarokból a javas asszonyok, akik okosabbak a doktoroknál; belépnek a beteg szobájába a tudálékos parasztok, a kik a ‚természet erejével’ gyógyítanak. És ha ők sem tudnak segíteni, a csodatevőkre, a mágnesezőkre és más ilyen kiválasztottakra kerül a sor. így volt ez mindig, és alkalmasint így is lesz mindig. A halálos beteg Bethlen Gábor bizakodik a lőcsei hóhérban, «ki doktoros ember is volt, ezt is odahozták vala és cúrálá: lábain sebeket nyitván, hogy az benne levő nedvesség azon szivárogon ki», írja KEMÉNY JÁNOS; és azt is megírja: «de heában lőn». És erre a lőcsei hóhérra mégsem mondták soha, hogy rossz doktor.

A maga híres kuruzslói megvannak minden kornak. Egy-egy igazi nagy tudós ritkán tesz szert olyan nagy hírre, mint például most harminc esztendeje az a Dal Cin nevű lombardiai asszony, kiről egy álló esztendeig szentül hitték, hogy meg tudja gyógyítani a csontoknak minden nyavalyáját, a púposságtól a láb rövidségéből eredő sántaságig. Ez a paraszt asszony állítólag egy sírásó felesége volt, és a temetőben a csontház töredékeit rakosgatva, kutatgatva tett szert olyan anatómiai ismeretekre, a minőkkel egy Hyrtl sem dicsekedett; signora Dal Cin csak végigtapogatja a nyomorékot, megkeni valami olajjal, aztán meggyömöszöli, és keze alól mint szgár ember kél föl a púpos, érintésétől délcegen lépked a sánta. Ezt a nagy bolondságot, mint mondtam, jó egy esztendeig hitte egész Európa; az újságokban állandó rovata volt a csodálatos asszony-

nak, előszobájában pedig a világ milliomosai tolakodtak. Mikor aztán kisült, hogy se egy görbe gerinc nem vált egyenessé, se egy kurta láb nem vált hosszabbá a nagy Dal Cin keze alatt, a világ még mindig nem vonta le magának azt a tanulságot, hogy a gyógyításnak a szakismeret nem ép bizonyos akadályozója. A kuruzslók hírnevének nem árt semmi.

Kétségtelen valóság, hogy különösen e század első negyedében természetes visszahatást idézett elő az orvostudomány némely nagy eltévelyedése; a galenusi iskola utolsó maradványai: az erőszakos orvosságok, a hihetetlen nagy mértékben űzött vérvételek nyilvánvaló rossz hatásai felébresztették a gondolkodó emberek bizalmatlanságát, és e bizalmatlanság szülte a nagy reakeziót: Hahnemann Sámuel tanítását, mely, ha igazán a dolog mivoltát tekintjük, nem egyéb minden orvosi beavatkozás tagadásánál. Az ma már nem vitás kérdés többé, hogy a homoeopathia ható orvosságokat egyáltalán nem ad, s a beteget úgyszólván egészen sorsára hagyja, nem szólva a diéta és hygiene némely (nem mindig bölcs) rendelkezéseiről. A homoeopathia pia már úgyszólván egy sorban áll az alkhimiával; de a forradalom, melyet indított, üdvösséges hatású volt: természettudományos irányba terelte az orvosok gondolkodását, gátat vetett a szertelen orvossághabarásnak, elavúlt szerszámmá tette az érvágót, a köppölyt, és végképen megdöntötte a régi füves könyvek uralmát. Legfőképp pedig arra tanította meg az orvosokat, hogy természetvizsgálóknak kell lenniük, és egyszerűségre kell törekedniük. Priessnitz Vince, a mindent vízzel gyógyító grafenbergi paraszt meg arra oktatta meg a világot, hogy a hideg víztől nem kell félni; az ő eljárása, mai tudományos fejlettségében, az orvoslás egyik legerősebb fegyvere. De ebből még nem igen következik, hogy minden tudálékos paraszt jó doktor.

Az emberbe oltott vágyódás a mysticus dolgok felé, minden időben természetfölötti erőktől is remélte a gyógyulást. Egyiptom és AsszírIA papjai, kik egyszersmind orvosok valának, végigszármaztak az egész világtörténeten; az istenség erejének csodatételei ma is mutatkoznak, a sarkvidéki pogány eskimók kunyhójától a faubourg Saint-Germainig, — azaz hogy helyesebben szólva: a földrajzi szélességnek minden foka alatt élnek emberek, akik hisznek bennök. A históriában nincsen szeri-száma a csodálatos gyógyításoknak. Franciaországban maguk a királyok gyakorolták ezt az égi hatalmat. Nem tudni, melyikük volt az első, ki a betegeken e csodát tette, vagy a koronázási szent kenet erejénél fogva, vagy szent Marcoul közbenjárása révén. A saint-remii kéziratok szerint az első gyógyító király Chlodvig volt, és egy Lancinet nevű nemes lovászmestert orvosolta meg. Szent Tamás *üe regimine principum* című művében a koronázási kenet szentségét ama csodálatos gyógyításokkal bizonyítja, amelyeket a francia királyok vittek véghez. A gyógyítás kezdetben, úgy látszik, kiterjedt minden betegség, de később csak a skrofulára szorítkozott. Kegyes Róbert, Hugues Capet ha, nemcsak koronázása napján érintette a skrofulásokat, hanem minden héten, mint ezt különben XI. Lajos is cselekedte. Ez időtől fogva a betegek nagy számmal sereglettek össze mindenfelől, különösen Spanyolországból. Ez talán az oka, hogy a spanyolok azt a kiváltságot nyerték, hogy őket legelsőben illesse a király; ami nem csekély dolog volt, mert a szertartás néha reggeltől estig tartott, annyi nyavalyás csődült össze. A spanyolok úgy bíztak a francia királyok e csodatevő hatalmában, hogy megszerezték szent Lajos egy ujját és azzal érintették betegeiket. Szent Lajos szentté avatásának pörében különbséget tesznek sajátképen való csodái és skrofulás-gyógyításai közt, mert az utóbbi

hatalommal minden francia király dicsekedett. Valoisi Fülöp ezernégyszáz skrofulást gyógyított meg; VIII. Károly olaszországi hadjárata alatt szintén igen sokat. Az utolsó francia király, ki eljárt szent Marculphus ereklyés szekrényéhez, XV. Lajos volt. Az ereklyés szekrényt a Reimstől hat mértföldnyire fekvő Corbeny község templomában tartották; ide zarándokoltak el a királyok koronázásuk után két-három nappal, hosszas ájtatosságok után. XVI. Lajos és utódai már Reimsbe hozták a szent ereklyéit. Még 1825-ben is történtek ilyen gyógyítások, X. Károly által. A király először koronázása napján, a szertartás után érintette a skrofulásokat. Rajok tette kezét és azt mondta: «A király megillet, az isten meggyógyít.» Azután évenként minden nagy ünnepen gyülekeztek a betegek, mint említettem, különösen Spanyolországból. Az udvari orvosok megvizsgálták őket, és csak azokat bocsátották a csodálatos gyógyítás alá, akik valóban skrofulában szenvedtek. A többit elutasították. Mikor elérkezett a nap, a papság a királyt előkészítette a szent cselekedetre: ő felsége gyönt, áldozott és misét hallgatott. Mise után teljes királyi díszében vonult a papság és a főurak kíséretében arra a helyre, ahol a betegek térden állva és összetett kézzel várták. A betegek mögött orvosok és sebészek állottak, mindenik nyavalyásnak megfógták a fejét és úgy tartották, hogy a király kényelmesen érthesse. A király végig vont a kesztyűtlen kezét a beteg homlokától az álláig, majd egyik fülétől a másikig és elmondta a hagyományos ígéket. Azután keresztvetéssel megáldotta a szegény embert. Nyomában járt az udvari pap, és minden betegnek alamizsnát adott; az idegeneknek öt sout, a franciáknak kettőt. «A király után», írja egy szemtanú, «boros vízbe áztatott kendőt vitt egy udvarnok, hogy ő felsége a sok rűt seb érintése után megtisztíthassa a kezét. A szertartás végével a király ebédhez ült, de

rendesen rosszul ebédelt, mert megundorodott volt a sok rútság látásától; a keresztyén szeretet azonban legyőz mindent. GRÓF BETHLEN MIKLÓS Önéletírásában említi, hogy 1664-ben «nézte azt is, a mint ti király a golyvás embereket kezével illette nagypénteken, Tuilleries nevű kertben».

Úgyszólván minden századnak megvoltak a maga csodatévő papjai is. A XVIII-nak, a kétkedés századának a híres Gassner János vala ez a választottja. Ez az ember 1727-ben született Bratzban. Iskoláit Innsbruckban és Prágában végezte, papi pályára lépett és 1758-ban Klosters eltűri püspökségbeli falu plébánosa lett. Itt tizenöt évet töltött csendben, ismeretlenül, mikor egyszerre az a hír kezdett elterjedni róla, hogy egyszerű kézföltevés révén meggyógyít minden betegséget. A nép mindig hiszékeny; és csakhamar a nyomorékok és nyavalyások százai csődültek mindenfelől a csodatevő paphoz. Gassner azokat a beteget, akik nem bírtak hozzá jönni, maga kereste föl. Látogatásából egész körút lett, melyet a konstanzi püspök aggódva nézett. A püspök csakhamar egy szeminárium-igazgatót küldött a csodatevőhöz, kihallgatása végett. Gassner nyugodtan azt felelte, hogy ő papi hatalmánál fogva imádság által ördögöt űz; aztán előadta egész rendszerét, melynek szántsándékos homályossága megzavarta mind a theologusokat, mind az orvosokat. Gassner szerint isten a teremtés után a világ kormányzását égi lényekre bízta. Az engedetlen angyalok bukásuk óta is még mindig megőriztek valamit egykori hatalmukból: hatni tudnak az ember testére és lelkére. Erre vall az endori boszorkány, ki felidézte Sámuel lelkét és számos más bibliai adat, mely az ördög-től megszállottakra vonatkozik. A gonosz lélek szüntelenül harcol az isteni hatalom ellen. Az emberi fajt győtrő betegségek egy részének fizikai oka van, de számos baj kizárólag az ördög műve; vannak aztán olyan nyava-

lyák is, melyeknek félig természetes, félig természet-fölötti: az ördögtől származó oka van. Az első kategóriában említett betegségek gyógyítása az orvosokra tartozik; a második fajtabéli nyavalyákat csakis exorcismussal lehet orvosolni, az exorcismus meg a papok dolga, mert ők a fölszentelés révén korlátlan hatalmat nyertek a gonosz lelkeken. A harmadik rendbe tartozó betegségek mind az orvostudomány, mind az exorcismus segítségét kívánják. Az ördögűzés hatásossága bizonyos tekintetben a beteg hitétől is függ; ha nem hisz, nem gyógyul meg; hitetlensége megsemmisíti az' exorcista hatalmát. Gassner elsöben mindig kipróbálta, vajon mily mértékben oka a gonosz lélek a bajnak. Stólat öltve és a feszület mellé állva kényszerítette az ördögöt, hogy Írasson a betegre. Gyakran rettenetes rohamok keletkeztek, de néha az is megesett, hogy a beteg nevetségesen viselte magát. A csodatévő híre elterjedt egész Németországban, hol aztán hatalmas emberek állottak Gassner pártjára. A plébániára egyre több beteg özönlött. Gassner végre elhagyta a falut, bejárta Svájc több kantonját, egy darabig Ehvängenben maradt, aztán a herceg-érsék meghívására Kegensburgba ment. Az érsek fölvilágosodott emberekből bizottságot alkotott, melynek föladata volt gondos vizsgálat alá vetni és jegyzőkönyvbe igtatni Gassner csodáit. A kísérletek teljesen nyilvánosak voltak, és Gassner mindig orvosokat is hívott meg, hogy kellő ellenőrzéssel elejét vegyék a csalás gyanújának. Ez történt akkor is, mikor a württembergi fejedelem színről-színre akart meggyőződni a csodák valódiságáról. Gassner arra kérte a fejedelmet, hogy hozza magával orvosait. A fejedelem teljesen meggyőződött és aláírta a jegyzőkönyvet. Gassner ellen számtalan pamfletét írtak. Emlegették olyan gyógyításait, a melyek nem voltak sem gyökeresek, sem tartósak; de különösen a gyógyulások természetéről folyt a vitatkozás: vajon ter-

mészetes dolog-e, a mi történik, vagy szemfényvesztés, avagy igazi csoda. Haen, Mária Terézia felhívására, egy művet írt, melyében kifejti, hogy Gassner gyógyításai épenséggel nem csudálatosak, hanem az istent sértő kóklerségek. Lavater ellenben hitt Gassnernek, és most is megvan egy levele, melyben kéri a csodatevőt, hogy öreá ruházza át a gyógyító hatalmat. II. József császár csakhamar kiutasította Regensburgból Gassnert, ki aztán mindenkitől elfeledve halt meg 1779-ben, egy svájci faluban.

A mi positiv századunk csodatevő papja herceg Hohenlohe Sándor püspök volt; félig-meddig magyar ember. 1794-ben született. Anyja, Revicky Judit bárónő, a vallásos magyar hölgy, már születésekor papnak szánta őt, tizennyolcadik gyermekét. A kis herceg a bécsi Theresianumban nevelkedett; jobb szeretett volna katona lenni; de még gyermek volt, mikor már reverendát húztak rá, és alig töltötte be huszonegyedik évét, mikor a pápa különös engedelmével pappá szentelték. Midőn a közönséges halandó íia még csak káplánkodik, a fiatal herceg már olműtzi kanonok volt. Egyébiránt igen dicsérték tudományát, műveltségét és kitűnő szónoki tehetségét. Bajorországban időzve megismerkedett egy Martin Mihály nevű vvittighauseni paraszttal, ki híres volt csodálatos orvoslásairól. Kéz-rátétellel és imádsággal gyógyított, mint az evangéliombeli csodatevők. A nép bámulta ezt az embert és rajongva hitt benne. A herceg ennek a parasztnak a nyomdokain kezdett járni, és ő is nagy csodákat mívelt. Első kísérletét a gerincficamodás révén béna Schwarzenberg hercegnőn végezte teljes sikerrel. Rendszerint papi ornatásban szokott megjelenni a beteg ágyánál a magas termetű, szép arcú ember, és hatalmas, csengő hangon kiáltotta a betegre: «mondom néked, kelj fel és járj!»

Az ilyen erős suggestionak igen gyakran megvan

a hatása, mely hatás különösen idegbajokban, vagy olyan betegségekben, a melyekben sok függ az ember önbizalmától és kedvétől, többé-kevésbé állandó is lehet. Ezért kétségtelen valóságnak kell tekintenünk a lourdesi csodák nem egyét. A Boldogasszonyt körülvevő mythos, a szent barlang és forrás, a természetfölötti gyógyulások híre, a szertartások, az ének, az imádkozó sokaság, a vallásos érzés, a remény, a hit mind igen nagy erővé elegyednek abban a pillanatban, mikor a beteg várja, hogy ő vele is csoda történik; és ez a hatalmas sugallás okvetlenül hat annak az embernek egész idegrendszerére. Ez a tetemes rázkódás mivoltában hasonló ahhoz a hatáshoz, a melyet például tűz-lárma, vagy más fenyegető szerencsétlenség riadalmas híre tesz a betegre; a ki az imént még alig tudott mozdulni, könnyen ugrik ki ágyából, sőt még a törött lából is meglepő gyorsasággal áll odább. Elvégre a rémület is sugalló erő. Hogy azonban a sugallatnak, ennek vagy annak, meddig tart a hatása, az más kérdés; tudjuk, hogy némely ideg-bajoson állandó is lehet; de hogy a szövegekben okozzon bárminemű kedvező elváltozást, az egyszerűen lehetetlenség. Ha a törött lábú, vagy másképen nyomorék ember fel is ugrott és el is dobta mankóit a lourdesi barlang előtt, a vést hirdető harangok szavára vagy egy-egy Hohenlohe herceg evangyéliumi ígéire: bizonyos, hogy későbben vagy korábban megint le fog rognyi és sérült tagja a rendkívüli megerőltetés-től még jobban fog fájni, vagy ép teljesen tönkre megy, mert azt az igazságot nem döntheti meg semmi, hogy a törött csonton, sérült izmon, szakadt ínön nem fog semmi sugallás.

Hohenlohe herceg kétség nélkül igaz ember volt, és maga hitt legjobban saját csodatékonyosságában. Ezenie is kellett erejét, mikor látta, hogy szavára a súlyos betegek egyszerre azt vélik, hogy megcégészségedtek.

És nem bírt volna oly hatalmasan sugallani, ha nincsen meg benne erejének ez a tiszta és rendíthetetlen hite. Mert azt is jól tudja mindenki, aki a suggestio kérdésével foglalkozik, hogy a dolog kettőn áll: a sugallón és a sugallton. Még az egyszerű hypnosisba ejtés sem igen sikerülhet, ha a kísérletezőkben nincs meg egyfelől az igen erős akarat, másfelől az engedelmes hit. Mesmer is hitt a maga mágnesezésében, mely voltaképp szintén hypnosis volt; és hihetett is benne, mert ezek a tünetmények kétségtelen valóságok. Szóval mindez egy erő és egy gyöngeség mérkőzése. A természet megadta nekünk azt a fegyverzetet, hogy csak az igazi és a magunkénál nagyobb erő hathat ránk. Meggyőződés nélkül, pusztá komédiával, hókusz-pókuszszal lehetetlenség elérni olyasmiket, a miket a thaumaturgia története felsorol. Mielőtt meglett volna a sugallásról mai igen természetes fogalmunk, a kétkedés egyszerűen csalásnak mondott minden csodát, és csalónak minden csodatevőt. Ma már ismerjük a suggestio kétségtelen nagy hatását az ideg-életre, és tudjuk föltételeit is; ezért nem dobjuk többé oda olyan könnyen a 'csalás' és 'csaló' szavakat. A helyes kifejezés legtöbb esetben a 'csalódás'. A csalódás föltétele azonban a hit, s a hit tévelygésében is tiszteletre méltó. Azt hiszem, így illik felfognunk a Lourdesban és a csodák más helyein történő tünetményekül, így Hohenlohe vagy akár Mesmer működését, s ez egyben mind e rejtelmeknek legegyszerűbb magyarázata is.

Az anyaszentegyház a csodák elismerésének dolgában mindig nagyon óvatos volt. Nem szólok a csodatevő szent képekről, Szent Januárius felpezsdülő véréről stb.; ezek mind csak túrt, jobban mondva szántsándékkal észre nem vett állapotok. Mikor arról van szó, hogy Róma döntse el valamely világra szóló csoda hitelességét, a pápa nem könnyen ejti ki a helyeslő szót. Az

egy Lourdeson kívül nem igen ismerünk a mai napokban olyan természetfölötti tüneményt, melyet Róma szentesített volna. Még mindnyájan emlékezünk Bois d'Haine belgiumi falu stigmatizált leányára, Lateau Loizára, kin megjelent és minden pénteken vérzett a Krisztus öt sebe. Ez a középkorban is nem egyszer mutatkozott tünemény ma már elég közönséges; nem egy klinikán találni hysteriás nőket, a kiken ilyen vérzékeny bőrfoltok mutatkoznak. Némely szakember komolyan hiszi, hogy ezeket a stigmákat sugallat, sőt auto-suggestio is előidézhetheti. De nagyobb azoknak a táborá, akik kereken tagadják, hogy ezen a réven ilyen elváltozások állhassanak elő. Itt ugyan csak véredényszakadások következtében történő szederjességről, szivárgásról van szó; s ha lehetetlen is, hogy például a hideg vas megperzselje a bőrt (mint számos kísérletező állítja), az ereknek ilyenemű vérbősége és megpattanása talán nem egészen képtelenség. Akár ilyen tünemény mutatkozott a híres belga leányzón, akár család történt: Róma kereken megtagadta e tünemények csodás voltát, s a püspök, ki mindvégig kardoskodott a stigmatizált szűz mellett, örültek házába került.

Az egyház igen kedvetlenül nézte Hohenlohe herceg gyógyításait is. Dorgálásban részesítette őt, a miért ilyesmibe avatkozik. A bajor rendőrség meg azt a Martin Mihály nevű parasztot vette elő, és be is csukta. Hohenlohe herceg 1822-ben Magyarországra költözött, és csakhamar kanonoki stallumot nyert Nagyváradon. Ezt természetesen csak születésének és családi összeköttetéseknek köszönhette. Ferenc császár egy kissé gúnyos jóakarattal intette a herceget, hogy hagyjon fel csoda-kúráival, főképp azért, mert Magyarországra nem való az ilyesmi, már csak a sok kálvinista miatt sem. Wurzbach ugyan azt mondja, hogy Hohenlohe megszívlelte ezt a fejedelmi intést, REINER BERTALAN azon-

ban számos adatot sorol föl *Magyar kultúr-képek* (Budapest, 1891.) című érdekes könyvében arra nézve, hogy a herceg épp nagyváradai kanonokságának idejében üzte legjobban a thaumaturgiát, vagyis 1848-ig, mikor a forradalom elől Austriába menekült. Még Angliából is jöttek betegek a gyógyító szavú főpaphoz, és Hohenlohe udvara minden reggel hemzsegett a nyavalyásoktól. A papság, kivált a nagyváradai kartársak, nem szívesen nézték csodatévő működését; sőt erősen megrotta egyszer Pyrker László egri érsek is. Hohenlohe különben épenséggel nem élt aszkéta módjára; nagy úri háza találkozó helye volt a művelt és tehetséges embereknek. Egy francia gróf, de la Tour, ki a császári dsidásoknál szolgált, szintén megfordult a hercegnél, és egy emlékiratában érdekesen emlékszik meg róla. Hohenlohe nagy szerénységgel szokott beszélni csodatételeiről, s mindig azt mondta, hogy ő csak gyöngeszköze az istenségnek. Ez a francia egy mulatságos, de meglehetősen Tissot-ízű anekdotát is mond el a herceg-főpapról: «Egy este Hohenlohenál találtam Laroche-Jaquelin tábornokot, ki Oroszországból érkezve, nyolc erdélyi ménből álló fogatán hajtatott keresztül az Alföldön. Akkortájt volt ez, mikor a hírhedt Sobri csillaga félelmesen tündöklőit a puszták egén. Hohenlohe azt tanácsolta a tábornoknak, hogy csak nappal utazzék s mindig tartson a keze ügyében egy pár pisztolyt. Maga is — úgymond — majdnem rosszul járt tavaly, mikor Tisza-Füredre utazott. Kocsisa rossz útra tévedt s éjszákának idején egy pusztai csárdába jutottak, a hol hat fölvegyverkezett legény nem valami nagy barátsággal fogadta. «Szerencsémre, beszélte Hohenlohe, megpillantottam a csárdában egy hegedűt; nagy szívszorongsomban felkaptam s húztam, húztam, a hogy csak tudtam. Egész éjszaka koncerteztem — hasonlóan a farkasverembe esett cigányokhoz — a félelmes legé-

nyek mulattatására, kik reggel, miután derekasan kitáncolták magukat, nagylelkűen elbocsátottak. Nagy veszedelemből szabadultam meg, mert kevéssel azután elfogták a zenekedvelő haramiákat, s minthogy több gyilkosság volt a rovásukon, felkötötték őket.» — «Önkéntelenül mosolyognom kellett Hohenlohe elbeszélése alatt», írja tovább de la Tour. «Otthon, Franciaországban szentnek láttam őt lefestve, térdre borultan, összekulcsolt kézzel, imádkozásba merülten, elragadtatásban égnék emelt szemmel, és most kitűnő hangutánzó tehetséggel festette le előttünk a haramiákat, s egyszersmind magát a félig részeg, ordítózó, táncoló zsványok közt, veszettül hegedülve és kocintgatva velök.»

Hohenlohe Sándor herceg 1829-ben nagypréposttá, 1844-ben címzetes püspökké lett. Följebb nem vitte a hierarchiában, és még ezeket a kisebb méltóságokat is csak nehezen érte el. Ferenc császár életében hiába törekedett még az in partibus infidelium püspökségre is, mert az öreg uralkodó mindig görbe szemmel nézte működését, és REINER BERTALAN' szerint állítólag azt szokta mondani: «Ha olyan csodatévő, tegye meg magát püspöknek, én nem teszem.» Már említődött, hogy Hohenlohe püspök a szabadságharc elől osztrák földre menekült. A mind nyelvében, mind gondolkodásában idegen ember nem bírta felfogni, mi történik körülte; azt gondolta, hogy a rebelliseknek első dolga lesz őt felkoncolni. Kereket oldott. És vissza sem tért többé Magyarországra. Egynéhány hónapig Bécs környékén lappangott, majd Salzburgban éldegélt szélütöten, elfeledve, míg 1849. végén meg nem halt.

A rudnai pap.

Nagy zöld hegyek közt kis fehér falu. Olyan rejtett, olyan csekély, hogy a mappán nem jut neki

még egy pötty sem. Jámbor, tudatlan nép lakja; kaputos ember egyszer fordul meg benn esztendőben. Papja csendes öreg úr; régi könyveit bújja napestig, ki se mozdul a szegényes parochiáról. De hajnalonta látni őt a hegyi réteken; kopott reverendáját fölkapva gázol a harmatos fűben és plántákat keresgél. Mert a nagytiszteletű úr doktor. Nem járta ugyan végig az orvosi iskolát, pecsétes kutyabőre sincs; hanem azért mégis jobban ért a gyógyításhoz minden professzornál. A természet titkainak fürkészése meg a tapasztalás, — ez a kettő adja neki azt a csodatévő hatalmat. A kovács felesége bent is járt a városban, a leghíresebb doktoroknál; hiába üzetett nekik, még azt sem tudták kisűtni, mi a baja, lemondtak róla, halni jött haza. Akkor a nagytiszteletű úr belenézett a szemébe, (legott rá ismert a nyavalyára) pálinkába áztatott két-háromféle fűvet, gyökeret, és a kovácsné egy hét. múlva már olyan egészséges volt mint a makk. Ezt a csodat az egész falu tapasztalta; egymást érték a nem remélt gyógyulások; majd a szomszéd falvakból is mind sűrűbben zarándoklót a sok szegény beteg ember, később üveges hintókon selyemruhás asszonyságok, aranykeresztes papurak is érkeztek . . . Egy-két esztendő, és a kis falu híres lett, ezer meg ezer gyógyuláskereső fordult meg benne, gurult bele a pénz, a tej iccáját hat garasával fizették az idegenek, meggazdagodott mindenki, csak a jó plébános maradt szegény, mert ő soha egy batkát sem fogadott el a betegektől. És nem tekintett se rangra, se méltóságra. A parochia udvarán gyakran herceg várta, míg a nagytiszteletű úr odabent valami napszámossal végez. A pénzre leső, tudatlan, gonosz orvosokat meg országszerte gyötrötte a kaján irigység . . .

Ez a kép régi és állandó. Mellékes, Kneipp Sebestyén vagy Madva Ferenc-é a tudós plébános neve. Maga az alak mindig el, hol itt, hol ott bukkanik fel,

s ha meghal, csak elalszik, hogy nem sokára megint felébredjen. A negyvenes években Magyarországon virágzott ez a csodaorvos lelképásztor: a híres rudnai pap. Az én gyermekkoromban még oly frissen élt emlékezete, hogy szinte bámulom, hogy a mai világ már alig tud róla. Ez érdekes alakot szerencsére megörökített ARÁNYI LAJOS, a pesti egyetem pathologiai anatómusa, ki 1846-ban egy *Rudnó és lelkésze* című igen derék és kuriózus könyvecskét írt az akkori napok Kneipp Sebestyénéről, Madva Ferencről. Őt követem a rudnai pap e rajzában.

A nyitrai megyei kis falu orvos-papjának híre a környékbeli nemes családok meg a klérus révén terjedt országga. Madva tisztelendő úr eleinte, mikor 1825-ben Rudnára került plébánosnak, csak az ő szegény tót hívein próbálgatta gyógyító tudományát, de csodatételei körüli csakhamar mesék kezdtek szállongani, és tudjuk, milyen hamar terjed a pitvarokon át a termekbe is a folklór. Kezdetben az úrnők kezdtek hinni a rudnai pap gyógyító hatalmában, ez a dolog rendje; de az is rendje a dolognak, hogy a mit az úrnők hisznek, azt csakhamar kezdik hinni az urak is. Növelte a hírt és bizalmat az igazi orvosok ellenkezése. «Haragusznak a rudnai papra, mert többet tud náluk.» Egyszersmind legendák keletkeztek, nem tudni hogy-mint, az orvosok rovására és a pap dicsőségére. Rebesgették, hogy maga az országos főorvos Stáhly doktor járt Rudnón, köszvénytől összezsugorított bécsi gyáros alakját öltve; a tudós pap azonban legott észrevette a csalást, Stáhly pedig megadta magát: álmélkodását és helyeslését fejezte ki mindenben, a mit a parochián látott. Egy másik híres anekdota szerint két orvodoktor utazott Rudnóra, ugyancsak színlelt betegséggel ámítani a plébánost. Madva úgy tett, mintha nem venné észre a cselt; nagy sajnálkozva receptet írt a betegeknek, pecsétet levélbe zárta és azt

mondotta pácienseinek, hogy ezt az orvosságot a nagy-tapolcsányi patikárusnál kell megcsináltatni. A doktorok kacagva mentek Nagy-Tapolcsányba s átadták a levelet a patikárusnak. Ez az úri ember beletekintett a receptekbe, s azt mondta a doktoroknak, hogy várjanak két óráig. Mikor a színlelt betegek ismét megjelentek a patikában, nagy csodálkozásukra orvosságos üvegek helyett boros és savanyú-vizes palackokat, pirula helyett gombócot, herbatea helyett káposztát, flastrom helyett ropogósra sült malacot láttak az asztalon. A pompás ebédnek azonban, nem hiába főzték patikában, borsos volt az ára. Dr. Arányi mindezeket az anekdotákat gondos kritikai vizsgálat tárgyává tette; meghallgatta Stáhlyt, meg a Rudnó környékebeli patikárusokat, és kiderítette, hogy nem igaz belőlük egy szó sem. A pap maga csak annyit mondott, hogy nála bizony sokan járnak incognito, de ő nem törődik senkinek a kilétével, csak a bajával. Az ellenpárt (mondjuk: az orvosok) azt a hírt terjesztették, hogy Madva plébános mind a rudnai fogadóban, mind az útba eső falvakban kémeket tart, kik eleve kifürkészik a betegek baját; így akarták érthetővé tenni azt a meglepő és még a szakbeliektől sem igen tagadott jelenséget, hogy a csodadoktor-pap első pillantásra helyes diagnosisokat csinál.

Dr. Arányi a rudnai papot hírességének tetőpontján, 1844 őszén látogatta meg, azzal a szándékkal, hogy tudományos vizsgálat alá veti egész eljárását. Ő sem árulta el kilétét, elvegyült a betegek között, s mikor reá került a sor, csak azt vallotta meg a plébánosnak, hogy ő orvosféle ember, és szeretné egynéhány napig figyelemmel kísérni, hogyan bánik betegeivel és miként gyógyít. Madva nem kérdezte a jövevény nevét; csak annyit mondott neki az ő konyhai deák nyelvén: «Semmi kifogásom ellene, tessék leülni és vizsgáladni, mert nekem titkaim nincsenek; én magát a természetet

tanulmányozom, és valamint a természetnek nincsenek palástolni való dolgai, nekem sincs mit rejtegetnem.»

Az igen eredeti, de terjengős előadású fiatal professzor érdekes képet festett a rudnai parochiáról és plébánosáról. A tót falucska temploma mellet meghúzódó kis házban a konyha mellett csak két szoba volt: az ebédlő (egyszersmind rendelő hely) és a kis hálókamra, melyben a mintegy száz kötetnyi könyvtár is volt: csupa régi, két-háromszáz esztendőes anatómiai művek, orvosi és füves könyvek; szóval semmi, a miből a pap elsajátíthatta volna az akkori kor tudományát. A berendezés szegényes, de igen tiszta. Az ebédlő falán egy meglehetősen értékű régi olasz *Ecce homo* függött; valamely hálás beteg ajándéka. Pénzt a plébános nem fogadott el soha, ha nem misére; maga csak annyi intentiót vállalt el, a mennyi misét mondhatott, a többit a környék papsága szerint osztotta szét. Annál jobban pénzelt a tisztelendő úr csúf, öreg, goromba tót szakácsnéja, ki a várakozó termül szolgáló konyhában hatalmaskodott és megállapította, milyen sorrendben járuljanak a betegek a csodadoktor elé.

Madva Ferenc ez időben Arányi szerint hatvan-két éves ember volt,¹ de sokkal fiatalabbnak látszott. Tipikus tót arcú, magas, szikár alak, igen tiszta reverendában, fején fekete camaura. Arányi följegyezi róla, hogy szemének élénksége és fürkésző, mélyre ható pillantása csodálatos volt. Anyanyelvén, a tóton kívül csak deákul tudott, és igen rosszul németül. Magyarul, mint mondani szokta, azért nem tanult meg, mert ez a nyelv tele van a legocsmányabb káromkodásokkal. Miként tett szert orvosi ismereteire, maga beszélte el Arányi jelen-

---

¹ Ebben a szerző téved egy kicsit. Madva Ferenc WURZ-BACH szerint 1786 szeptember 14-én született, Szokolca nyitrai megyei községben.

létében egyik betegének, egy vízi betegségben szenvedő huszárcapitánynak: «Én már mint gyermek forogtam a szakolcai irgalmasok ispotályában, és ott igen ifjan tanultam meg a sebek kötözését, felnyitását, valamint a holt testek boncolását. Volt ott akkor egy igen híres főorvos; nemzetemből való; cseh ugyan, de az nem tesz semmit, mert a szláv a nem, a cseh a faj, mi magyar tótok pedig al-faj vagyunk, vagyis a csehek, illetőleg a morvák és Liptóban, Árvában a lengyelek varietasos, az a fő orvos, hogy visszatérjek rá, cseh nyelven tanított régi cseh könyvekből az orvostudományra; és mivel nem irtóztam semmitől és mindent gyorsan fogtam föl, igen megkedvelt engemet. Így tanultam meg tőle a botanikát és a therapiát. Majd elvégeztem a humaniorákat, és pap lettem. Mint plébános mindig tanácsosal szolgáltam a betegeknek; de az emberek nagy ide csődülése csak akkor kezdődött, mikor meggyógyítottam azt az x-i kanonokot, kiről az orvos urak már a legrosszabbat jószolták. Azután, hogy megorvosoltam őt, eltiltottak a rendeléstől; de mivel a betegek sürgetnek, én élek azzal a magyar szabadsággal, mely minden embernek megengedi, hogy saját házában vendégeinek üdvösséges tanácsokat adjon.» Nem igaz tehát, a mit híreszteltek, hogy a rudnai pap a francia háborúban mint önkéntes betegápoló szolgált, vagy ép hogy Bene doktor keze alatt rendszeren elvégezte az orvosi tanulmányokat. Ezt az utóbbi rágalmat alkalmasint az orvosok költötték rá, jól tudva, hogy a kuruzslók népszerűségét azzal lehet legkönnyebben tönkretenni, ha kisütik róluk, hogy ők is okleveles doktorok.

Arányi három napon át ötven rendelését figyelte meg a rudnai papnak. Hosszasan, érdekesen és mulatságosan írja le az eseteket. A pap minden betegének jól a szeme közé nézett, megtapogatta a füle tövét, nyakát, mellét, hátagerincét, s ugyancsak az ujjaival

vizsgálta meg szíve verését. Csak igen kevéstől kérdezte meg, mi a baja. A diagnosis e gyors megállapítása után asztalához ült és megírta recipéit. Orvoságai között legsűrűbben fordul elő a *pilulci rudnensis*, a *pulvis prividensis* (privigyei por), meg az *unguentum rudnense*. A rudnai pirula erős áloe és calomel keverékei hashajtó volt, a privigyei por szintén calomel és ópium elegye, a rudnai kenőcs pedig fa-olaj, lópata reszelék stb. összetimporálása. Mindezek reáillettek a legtöbb belső és külső bajra. A pap mégis legjobban kedvelte az ő drasztikus hashajtóit, és egyaránt rendelte szembajok, sükettség, váltóláz, köszvény ellen. E rendeléseket Arányi kedvéért «szakszerű» magyarázatokkal kísérte, és beszéde nem volt egyéb a XVI—XVII. századbeli orvosok zürzavaros beszédének értelmetlen ismétlésénél. «A vér polypos mivolta,» «a hideg, meleg és éles nedvességek» csak úgy patakozottak ajkáról a konyhai deák szavak áradatában. Még a legismertebb műszavakat is többnyire elferdítve mondta a tisztelendő úr; a *pleurat* összetévesztette a *plethoraval*, emlegette a fülben levő *claviculat* (kulcscsontot!), de azért szüntelenül szidta a doktorokat, kivált míg Arányi el nem árulta előtte orvos voltát. «*Isti imbeciles medici destruxerunt dominationem vestram*» (azok az ügyetlen orvosok tették tönkre uraságodat), mondotta legtöbb páciensének. Erősen hitt a ‚sympatheticus‘ szerekben; például azt is hirdette, hogy a kutyaharapta sebre legjobb a kutya szőrének hamuját hinteni. Közbe-közbe eldicsekedett csodálatos gyógyításaival. Így elmondta, hogy egy rákos embernek immár csaknem egészen elpusztult orrát kinövesztette . . . nád belével. Majd elárulta, hogy ő még nem merítette ki az orvostudományt, még mindig tanul, és egyebek közt most sajátítja el az alkimiát, meg a kémiát, mely utóbbinak legkitűnőbb kézikönyve — egy 1687-ki munka! A rudnai pap annyira érezte

saját fontosságát és annyira tartott az orvosoktól, kik őt gyűlölik, hogy három nap múlva már azt hitte, hogy Arányi halálra is keresi őt. Íme, mit ír e bohó gyanakvásról az orgyilkosnak vélt doktor: «Bemegy barátom (a privigyei orvos) a lelkészhez, és egész fél órai világosítgatás után e szavakkal jó ki: «Bizony barátom, nem vévé az öreg tréfának a dolgot, s ha én fel nem világosítom s nékie mindenre, a mi szent, meg nem hitelek, hogy téged még Pestről, mint egykori tanársegédünket ismertelek és emberséged felől jót merek állani, akkor szegény öreg, míg él, mindig aggodalomban töpreng, hogy a pesti kém most meg most irtja ki az élők sorából.» Meg is tölte négy csőt golyókkal és postákkal ellenemi védelmére, mit más, de szinte hiteles forrásból merítettem. Megvárván még az utolsó három beteget, bementem búcsúzni az öreghez; láttam három töltött pisztolyt a szegletben, meg a Rákóczy-féle pisztolyt. Kérdém búcsúbeszédem közben, «mire való az a sok fegyver?» felelte: «a kutyák ellen.» (Ejnye! be megbecsülnek, gondolám magamban), tehát meg is vannak töltve úgy-e bár? «igenis,» felelé habozva a házi úr; «én is töltött pisztolyt hordok magamnál, ha utazok» — mondám, kiemelvén blusom zsebéből e perczen egy pacificator (kibékítő) nevű hat csöves mordályt, melynek megpillantása szerfelett savanyú hangulatot áraszt a szegény rémülő papra, «de nem öldöklés, hanem ijjesztés végett hordom e fegyvert,» s ekkor zsebembe rejtém ismét a gonosz csöveket, «mert orvos nem emberrongálásra, hanem rongált ember kijavítására van teremtve, úgy-e édes tisztelendő úr?» — «*Sic est*» lőn a felelet. Soha oly vidáman nem mosolyga rám a pap, mint midőn látá, hogy csakugyan hordom a sátorfát.»

Arányi Lajos, azt hiszem, örömet távozott Rudnóról, mert alkalmasint tarthatott tőle, hogy az egész falu ellene zúdul.

Élénken festi a negyvenes évek orvostudományának mivoltát, hogy az okos fiatal doktor erről a kuruzslóról nem szól egészen elítélően. Elismeri, hogy a rudnai pap, bár orvosi tanultsága és műveltsége teljességgel nincsen, igen gyors felfogású, szemes, és sok természetes eszű ember, kinek némely gyógyításai kétség nélkül sikerültek. Aztán felsorolja azokat az okszerű gyógyításnak ellenszegülő bajokat, melyeket Madva megtudott orvosolni. Ilyenek a görvélyes fekélyek, konok görcsös bántalmak, nyavalyatörés, aranyér, hályog (*macuki corneae*, «ezeket igen csinosan eltisztogatja»), köszvény, megrögzött bőrbajok, némely siketség («de nem mindegyik») és holmi bonyolult nyavalya alakok, «melyekben elszánt gordiusi csapásra (drasztikumokkal vegyült mercuriusra) van szükség.» Talán nem is kellene mondanom, hogy mindez a negyvenes évekbeli orvos beszéde, melyen ma már csak mosolygunk. Arányi Lajos azonban kora tudományának gyöngeségei mellett is elmés, éleslátású ember volt, s az a szelíden csúfolódó kép, melyet a rudnai papról írt, erősen gondolkodóba ejtette még a csodadoktor leglelkesebb híveit is. A fiatal professzor kitűnően festette le, milyen tudatlan, zavaros fejű és világtól elmaradt ember a nagytiszteletű úr; és nem hallgatta el azt a hiteles adatot sem, hogy Budán hat, Pesten két olyan embert bonczoltak fel, a ki kétség nélkül a rudnai pap drasztikus szereitől halt meg.

Bizonynyal ama kis könyvnek köszönhető, hogy 1846-tól fogva már jóformán csak a köznép zárandokolt Rudnó felé. A szabadságharc aztán végkép feledésbe merítette a papot, ki 1850-ben le is mondott plébánosi állásáról és a túrócmezei Szucsányban húzódott meg. Életének ez a része homályos; némelyek azt állítják, hogy elbetegesedése készítette a visszavonulásra, de még abban a kis faluban is holtáig folytatta az orvoslást; azonban valószínűbb, hogy a nem igen patriarchalis

osztrák közigazgatás vetette végét kuruzslásának, és pedig úgy, hogy a püspökkel áthelyeztette őt az immár híres Rudnóról a túróci hegyek közé, az isten háta mögé. Az az egy bizonyos, hogy Madva Ferenc itt, Szucsányban halt meg, 1852 augusztus 20-án, hatvanhat éves korában.

Madva Ferencz, mint említettem, 1850 végén vonúlt Szucsányba. Elbetegesedése miatt már elébb is kéntelen volt káplánt venni maga mellé. Ezt a Bulla nevű fiatal papot aztán állítólag beavatta orvostudományának titkaiba. Reá maradtak Madva összes könyvei, jegyzetei, receptjei és gyógyító növénygyűjteménye. Ez a Bulla, a nyitramegyei papságtól kapott értesüléseim szerint, ma is él, mint Szent-Mara turóczi megyei község plébánosa, és a rudnai pap nyomán jár: erősen doktorkodik, mint mondják, sikerrel, és a környéken nagy híre van.

Rudnó falvában ma már csak az öregek őrzik a híres pap emlékét. A plébánián csak az anyakönyvekben van kezének nyoma, mert minden könyve, írása elkerült onnan. Arányi Lajos adataitól eltérően azt beszélik a falu vénei, hogy Madva nem annyira Rudnón, mint a községtől nem messze fekvő Dolinka nevű völgyben folytatta orvosi tevékenységét. E kies helyen volt kis fa-házikója és kertje, melyben gyógyító növényeit gondozta. A völgyön át folyik a pizstrángos Rokoska hegyi patak; partján nagy rétság van, s ezen állottak a sátorok, melyekben 'a nagyúri és szegény patienssek (amerikaiak, angolok, igen sűrűn franciák, poroszok) várták a pillanatot, mikor kerül rájuk a sor. A Dolinkától északnak fekvő Rokos hegy növényzete igen gazdag; a rudnai pap egykor ott szokta gyűjtögetni a gyógyító füveket.

Madva nagyon szegényesen élt. Az orvoslásért nem fogadott el soha semmit. Környezete azonban

visszaéléseket követett el a háta mögött; cukrot, kávé, teát mit fogadott el a betegetől, s a plébánia padlásán elrejtve tartotta. Madva a rudnai plébániát is igen szegényen hagyta el, és szinte szűkölködve halt meg szuesányi visszavonultságában. Még fakeseszt sem jutott sírjára, s csak napjainkban, 1894-ben állított neki szép síremléket Bende Imre nyitrai püspök, ki fiatal korában patiensé volt, s kétszer is megfordult nála Rudnón.

A mágnesező gróf.

Nemcsak a lónak és az embernek, hanem a tudománynak is szeretjük kutatni és megtalálni ősi családfáját gyökerestül; kivált akkor, ha a tudománynak szüksége van a nagy dob híresztelésére. Mikor Mesmer a múlt század végén meglepte a világot az állati mágnességgel, szükségesnek látta annak, hogy a természet ez erőinek ismeretét igen réginek vallja. Szerinte már az egyiptomiak, a hinduk, a zsidók, a görögök, a rómaiak is gyakorolták a mágnesezést, s a mi csodája az ó kornak van, mind a mágnességben leli magyarázatát. Mesmer, a német orvos, ki az állati mágnességnek úgyszólván felfedezője, elsőben Bécsben kezdte csodáit hirdetni. Már doktori dissertatioja is a bolygó csillagok befolyásáról (*De planetarum influxu*) szólt, és azt fejtegette, hogy a csillagokból kiáramló véghetetlen finom fluidum áthatja az egész mindenséget és hatalma kiterjed minden teremtet állatra. A fiatal orvos nem valami új kérdést bolygatott ez értekezésével; hogy a csillagok járása összefügg az emberek sorsával, az astrologia már régen hirdette, s hogy az égi testeknek megvan a maguk befolyása az emberre, s például a hold nyavalyákat okozhat, már jó száz esztendeje hirdették az olaszok; ama ragadós náthaláz, az influenza neve

is a pádovai egyetemről került ki és a hold befolyására céloz. Az időben, mikor Mesmer orvos lett, Bécsben sokat foglalkoztak a betegségeknek természetes vagy mesterséges mágnesekkel való gyógyításával; az életre való fiatal orvos ügyesen használta föl ezt a divatot és azzal állt elő, hogy a mágnes minden nyavalyának biztos gyógyítója. Különös, hogy a mi tudós hazánkfia, Hell Miksa, a jezsuita csillagász, ki a Vénus 1769-ki átvonulásának megfigyelésével tette nevét örök emléküvé, Mesmerrel szemben magának követelte e kétértékű fölfedezés elsőségét. Mesmer erre azt válaszolta, hogy ő könnyen engedi át ezt a dicsőséget Hellnek, mert van neki egy másik fölfedezése is, melyhez fogható csodásat még nem látott a világ: ő mágnes vas nélkül hat az emberekre és gyógyítja őket, egyedül a minden teremtett állatban meglevő mágneses erővel. «Én mágnessé tettem», írja 1773-ban, «papirost, gyapjút, bőrt, üveget, vizet, mindenféle érceket, fát, embereket, szóval mindent a mit érintettem, és mindez szakasztott úgy hatott a betegekre, mint a mágnes vas.» Mivel azt állította, hogy ez a fluidum különbözik az ásványi mágnességtől, ezt az erőt állati mágnességnek nevezte el, de azért még mindig azt állította, hogy ez a hatás az égi testek, a föld és a lelkes állatok egymásra való befolyása. Nem részletesem, hogyan kellett Mesmernek egynéhány nem igen sikerült gyógyítás után távoznia; elég az hozzá, 1778 elején Párisban bukkant fel cs ott csakhamar elkápráztatta a világot mágneses csodatételeivel.

Mesmer hypnotizált. Ezt a ma oly egyszerű műveletet még nem ismerte a világ, de ő maga sem tudta, mit mivel voltaképen. Igen valószínű, hogy csakugyan mágneses tüneményeknek hitte e megmagyarázhatatlan jelenségeket; de az már bizonyos, hogy működését szemfényvesztő szándékból kísérte ama sok mindenféle

hókusz-pókuszszal. Az ő híres kádja nyílt ámitás volt. A gyéren világított terem közepén mintegy fél rőf magas és két rőf átmérőjű tölgyfa kád állott. Deszkával volt befedve, és első pillantásra kerek asztalnak látszott. A kád félig volt hideg vízzel; fenekét vasreszelék és porrá tört üveg keveréke borította. Ezen az alapon vízzel telt palaczkok feküdtek, nyakukkal a kád középpontja felé, ezeken ismét egy sor vizes palack volt, de fordított helyzetben. A kád fedeléből vas rudak állottak ki, melyeknek alsó vége a vízbe nyúlt. A betegek a kád körül ülve, a rudakat fogták. Mesmer azt állította, hogy az állati mágnesség a kádban van összegyűjtve, és onnan hat gyógyító erejével a betegekre. De hogy ez a fluidum honnan ered, sohasem tudta kellőképpen megmagyarázni a doktor. A betegeket különben a kádból eredő és derekukon körülcsavart zsinór kötötte össze, hogy a hatás annál teljesebb legyen; néha meg mágneses láncot kellett alkotniok egymást érintő kezeikből. Mesmer, kis vas pálcával is mágnesezte a betegek fájós tagjait. A terem egyik sarkában harmonika szólt a kísérletek alatt. (Ma már tudjuk, hogy a hallás érzéke is elősegíti az ember hypnosisba esését.)

A kád körül ülő betegeken mutatkozó jelenségek sokfélék voltak. A ki először vetette magát a kísérlet alá, rendesen nem érzett semmit; de a ki másodszor-harmadszor próbálkozott, hol nevetett, hol ásítózott, hol didergett, hol izzadt a mágneses hatás alatt. A kire aztán teljes erejével hatott a kád, rendkívül heves és gyakran órákig tartó görcsökbe esett. Mihelyt egy beteget meglepett a görcs, a többiek is ez állapotba jutottak. Mind eme jelenségek főképp a nőkön mutatkoztak. A betegek nyögtek, sírtak és rémítően zokogtak. Lélekzésök hörgéssé lett, arcuk halottas színt öltött; attól lehetett tartani, hogy legott megfulladnak. De egyszerre nagy visszahatás keletkezett: mód nélkül kacagtak, hemper-

ilyenkor a legdühösebbeket bevitte egy kárpitozott falú és padlójú szobába, a «görcsök poklába,» hol a féktelenül hánykolódók nem tehettek magukban semmi kárt. Rendszerint csak órák múlva tértek magukhoz és igen bágyadtak, levertek voltak. A mi a kúra fogantosságát illeti: némely beteg azt mondta, hogy nem érez semmi megkönnyebbülést; mások, az idegesebbek azonban azt vallották, hogy a csodatevő kád mint varázslás tüntette el minden bajukat.

Nem ide tartozik Mesmer viselt dolgainak leírása. Röviden: a mágneses csodák vége az lett, hogy Páris népe ezrével állt körül egy fát, és mindazok a görcsös jelenségek mutatkoztak rajtuk, a melyek kezdetben a kádas terem vendégein. Ép oly ideges járvány volt ez, mint a közép korban a tánc-düh (*chorea Sancti Viti*), melynek mását ma is látjuk egynémely lelki epidémiában, minő például az asztaltáncoltatás, most a sétáló forint, meg a spiritizmus. Mind e jelenségek magyarázatát az idegek physiologiájában kell keresnünk, a legfőbb súlyt arra a kétségtelen valóságra vetve, hogy az idegek beteges tünetényei sugallóan hatnak, tehát, hogy a nép nyelvén fejezzem ki magamat, ragadósak. Hypnosisos kísérletek alkalmával akárhányszor látjuk, hogy a nézők is elaluszhatnak; a hebegés egyetlen ilyen idegbajos gyermek révén elterjed egész iskolákban; görcsös állapot látása görcsökbe ejthet akárhány egészséges szemlélőt. Mikor az az ezüst forint sétál, azok, a kik az újjokat rajta tartják, mind suggestio hatása alatt vannak, sőt nem lehetetlen, hogy némely spiritista tünetényekben nem is ép a csalás működik közre, hanem egy azon sugallat alatt levő agy velők és idegek közös ferde működése.

Mióta Mesmer az emberiség közé dobta az állati mágnesség princípiumát, ez a lelki járvány megvan az

egész világon. Az orvostudomány a hypnózisos tünetekben sommáza, sőt gyógyító erőként él is vele. Az occultismus azonban még mindig ragaszkodik a múlt századbeli doktor hagyományaihoz, a ferde néven kezdve: és e században minden korszaknak megvannak a maga mágnesező csodadoktorai. Magyarországon is voltak, sőt alkalmasint vannak is; de egyik sem tett szert olyan európai hírnévre, mint ép a legjobb hiszemű és legönzetlenebb: gróf Szapáry Ferenc, ki a negyvenes és ötvenes években tette a maga mágnesező csodáit, ép oly tisztá és igaz szívvel, a milyen zavaros fővel.

Gróf Szapáry Ferenc, József grófnak, Moson vármegye főispánjának ha volt. Komáromi György, Mesmer személyes barátja, ez a furcsa dilettáns, avatta őt be elsőben az állati mágnesség titkaiba. Gróf Szapáry eleinte csak abonyi birtokán, a paraszton tett kísérleteket tudományával, de később orvosi alapra akarta helyezni tudományát, és Drezdába ment, hol egy Koch nevű orvossal mágnesező gyógyító intézetet nyitott. Több sikeres kúrájának híre terjedt Németországban. Idegbajokban csakugyan tudott néha segíteni (*ma már az ilyesmit senki sem tagadja*), ő persze azt mondta, hogy «helyre állította a mágnesező áram megzavart egyensúlyát». Drezdából nem sokára távozott, mert áldatlan polémiába keveredett odavaló orvosokkal. Pestre költözött hát, az egyetemen anatómiai előadásokat hallgatott, aztán rendelő intézetet nyitott a Váci uccában, apósának, Almássynak a házában, hol csakhamar nagy lett a betegek gyülekezése. Nyolc-tíz orvos működött körülte assistens gyanánt. A gyógyításokat természetesen maga a mester intézte, de a sok honoráriumból semmit sem tartott meg magának.

Ez időben írta Katechismus des Vital Magnetismus zur leichteren Direction der Laien-Magnetisens (Lipcse, 1845.) című könyvét, mely egy sokat

olvasott, de semmit meg nem emésztett fejnek zűrzavaros, félig természet-filozófia, félig orvosi elmélkedés-féle írása. Az irodalomban az teszi páratlanná, hogy van benne vagy kétezer mottó, hol a fejezetek előtt, hol a fejezetek után, hol közben. Ez a sok vasvillával összehányt és teljesen céltalan apró idézet bizonyítja legjobban, mily zavaros fej volt ez a Szapáry gróf. A mágnesség gyógyító erejének homályos, furcsa magyarázatai mellett megszólaltatja a gróf a vásárhelyi látó asszonyt is (ki 1841-ben április 21-től május 14-ig aludt), leleplezted vele a természetfölötti világ rejtelmait, és véleményt mondat vele a filozófia meg a morál legmélyebb kérdéseiről, mellesleg pedig mindenről, et ele quibusdam aliis. íme egynéhány sor a látó asszony (ma katalapsziásnak mondanánk) és a csoda-doktor beszélgetéseiből:

Kérdés. Mely betegségekről lehet hasznos a mágneses eljárás?

Felelet. Minden idegbaj, holdkórosság és sápadtság (*chlorosis*) ellen.

K. Hogy kell eljárni, ha a beteg gyöngé?

F. Eleinte csak minden másod nap, egy negyed óráig szabad mágnesezni, aztán naponkint egy óráig.

K. Melyik mód a legjobb?

F. A két hüvelyket kell összetenni és csaknem kinyújtott ujjakkal a feje tetejétől a gyomra tájékáig húzgálni; aztán mind az öt ujjat összetéve, megint felülről.

K. Erős akarattal vagy annélkül?

F. Egész nyugodtan, s ha belemelegszik az ember, pihenjen és kezdje újra hideg vérrel.

K. Hogy van az, hogy némely alvajáró leesik a ház tetejéről, ha nem is háborgatják?

F. Mert elég, ha felhő vonul el a hold előtt, vagy ha a hajnal fénye vág a hold világába.

K. Van-e a holdnak káros hatása az emberekre és a növényvilágra?

F. Hatása hol káros, hol jótékony, mint a napé; a nap is okoz napszúrást.

K. Oka a holdkórosságnak?

F. Nem, csak elősegíti, ha a szobába süt; az új holdé inkább mint a teli holdé; az új hold világa igen erősen húz kifelé.

K. Van-e szer a holdkórosság ellen?

F. A hét hajsza szimpatikus szere minden holdkórosságnak használ, a beteget azonban clairvoyance állapotába kell juttatni. Ekkor maga húzza ki feje hátsó részéből (a barátság domborulata fölött) és vessen rá két csimbókot. El is kell ásni a hely színén.

K. Egyenlők az emberek lelkei?

F. Voltaképen minden ember lelke egyenlő, de az akarat és a tett kormányozza.

K. A halál után ismét egyenlők az emberek lelkei?

F. Akkor fölösleges lenne az örök élet, nem lenne jutalom.

K. Gondolatokban vagy szavakkal kell imádkozni?

F. Oda nem hat szó.

K. A mohamedánus meg van győződve, hogy az ő vallása a legjobb; a zsidó nem különben; nekem az a meggyőződésem, hogy a keresztyénség a legjobb. Hogy fogja isten megítélni e különbségeket?

F. Ki-ki éljen kötelességének, ott nincs különbség.

K. Valamikor azt hitték, hogy az emberek tenyeréből ki lehet olvasni a sorsot, igaz-e ez?

F. Igaz, de nem az volt, aminek ti hittétek: a tenyér vonalaiból való jövendölés, hanem csillagjósolás a kéz révén, mint a hogyan én is látok a jövőbe, és meg tudnám mondani, mikor halok meg. De igen mélyre sohasem láthattak; oly mélyre, mint én most, még nem látott senki.

K. Mít jelent, ha az ember azt álmodja, hogy a foga hull?

F. Gyakran valamely rokon halálát, de azért kár esküdni rá, mert nem mindig teljesedik be; egyáltalán nem volna szabad az álmokat hüvelyezni, jóllehet gyakran van jelentésük.

K. Összefér-e az igaz szerelem a féltékenységgel?

F. Az igaz szerelem önfeláldozó érzés; a féltékenység harag és bosszút von maga után. A kettő tehát nem férhet össze; a szerelem nem tűr meg gyűlölséget.

K. De ha a házasságban a becsület törvénye féltékenységet parancsol, mire hallgasson az ember inkább?

F. Az ember önálló, és tőle függ; a világnak vagy önmagának akar-e élni. A becsület a világé, a szerelem az övé.

K. Mit tanácsol ön a habozónak?

F. A szerelem oda való (az égre mutat).

K. Van-e véletlenség?

F. Végzet van, s a mi nem az, véletlenség.

K. Mivel nem hiszem, hogy a gondviselés olyasmiket engedne történni, amik egész életünkre hatnak, azt szeretném tudni: saját hibám, véletlenség vagy végzet volt-e, mikor eltört a lábam?

F. Ez nem volt végzet, mert ha a grófnak más lovai vannak, és ha hidegebb a vére, bizonynyal nem történik meg a baj.

K. Mi élteti az állatokat, ha nincs lelkük?

F. Csak egynéhány ideg. Idegszellemök nincs; ezért a kutya sem követ el bűnt, mikor harap.

K. Mi nagyobb vétek: a nagy rossz gondolat, vagy a kis rossz tett?

F. A rossz tett; de ha rosszakarat is jár vele. akkor sokkal nagyobb.

K. Lehet-e rá eset, hogy a más világon az öngyilkosságot nem rójják föl bűnül?

F. Az öngyilkosság a legborzasztóbb bűn; bocsánatra sohasem számíthat; az ember megfélelkezik saját lelki és erkölcsi erőiről, önmagáról, a teremtőről és az örökkévalóságról.

K. Mi lesz a mennyei boldogság?

F. Csak annyit mondhatok, hogy itt a földön marad minden félreértés, apró súrlódás és hiba.

K. Fogjuk-e látni a más világon az elhaltakat?

F. Azok, akik szeretik egymást, találkoznak; de nem mindenki, aki ezen a földön össze van kötve.

A miket a szerző maga mond, vagy innen-onnan, a mágnességért lelkesedő írók műveiből szedeget, ép olyan zűrzavaros, hóbortos dolgok és megbocsáthatatlan közhelyek, mint ennek az alvajáró asszonynak beszéde.

Szapáry gróf egész a szabadságharczig folytatta Pesten az ő csodálatos gyógyításait. 1848 végén udvari érzelmű ember létére Párizsba vándorolt ki és ott üzte tovább csodatevő mesterségét. Mint REINER BERTALAN írja (*Magyar kultúr-képek*, Budapest, 1891. 78. 1.) harminc-szobás házat bérelt az Avenue Balzacon és magnetikus kórházat alapított benne, mely szép virágzásnak indult. A Szajna-melléki Babelnek legkiválóbb szellemei érdeklődtek élénken az ő tudománya iránt. Béranger, az öreg Dumas, Isaac Pereire, Prosper Mérimée, Jules Janin és mások tartoztak a barátjai közé. Szapáry néha Emil Proudhon zongora-virtuóznak a termeiben, kivel a művész bécsi és pesti körútja alkalmával ismerkedett meg, felolvasást tartott a somnambulizmusról, melyre mindannyiszor a párizsi társaság színe-java gyűlt egybe. Különösen bizalmas viszonyban volt Szapáry Bérangervel. Párizsban Szapáry gróf a mágnességről nagyobb tanulmányt írt, mely Dentunél jelent meg és több kiadást ért: *Magnétisme et magnétothérapie*. A könyv a cáfolatoknak egész raját rebtentette föl, a párizsi orvosok egy része dühösen támadt rá.

Párizsi tartózkodása volt Szapáryra nézve orvosi szerencséjének a virágkora. Egynéhány akkori gyógyítása nagy mértékben foglalkoztatta a közvéleményt. Ezek közt első helyen állott Wied hercegnének, az oláh királyné anyjának a meggyógyítása. Szép, derék asszony volt, a legszebb korban, junói alak; de egyszerre mind a két lába megbénult. A legkiválóbb berlini orvosok nem tudtak segíteni. A hercegnő ekkor a magyar

mágnesező főúrhoz fordult. Szapáry egy volt pesti assistensével, Dombory doktorral, Bonnba utazott, és a hercegnét külön e célra épített vasúti kocsin Párizsba szállította. A hercegné számára Szapáry intézete mellett béreltek palotát, s a csodadoktor naponkint ide járt el. A kúra gyorsan sikerült; különösen Berlinben nagy feltűnést keltett, és Szapáryt a mindentudó orvos hírével vette körül. Gyógyíttatni szerették volna vele a hannoverai vak trónörökös, Györgyöt is, de a gróf ez elől a bizalom elől kitért, azt mondta, hogy ő a szembajokhoz nem ért. Gróf Szapáry Ferenc az ötvenes évek közepén tért haza Párizsból és megtelepedett abonyi birtokán, hol aztán 1875-ben elkövetkezett haláláig visszavonulva élt. Az egykor európai hírű mágnesező itthon már csak elméleti tanulmányokkal foglalkozott, s különösen az asztaltáncoltatást űzte nagy buzgón; könyvet is írt e tárgyról. Az orvoslást követőire bízta. Ezek között kiváló volt dr. Gárdos János, az ötvenes évek híres magnetiseurje. († 1893.) Ez az orvos ügyesen használta föl az asztaltáncoltatás, meg a 'kopogó szellemek' lelki járványát arra, hogy a magnetizmust még csodásabbá tegye. Gárdos doktor (én is ösmertem) egyszerűen azt cselekedte, a mit ma már senki sem csodál: hypnotizált. Természetesen nem oly egyszerűen és hókusz-pókuszok nélkül mint ma, hanem Mesmer módjára: rejtelmes fogásokkal, de sőt a természetfölötti erőkre is hivatkozva. Eljárásának némely ideges bajokban megvolt a maga tagadhatatlan jó hatása; de arra is tudok példát, hogy valóságos rombolást vitt véghez némelyek, különösen gyöngé nők idegeiben. Tudom annak is példáját, hogy katalepsiába ejtve egy leányt, nem bírta fölébreszteni, és maga is megrémült, mikor látta a görcsös állapot fokozódását. A beteget aztán más, közönséges orvosok ébresztették föl nagy nehezen. Az ilyesmi azonban nem ártott Gárdos

hírének; csodákat beszélt róla egész Pest, különösen azt vallották szentnek, hogy betegei már messziről megérik közeledését. Persze bőven volt szó az alvajárókról is, kik a mesternek megsúgják a lutrizámokat. Ebben van is valami; dr. Gárdos János a «szellemtanból» (mint ő maga nevezte mesterségét) igen nagy vagyonra tett szert, s ez is egy neme a biztos lutrizásnak. Az emberi hiszékenységből gyűlt gazdagság egy részét, közel egy negyed millió forintot, a csodadoktor özvegye úgy tisztította meg az ódiumentól, hogy jótékony célra adta.

Szapáry grófot, valamint az állati magnetizmus többi csodatévőjét az fosztotta meg a dicsőségtől és a hatalomtól, hogy ugyanazt, a mit ők titokba burkolózva műveltek, ma már egyetemi klinikákon végzik világszerte, és semmi csodát nem sejdítenek e tünetekben. Megint csak az a törvény bizonyosodott be, hogy minden kuruzslás elveszti hitelét, ha a komoly orvosok is kimondják rá, hogy nem egészen bolondság.

TOLDI MIKLÓS FEGYVEREI.

Buda várában, a bécsi kapu belső bolthajtása alatt, egész a jelen század húszas éveinek végéig láthatók voltak bizonyos kifüggesztett, óriásra valló fegyvermaradványok, melyeket a nép Toldi Miklósnak tulajdonított. A bécsi kaput III. Károly építtette újra; de már a régi kapuban is megvoltak ezek a furcsa ereklyék, s ismerünk róluk XVI. századbéli följegyzéseket is. STEPHAN GERLACH, báró Ungnad Dávidnak, Maximilián konstantinápolyi követének udvari papja, 1573. június 21-én látta ott e tárgyakat, s az idegen utazó felületes-ségével ezt írja róluk: «A bécsi kapu alatt függ egy nagy óriás láb, egy állkapca, egy kopja, melylyel némi török egy ekevasat átlukasztott, s nagy, vastag patkó, melyet ketté tört vala.» (SZALAY LÁSZLÓ fordítása.) Bizonyos, hogy GKRLACH ugyanazokat az ereklyéket látta, melyeket ILOSVAI SELYMES PÉTER is említ *Az híresneves Tholdi Miklósnak jeles cselekedetiről és bajnokságáról való história* 393—395. sorában:

Ott vagyon mostan is Miklós feje csontja,
Sztelen temérdek agya-koponyája;
Még most is ott vagyon nagy öklelő-fája.

A verseztből ugyan az tűnik ki, hogy az *Ott vagyon* Nagy-Falura vonatkozik; de SZILÁDY ÁRON éles

elmével bizonyítja be, hogy ép ezen a helyen hézag van ILOSVAI énekében, s a budai várkapuban függő emlékek megcsonkult leírása így került Nagy-Falu mellé. A verses krónika újabb kiadásai már mind ezzel a, nyilván XVII. századbeli toldalékkal végződnek:

«Ha kegyes olvasó valami kétséged
Ebben a mit irtam vagyon, s el nem hiszed,
Vagy e históriát álomnak ítéled,
Hogy Tholdi Miklós lett volna, nem hiszed:
Nézd meg jól Budának a Bécsi kapuját,
Meglátod ott ennek súlyos buzogányát,
Mellette függeni személyéhez paizsát,
Parittyából hajgált hús fontos köveit,
Diadalmas vitéz hegyes kópiáját,
És a kit csizmáján viselt, sarkantyúját.»

Ez epilógus keletkezésének idejében a hős csontjai már nyilván nem voltak meg. Nem tud róluk BÉL MÁTYÁS sem, ki a múlt század elején látta a legendás ereklyét, s a *Notitia Hungariae nova historico-geographica* harmadik kötetében (442. l.) így ír le: «*Ex apside suspensas spedaviwms, Nicolai Toldii prodigiosi roboris viri, armorum reliquias. In his, umbo est, e ferro aut chalybe, crassitie inusitata, fabrefactus, ponderis tanti, cui ferendo vir havid elumbis, vix, ac ne vix quidern suffecerit hodié. Lancea detmim visitur, longnrione ferrati constans, eius propemodum molis, quali gigantes fuisse usos, augurari possis. Pendet glóbus quoque lapideus, catenae haerescens, quem Toldimn, de baltheo suspensum in praeliis gestasse memorant: ultra humánum caput, grandis est, ideoque, ne ambabus quidem manibus, ad ictum facile vibrandus. Loricae e circulis ferreis, reticulato opere contextae, fragmentum ita comparatum est, ut multum, ab hodierno usu*

abhorreat. Tani sunt enim spissa omnia, nt si integnum esset indumentum, haud sánc repereris virum, ei diutius ferendo parem. Sed et equina solea, atqnc calcar molis sünt insolentis. Aiunt, rogatum, nt róboris, quo valeret, experimentum daret, lancea, vomerem nondum detritum usn, unó ictu pertudisse: qui et ipse vomer, injixo lanceac ferramento, in Toldianis hisce monimentis conspicitur.» [A bolthajtáson felfüggesztve láttuk a csodás erejű Toldi Miklós fegyvereinek maradványait. Ezek között van egy szokatlan temérdekségű, vasból vagy acélból kovácsolt paizs, mely akkora súlyú, hogy ma alig-alig viselhetné a legizmosabb férfiú is. Ott látni továbbá a megvasalt póznából álló lándsát, mely olyan nagy és nehéz, hogy csaknem azt vélhetnéd, óriások használták egykor. Ott függ lánccon a kő golyóbis, melyet, mint mondják, a harcokban Toldi a szablya-szíján viselt; emberfejnél nagyobb, és két kézzel se lehetne könnyen ütésre lódítani. Vas karikából háló módjára szőtt páncélingének darabja olyan, hogy manapság eliszonyodunk tőle. Minden olyan nehéz rajta, hogy ha egész volna, alig találnál embert, aki huzamosabban viselni bírná. Sarkantyúja és lovának patkói szokatlan nagyságúak. Beszélik, hogy, mikor erejének megmutatására kérték, lándsájának egyetlen lódításával döfött keresztül egy kopatlan ekevasat; ez az ekevas is ott látható a lándsá vasára szegezve, e Toldi-ereklyék között.]

DUGONICS ADRÁS 1756 bán és 1794-ben látta e legendás maradványokat, és a *Jeles történetek* első könyvének 153-ik lapján így ír róluk: «Toldi Miklósnak azon fegyverei, melyek régi időtől fogva a budai várnak bécsi kapujában felakasztva függöttek, ennek előtte nyolc darabokból állottak, de már most vagy lehullottak, és talán el is vesztek, vagy egy két itcze borért az őrtállóktól cladattak, és így eltévelyedtek.

I. Hús, vagy talán több kő-galacsinok, azaz ökölnyi, avagy talán annál is nagyobb golyóbisok, melyeket Toldi Miklós, az igen régi hagyományok szerint, a Dunának egyik partjáról a másikra parittyából hagyított. Ezen golyóbisok a balkéz felől vannak felakasztva, amint a várból a Bécsi kapun kimegyünk.

II. A kapunak jobb kéz felől való falán függ az emberi főnél nagyobb golyóbis kőből, melybe egy vas vagyon belecsinálva; a vas pedig eme buzogánnyal lánczon függ. Azt mondják: hogy ezt övén hordozta a hadban, és vele egy kézzel könnyen hadarászott, melyet mások két kézzel is alig emelhetnének fel.

III. A buzogány mellett vagyon ama híres szántóvas, melyet, erejének elsőbbi kimutatása végett Zsámbékon lándsájával könnyen köröszkül döfött, Mátyás királynak jelenlétében.

IV. Nem messze ezektől vagyon Toldi Miklósnak ama paizsa, avagy kar-vasa, melyet a nyilak, lándsák és kardok ellen bal karján hordozott. Vasból, vagy aczélból vagyon meghorgasítva, és oly nehézségű, hogy a mai emberek között alig vihetne el onnét egy valaki, a ki el kívánná lopni.

V. Volt, de már nincs ott, egy lándsája Toldi Miklósnak, melynek csak vasát fél mázsának lenni mondották, melynek högye egy nagy vastag széles vasból egyenesítettett. Oly nagyságú vala pedig, hogy ama régi órjasoknak se volt magosabb fegyverjek.

VI. Volt, de már nincs ott, Toldi Miklósnak ama páncélja, mely csupa vaskarikákból fűzetetett, és valami ing módra felvétellett. Erről azt mondja Bél Mátyás, hogy az ő idejében csak fele vala azon páncélznak fel-függesztve, mert úgymond, ha egész volna, azt egy mostani ember el nem viselhetné.

VII. Volt, de már most nincs ott, Toldi Miklós lovának egy kietlen patkója, melyből, ki lehetett venni

VIII. azon lónak temérdek nagyságját és erősségjét, melyen Toldi Miklós ül vala.

IX. Volt, de már most nincs ott, Toldi Miklós-nak széles, hosszú tarajos sarkantyúja, melyből csizmájának nagyságát meg lehetett Ítélni és a régi szokást a mostanival egybe vetni.

Felmentem magam Buda várába 1794-dik esztendőben februáriusnak hetedik napján, és Toldi Miklós-nak fegyvereiből nem tapasztaltam többet ott függeni, amint mondám, ezen négy-nél, úgymint: ott vannak a galacsinok, a buzogány, a szántóvas, és a paizs, avagy a karvas. A többi négy darabok elvesztek, noha éjjel nappal ott az őrtállók. Láttam magam is gyermekkoromban 1756-dik esztendőben mindazon említett fegyvereket. Láttam, a mint írja, maga Bél Mátyás is, maga idejében. Elég az: hogy mindezen régiségeket meg nem tudták őrizni azok, kiknek gondviselésjekre a fősőségtől bízattatott. Kárt ugyan az ország, hogy elvesztek, velek nem vallott; de megérdemlette volna Toldi Miklós ebben is az örök emléket. Csak már arra vihetnők a dolgot, hogy ama most ott találkozó négy darabokat megőrizhetnék a gondatlanok. Csekélységet kérek ugyan a budaiaktól, de, ha megteszik, örök emlékezetjekre méltót. Tegyenek arról, hegy utóink meg ne átkozzák hamvokat.»

A jó DUGONICS szava elhangzott a pusztában. A budaiak nem féltek az átoktól sem. E század tizes éveiben a bécsi kapu e nevezetes ékességei már teljes elkallódásnak indultak. FRANZ SCHAMS 1820-ban megjelent *Vollständige Beschreibung der kgl. freyen Hauptstadt Ofen* munkájában már csak ennyit írhat róluk: «A bécsi kapu belső bolthajtása alatt a babonás régi kor egy óriásának roppant erőre valló fegyverei függenek. Ezt a hős óriást Toldinak hívták, és állítólag Mátyás király alatt élt Nógrád vármegyében. Amaz

emlékek valamikor számosabbak voltak, de most már csak egynéhány vas golyó függ láncon a boltozatról, s közöttük egy megvasalt öklelőfa van.»

E maradványokat aztán 1830. táján állítólag bevitték a budavári régi fegyvertárba, melynek tárgyait aztán 1849-ben Bécsbe szállították. Ez a *Zeughaus* melynek épületét nemrég bontották le, érdekes és értékes gyűjteményt rejtett magában. SCHAMS, említett művében, ezt írja róla: «Az első homlokzatoldal kivételével, az egész emeletet a rendes katonaságnak szánt fegyverele és régi, történeti becsű győzedelmi emlékek foglalják el. Legelőször tűnik szembe két páncélos vitéz lóháton; a régi lovasság emléke. Mellettük van három dús hímzetű zászló, az utolsó nemesi fölkelés idejéből. E zászlokat Ung, Heves és Baranya vármegyék ajándékozták a fegyvertárnak. Egy fülkében pompáznak azok a díszfegyverek, melyeket Beleznay gróf és Mayerffy Ferenc ajánlottak föl. Oldalt vannak a gazdag hímzésű teritokkal díszített üstdobok, aminőket egykor a lovasság használt. Látni továbbá egy petárdát; ez a robbantó szerszám félharang alakú, hajdan várkapukra, falakra, hidakra tették, úgy sütötték el. Régi lovagjáték-fegyverek és kardok mellett értékes puskagyűjtemény van, benne az ősi villás puskáktól a mai szépmívű fegyverekig minden. Odább páncélinges alakot látunk, fején olyan egészen zárt sisak, aminőt büntetésből szoktak alkalmazni. Ázsiai puzdrák között egy francia jakobinus-sapka piroslik. A fegyvertár legnagyobb nevezetessége azonban a második terem végén van: egy kereszties háborúk korabeli úgynevezett véres lobogó. Sárgával szegett piros selyem, egyik oldalán fekete sas, másik oldalán a megfeszített Krisztus. I logy II. András királynak idejéből származik-e, vagy Bouillon Godofréd alatt Jeruzsálem falain lobogott, nem lehet eldönteni. De én mégis a két főváros legnagyobb nevezetességé-

nek tartom.» Az ilyen keresztes lobogóknak tudományos hitele rendszerint kevés. De sajnálhatjuk a többi ereklyét, ritkaságot. Ki tudja, melyik zugában hevernek most a bécsi arzenálnak. Közöttük lappang talán a Toldi Miklós legendás emlékeinek utolsó maradványa is. És ki hiszi el, hogy minderről még tudakozódni se lehet manapság! A bécsiek a vizsgálódó bűvással egyszerűen nem állanak szóba.

A NAGY HORDÓK.

Az időben, mikor még bőven volt a világon bor, kedve tellett az embereknek szörnyeteg nagy hordók gyártásában. Avagy igazán pusztá kedvtelés volt ez? Bizony nem. Inkább takarékoság, sőt a borral való bánásnak legokosabb módja. Ha egy-egy nagy uradalom egyfajta bornak száz meg száz akóira akar szert tenni, azt csakugyan úgy érheti el legtökéletesebben, legolcsóbban és legkönnyebben, ha az egész mennyiséget azonegy edénybe tölti. Az ilyen bornak aztán minden cseppje hasonló a másikhoz, a mi szinte lehetetlen akkor, ha a bort több hordóba osztják szét. Minden hordónak ugyanis megvan a maga egyénisége, mely megérezik a boron, ha egyeben nem, hát a színén, sőt a mi fontosabb: a zamatán. Nagy mennyiségű bor számára nagy hordókat gyártani tehát okosság, sőt szükség; nem is szólva arról, hogy egy nagy hordó mindig olcsóbb ugyanazon térfogatnak megfelelő számos kisebb hordónál. Ezek a hordó-óriások mindazonáltal mindig kuriózum számba mentek, a pintérek meg mesterségük dicsőségének tartották egy-egy ilyen roppant edény megalkotását. Ép ezért a bennök lakozó művészhetséget is többnyire belevonták e remekek készítésébe; a nagy hordók igen gyakran mindenféle faragvánnyal, cifrasággal ékesek, nem is említve azt a bohó szokást,

hogy a tetejükön rendszerint karzat van, melyen az emberek esznek, isznak, vagy ép táncolnak. Bennünk lakozik ugyanis az a furcsa kíváncsiság, hogy a saját kicsinységünket szeretjük összeméretezni a rendestől eltérő nagyságú tárgyakkal; egy-egy óriás ágyú legott arra a gondolatra viszen minket: vajon elférnénk-e a furatában; óriás harangok láttára azon tűnődünk, ugyan hány ember állhatna egymás mellett az öblében; nagy hordók meg azt a kívánságunkat keltik fel, hogy a tetején lakmározzunk és ugráljunk.

A legrégebb és leghíresebb nagy hordó a heidelbergi. Ennek az óriásnak egész családfája van. Öreg apja a XVII. század elejéről származott. Ezt a hordót János Kázmér csináltatta, és a harminc éves háborúban összerombolták. A másik nagy hordót Károly Lajos választófejedelem készítette; Bacchus, satyrok és szőlőtőkék faragványaival volt díszítve. Mikor 1728-ban Károly Fülöp választófejedelem alatt Engler udvari pintér kijavította, Tellus, Vertumnus, Triptolemus és Momus szobraival, bolond-pálcákkal és tréfás álarcokkal díszítették fel; egyik álarc szájában volt a csap. A mai hordót 1751-ben, Károly Tivadar uralkodása alatt készítették. Az ember azt hiszi, valami gályát lát, ha ránéz. Legnagyobb átmérője 8 méter, hossza 11 méter; 99.000 liter bor fér el benne. Tetején térés erkély van, melyre faragott lépcső visz fel, s a melyen lakmározni, bálozni szoktak. Vagy 150.000 koronába került. Szemben vele Perkeo, Károly Fülöp udvari bolondjának szobra áll. A krónika szerint ezt a víg legény lefekvés előtt mindig megivott vagy húsz palack bort a hordóból. A szobor mellett fa óra függ, melyből zsinór lóg ki. Ha ezt a zsinórt meghúzzák, az óra hirtelen kinyílik, s a kíváncsi nézőt egy róka fark csapja arcul. A heidelbergi hordó mivé a pintérmesterség remeke; különösen a dongák szabályos egyformaságát dicsérik rajta.

A bortermő Magyarországnak is voltak ilyen híres nagy hordái. A legeslegnagyobból csakis a francia *Magasin pittoresque*ből tudunk; ez a hordó-óriás egy pesti polgáré volt és nagyságára meghaladott mindent: 220.000 liter bor fért bele. E csodának nyomát azonban itthon nem találjuk; alkalmasint a régi Jálics boráros cég valamelyik nagy hordájának híret növelte így meg a mese. Az igazi nagy magyar hordó a tatai, bár ennél is sokkal nagyobb volt a nagyszombati Szulinyi-féle, melyről az 1841-ki *Hármas kis tükör* is megemlékszik, azt mondván róla, hogy 2110 akó bor megy bele, és 364 ember férhetett el benne egymás mellett. A világnak e kétség nélkül legnagyobb (107.180 literes) hordája, mint FARKAS GEJZA nagyszombati ev. lelkész szíves közléséből tudom, már régen nincs meg. Pincéje is Gambinus szolgálatába szegődött, mert a Szulinyi-féle telep most malátagyár. De még mindig kegyelettel mutogatják helyét, mely külön része az óriás pincének: kápolnaszerű hatalmas, földalatti boltíves helyiség, melyben hozzávetőleg fogalmat szerezhet az ember, milyen egy hordó lehetett az, mely e tért betöltötte.

A tatai híres öreg hordóról az 1806-ki *Hazai Tudósítások* (I. félesztendő, 62. 1.) a következőket írja:

«A tatai uradalomban, nem messze Tata városától, Baj nevezetű szőlőhegyben a méltóságos Eszterházy Ferencz gróf uraság pincéjében vagyon helyheztetve ezen öreg hordó. A hosszasága térszen tizenhét lábot, tíz hüvelket.

A legnagyobb általlója (diameter) a közepén, a szájánál 15 lábnyi; a legkisebb a fenekeinél 13 lábnyi. Az egész hordónak igen díszes, rendes és helyes formája vagyon.

Dongáji 83 vágnak, a feneke egyik 15, a másik 14 darabból áll; a fenekei vaspántokkal vágnak összeszorítva, a dongák 18 abronccsal kerítettnek. A fája nyom 148 mázsát, a rajta levő vas 43 mázsát, 54¹/₂ fontot, mindössze tehát 191 mázsát, 54¹/₂ fontot. Belé

fér 1412 akó [71.729 liter]. A fák, a melyekből készítettett, vágattak a devecseri uradalomban levő Uzsa helység erdejében, és a kapornoki apátúrsághoz tartozó szentmártonyi erdeiben; a neme fejér tölgy (*Quercus faemia*). Készítették: a pápai uraság kádárja, Tóth György, a ki tekintetes Veszprém vármegyéből származandó, soha Magyarországon kívül nem volt, Pápán tanulván a mesterséget; Kanizsán, Fejérváron és Veszprémben vándorolt; és egy pápai lakatos, Leicht János vasalta meg. A baji pinezében összverakatott 1803. esztendőben, október hónapban; új borral megtöltetett ugyanazon esztendőben, decemberben, ezen új bor kieresztetett belőle 1804. esztendőben, márcziusban, s kitisztítottván, ó borral töltetett meg májusban.»

A tatai öreg hordóhoz egy sötét történet is fűződik. Azt mondják, a remekelő kádárnak szép fiatal felesége volt, a ki összeszúrta a levét az öreg mester egyik legényével. A szegény kádár egy nap eltűnt; senki sem tudta, hová lett. Esztendő fordultán a csinos özvegy férjhez ment a legényhez, és boldogan éltek a világukat. De egyszer a tatai nagy hordó takarításakor a munkások csontvázat találtak a hordó fenekén, s valami gyűrü révén kétségtelenné lett, hogy a csontváz az eltűnt kádáré. A bűnösöket aztán csakhamar fölfedezték és mind a kettő vérpadon halt meg. Talán mondanom sem kell, hogy ez pusztá mendemonda; egy oszló emberi test bizonynyal úgy megrontja vala a hordóban levő bort, hogy hova hamar reá kell bukkanni, s nem heverhet évekig a hordó öblében.

MAGYARORSZÁGI MÚMIÁK.

Az ősi vallások törvényeiben nem nehéz felismernünk a sűrűn mutatkozó biológiai szempontokat. Hogy Egyiptom bemúmiazza, India meg elégtelen halottjait, aligha pusztán symboluma e két világszemléletnek, hanem inkább amaz országok éghajlatából következő természetes rend. Az ember lelkében a halál gondolatával mindig együtt jár a test megsemmisülésének képzelete; és hiába fegyverzett föl bennünket akár vallás, akár bölcselkedés, akár mind a kettőnek tagadása: borzadunk tőle. Az ember ez önösségének legjobban kedvezett Egyiptom: halhatatlanságot biztosított a test számára. Könnyen tehette, mert a legszárazabb emberlakta hely a világon. Másutt hirtelen kell eltakarítani a holttestet, hogy dögleletessé ne váljék a levegő; ott, az örök szárazságban, a sós tavak között, minden hozzá járult, hogy kifejlődjék a tetem-konzerválás ama művészete, mely valóban megszerzi a testi halhatatlanságot még a legszegényebbek számára is. A mindig meleg párákba burkolt Indiában a holttestek megőrzésére gondolni sem lehetett; a tapasztalat bizonynyal igen korán megtanította az embereket, hogy a temetlen halott a nedves levegőben fertőzettek forrása, tehát mentől előbb szabadulni kell tőle, s ennek legegyszerűbb, leggyorsabb és legolcsóbb módja az elhamvasztás.

A lélekvándorlás dogmája alkalmas rá, hogy a test megsemmisülésének kérdését közömbössé tegye az emberek előtt.

HERODOTOS és DIODOROS részletes előadásából annyira ismerjük az egyiptomiak múmiázó-módját, hogy könnyű volna követnünk, ha nem is ép a *taricheuontes* (a balzsamozók) tökéletes művészetével. De az bizonyos, hogy a művelet csakis Egyiptom földjén, vagy más, igen száraz éghajlat alatt lehetne sikeres. A nedves levegő másutt siettetné a testek elenyészését. Az európai kiima más konzerváló eljárásokat kíván; a mi balzsamozásunk (melyhez balzsamot nem használnak) a csiraölő mérgek alkalmazásából áll. Ez a mesterség nem új; arzenikkal preparált halottak vannak a XVII. századból is. Híres tökéletességű bebalzsamozott test a XII. Károly svéd királyé (1719); az 1859-iki vizsgálatkor is teljesen ép volt.

Csodálni szoktuk már e mesterségesen fűntartott tetemeket is; mennyivel nagyobb álmétkodással fordulunk hát a minden emberi beavatkozás nélkül épen maradt holtak felé. Az egyház gyakran a szentség jelét látja e tüneményben. A mi éghajlatunk alatt valóban sok kedvező véletlennek kell közreműködnie, hogy a testnek lágy részei ne enyészsenek el. Ezek a természetes múmiák az alak változatlanságát illetőleg sem vetekedhetnek a mesterségesekkel; kivétel nélkül csak arról van szó, hogy a bőr és az izomzat, víz-részeit elveszítve, teljesen kiaszott. Az ilyen elmúmiásodás oka többféle lehet. A halott nagy soványsága, a temetés idején uralkodó tartós szárazság, mindenek fölött pedig a sír mivolta. Sok olyan temetkező helyet ismerünk, ahol a tetemek így összeasznak. A brémai „ólompincék“ (melyekben állítólag a folytonos „légvonat“ szárítja ki a testeket), a bordeauxi Szent-Mihály templom kriptája, a palermói kapucinusok katakombái a leghíresebbek.

Nálunk a pannonhalmi monostor sírboltjában akadtak egyszer természetes múmiákra. (V. ö. *Természettud. Közl.* XXVII: 548.) Azt hiszem, a palermói katakombákban nyerhetjük e holttest-konzerválódásnak legteljesebb és legerősebb képét.

A város régi falain kívül, a Monreale felé vivő út mentén van a kapucinusok klastroma. Igen egyszerű, sőt dísztelen. XVII. századbeli épület. Ha az ember bemegy az alacsony kis kapun, homályos előcsarnokba jut, melyből három ajtó nyílik. A jobboldali a klastromba vezet; a szemközt levő egy kopár kertbe, mely voltaképen temetőnek látszik, mert síremlékek vannak benne, s a falakat is epitaphiumos táblák borítják; sír azonban nincs itt, a föld alatt nem fekszik senki; a halottak fönt vannak, abban az épületben, melybe az előcsarnok balkézt eső ajtaja visz. Mikor átlépjük ezt a küszöböt, le kell mennünk egy rövid, mindössze tízfokos lépcsőn; amaz épület padlójának színe ugyanis vagy másfél méterrel mélyebben van a kert és az úca földjénél. A keskeny ablakokból tehát magasról esik be a világosság ebbe a hűvös, homályos térségbe. Szemünk az első pillanatban csupa szürkéséget lát, mintha köd borongana itt mindenben; de csakhamar kezdenek kibontakozni az alakok, és feltárul előttünk az egész csodálatos kép: a halottaknak egy óriás múzeuma. Múzeum ... mégis ez a szó beszél legigazabban. Ilyenek lehettek a múlt századok ritkaság-gyűjteményei, melyekben össze volt hordva mindenféle, ezerformájú csoda, hely szűke miatt garmadádba rakva, egymás tetejébe tornyozva. Itt a gyűjtemény tárgyai csupa koporsó és halott. A földtől a bolthajtásig termeken, sőt valóságos úccákon át mindezt a pókhálós, fákó lomot látja a szem. Embermagasságig koporsók, ládák, üveges szekrények sorakoznak egymás fölébe, egymás mellé, a helykímélésnek olyan zagyvaságával, aminőt csak nagy hajók

gyomrában vagy tárházakban lát az ember. Itt három koporsó hever egymáshoz szorítva; tetejében egy hosszú, kopott aranyozásit láda, melynek az egyik oldala üveg, s ez üveg mögött rémlik egy szürke párna, egy mozdulatlanul libegő hamuszínű szemfedél, és mind e közt fakul valami olyan, mint egy ember-arc. Fölötte apró ládikák szoronganak, alig nagyobbak egy-egy patkányfogónál, s hogy a hasonlat még igazabb legyen: olyan kis sötét ablak van rajtuk, amilyen a patkányfogók végén szokott lenni. Gyermekes koporsói. Az a négyzetes, fekete rés pedig arra való, hogy az anya láthassa rajta az ő magzatját. Ahol a sokféle formájú faalkotmányok között a hosszúság és rövidség révén egy-egy hézag keletkezett, azt is tele rakta a takarékos rendezés holmi skatulyákkal, szelencékkel; ki tudja, mi van bennök. E koporsó-garmadák fölött, a falak mentén véges-végig a halottak ezrei állanak sort talpon. Azaz hogy függenek. A szürke vászoncsuhába bújtatott alakok mindegyikének megvan a maga kampós szege; azon lóg madzagon. A csuklyák alól egy-egy sárga csont-arc mered ránk két fekete, üres szeme gödrével; némelyik koponyáról már lecsúszott a kukulla, és a beszűrődő napsugárban fénylenek a hol alázatosan lehorgasztott, hol álmosan félrebillent, hol dacosan feltartott kopasz fejek. A halottas ruha reddői közüi kiszürkül az olvasót szorongató, összekulcsolt csont-kéz. Az ember azt hihetne: ízzenként összeállított cs dróttal egybefogott vázak gyűjteménye ez. E gondolatnak kedvez a mindegyik 'darab' mellén függő papiros tábla. De a táblán nem pusztá szám vagy műszó van, hanem epitaphium. Palermo szegényei, akiknek mégis jutott hely ebben a ritka temetőben, a nyakukba kötve hordják a maguk papiros — sírkövét! Ha aztán közlebről nézzük őket, észre vesszük, hogy nem pusztá csontvázakkal van dolgunk. E koponyák legtöbbször

még megvan a fej összeszáradt bőre, sőt a haj is; és mindeniken megmaradt a pofa összetöpörödött húsa. A kezeket fakó kesztyűfoszlányok módjára fedi a pergamenszerű, laza bőr. És ha fellebbentjük a halottas ruhát, megláthatjuk, hogy a végtagok aszú izomzatú és bőre is megvan. Az üvegoldalú koporsókban fekvő halottak épsége még tökéletesebb. Nem egy arcon még kifejezést is látunk, bár a keleti görög keresztyénektől Sziciliába származott rettenetes szokás: a holtak kendőzése piros és fehér lárvákká torzítja valamennyit. Nyilvánvaló, hogy kizsigerelt és megszáritott holttestekkel van dolgunk. A klostrom őrei azt beszélik, hogy a kapucinusok egész 1880-ig (mikor az olasz kormány eltiltotta a temetkezésnek ilyen módját) valami sós csávéban áztatták a tetemeket; de minden inkább arra vall, hogy az egész csodának nyitja e katakombák igen száraz volta. Az agyvelőt és a belső részeket kétség nélkül eltávolították; az igazi múmiázást azonban csak a nagyon csekély víztartalmú levegő végezte. Az is lehetséges, hogy bizonyos ideig a nap hevének tették ki a halottakat.

A Magyarországon ismeretes természetes múmiák épség dolgában alig múlják felül a palermoiakat. Amennyire leírásokból és rajzokból ítélnünk lehet, maga az 1771-ben Ragusából haza került „szent jobb⁴ sem egyéb, mint a kézközép és az ujjak csontjaira rászáradt (több helyen immár lefoszlott) izomzat és bőr. A sokat emlegetett „teljes” épségről többé szó sincs. Nemzetünk e drága ereklyéje, mint tudományos objectum, vajmi kevésbé rendkívüli. Ugyanez mondható a három híres múmiáról: Bosnyák Zsófiáról, Serédy Zsófiáról és gróf Zay Ferencről. Bosnyák Zsófia Wesselényi Ferenc nádornak első felesége volt. Meghalt 1640-ben. Sztrechnó, trencsényi várban temették el, s mikor a Thököly-pártiak a várat lerombolták, a testet a család kivétette a kriptá-

ból, hogy átszállítsák a teplicskai templomba. Ekkor tűnt ki, hogy Bosnyák Zsófia tetemét megkímélte az enyészet. A test, mely barna bőrével az egyiptomi múmiákra emlékeztet, ma is a teplicskai templomban fekszik, s a babonás tót nép azt hirdeti róla, hogy minden évben elszaggat egy pár cipőt. Serédy Zsófia, Andrassy István kuruc generális felesége, JÓKAI regényében «a lócsei fehér asszony», a krasznahorkai vártemplomban üvegoldalú koporsóban látható, és szintén csak összeszáradt bőrrel fedett csontváz. Ugyanilyen a Podhrágyon eltemetett Zay gróf.

Sokkal nevezetesebbek e száraz múmiáknál azok a sós vízben negyvenegy éven át teljesen épen maradt halott honvédek, akik 1890 nyarán a vízaknai bányából kerültek napvilágra. Az orvostudomány ez esetnek mását nem ismeri; legfeljebb az úgynevezett 'faluni legenda' hasonló hozzá. Ez a 'legenda' arról szól, hogy 1809-ben Falun svéd város rézbányájának cementvizéből (rézvitriol, rézgalic oldata) egy ötven esztendővel azelőtt oda veszett fiatal bányász testét tökéletes épségben találták meg. Ez esetről szakszerű tudósítást nem ismerünk; az egyetlen forrás J. P. HEBEL egy kis érzékeny elbeszélése a *Schatzkastlein des rheinischen Hausfreundes* (1811.) gyűjteményben. A tudomány nem is igen vetett ügyet e közlésre; sőt nem egy tudós legendának bélyegezte, így SCHEUTHAUER GUSZTÁV is, ki előtt e régi történetet a vízaknai tünemény alkalmával emlegették. J. P. HEBEL írása ez:

«Falun svédországi bányavárosban jó ötven esztendővel ezelőtt egy fiatal bányász megcsókolta szép, ifjú menyasszonyát, és azt mondta neki: »Luca napkor pap fogja megáldani szerelmünket. Akkor férj és feleség leszünk, és megrakjuk saját kis fészünköt.» — «Béke és szeretet lakjék benne», szólta a szép ara mosolyogva, «mert te vagy az én egyetlenem és mindenem,

nélkülöd inkább a sírban lennék». De mikor Luca napja előtt a plébános másodszer hirdette ki őket a templomban: «Jelentkezzék mindenki, aki valami akadályát tudná, hogy ez a két tisztos személy összekelhessen», akkor jelentkezett a halál. Mert mikor az ifjú másnap reggel elment a leány háza előtt fekete bányászruhájában (a bányász mindig halottas ruhát visel), még egyszer bekopogtatott menyasszonyának ablakán, és jó reggelt kívánt neki; jó estét nem kívánhatott már. A legény nem került többé elő a bányából, és a leány az nap reggel hiába szegte mennyegzőjükre a vörös szélű fekete keszkenőt; és mikor az ifjú bányász nem jött elő, a leány félretette a keszkenőt, megsiratta vőlegényét, és nem feledte el soha. Lón pedig, hogy Lissabon városát elpusztította a földrengés, a hét éves háború elmúlt, Ferenc császár meghalt, a jezsuita szerzetet megszüntették, Lengyelországot felosztották, Mária Terézia meghalt, Struenseet kivégezték, Amerika szabaddá lett, az egyesült francia és spanyol hadi erő nem bírta Gibraltárt megvenni. A törökök beszorították Stein generálist a Veterani-barlangba Magyarországon, és József császár is meghalt. Gusztáv svéd király meghódította orosz Finnországot, kiűtött a francia forradalom, kezdődött a hosszú háború, és II. Lipót császár is sirba szállott. Napóleon elfoglalta Poroszországot, és az angolok bombázták Kopenhágát, és a gazdaemberek vetettek és arattak. A molnár őrlött, a kovácsok kalapáltak, a bányászok ércereket kutattak földalatti műhelyükben. Végre aztán a faluni bányászok 1809-ben, János fővétele körül, két akna között utat akartak ásni jó háromszáz rőfnyire a föld alatt; és a törmelékben, a vítriolvízben megtalálták egy ifjú holttestét, melyet a rézgalic át meg áthatott, de azért olyan ép és változatlan volt, korát és arcának vonásait annyira meg lehetett ismerni, mintha csak alig egy órája halt volna meg, vagy egy

kicsit elszunnyadt volna munka közben. De mikor kihozták a napvilágra, atyja, anyja, barátai, ismerősei már mind rég meghaltak, senki sem ismerte meg az alvó ifjút, senki sem tudott szerencsétlenségéről; míg végre eléjött egykori menyasszonya annak a bányásznak, aki egy nap lement a bányába és nem tért vissza többé. Az összetöpörödött, ősz leány mankón vándorolt el, és ráismert vőlegényére; nem fájdalommal, inkább boldog örömmel borult a kedves halottra, és mikor magához tért egy kicsit, azt mondta: «Ez az én jegyesem, akit ötven esztendeig gyászoltam, s akit Isten még egyszer megmutatott nékem. Esküvőnk előtt egy héttel ment le a föld alá, és nem jött föl többé.» Minden lélek tele lett bánattal, minden szem könnyel, mikor az egykori menyasszonyt most, az elhervadt, gyöngy öregség alakjában látták, a vőlegényt pedig még mindig ifjú szépségében. A leány szívében ötven hosszú esztendőnek utána még egyszer föllobbant az ifjú szerelem lángja; a leány azonban nem nyitotta föl többé az ajkát hogy mosolyogjon, nem a szemét, hogy reá ismerjen arájára. A vén leány a bányászokkal kis szobájába vitette a halottat, mert hiszen ő annak egyetlen, és ő neki van hozzá jussa, míg sírját megássák a temetőben. Mikor másnap megásták a sírt a temetőben és a bányászok eljöttek a halottért, a vén leány kivette szekrényéből a vöröszélű fekete selyem keszkenőt, rákötötte vőlegényének nyakára, aztán kikísérte ünneplőben, mintha lakodalom napja volna, nem temetésé. És mikor az ifjút a temetőben letették a sírba, a vén leány azt mondta: «Aludjál jól, édesem, még egy kis darabig ebben a hideg nyoszolyában, és várj reám. Én nem sokára jövök, és akkor megint napal lesz. Amit a föld egyszer visszaadott, másodszor nem tartja meg.» Azzal távozott, és elmenőben még, egyszer visszanezített.»

E regényes történetet a valóság körébe vonja a vízaknai eset. Erről már tudományos adataink vannak DR. KÖNIG HENRIK, az időben nagyszebeni orvos tollából, s ezek a meglepő közlések nagy feltűnést keltettek az egész orvosi világban, DR. KÖNIG HENRIK vizsgálódásainak eredményét először a *Münchener Med. Wochenschriftben* (1892, 17. sz.) adta ki, majd a *Festschrift zum fünfundzwanzig jährigen Professoren-Jubilaeum von Br. Walter Heineke* (München, 1892) gyűjteményes műben, és előterjesztette a magyar orvosok és természetvizsgálók 1893-iki brassai gyűlésén is. E műből közlöm a következő adatokat:

Vízakna városát 1890 július 3-án rettenetes felhőszakadás és jégeső látogatta meg. A szörnyű égháború közepett az Ekhó-akna nevű, 1824 óta nem munkált sóbányában, mely vízzel volt elárasztva, földalatti dörgecs, forrás hallatszott, a tőle mintegy 90 méternyire levő sóbányából pedig 15 méter magas és 0'5 méter átmérőjű, kévealakú vízoszlop emelkedett föl, és messze föcskendezte habját. Ugyanekkor az Ekhó-aknában is emelkedett a víz, szélétől egész 20 méterig, és erősen hullámzó, tajtékzó színén a bánya támogatására egykor használt deszkák, gerendák között emberi holttestek úsztak. A földben történt forrongás nyilván áttörte az Ekhó-akna és az említett, szintén elárasztott sóbánya között levő elválasztó réteget. Félelmes és nagyszerű volt ez a látvány. Másnap, mikor a vihar elült, bátor férfiak nagy veszedelem és fáradozás között, öt ép testet húztak ki az aknából, két nap múlva meg egy hatodikát is.

Az öt halotton látható vágott, szúrt és lött sebek kétség nélkül arra vallottak, hogy ama honvédek maradványaival van dolgunk, akik a magyar szabadságharcban, 1849 februárius 4-én Vízaknánál elestek, s akiket a következő nap beledobáltak az Ekhó-aknába. Még

nagyobb lett a csodálkozás, mikor a hatodik holttestben teljes bizonyossággal fölismerték Kolla Mátyás szebeni koldusbíró, ki azelőtt három esztendővel öngyilkosságot követett el, az Ekhó-aknába ugorva. E csodával határos hír hallatára az emberek ezrével zarándokoltak Nagy-Szebenből Vízaknára, ki gyalog, ki kocsin, ki vasúton, saját szemükkel győződni meg a hihetetlen dologról. A csoda igazságnak bizonyult; Mátyás koldusbíróra mindenki ráismert.

Ami azt a kérdést illeti, hogy a többi öt holttest csakugyan az 1849-ben elesett honvédeké volt-e, nincsen helye a kételkedésnek. Még élő szemtanúk egyhangúlag vallották előttem, hogy Bem tábornok, miután a császári csapatok 1849 február 4-én legyőzték, több mint háromszáz halottat hagyott hátra a csatatéren, s e halottakat februárius 5-én meztelenül az Ekhó-aknába hányták, mert a 22 R. fokos hidegben keményre fagyott földbe lehetetlenség volt sírt ásni. Az akkori krónikások is megerősítik a szemtanúk vallomását; egyikök (Benedek Antal) így ír: «Mikor 1849-ben Bem tábornokot a császáriak Puchner vezérlete alatt megrohanták és Vízakna mellett legyőzték, a csatatéren maradt, mintegy háromszáz halottat az akkori inspektor, Szász János parancsára, ebbe a bányába dobálták.» Kétségtelen tehát, hogy az aknából kikerült öt holttest ama katonáké közül való volt, akik 1849 februárius 4-én a vízaknai csatában hősi halált haltak Magyarország szabadságáért. A hatodik holttesten ing volt, s mivel még szemöldöke, bajusza és részben a haja is megmaradt, teljes bizonyossággal föl lehetett benne ismerni Kolla Mátyást, az öngyilkos koldusbíró.

A tetemek boncolását DR. KÖNIG HENRIK végezte. Az igen nagy tudományos érdekességéi jegyzőkönyvből mindazt közlöm, ami a nem-orvos közönséget is illetheti. — A holttestek az összes szöveteknek sós víz-

zel való átívódása és a bensejükben történt sókristálylerakódás révén feltűnő nehezek voltak. A halottas merevség csekély, semmi rothadás, a szaguk olyan, mint a régi, besózott húsé. Fel voltak duzzadva, és igen hasonlítottak az anatómiai célokra sokáig borszeszben tartott tetemekhez. A bőr hamuszínű, kemény tapintatú, sima volt, csak a talpon és a tenyeren ráncos egy kicsit. Minden haj és szőrözet eltűnt, még egy pihe sem maradt sehol (a honvédekről van szó, nem az 1887-iki öngyilkosról). Az ajak, a száj, a szemhéj nyálkahártyája halavány és finom; valamennyi szem kicsurgott, úgy, hogy az üvegtestnek és a lencsének nyomát sem lehetett találni. A fül kagylóját, palását, valamint az orrlyukakat finom, túalakú sókristályok lepték be. A köröm részint sima, fehér volt, részint erősen tapadó, igen vékony, sárgás réteggel fedett, mely réteg alatt meg lehetett látni még a köröm feketéjét is. Miután a halottak huzamosabb ideig heverték a levegőn s a víz elpárolgott, bőrük olyan volt az apró sókristályoktól, mintha cukorral lett volna behintve. A mélységbe való vetéskor történt zúzódásokon kívül valamennyi testen látszottak a kardvágások, a háromszögű szuronydöfések és a lövések. Egy tetemen követni lehetett az egész lövéscsatornát, mely a jobb bordaívától a májon át, a bal tüdőkaréj alatt, kissé ferdén fölfelé, az alsó lapockaizomig terjedt.

A boncoló orvos azt írja, hogy, mikor késével végighasította ezeket a sókristályokkal teli testeket, nyikorgást hallott, és olyasmit érzett, mintha szalonnabórt vágna. A mellkas, a hasüreg, a szív, a belek, az ízületek telistele voltak a sónak kisebb nagyobb kockaalakú kristályaival; és a vizsgálódót az lepte meg legjobban, hogy minden olyan frissnek látszott, mintha tegnapi halottakkal volna dolga. Semmi belső rész nem volt, melyet ne járt volna át meg át a megkristályosodott

só. Még a csontvelőben is bőven mutatkoztak az apró sótablácskák.

DR. KÖNIG HENRIK számos kísérlettel győződött meg arról, hogy az Ekhó-akna vize a legkitűnőbb konzerváló folyadék a laboratóriumban is. Testrészek változatlanul maradnak meg benne; de a sűrű sóoldatban minden elrothad. Ez arra vall, hogy a honvédek testeiben maradásának oka nem csupán az Ekhó-akna vizében levő igen sok chlornatrium, hanem e víz kén-savas mész, jodnatrium, chlormagnesium, chlorkalium, chlorcalcium tartalma is. Az Ekhó-akna vizét mindmostanig nem elemezték quantitative, de alkalmasint azonos a Thököly-sóéval, mely Európának, sőt talán az egész világnak legerősebb jódos sósvize. DR. KÖNIG HENRIK a vízaknai tünetény révén megdőltnek ítéli azt a régi physiologiai tételt, hogy az emberi bőr nem bocsátja át a testet körülvevő folyadékokat.

AZ EGRİ KISPAP.

Az egri ‚alvajáró‘ kispap Heves, Borsod és Szabolcs vármegyének mind máig híres csodája. A *Seherin von Prevorst* egész Európát bámulatba ejtő tüneményei, melyek J. KERNEK, a német költő-orvos, híres könyve révén 1828-ban kerültek nyilvánosságra, három év múlva párvokat találtak az egri szeminárium egy kispapjának idegbajában. Ez a kóreset rendkívüli feltűnést keltett ez időben. A beteg gyógyítója, DK. HANÁK MIHÁLY, Hevesvármegye tiszteletbeli és Eger városa rendes orvosa, magyar, deák és német könyveket írt róla. A magyar könyv címe: *Öszves dermengés s önképen kifejlett álmjárás története.* (Eger, 1832.) Hogy olvasóim ne tűnődjenek soká e különös címen, megmondom, hogy «öszves dermengés» *catalepsia composita* vala akkori tudományos nyelvünkben. A hosszú és igen körülményes kortörténet kivonata ez:

B. F. sárosmegyei úri családbeli, hamborgi születésű, tizenhatéves papnövendék 1831 novemberében, vakáció után, másodszer tért vissza az egri szemináriumba, hogy filozófiai tanulmányait folytassa. Egészséges ifjú volt. Hat éves korában veszett eb marta meg az arcán, de sérülésének nem lettek rossz következményei. December 10-én hirtelen rosszul lett. Elsőben émelygés fogta el, aztán nyavalyatörésszerű rohamok érték. Másnap már őrzöngött. Hatalmas úrnak képzelte

magát, majd azt hitte, hogy ő trombitás. Aztán ugrált, füttyült, később pedig deák nyelven magaszerzette imádságokat énekelt. Olyan ugrálást vitt véghez, hogy aztán eszméletlenül rogyott össze. Lázának látszott, arca piros volt, lélekzése sebes. Később magához tért, de nem ismert meg senkit és dühösen köpdösött maga körül. De ha érintette őt valaki, azonnal ráismert az illetőre; ha pedig többen összefogódtak s egy érintette őt, megismerte valamennyit.

December 16-án nyilvános kísérleteket végeztek a beteggel. De hadd szóljon maga HANÁK DR. «Ezen bámitó tüneményeket tapasztalván a dolgot Heves vármegye fő orvosával Keszlerffy József úrral közlém, ki a következő napon délutáni négy órakor a beteget meglátogató jelenlétén ottan méltóságos báró Béner László s főtiszteletű Lonovics József, seminarium igazgatója egri kánonok urak, több tudós egri érseki lyceumbeli professor urak, nemkülönbén Horváth József orvos, Vékes Imre sebész és számos seminariumbeli tanulók, kiknek jelenlétükben az előbbi jelenetek ismét mind előkerültek, mellyek folytában czukros vízzel nedvesített vászondarab tétetik a gyomortájékra, s későbbben édes ízt, mellyet kedvesen venni látszott, érze szájában, mellyhez képest kérdezettvén: mi volna szívgödre felett? *Felelet:* cukros víz. — *K.* Miképen tudná azt? *F.* A gyomorból érzek feljönni meleg nedvességet nyelvemre, s majd gyöngye édességet is. — *K.* Kedves-é ezen érzés? *F.* Felettébb. — Elvetvén ezennel a vászondarabot, énekel, azután táncba kerekedik; melly alkalommal zsebóra vitetvén több ízben füleihez, melly ugyan kevésbé észrevehetőleg petyegett; az éneklés s táncot megszüntette. Elvétetvén a zsebóra, énekét s táncát hol félben szakasztá ismét folytatta; huzamosabb ideig tartván a zsebórát füléhez, görcsökbe esett, mellyekből felszabadván, haragos s rossz kedvet mutat.

Későbbben a zsebóra gyomortájékára tétetvén, ám-
bár mutatója gyakrabban ide s oda forgattatnék, az
órát egy percig megmondja. Majd hőmérő (thermo-
metrum) tétetik az óra helyébe egyforma következés-
sel; de ez szokatlan hőséget okozván a betegnek, azon-
nal elháríttatja. Rézzel kívánván próbálatot tenni —
mivel a hőmérőt rézlánna foglalta körül — rézvezzőt
hozatunk, melyre a beteg nyugtalanokdni kezd, nyelvét
csúcsosítja, s a hozott érc felé nyújtá ki, borzad az
ércnek hozzávitelétől, csendessége visszatért azonnal,
mihelyt a réz a szobából kivitetett, s letétetett. Irótollat
vivének hozzá azután s homlokára gyöngéd húzásokat
tevének vele, tapasztalni kívánván, ha vallyon a legszeli-
debb illentés, valamint a legcsekélyebb hang, valami
észrevehetőbb következt teend-e? Néhány vonásokat
tévén azzal, a beteg nyugtalanságot mutat, s a tollat
megkapván, elmozdítja, s hogy az kellemetlen érzést
okozna, vallja. Hogy pedig spanyolviasszal s mágnes
vassal érhetni magát engedné, semmiképen reá nem
bíráthatott.

Ez alkalommal több kérdések tétettek a betegnek,
mellyekre pontosan felele: Többek között szolgálji¹ —
kikkel untalan öszvefűggésben vala — a körülállók
kérdéseit hozzáviszik, s illyszerűleg támad beszélgetés:
Kérdés: Ha vallyon anyja és atyafijai tudósítottak-e
mostani betegségéről? *Felelet:* Levél küldetett. — *K.* Mit
írt? *F.* Hogy nehéz beteg vagyok ugyan, de az orvos
felgyógyulásomat reményű. — *K.* Belley úrnak ki hagyta
meg, hogy az otthoniak ezen állapotról értesítsenek?
F. Bizonyos főtisztei. Lonovics kánonok úr. — *K.* Ki
vitte postára a levelet s mikor? *F.* Eggy német (kevés
várat után András s Ferencz neveket mond előre) Imre
— szerdán. — *K.* Soká fog-e tartani e beteges állapot?

---

¹ Papnövendék társait vélte szolgálainak. T. B.

F. Tizenöt hétig. — *K.* E nyavalya hosszas lefolyását meg lehetne e rövidíteni? *F.* Semmiképen nem. — Ecstasisában a jövődöt illető kérdésekre, minthogy igen élénk képzelődéssel bír vala, jövődöléssel hevenyében felel, épen midőn a körötte törtétekről semmit sem tud, s mások szavait s kérdéseit nem érti. Öszverogyván ezután a beteg, olly nagy gyöngeségbe esik, hogy egy tagját sem mozdíthatja, sem avagycsak szempil-lájit sem nyithatja fel; mellyek midőn felhúztattak, mindenkit egyenként megismert, s a kérdésekre bágyadt s aligérthető szóval ada feleleteket. Kevés percek után felszerkenvén, életerője megtértével rendbe szedi magát, s dalolva vagy füttyölve csakhamar táncot kezd, mint a feljebbi napokban. Ezen állapotában elhagyám a beteget, s már estvélyi 9 órakor a sietve megérkező betegekre ügyelő által hivatván, haladék nélkül menék a beteghez, kiben új s pedig váratlan tüneménynek kifejtését szemléltem, t. i. a nemtelen ércek, kivált a vas s réznek utalását elannyira, hogy az illy legparányibb érc is a beteg közelében igen kedvetlen érzést okozván, görcsökben is ejtené, mellyek csupán azon érceknek elhárításával csilapodtak. Azokáért a szobából minden vasfélék elhárítatván, a beteg megcsendesült. Ez időtől fogva ha valaki ércekkel közelített a beteghez, ez nemcsak az érc nemét (mellyet semmiképen nem láthatott) de még a helyét is, a második vagy harmadik szobában is pontosan megmondd. Ezen tehetségét a betegnek többszöri próbálatok, mellyek hét nap alatt tétettek, egyre bizonyíták. Az ízlés s szaglás ezen felmagasztalt tehetségének (ugyanis ezen érzékeivel szokta meghatározni az érceket s ércnemeket) az azon napon tett kérdéseket és a nagyobb ífeszítést kívánó próbá-itokat adja okául. Továbbá beszélgetvén, megjövendölte, hogy éjféli tizenkét órától reggeli ötig csöndes éje leend.

Dec. 18-án hajnali öt óraker a harangok kongásai által felveretvén, nyugtalansága minden kongásra nevededik, s majd a legiszonyúbb görcsökbe esik, melyek a harangozás alatt szüntelen zaklatták. Bántá a beteget a hangon kívül a hang által gerjesztett kellemetlen ércíz is, melyet a beteg kicsúcsosodott nyelvén az érchang felé tolásával fogott-fel, s többféleleg fejeze ki, úgymint: sós, keserű, szúrós, szúrólág-sós s t. melyet a szájába vett arany gyűrűvel s édes szerekkal, vagy orrához vitt illatos szerekkal, vagy az őrzők által okozott nagyobb zörgés által vágyott csilapíttatni. Legsúlyosabban bántá a beteget a szomszéd ciszterci atyák tornya harangjainak kongása, melyek (a beteg monda) nagy részben ezüstvegyületből állanak, s érdeklőbb hangúak is, melyek a szájban szúrólág-sós ízt, a szívben pedig minden kongásra a legélesb fájdalmat, nem különben mintha tóvel szúratott volna, okozták. Szintazonképen némelly kedvetlenebb szagokat, u. m. a dohány, retek, foghagyma, faggyúgyertya szagát sem tűrhette.

Déli tizenkét óraker Patriarcha-Érsek ő excellentiája a seminariumbeli ifjakat asztali ebédök mellett meglátogatni jöven, azonnal mihelyt hintája megállott, s a seminariumba belépett, jóllehet a beteg szobája a seminarium ajtajától jól-távul volna, észrevette, s kezemet ragadván elmondá a mint valóan történt, hogy az Érsek ő excellentiája a seminariumba jöven, az ebédlőbe ment légyen. Ugyanazon alkalommal a kegyvel teljes érsek betegünket meglátogató és sanyarú ecstasisát s dermengő állapotját ön szemével szemléié. Az ecstasis a dermengéssel estvélyig váltakozott. Esti hét óraker irtózással telve kezeit összevacsapván, inti a jelenlevőket, hogy zörgést csinálnának, s egyszersmind ábrázatját vánkosába rejti. Kérdezettvén: mi végre lenne a zörgés, holott hét

óra nem mingyánt lesz? felele: Most láttam a nagy templom tornyába felmenni a harangozót, hogy hét órára harangozna. — Hallgatás lön; a harangszó im hallatszék. Étvágya rendes: álma egy órától hajnali öt óráig tart.

Dec. 19-én. Az ércektől s hangtól folyvást iszonyodik. Némelly személyek iránt egyetemben olly ellenindulatot (antipathia) tapasztaltaték mutatni, hogy egyazon szobában gyötrődés nélkül azokkal együtt nem lehet; s ezen akaratlan utálsága egyedül az ollyatén személyek távoztával csillapult. A végtagjaiban gyakrabban előránduló merevény görcsök háborgatják, melyek közlegésit valamely kellemetlen érzés előjárásáról vévén-észre, azokat izeinek kinyújtásával vagy nyomatásával gyakran megelőzé, avagy legalább is valamennyirc enyhité. Kérdeztetvén, ha kijelentené e a neki használatos szereket? felele: Királyi szélűző vizet adjatok (*aqna regia carminativa*). — K. S mit még? F. Nem tudom. — K. Használának-e a fürdők, vagy kenőcsök? F. Mind a kettő. — K. Milyen fürdők? F. Azt meghatározni nem tudom. — K. Miilyen kenőcsök, avagy minő színűek volnának legjobbak? F. Az orvosi szereket nem ismérem, valamint a kenőcsöket, vagy azoknak színeit sem. — K. Talán kérdéseim unalmadra is vannak? F. Épen nem: állapotomról beszélgetni igen szeretek; de minap, midőn a bátyámhoz írt s küldött levél tartalmáról tett kérdésekre feleltem, igen elfáradtam, pedig azon levelet midőn deák nyelven íratott, látám: ugyanis nyoszolyámban ülven, ábrázatom a levelet-író tisztelendő Belley pñefectus úr szobája felé vala fordítva. — K. Mitől kaptad mostani nyavalyádat? F. Sokat gondolkoztam arról, de a meghülésen kívül semmi más okát nem találtam. — K. Vallyon a veszett eb marása nincs-e valamely okozó öszveköttetésben ezen nyavalyával? F. Épen

nincs.¹ — *K.* Meddig tartand e nyavalya? *F.* Tizenöt hétig. — *K.* Hát az ércektől s a hangoktól való iszonyodás? *F.* Még hét napig. — E napon étvágy még kevésb; déli ételét kihányta, mivel, a mint mondá, rossz vizet ivott reá. Iszonyú görcsök következnek, melyek a beteget eltikkasztják.

Dec. 20-án ugyanazon nyavalyás jelenségek tartanak. Elmondá a beteg ez nap, hogy a múlt éjszakan látta légyen (a mit azonban már igenis hallhatott) a mint egy katona az ő katonatársát megölte. Noha pedig a véghez vitt gyilkosságnak módját leábrázolni nem tudá, mindazonáltal az időt s helyet: mikor s hová rejtetett légyen éjszaka a holttest, pontosan előadá. Karácsony napján egy nehezen hívő látogatója, bár előre intették odakint, hogy ne vigyen magával semmi ércet, zsebeit rézzel és vassal rakta meg, s úgy lépett a beteg ágyához. Erre a fiút irtózatossal görcsroham érte, teste egészen megmerevedett és kifeszült. Két nap múlva már tűrte az érceket és csengésöket. Csak azon panaszkodott, hogy fájdalmai vannak ágyékában és végtagjaiban. Állapota katalépszia és eksztázis között váltakozott. Deczember 30-án állatként bujkált a szobában, morgott, ugrált, kukorikolt, aztán fáradásig szaladgált és végre ágyára rogyott. Mindezt alvajárá állapotban cselekedte. Mikor fölébredt, bosszankodott, hogy fölkeltek kellemes álmából.

Újév napján oly görcsöket kapott, hogy a levegőben kellett őt tartani. A közelében levőket nem látta, ellenben látott és tudott mindent, a mi szobáján kívül történt. Megmondta, hogy a sáfár ép pénzt olvas; azt

---

¹ Minthogy az ideigleni városi templom óráját — a mit szobájából valósággal semmiképen nem láthatott — a mint állítá, mindenkor látta: a napnak akármely részében az órát pontosan meghatározhatá; valamint azt is, a mit cselekedtek, ezen, s következő napokban hibátlanul megmondhatá. (Hanák jegyzete.)

is tudta, mifélet és mennyit. Hanák doktor a görcsöket magnetikus vonásokkal akarta gyógyítani. A beteg panaszkodott, hogy ez a művelet neki fáj. Előre megmondta, mikor és meddig lesz rajta másnap a görcs; a mágnesezést pedig végezze egy Pál nevű kispap, mert az orvos gyöngé ember és árthatna magának az erőfeszítéssel. A mondott órában csakugyan elkövet: keztt a görcs, még pedig rettenetes mértékben: a beteg gerince annyira hátra görbült, hogy a kezével a sarkát érintette. Vértorlás és fulladozás is járt e rohammal. A mondott percben egyszerre megszűnt a görcs. A kispap ezután elmondta, hogy az ő Iehellete mérges, hogy a nyelvvel hall, a gyomrával ízlel és behunyt szemmel lát. De ha a száját becsukja, nem hall semmit. Ezután leírta saját testének belsejét «oly helyesen mintha anatómiát tanult volna». Megjósolta, hogy nemsokára nevető görcsöket is fog kapni.

Januárius közepén Leffelholz György, a lyceum fizikatanítója, a beteg ajkára sósvizzel megnedvesített ezüst pénzt, gyomra tájkára ugyancsak sósvizes cinlevelet tett s e két ércet rézdróttal kötötte össze. E kísérlet foganatja a lett, hogy a fiút nagy reszketés lepte meg, olyannyira, hogy szólni sem birt. Egnéhány nap múlva a nála járó Brudern báró óraláncáról megmondta, hogy platina; mert íze az arany és az ezüst íze között van. Januárius 29-én megjósolta, hogy betegsége februárius 7-én csökkenni fog, 17-én újra növekszik, de a hónap utolsó napján véget ér. Ugyanakkor megmondta, hogy Hanák doktort látja, amint a pátriárkánál ebédel; megjelölte még a helyet is, ahol ült.

Februárus 4-én megint rettentő görcsei voltak Gerince ismét hátra görbült. Majd „mágneses álomba” merült. Februárius 6-án HANÁK DR. megkérdezte tőle: »Mikor kezdődnek azon éji változások, s milly rendben

folynak-le? felele: 1-ször Három fertály kilencre felkelek, s végbeviszem mindazokat, mellyeket december 10-dikén tettem esti hét óra felé stb. 2-szor. Épen kilenc órakor következni fog hánykódás az ágyban, ezután bágyadtság s az első nemű görcsök; s ezen változás tartand egy fertályig. 3-szor. Következnek a szomorú s vidám ábrándozások; ezek után azonnal énekek s beszédek. S tartani fognak három fertály tízig. 4-szer. Három fertály tízre rosszúl leszek, s magnetisálatnom kell. 5-ször. Ettől fogva egy fertályig tizenegyre vitáim lesznek zsidókkal, tótokkal s egyebekkel, eggyzersmind táncok. 6-szor. Egy fertály tizenegyre kezdődik az ércektől való iszonyodás, s fog tartani három fertály tizenegyig. 7-szer. Ezután következnek különféle betegségek, u. m. hagymáz, forró- s ideglázak. S ez a változás tartand tizenegy óráig. 8-szor. Tizenegy órától fogva rosszúl leszek, s egyedül az orvos által költethetem-fel; s ezek az előjárt ingereltetések miatt. Ezután következik a szívszorulás, s ezen állapot tartand egy fertály tizenkettőig. 9-szer. Egy fertály tizenkettőre lesz az egész test reszketése s eggyzersmind a tüdők gyuladása, mellyet mandolatejjel lehet csilapítani, s ezen állapot tartand tizenkettődfél óráig. 10-szer. Ezután kezdődnek az elsőféle kukorikolások s ájulások, millyek voltak vízkereszt-utáni első vasárnapon. Ezen röviden tartó ájulásokból magnetisnrus által kell felköltetnem. 11-szer. A romlott levegő kilehelése. 12-szer. Éjjeli ájulások, mellyek magnetismus által lesznek szüntetendők. 13-szor. Délutáni ájulások. 14-szer. Minden ismeretemet elvesztem. 15-ször. Igen nagy görcsök. 16-szor. Iszonyú s valami 24-féle görcs változások, mellyek szinte mágnésítés által oszlathatnak el. 17-szer. Tizenkét órakor kukorikolás s azonnal álomjárás. 18-szor. Ezek után lesz hálaadó beszéd, s ezen állapot tartand két fertály egyig. 19-szer. Ezt

catalepsis követendi. Mellyből felébredvén, a legnagyobb gyöngeségbe esem; melly állapotban egy hétig egyedül a toll vagy klisztér által beadandó tejjel táplálthatatom.

K. Meghalsz-e ezen nyavalyában? *F.* Nem halok — meg. — *K.* Meddig tartand e gyöngeséged? *F.* Március 10-dikén felkelhetek ugyan, de csupán mások segedelmével. A szobából kimehetek márc. 18-ka felé. — *K.* Mikor kell az orvosságokat adni? *F.* Az általam kijelelt orvosi szereket fogom venni legelőször szerdán (febr. 8-kán) tolcsó vagy fecskendő által. — *K.* Visszaes-e ismét e nyavalyába? *F.* Ezen állapotom sohasem térend vissza, hanem minden időváltozásakor azon theát kell innom, mert testemben olly fájdalmakat fogok érezni, hogy könnyen öszverogyhatok. Úgy nemkülönbén ha felgyógyulandok, a szabad levegős fürdő használása igen szükséges leend. Életem folytában ezen állapotom sohasem jövend vissza; olly betegségekben mindazáltal, mellyekben az ember elveszti jelenlétét, p. o. az ideglázban, némelly változásokat fogok érezni. — *K.* Vallyon tökéletesen fel fogsz gyógyulni? *F.* Sohasem esem ezen állapotba vissza. — *K.* Ártott-e társaidnak, kik körülöd szolgáltak, a veled való huzamosabb társalkodás? avagy nyavalyádban részteltek-e? *F.* Társaimnak, kik segítségemre valának, semmi bajok sem leend; azonban a nekik rendelt élet-módját egy ideig tartásák meg, s a friss levegőre hirtelen nem menjenek. Betegségemből semmi részt nem vettek; ha ez úgy lenne, már régen megmondottam volna. Januárius 31-én ájulásba esett. Felköltetvén, újra senkit sem ismer. Mágnesi vonások alá vétetvén, több húzások után behunyt szemekkel felkél, s az asztralról tollat, papírost, tintatartót öszveszedvén, a szomszéd szobába siet, visszakiáltván: «Dolgaim vannak, az írószobába megyek.» Hol asztalhoz ülven, ezeket ír: «Orvosi sze-

rek, melyek a görcsök visszajövetelét egyedül akadályoztathatják:

1-szor, angyalgökér s bizonyos fű, melyet az E g e d h e g y é n található, feketés színű, hosszas levelű: e kettő együtt főztessék-meg, s négy, legfeljebb öt szarvas-szarv-szesz-csöppek töltsenek belé, s így ezen thea adassék négyszer napjában egy-egy finzsával. Közölje ezt orvos úr Adler gyógyszeráros úrral, a ki ezen füvet bizonyosan feltalálhatja. 2-szor, a kezek-, lábakra s a gerincre felteendő mustárlisztből készült kovász. 3-szor, háromféle fürdő, melyeket az erőtlenség idejében használni igen kérek.»

Végezván írását, ledőlt. Az ágyba általtétetvén, rövid idő múlva fölbred, s dicsekszik, hogy édesden alutt légyen. Tulajdon írása hozzá vitetvén, azt el nem ismerte, mondván: «Nem vagyok holdas (lunaticus) hogyhogy írhatnék álomban!» — Egyébaránt víg lön, s éje csendes volt.

Febr. 1-sőjén. A görcsök hat óráig három ízben fordultak elő, s keményebbek valának. Mágnesálmában kérdeztetvén: mi, vagy milly orvosság adassék neki? felele: «Tegnap megíram azokat, u. m. angyalgökér s más fű, melyet megnevezni nem tudok, de mely itt van a szobában.» (Akkoriban már Adler gyógyszeráros úr fügyűjteményeit általküldé, s a beteg szobájába téteté.) A beteg által leírt tulajdonságú fű mutatatik a betegnek (t. i. a kesernyés tárnics, *Gentiana amarella*) melyet azonnal elismervén, felkel, s ugyanazon füvet (melly még a többi füvek közt több is vala) sorra szagolván, kikeresi, s azt kezében tartván, vígan dicsekszik, hogy a mágnesálmában annyiszor látott s nekie igen hasznos füvet megtalálta; kérvén egyetemben, hogy az általa leírt mód szerént adassék neki. — K. Nyavalyád elmúlta után fogsz-e a történetekre visszaemlékezni? F. Visszanyervén egészségemet, azokra

eszmélendek, kik betegségemben irántam nagyobb hajlandósággal viseltettek; u. m. főtisztei, rector, orvos s Máriássy urakra s azon társaimra, kik betegségemben reám vigyáztak; elmúlt betegségem úgy fog előttem rémleni, mint valamely hosszú álom. Azokra is emlékezendem, kik azon időben, midőn beteg lettem, szinte betegek voltak, u. m. Papp, Pikovszky, stb. — *K.* Milly állapotban véled magad mostanában? *F.* A mágnesi álom olyan mint a természeti állapot, s midőn felmagasztalt állapotombul mágnésálmomba esem, olyan mintha álmomból költtettem volna fel. Miket mágnésálmomban beszélek, fölbredtemben azokra nem emlékezem: valamint ezen betegség végeztével nem fogok emlékezni az ez alatt történteke. — Éjjel ájulások.

Febr. 6-kán. A súlyosabb görcsök leginkább estve, alig engedvén valami szünetet, gyakrabban előjöttek, míglen a beteg által kijelelt órában három fertály kilencre megszűntek. Földváry Ferenc Heves-vármegyei első alispán, főtisztei. Rector, tek. Nánásy András táblabíró, s az egri érseki lyceumbeli tudós professor uraknak, nemkülönben Breidsver Károly s Horváth József orvos, Jäkel Gordián sebész és számos idegen vendég uraknak és a tek. seminarium számos nevendékcinek jelenlétökben a beteg fölkelvén ágyából, roszüllétéről panaszkodnék; majd azután egyéb változásai mint betegsége kezdetén (dec. 10-kén) egyazon szavakkal fejezvén-ki magát, ugyanazon helyeken, álmétkodtató pontossággal, egy perciglen a beteg által kijelelt időpontban kerültek-elő. Mellyek lefolyta után 12 óra felé a nézőket csudálkozásba ragadó mintegy fél óráig folyvást tartó proteusi formájú görcsök jelentek-meg, mellyek a testnek különféle helyezése által csudás képeket formáiának. Majd azután két fertálya egyre előre bocsátván egy háladó beszédet, mellyben a főtisztei, rector úrnak kivált,

ki iránt betegsége alatt természetes és ártatlan, de egyszersmind illő tisztelettel viseltetett, nyájas lebecsátkozásáért, szíves részvételéért, különösen indulatjáért s jó akaratjáért, orvosának s társainak éji s nappali fáradozásikért hálás köszönetét monda, s elvégezvén, mint a lelketlen lerogyott.» Aztán csöndesebb napok következtek rá. Görcsei ugyan még vissza-visszatértek, de jobban volt. Februárius utolsó napján még egyszer nagy rohamot állott ki. Ennek utána asztalához ült és ezt írta: «Víg napra virradtam. Te Deum laudamus.» Ezentúl gyöngé, de csendes volt s csak a végtagjait fájlalta. Március 10-én már fölkelte az ágyból. Napról-napra javult, ereje nőttön-nőtt, kedve nekividult. A hónap utolsó napjáig egészen meggyógyult s engedelmet kérve otthonvalóinak látogatására, haza utazott Sárosmegyébe.

Az egri kispap, kit Hanák csak R. F. betűkkel említ, Berzeviczy Flórián volt, a sárosmegyei nemes család lia. Nem tért vissza többé a szemináriumba. Lelépett a papi pályáról, jurista lett és, mint BERZEVICZY ALBEKT szíves közléséből tudom, férfikorában a közalapítványoknál szolgált, legutóbb Pilis-Maróton, Visegrád mellett. Családot alapított s három gyermeket hagyott hátra, a hetvenes években halt meg. Ismerősei teljesen egészséges, erős, tevékeny, igen szeretetreméltó, víg embernek mondják. Miután Egerből elkerült, betegségeinek semmiféle jele nem mutatkozott többé rajta.

E híres, vagy legalább a maga idejében híres kóresetnek a tudomány mai állása szerint való megvilágítására fölkértem DR. HAJÓS LAJOS egyetemi asszisztens urat, a jeles neuropathologust, ki kérésemet szívesen teljesítette, és adta a következő kommentárt, mely e könyvnek dísze, mert mind tartalmával, mind előadásával a legkitűnőbb magyar tudománynépszerűsítések között foglalhat helyett.

*Az öszves dermengés s önképen kifejlett álomjárás
történetének kommentárja.*

Érthetővé akarom tenni az emberi lélek egynémely csodával határos tünetményét. A csodákat egy beteg kispap művelte 1831-ben: a mint krónikáját olvasom, mintha magam is tanújok volnék.

Mialatt én magyarázatom a lélek beteges nyilatkozásait, az alatt olvasóm, ha összehasonlításokat tesz önmagával, talán tudja annyira kirajzolni vázlatomat, hogy megjelenjék előtte — élesebben mint eddig látta — az ép lélek működésének képe. Erre a képre pedig szüksége lesz, mert a nélkül én hiába magyarázok; olyan dolgokról lesz szó, melyek értelmét nem lehet eléggé magyarázni, de meg kell érteni. Ha én kékről beszélek, akkor tudni való, mi az a kék, a nélkül hogy okát feszegezzük, miért kék. Ha meg is mondanám, hogy azért kék, mert a kék az aethernek ennyi meg ennyi rezgéséből lesz, felebarátom még akkor is vörösnek láthatná, és csak azért mondja kéknek, mert így tanulta — mert kölcsönös megértés okáért abban egyeztünk meg, hogy ez kék, nem pedig vörös. Százszor inkább lesz még ilyen megegyezésre szükségünk, mikor a lélekről beszélünk. Mindenki csak magában ismeri a lelket, és saját kaptafájára húzza a lélek fogalmát, mikor szó vagyon róla. Mégis kívánatos, hogy magát a mintát valamivel jobban ismerjük meg; ebből a célból én egyet szétfeszegetek, és így beteggé rongyolt mivoltában jobban fog lehetni látni, mi minden van benne. Tehát én a betegséget fogom magyarázni: először azért, hogy jobban megismerjük az egészséget; másodsor, hogy az egészséges lélek ismeretével jobban megérthessük azt, a mi kórságos.

Kispapunk betegségét *hysteria majornak* hívják. Az oka ennek a betegségnek a lélekben van; az szó-

kott beléje esni, a kinek lelkében már amúgy is könnyen megbillen az egyensúly, és a ki még hozzá nem magához illő, vagyis rá nézve fonák viszonyok közé kerül. Sokszor nehéz is megmondani a lélek beteg-e, vagy csak külső foglalatja: de az bizonyos, hogy ha kellő embertudással megismerjük azt a talajt, mely épen neki való, — és oda is tudjuk ültetni, — akkor a betegség is elmúlik. A lélek olyan mint a tükör: visszaadja környezetének képét, — boldogság és boldogtalanság csak a külső viszonyok reflexe; nagyon fonák helyzetek tükörképe pedig a hysteria. Nők helyzete többször fonák, mert ők úgy kerülnek beléje, ezért közöttük több is a hysteria. A férfi maga teremti viszonyait, ezért azok jobb összhangzásban is vannak leikével, de csak akkor, ha a férfi elég erős.

A hysteria egyjelentésű az emberi lélek gyengeségével. A lélek ereje pedig nem abszolút valami: az élet mindennapos egyformaságában elég lehet, különösebb viszonyok között pedig kevésnek bizonyul. A nőt többnyire érzései űzik olyan helyzetekbe, a melyek felett lelke nem tud úr maradni, — a férfi hysteriájának melegágyai pedig a kaszárnyák. A kaszárnyaszellem fegyelme lépten-nyomon dilemmákba sodorja az embert. A kisebb dilemmák olyanok mint a nyári futó zápor: egyet hajlít vagy tör az ágon, — ebsont beforr. De vannak ám nagy dilemmák is, mikor az ember egész valója lázad fel a kaszárnya ellen, és az nem enged. Ilyen nagy dilemmák forrásai erős érzések: hatalmas úttörői pályának és boldogságnak. Ha győzedelmes az érzések lázadása, akkor erős a lélek; és erős akkor is, mikor mindjárt leteszi fegyverét az ész előtt. Ész és érzés a lélek egyformán erős alkotó részei: hogyha van kivívott győzelem, akkor erős a lélek, bármelyik fele nyerte is el a pálmát. Ha pedig gyenge a lélek, akkor két ellenséges fele csak időbb-odább taszigálja

egymást; a dilemma nem megoldáshoz vezet, de — betegséghez.

A *vis major* a kaszárnyaszellem valója. Legyen bár ez a túl-erő egy pléhgalléros generális, püspök, tanár, vagy az éhség, az mindegy, — egyformán szülik meg a kaszárnya-levegő dilemmáit. Legtöbb hysteriás férfi van a katonaságnál, papnevelőkben, iskolákban és a nyomor katonáinál, a *sans-calotte*ok között.

Hagyjuk el a hysteria könnyű betegeit, a kik hosszabb-rövidebb úton át tapognak azon a keskeny mesgynén, a melyik elválasztja az egészséget a kórságtól egyszer jobbra lépnek hullámzó búzavetésbe, egyszer pedig balra a tarlóba, mely felsebzi lábukat. Az ilyen hysteria a közepesen gyenge lélek vívódása az élet mindennapos mostohaságával. A bátor és erős többször néz farkasszemet a halállal és dilemmái is tragikusabbak. Hogyha, mint kontár ästhetikus, igazat adok BEÖTHY Zsoltnak, hogy a tragikum az erő gyengesége, akkor mint orvosnak hozzá kell tennem, hogy a legtöbb súlyos hysteriának forrása a léleknek ugyanazon fonák és önmagának is ellentmondó természetében vagy, mint a tragikumé. Egyszerűsítve ezt az aesthetico-medikai gondolatkeresztezést azt lehet állítani, hogy, míg a tragédia hőse halállal lakói, addig az élet tragikusa néha meghal, — legtöbbször hysteriába esik. Az élet költő másolói, akiknek ars poeticájuk abban áll, hogy egyik lábukkal a felhőkben, másikkal a földön egyenesen járjanak, már régen észrevették a hysteria tragikum-pótló szerepét és bele is szőtték meséikbe. Ki ne olvasott volna a csalódott szerelmesről, a ki hónapokig lebegett élet és halál között? Itt van mindjárt a kis Billy is, Trilby csalódott szerelmese. A költők szeretik a tragikumnak ezt a betegségét typhusnak és idegláznak nevezni, a kegyetlenebbek megőrülésnek. Mint orvosnak, bőven kijut a részem ezeknek az eredeti kiadásait látni, és állítha-

tom, a költők rossz diagnózist csinálnak, mert betegek a földön hysteriában szenvednek. (Nem beszélek a költők kivégző módjairól. Legdivatosabb a szélütés és a tüdővész; — az életben betegen voltak azok az emberek már a tragikum előtt is, vagy később betegedtek meg, — Hiszen mindnyájunkat érhet baleset.)

A költészetben a tragédiának meg van az előkészítése, — ez a sakkfigurák felállítása; bonyodalma, ez a játék; és katasztrófája, — ez a sakk matt. Az élet tragédiái nem mindég ilyen színpadosak, nem annyira átlátszó mindég a külső tények és a belső lelki állapot összefüggése; — a tragikum magva sokszor észrevétlenül csírázik hordozójában, és a katasztrófa nem is látszik másnak, mint véletlenül kitört betegségnek. Szó sincs róla, vannak az életben is színpadias ízű tragédiák, szembe találkozó hatalmas érdekekkel és erősen kidomborodó eseményekkel: ezek a ritkébbak, — hőseik többnyire hősök vagy gyáva öngyilkosok. Az előbbiek igazi győztesek, és ha lelkükben még utána is rezeg ideig-óráig a kiállott vihar emléke, de egészségesek; az utóbbiak vesztesek — és betegek, habár nem is jutnak tovább a kórság első tüneténél, csak a napi hírek «pillanatnyi elmezavaráig».

Minél rejtettebb az élet tragikumának kifejlődése, annál inkább látszik betegségnek. Megszoktuk, hogy a lélek változásait külső tények világításából szemléljük, és ha nem látjuk a tényeket, akkor a tragikumot magától fejlődő betegségnek tartjuk. Tulajdonképpen a tények itt sem hiányzanak, mert a lélek minden változása csak külső behatásokra áll be; de ezek oly egyhangúak, hogy nem annyira események, mint inkább helyzet benyomását keltik. Ezek azok a fonák helyzetek, melyekről már megemlékeztem, mint a kaszárnyaszellem velejáróiról. Olyan az események forgatagából felmerülő tragikum mint a mérges pára, melyből egy lélekzet halált

okoz, a helyzeti tragikum pedig, mint a kaszányaszoba dohos levegője, mely lassan, észrevétlenül sorvaszt. A kinek tüdeje erős volt, mikor beléje került, — a miazmás levegő azt is csakhamar beteggé teszi; hát még az, a ki már gyenge tüdővel került a kaszányába?

A hysteria a gyenge lélek harca az elveszített egyensúlyért. A mérő serpenyői egy darabig hevesebben táncolnak fel-alá, — aztán beáll a nyugalom. Az egyik serpenyőben benne van az ember legigazabb belső világa: lelke, — a másikban a lélek jussát visszanyomó terhek: az ellenséges külvilág. Mert háború az élet, mindennapos csatározásokkal és egynéhány döntő ütkö-zettel.

A mi kispapunk se volt az *ecclesia militans* kadétiskolájába való, és úgy kellett történnie, hogy hatvanadik éve körül szemét lecsukva népes családja emlegesse benne a jó apát, víg és szeretetreméltó házi gazdát. Hínárba került a jó fiú és nehezen sikerült a kivickelés; kapálódzásától el is kékült arca, kezét-lábát meg is fogta a görcs, ivott is egy kis vizet, a mitől fuldokolnia kellett: *ecce* az ő «öszves dermengése». De azért derék gyerek volt és belé nem fült az eklézsia vendégmarasztó iszapjába.

A közönséges hysteria csupa lélekgyengeség; a nagy hysteria az erő gyengesége. Ki ne hallotta volna, hogy a tudás csak belépő jegy abba a titkos csarnokba, a hol észrevevesszük, hogy — semmit sem tudunk. Ilyenféleképen van az erővel is. A gyenge elég erős arra, hogy bevágja az élet apró leckéit, és ha meginog is térde a felelésnél, azért le tudja mégis tenni az élet maturitását. Az erős, az meg mindjárt doktori kalapot akar; bukik is néhányat, hogy beleszédül, — ez, a gyengesége; de felkél és újra előre tör, a míg csak célját eléri, — ez az ereje. A nagy hysteriák ilyen bukások. Némelyik többé fel sem szedi magát; annak erejét célja

túlhaladta. A kik letették vizsgájukat, azok többnyire a megélhetésből vizsgáztak, mert ebből a tárgyból vannak pótvizsgák; a kik pedig végkép elbuktak, azok a boldogulásból, a hol nem igen van ismétlés. Itt van megint a pálya és a boldogság kérdése, mint a hysteria rejtett csirái, melyeknek hajtásai ki akarnak nőni a kaszánya ablakán, mert a szabadság levegőjére szomjaznak.

Az emberi lélek nagyobb és rejtelmesebb mintsem gondolni lehetne. Nem is tud egyszerre egészében megnyilatkozni, csak apró töredékeiben. Nem hogy beleférne egy perc bőrtönébe, de az egész élet kevés, hogy apródonként erejének minden szikrája kipattanjon. Millió és millió ideg-sejtben szétosztva, felaprózva alszik a lélek, és ennek az óriás klaviatúrának csak egynéhány billentyűje tud egyszerre hangot adni. Egy ilyen akkord teszi egy pillanatnyi idő öntudatát. A billentyűk egy része majdnem mindég működésben van; az öt érzék külső ingerei: fény, hang, érintés, szag és íz folyton rajtuk kalapálnak. Az a zene, mely ezekből a billentyűkből verődik össze, a prim; ennélkül a kórus néma marad. A prim zenéje megszólaltat még néhány legszükségesebb húrt: ez a legegyszerűbb kíséret. Az ily egyszerű zene összhangja örömet vagy bánatot, vágyat vagy félelmet fejez ki. Ez a négy hangnem a lélek működésének ábécéje, — a mindennapos öntudat alapszínei. Ide tartoznak még az alaphangok egyszerű kombinációi, mint örvendő vágyódás és félelem, bánatos öröm stb. Az léleknek ezek a nagyon sokat hangzó registerei alkotják az ,ént'. Csak ha felhangzott már lelkünkben egy ily alaphang, mondjuk azt, hogy ,én látom¹. Ebben a kijelentésben benne vagyon nem csak a tárgy, a melynek képe szemünket ingerli, de a visszhang is, melyet agyunkban keltett: öröm, bánat, vonzódás vagy félelem. Röviden ezeket a visszhangokat hangulatoknak mondjuk.

A lélek működése azonban rendszeren több mint egyszerű hangulatok ébredése. Az alapakkordok távolibb húrokat rezdítenek meg, és létrejönnek a legelembibb gondolatok: tetszés, nem tetszés, bírás vágya, védekezés. Csak azután rezdülnek meg még távolibb és távolibb húrok: művésziesen kidolgozott kíséret finom hangárnyalatai; nagyszerű koncepciói a gondolkozó, a jövőbe szárnyaló és a múltba visszacsapó léleknek.

Ebben az egymásutánban fejlődik az újszülött gyermek lelke is az érettség felé; ugyanez a fejlett lélek működésének törvénye is, mert a szellemi élet csupán folytonos és ki nem alvó ébredés.

Lenagyltam az ép lélek működésének képét. Azt mondtam a hysteriáról, hogy alapja a lélek gyengeségében vagyon. A szellemi élet itt is ugyanazoknak a törvényeknek hódol; ugyanazok a szükségletek, de soványabb a budget, kevesebb a mozgató erő. A zenekart olcsóbban kell összeállítani; mikor csak vonósokra van szükség, minek lebzseljének ott a fúvók is?

A lélek nagyobb fokú elszegényesedésénél még takarékosabbnak kell lenni. Ha valami örömet okoz, minek akkor hiába fizetni a fájdalom basszusát?

A hysteriás kapcsolata a külvilággal fogyatékosabb. Olyan az, mintha megszokván a nézés két szemmel, egyszerre csak egygyel kellene beérnünk. Aztán ki nem ismeri a takarékoságnak azt a furcsaságát, hogy, míg a pazarlónak kevés a sok, a takarékosnak meg egyszerre sokká lesz a kevés? Ilyen a hysteriás lélek takarékosága is. Megvonja a fizetést minden fölösleges muzsikusától, de aztán jobban fizeti azokat, a kiket megtartott. Előbb csak szólt a trombitája, mostan meg harsog. A hysteriás kevesebb érzéki ingert vesz fel a külvilágból, de azok erősebb hangulatokat ébresztenek; — ez megint oda vezet, hogy lelki szegénységéből még soványabb zenei kidolgozásra telik. Min-

dég több és több húrja marad a léleknek használatlan; vagy ha meg is rezdül egy-egy, az csak oly halk zene, hogy az ,én‘ harsogó zenekarától nem is hallható. Az ,én‘ nem tud róla; íme a hysteriások öntudatlan szellemi működése.

A hysteriás kevesebbet észlel és erősebbek a hangulatai: ez képezi sok csudásnak tetsző sajátságuk titkát. Ezért szórakozottak a világtól való elvonatkozásig, az érzéketlenségig, egész az öntudatlanságig. Kevés lelki erejüket annyira lefoglalja egy érzés, egy emlékezés, egy, gondolat, egy szándék, hogy a meddig annak az egynek villámárama futja végig agyuk idegútjait, addig, ha új inger tolakodott is agyukba, arról nem tudnak, arra nem is emlékeznek. Megszólítjuk a beteget, — nem hallja; megszólításunkra nem is emlékezik, mindebből arra következtetünk, hogy öntudatlan volt. Elvonatkozott állapotában ,én‘-je, bár, mint a lavina, külső erőből indult meg, már csak önjerejéből áll fenn, és gazdátlanul bolyong tovább; nincs új inger, amely vezesse, terelgesse. Megindultában halad, mert az erő mozgást parancsol. És bár kevésre telik ebből az erőből, de arra aztán busásan. Ha útjában akaratot ébreszt: az kérlelhetetlen parancs, és a beteg vakon követi. Felbolygat egy alvó emléket és abba úgy beléadja összes erejét, hogy az emlék él: valóságos való. A beteg egy más világban él, eszmél és cselekszik; mi azt mondjuk róla ilyenkor, hogy delirál. Az egész delirium pedig csak a külvilágtól elszakadt lélek erőnyilvánulása: az elvonatkozás egy nagyobb foka. Ha ez hirtelenül áll be, akkor azt mondjuk, hogy a beteg megkapta rohamát. Az akarat, melyet nem kívülről ébresztenek fel, tartanak féken és vezérelnek, a rá pazarolt erő túlságában valóságos mozgási kitéréseket okoz: a beteg görcsösen dobálja magát, egész testében megmerevedik, majd ismét vergődni kezd, és lehetetlen csavarodásaival méltóvá

teszi magát bármely „kigyóember” irigységére. Ép ilyen féktelen a képzelet zajongása: valósággá izmosodott emlékek és semmiből kapott hallucinációk űzik egymást; mint a megdagadt hegyi patak zavaros habjaiban, úszik egy-egy emberkéztől eredett roncs. Ki tudná honnan ragadtatott el?

De térjünk vissza az elvonatkozás ama kisebb fokához, mely a hysteriások roham közötti állapotában majdnem állandó.

A lélek erejét nem kötheti le annyira egy impulzus, hogy a többinek semmi sem maradjon. Csak azért látszik semminek, mert nagyon éles az ellentét a működés tetőpontján álló harsogó zene és a zsongó, alig hallható melódia között. Minden élő idegsejt megtartja a működő lélek erejéből valamit, a mit el sem tud bocsátani, a míg életben van. Mint az oldatból kikristályosodó só megőriz valami kevés vizet, és ha elveszti, akkor meg is szűnik kristály lenni, mert egyénisége volt ahhoz az egynéhány atom vízhez kötve.

A léleknek ez a lappangó erőmennyisége elegendő rá, hogy azok az elhanyagolt és észre nem vett külvilági ingerek megrezgessék: épen úgy felhangzik a zenekar, mint a közönséges szellemi működéseknél, csupán zenéje sokkal halkabb, és az, akiben keletkezett, mit sem tud róla. Alig a színpadon néhány színész szövi a dráma hálóját, az alatt a többiek halkán suttognak mindennapi dolgaikról; a közönség pedig csak a drámát látja és nem a háttérben settenkedő mindennapot.

Dráma és közönség a lélekben egyek: az önmagáról tudó én; a nem játszó színészek suttogása pedig az öntudatlan szellemi élet. De a mi öntudatlan, az nem veszett el egyszer és mindenkorra. Az idő múlik, és íme most azok a húrok szólalnak meg hangosan, a melyek az előbb még észrevétlenül rezegtek. Ugyanazt

a képet látjuk, mint mikor gyermek vezeti az agg harcost: a szellem tomboló folyama ugyanazon medren szágúld, melyen elébb az a halk rezgés siklott végig. A mit elveszettnek hittünk, az feltámadott: — a színészek haza széledtek, és a mi az elébb elhaló suttogás volt, most az élet drámája. Ugyanazok az erős szenvedélyek, melyek alig egy órája a színpadon tomboltak, most már csendesen szunnyadnak az emlékezésben.

Nincs különbség hysteriás és egészséges ember között, csak lelkük erejében; a mi előfordul az egyiknél, azt a másiknál is megtaláljuk. A szellemnek az a ketté hasadása, mikor az egyik fél észrevétlenül tovább működik, egyszerű emberi sajátság; — olyan közönséges, hogy szinte nem is tudunk róla. Mialatt karmolom a papirost, úgy eregetem a füstöt, mint egy trafik-cégér basája, és nem tudok róla. Mikor pedig az egri kispap medicinát ír a baja ellen, — az már csoda.

Láttuk, miképen folyik a lélek gyengeségéből, hogy minden erő egy pontba fut össze, és látszat szerint minden egyéb a lélek mezején egészen kihalt. Az ilyen megdagadt folyam akadálytalanul szágúld végig a pusztaságon: a gondolatnak nincsenek rendőrei, hogy ide ne menj, mert ez ostobaság. Kialszik a kritika, mert nincsenek ellentétes irányból meginduló eszmetársítások. Ha most ez a tömör folyam nem magától indult meg, de mi indítottuk, akkor azt suggestiónak mondjuk. Azért olyan szuggerálható a hysteriás ember; bár az ép is az, csak nem olyan nagy mértékben.

A szellem könnyű kettéhasadása, a szuggerálhatóság nagy foka és az eszmetársítások oldalkitérészek nélküli, de nagy erővel való lefolyása alkotják a hysteria csodáinak alapját.

Vegyük csak elő a mi kispapunkat. Csodáit három csoportba lehet sorozni:

1. Előre megjósolja betegségének változásait és gyógyulását.
2. Szolgáit a távolban is látja.
3. Bizonyos fémeket messziről megismer — az ízükről.

Ad 1. «Előre megjósolja ...» Jövőmondásai nem jóslatok, csak akaratának kifejezései. Minthogy betegségének programja benne magában szülemlett, nem pedig más kényszerítette rá, ezért az inkább mondható saját akaratának, mint suggestiónak. Mégis különbözik ez a közönséges akarattól, mert például akaratommal nem vagyok képes fejfájásomat megszüntetni. Ez tehát az akaratnak magasabb foka. Az akarat pedig erejében a hit társulása által növekedik. Fejfájásom dacol akaratommal, de mikor sétálni megyek azzal a hittel, hogy a séta meg fogja szüntetni, akkor az akaratral sokszorozott hit már eredményes: nem érzem többé a fejfájást. A világban az ilyesmit képzelődésnek hívják, mi pedig autosuggestiónak. A képzelődés és a suggestio között áll az 'én' határfala: azon innen minden tudatos, túl pedig öntudatlan. Tudatos szellemi működéseink összege az, a mit eszméletnek mondunk; benne az ellenérvek retortáin átalszűrődő meggyőződés és abból kitörő akarat uralkodik: míg a túloldalon a bírálatlan hit és a belőle kifolyó suggestio.

Az autosuggestio többször teszi súlyosabbá mint könnyebbé a hysteriások betegségi állapotát, mert könnyebb rontani, mint építeni; — kevesebb erő kell hozzá. A autosuggestiók ritkán elég erősek arra, hogy gyógyítsanak, annál gyakrabban öltözködnek a gyógyítási tudás hamis köntösébe, mint kispapunknál is. Mikor igazán gyógyító suggestióra van szükség, azt kívülről csepegteti be valaki, vagy magától szívárogo be abból a közzájón forgó nagy suggestióból, melynek ávalás és az életbölcseseg a medencéi.

A mi kispapunk meggyógyulhatott volna hamarabb is, és csak önmagát rontotta, mikor előírt magának betegségi és gyógyulási programot. Ő nem annyira gyógyulását parancsolta magára, mint inkább a betegségét; legalább még egy bizonyos időre. Az a beteg, ki a gyógyulás hitével zárándokol Lourdesba, a míg csak oda nem ér, kénytelen betegsorban maradni, mert ha előbb gyógyul meg, akkor elmarad a gyógyulás kecsegtető csudája. De mindez nem csalás, mert nem is öntudatos: az egész csupa becsületes hit. A hit pedig szívesen kapaszkodik nagy effektusokba, csudákba; ezért van szüksége a közkézen forgó gyógyító hitnek is a vallás symbolikájára.

Így szételemezve kispapunk jövődő mondásait, mélységükben önámítást, feltűnési viszketeget és csalást találunk, de azért vád ne illesse, — «mert megbocsátatik a tudatlanoknak». Öncsalás, vagy más megcsalása, az mindegy: mindkettő az öntudatlanul működő lélek halk zenéje.

Ad 2. «Szolgáit a távolban is látja.» Láttuk már, miként következik be a hysteriások elvonatkozása a külső világtól. Valami oly erős érzési és gondolati folyamat indít meg az agyban, hogy újabb külvilági ingerek nem nyernek többé bebocsátást. De láttuk azt is, hogy ez a teljes elvonatkozás csak látszólagos; ha el is nyomva néhány hangszer harsogásától, de azért felcsendül a lélek halk zenéje. Az elvonatkozás ilyen állapotát könnyen előidézi minden erősebb impulsus; mely ha véletlenül támadt, akkor a betegről azt mondjuk, hogy öntudatlanságba esett, ha pedig más által akarva okoztatott, akkor azt, hogy hypnosisban van. Ilyenkor nem hall semmit, csak lelkének harsogó zenéjét. Ez a zenekar pedig, — már láttuk — kicsiny, de busásan van üzelve. Hangulatai oly erősek, hogy az egészséges mosolya itt már kacagás, elborulása fül-

dokió zokogás. Felmerülő emlékei többé nem ködszerűek, hanem testtel és vérrel bíró hallucinációk. És mindezeknek semmi sem áll útjokban, még a józanság mérföld-kövei sem, hogy «hohó, messzire mentél!» Meg-elevenednek a dajkamesék képtelen alakjai, és feltámadt halottakkal, életben lévő, de a hetedik vármegyében lakó ismerősükkel tolonganak egy zagyva társaságban. Megvalósul a drágaság-bolt ablakát nézőnek részegítő önkínzása, «ha ez a gyémánt az enyém volna!» mert már is az övé. Nincs előtte távolság sem időben, sem térben; nincs lehetetlenség, mert nincs el nem képzelhető.

Már most a léleknek ebbe az ezeregyéjszakai anarchiájába belényul egy rendező kéz. «Szolgáim vagytok, engedelmeskedjete!» A suggestio ereje egyszerre rendet teremt az óriás chaosban, és csodás világságot gyűjt a lélekben. Nincs tér és idő; egy parancsra ledől minden korlát. «Hozd ide azt a csillagot!» és lehozza, bár fújja körmét, úgy megégette a csillag tűzessége.

De az elvonatkozott lélek olyan mint az alvást tettető, a ki lopva mindenre figyel. Jól esik neki a becéző ápolás, és «szolgáit» nagy becsületben tartja; hálából be is fogadja őket képzeletének tarka társaságába. Jó szolgálai mindég ott vannak a meseszörnyek, halottak és egyéb felebarátok társaságában; ők az ő leghívebb csatlósai. Tűzbe is menne érettük: «ha bajban vagy, csak csettints egyet a nyelveddel és hipp-hopp azonnal ott termek egész sereggemmel.»

Nem lát delíriumában semmit; minden testnélküli, csak az nem, a mit kezével illetett egyik szolgája. Nem hallja senki szavát, csak szolgájáét. Kérdezenek, mondjanak bármit: süket, de meghallja, a mint szolgájáról kérdezik. Lelke tüstént ott terem és megkeresi a fényes társaságban; megszámlolja, széke hányadik

az asztal fejétől. Süket, de hiúztüllel megismeri szolgájának lépteit: «most ő jön!»

No és képzeleti delíriumai sokszor mintha fotográfus másai volnának a valóságnak. Hát van ebben csoda? Ő szolgájáról mindég mindent tud, a mit csak tudhat, azon kívül nagyon sokat sejt; és csak a mi még hézag marad, azt tölti ki képzelettel, a melyiknek az útja ennyi meghatározott pont között épen nem bizonytalan. Én tudom, hogy N. barátom most a Kispipában vacsorázik, mert megmondta nekem, hogy ott lesz. De az az alvást tettető lélek megérti ám nem csak az ilyen goromba beszédet. Nem mindenkiét, de szolgájáét, legmeghittebb bizalmasáét igen. Arcáról leolvassa, hogy most pénze van; — hallja zsebében csörömpölni, és azt a finom zörejt úgy szételemezi, mintha csak minden tallért újjai között simogatna végig. De valószínűleg tudja azt is, hogy szolgája miért kapott pénzt, és mennyit kaphatott; hiszen mindég körülötte van, és ő mindég kémleli. Olvassa is arcán a türelmetlen vágyódást, hogy már csak nézegethetné, pengethetné, oszlopokba építhetné szerelmes tallérait. No most el is ment; — egy ideig még más is hallja lépteit, de most elhaltak. De ő élesebben hall, no meg azt is tudja, hová mehet, a hol nem háborgatják. Most aztán mozgósítja képzeletét, és azt, a mit más csak gondolna, ő látja is. «Most olvassa pénzét a pincében, ennyit és ennyit.» Jól fejtette meg a talányt: ímhol a távolba látás csodája.

Aztán híre megy a kispap távolba látó csudaerejének. Összegyűlik egy tisztos társaság, semmi más végből, csak csuda-látni. Már előre meg vannak illetődve; nem kételyekkel jöttek, de hittel, a melyik tudvalevőleg olyan, mint a lépes vessző: minden csalás rajta tapad. Hogy az examen még jobban sikerüljön (hiszen sikerülnie kell), még maguk is csalnak, hogy könnyebben megcsalattassanak. Titokzatos összesűgás

minden feladott kérdés előljárója, és minél fogasabb a kérdés, a cenzorok annál jobban elárulják a titkolni valójukat. Mikor eldugják a kis Erzsiké labdáját, a gonosz csont már előre a győzelem kacagásával fut oda, és már is magasan tartja kezében tropheáját. Ki ne ismerné azt a tüntető titkolózást, azt a hangoskodó némaságot, mely sokszor érthetőbb minden beszédnél. Pedig a szülők akarnak csalni, és nem is csalnak, csak nagyon erős bennük a hit gyermekük csoda-okosságában. A hit a léleknek eldugott felében lakozik, és a mi folyik belőle, az még egészséges embernél is távol áll az igazi tudatosságtól. A csodaváráó társaság öntudatlanul csal és öntudatlanul ingerli médiumát is a csalásra: ennek a csalása sem tudatos.

Benne volt abban a korban a csoda hite, hát becézni kellett azt a hitet. Megmétélyezte a kispapot is, és kérdezetlenül, kéretlenül is mívelte az ő csudáit. Csoda erejének hite oly annyira magasra emelte őt enmaga előtt, hogy inkább még szenvedett is, de szinte sajnálkozott megválni betegségétől, mely neki, az eddig közönséges embernek, oly kincse volt, mint a gyermekmesék varázsbotja. A csudaerő szíves mutogatásának másik oka a gyenge lélek uralkodó vágya.

Nagyon is tudományos nyelven azt mondjuk, hogy a hysterás ,én'-je sokkal szűkebb mint az egészségesé, mert kevesebb a külső forrása. Az ,én' mint egy medence magába gyűjti a külvilág ingereit, ezeket az apró patakokat. Mindannyian tudjuk, hogy rendszeren milyen széles ez a medence, mert nem látunk túl a határain. A medence tartalma mindaz, amire egyszerre eszmélünk, partjain túl mindaz, amit nem veszünk észre, amit figyelmünk elhanyagolt. Minél szűkebbek a medence határai, annál szórakozottabbak vagyunk, annál kevesebb patakocska ömlik beléje. Ha pedig már csak nagyon kevés, vagy csupán egy patak táplálja a

medencét, akkor úgy véljük, mintha nem is kívülről telt volna még, és akkor azt mondjuk, hogy az ember öntudatlan.

De ha szűkebb a medence, akkor mélyebb a vize, és az a néhány patak, mely beléje torkollik, gazdagabb és erősebb sodrású. Minél szűkebb az 'én', annál mélyebb, és mélysége abból látszik, hogy annál jobban akar uralkodni környezetén. Ebből következik a hysteriások nagy fokú egoismusa. Gyakran bámulatos, mikép tudják szűk énjüket mindenütt érvényesíteni. Önmagukon elveszítve minden hatalmat, környezetük zsarnokaivá lesznek. Ebből a vérből valók a Báthory Erzsébetek. Környezetük a tettetés nagymestereinek látja őket, tényleg csak rabjai lelkük kettészakadásának, mert mint a bolygó tűz, lobban fel lelkükben egyszer itt, egyszer ott az én világossága, és a lélek többi területe az öntudatlanságnak félhomályában marad. Mint a félszemű, a ki mindent akar látni, és ezért fejét ide-oda forgatja, úgy kapkodnak pillanatos benyomásaik után; ezért tétovák, szórakozottak, következtelenek és szeszélyesek.

A mint a lélekben gyökeret vert egy suggestio, varázs-szóra rendezett katonasággá válik ez a sok széthúzó elem. És azoknak a suggestióknak van előre megvetve ágyuk, a melyek tárgya rokon gyenge lelkükkel. A hiúság, a feltűnés vágya és az uralkodni akarás a hysteriások szűk énjének legállandóbb sajátosságai, legigazabb alkotó részei az ő egoismusuknak. A melyik suggestio ezen sajátóságok valamelyikével hízelgi magát a beteg leikébe, az gyökeret ver ottan; és ha nem ültettek belé ilyen suggestiót, akkor magától támad.

Lelkük csupa ellen mondás: érzéketlenek és érezenek; emlékeznek, gondolkoznak és akarnak öntudatlanul; ezért szeszélyesek és hazugok; de mindenben hívek az egyszer már megrögzött suggestiohoz.

A csodatevő erő talán a leghatalmasabb ilyen suggestio; egyszerre kiaknázza a lélek minden gyengeségét. Jaj annak, aki elég rövidlátó és csodát vár az ilyen betegről: ügyesebb csalót talál mint aki varázslattal keresi meg kenyerét. Az a beteg, aki észreveszi, hogy megbámulják, a miért napokig nem evett, egyszerre tervvé teszi az eddig tervezetlent, és a mikor egyszer megéhezik, csak lopva eszik, hogy eltagadhassa. Csalt ugyan, de öntudatlanul; igaza van, mikor tagadja csalását, mert nem is emlékezik reá. Mi, a kik évek óta vizsgáljuk a hysteriások lelki tünetényeit, minden nap felfedezünk újabb csalást, melyet nem elég ügyes vizsgálással suggeráltunk a betegnek, pedig jobban óvakodunk az öncsalástól mint a borkupec, a ki dehogy nyelne le egy korty bort, mert még ízlenék neki, és ez megvesztegetné szakértelmét.

Ad 3. «Megérzi a fémeket ...» Nem egy rejlő hatodik érzék műve ez, csak egy suggestióé. Honnan fakadt ez a suggestio, azt én nem mondhatom meg, de hogy ágyát előkészítette a fémek elektromos és mágneses sajátságainak féltudása, az valószínű; hogy pedig szívesen produkált mutatványt a tette környezetének bábész rövidlátása, az egészen bizonyos.

Én nem vagyok metallopatha, hogy nevet gyúrjak erre a csodára, de magam is különbséget sejtek a kulcs, az óralánc, meg az aprópénz csörgése között. Hát még ha behozták a theologia kapukulcsát, — most valami vidéki múzeum rozsdás régisége, — akkor bizony volt is rajta mit emelni; zsebbe se fért, csak úgy kellett a kaput szárnya alá rejteni; akkor aztán mesterség is volt csinált közönnnyel lépni a betegszobába. Aztán, ha clairvoyant-unk itt-ott vakot vetett, bíz az nem került bele a krónikájába, mert «*nulla regula sine exceptione*». Ma divatos már elmondani a csodavárás felsüléseit is, de azért az igazi csodaváró hitét

ez sem ingatja meg, mert a hit nem a gondolkozásban vagyon, és ott nem is lehet megtámadni. Példa okáért, ha Dessewffy Arisztid séance-ában valaki turpiskodik, akkor világos, hogy a földre hurcolt gézengúz szellem engedett meg magának holmi rossz tréfákat; de a szellem, az mégis ott járt.

Még egy kérdésre kell felelnem. Élesedhetnek-e a hysteriás érzékei emberfelettivé? Ha ember alatt a mindennapos embert értjük, akkor igen. A hysteriás lélek fukar bőkezűsége mellett egyszer nagy erő nyilatkozik a hangulatokban, máskor nagy finomság a distinkciókban. Az érzési finomság csak nyer a megindított gondolati folyam zavartalansága által. Mi, ha bort kóstolunk, megveszteget a szín, a szag, uralkodó lélek-állapotunk, gyomrunk teli vagy üres volta; ismereteink vagy sejtelmek a bor származásáról, stb. A hysteriás szűk figyelmi körét egészen kitöltheti az egy íz érzése, ezért aztán oly finomsággal észlelhet, melyet mi emberföltöttnek nézünk. De azok az elhanyagolt érzések, melyek a mi distinkciónkat csak zavarnák, rájuk nézve nem elveszett kincsek. Ezeknek az érzéseknek elhaló rezgésük a lélek homályos felébe finom vonalakat rajzol; — és ha most oda vetődik a fény, a hol előbb homály volt, akkor ezek a vonalak eleven képpé telnek meg. Ha nincs a léleknek valamelyes iránya, akkor a lélek megosztott működése csak meddő elforgácsoláshoz vezet, de ha egy suggestió szolgálatába szegődött, akkor az erejében fogyatékos lélek egyszerre mintha több volna az erősnél. Ezt a csalódást az okozza, hogy nem vesszük észre azt a kölcsönadott erőt, amit a suggestió magával vitt, mikor az elgyengült lélek portájába költözködött. Végző eredményében az autosuggestio egészen hamis fogalom, és annyit jelent, hogy aki suggerált, az maga sem tud róla, vagy talán évezredek is múltak el, mióta egy ilyen suggestió szárnyra

kelt. A vallásos hit, a babonák és az életbölcse ség suggestiói úgy úsznak a levegőben, mint a gyermekláncfű maghordó léghajója, mely csak arra vár, hogy egyszer porhanyó talajra essék, a hol gyökeret verhessen.

A suggestió igazság szerint soha sem gazdagodása a léleknek, csak rabságának börtönőre. Másnak eszközévé lesz a lélek: mint saját ura gyenge, mint más szolgája erős.

Ha csoda csak az, a mi lehetetlen, akkor nincsenek is csodák. Már pedig, azt hiszem, ez benne vagyon a 'csoda' szó értelmében. Feltűnő lelki jelenségek fordulnak elő a hysteriában, ebben a legváltozékonyabb, önmagának ellenmondó érzéketlenségben és bámulatos finom érzésben, hazugságban és igazmondásban egyaránt bővelkedő lelki betegségben. Ez a számtalan paradoxon pedig mind onnan fakad, hogy az öntudat ketté hasad egy tudatos és egy rejtett félre, melyek mint az ellenségek vannak egymástól külön-sáncolva, és mégis lépten-nyomon áruló kémek lopózkodnak onnan ide és innen oda, mert a lélek működésében nincsenek áthághatatlan válaszfalak. A hysteriás képes lehet mindenre, csak a képtelenre nem. Ami nem volt benne lelkének megszerzett inventáriumában, azt belé lophatja az, a kinek célja, hogy médiumával csodát tétessen; ha pedig a csodatevés a beteg saját célja, akkor önmaga szerezheti be a hiányzó adatokat, és pedig vagy öntudatlan csalfasággal, vagy kiélesedett érzékekkel, — de soha sem a természet törvényeivel ellenkező módon.

A természet törvénykönyvébe csak valóságok vannak becikkelyezve, ezért a csodáknak nincsenek is természetű törvényeik, mert maguk sincsenek.

«*De strigis vero, quae non sunt, nulla quaestio fiat.*»

A LÉGHAJÓZÁS KEZDETE MAGYARORSZÁGON.

Annonay délfrancia városban egy papirosmalom tulajdonosai, a két Montgolfier testvér, 1783. június 5-én bocsátotta föl az első égjáró gömböt. 866 köbméter térfogatú papiros golyóbis volt ez, melegített levegő emelte föl. Azt mondják, a Montgolfier testvéreket az a hit vezérelte, hogy a felhőket az elektromosság tartja fönn a levegőben; azt képzelték hát, hogy, ha nedves gyapjú és szalma keverékét gyújtják meg, elektromos levegő keletkezik, mely a gömböt fölemeli. Sokkal valószínűbb, hogy a Montgolfier testvéreket nem ez a meglehetősen érthetetlen elmélet vezette találmányukra, hanem a tapasztalat. Egykorú följegyzések szerint az történt, hogy egyszer holmi papiroshulladékokat égettek el a malom udvarán; a hulladékok között volt valami ócska papiros zsák is, mely nem gyúladt meg, hanem nyílásával lefele fordulva, megtelt meleg levegővel és fölemelkedett. Azok, akik szeretnek úgy gondolkozni, hogy a világ minden találmányát az eszmélkedés, nem a gyakorlat szülte, mendemondának bélyegzik e papiros zacskó történetét. De hihetőbb-e, hogy egy igen egyszerű és világos kísérlet ötletét nem egy közönséges tünemény adja meg az embernek, hanem olyan zűrzavaros, velőtlen elmélet,

amilyen az elektromos levegőé! Azt, hogy egy meleg levegőtől megduzzadt papiros zsák fölemelkedik, megérti a gyermek is, de azt a badarságot soha sem érheti föl az ész, hogy az elektromosság lebegtet valamit, felhőt vagy egyebet. A Montgolfier testvérek az ő meleg levegő révén emelkedő gömbjüket 1783. szeptember 19-én mutatták Versaillesben a király előtt. Attól fogva több kísérlet történt a Montgolfier-féle gömbökkel, míg végre 1784. januárius 19-én emberek is akadtak, akik életüket bízták az égjáró hajóra: Pilâtre de Rozier és Arlandes marquis.

A léghajózás története nem ebbe a könyvbe való, csak arra nézve akarok adatokat közölni, hogy a franciák nagy találmánya, mely meghódította a levegőt, Magyarországon semmivel sem lett később ismertté, mint Európának egyéb részeiben. A léghajózásnak tudományos kísérleteivel megelőztük Bécsset is. Természettudományos gondolkodásunknak dicsérete, hogy a mi fizikusaink nem is a Montgolfier testvérek kezdetleges, hevített levegő révén emelkedő gömbjével tettek kísérletet, hanem Charles hydrogeniumos ballonjával, mely 1783. december elsején szállott föl Párisból, magával vivén föltalálóját és Robert kémikust. De annak idején érdeklődött a magyar tudományosság a montgolfière iránt is.

Alig jutott el hozzánk a hír, hogy Annonayben a Montgolfier testvérek 1783. június 5-én felbocsátották az első léghajót, SZABLIK ISTVÁN kegyes-tanítórendi professzor 1783. augusztus 10-én Pesten ismételte a kísérletet egy kis papirosgömbbel, miután NYEMETZ egyetemi professzor kétszer is hiába próbálkozott, jó sok hivatalos pénzt költve az experimentumra.

Az országos érdeklődést fölkeltő kísérletek a Charles-féle gömbbel azonban csak a következő év tavaszán kezdődtek.

«Tehát a győri Tudomány főiskolának tulajdona az a dicsőség,» írja a *Magyar Hírmondó* (1784, 181. 1.), hogy magyar hazánkban is meglett már egyszer annak a repülő golyóbisnak próbája, mely majdnem az egész világot fellázasztotta. Jól reméltem én azt, hogy ennyi csatára a mieink is felébrednek. Ha nincsen is egyéb haszna, elég a mégis: hogy a természetet vizsgáló nagyságos elme ártatlanul mulatja magát az ilyen ritkább látatokban: s hogy köz népünk is azokat szemlélvén, kezdi esmérni, mi sokat tehet a tanult emberi ész, a mit a gyáva ostoba talán ördögöségnek tartana. Ezzel igen oszlik homálya, azután egyebekről is inkább elbirhatja az okos beszédet. Mire nézve méltó különös dicséretre tisztelendő s nagynevezetű DOMIN FERENCZ JÓZSEF úr, zágrábi' püspökségnek áldozó papja, a szelid tudbmánynak és bölcselkedésnek tudósa. Győrtött a Tudomány főiskolában a természet tudásnak és gazdaskodásnak királyi tanítója: hogy már a repülő golyóbissal is, a természetnek ily ritka műveletével, ily hasznos gyönyörködtetést szerzett nemes Győr városának. Egynéhány hetekig rejtekben lett többszöri tapasztalások után, eme most folyó hónap első napján [1784. március elsején] déli esti két óra után Steiner András Ferencz orvos úrnak udvarában tétetett végre a nevezetesebb próba. A golyóbisnak szélessége tizenkét párizsi hüvelyknyi volt. Megtelvén a gyuladó levegővel, legelőször is csak a szobában bocsátatott fel. Egyenes függő mérték szerint vévén emelkedését, majd csaknem egy pillantás alatt felért a menyezetig. Onnét levévén, az udvarra kivivék. Holott azonnal, a mint szabadon eleresztetett, egyenes hamar reptével felyül múlta a ház fedelét. Már a szabad levegőben a szél megdült emelkedéssel vitte oly magasra, hogy Csalóköz szigetének indulván, egynéhány percenések alatt csak eltűnt a nézők elől.»

A *Magyar Hirmondó* ez után sűrűn ad hírt a lég-hajóval történt kísérletekről: «Doktor Gyarmati úr felbocsáta ezen holnapnak 11-dik napján [1784. május 11.] egy repülő golyóbist itt Pozsonban, a kardinális prímás úr ő eminenciája és sok értelmes nézők jelenlétében; ezen golyóbisnak nehézsége vala 1000 árpaszem nyomó; fért bele 4900 cubicus ujnyi levegő. Minthogy pedig az ezen golyóbisba bocsáttatott gyuladó levegő tizenkétszer vala könnyebb a közönséges levegőnél, tehát annak könnyebbítő ereje által ötven ölnyi magasságba emeltetett fel a levegő-égbé; azonban bizonyos az, hogyha minden szél nélkül való időben bocsáttathatnék fel a golyóbis, hetven, vagy nyolczvan ölnyre is fel hatolna.»

SZABLIK ISTVÁN a tudós piarista, egy esztendővel az után, hogy megtette első kísérletét a Montgolfier-féle gömbbel, Charles találmányát is bemutatta. A *Magyar Hirmondó* jelentése ez: «1784. augusztus 22-én estvéli 7 órakor bocsáta fel t. Szabiik István úr piarista és a természettudomány tanítója, Pesten egy ökörhólyagokból készült, veres festékkel megcifrázott és gyantával békent repülő golyóbist. Ennek egyik oldalára fel vala jegyezve, hogy a ki megtalálná, vinné vissza Pestre, egy bizonyos helyre. Alól függettek róla négy aranyos rojtok és egy kis hajócska. Hossza 26, széle 24 ujnyi (tzoll) vala. Fért bele 8177 kubik ujnyi gyuladó levegő, melynek készítésére másfél font gálic olaj kívántatott egy font vasparral együtt. Az erő, melylyel a levegőbe felragadtatott bírt 1773 árpaszemet, mivel a hólyag maga nyomott 4 latot (vagyis két unciát). Két óra után megtelvén e golyóbis levegővel felbocsáttaték és napkelet felé emelkedvén, sok nézők nagy tapsolási között mindeneknek szemek elől láthatatlan magasságba elméne. Ezen felyül nevezett úr ezen szárny nélkül repülő golyóbisnak már harmad-

szori szerencsés felbocsátásával megmutatta azt, hogy valami a francia és más idegeny nemzetek közt lehetséges, a magyarok közt sem lehetetlen az. »

De csakhamar csökken a lelkesedés. A léghajózás híu krónikása alig egy hónap múlva már így ír: «Ennek a repülő golyóbisnak a milyen nagy híre volt először, most mind a nagy hír, mind a reménység felőle úgy megcsügged; csak igaz lesz a példabeszéd: hogy nem lehet a levegő égben várat építeni, mert arról nemcsak a mostani európai természetvizsgálók, de még magok a találói is, Montgolfier és Robert kezdenek már kétségeskedni, hogy ezt olyan tökéletességre vihessék, hogy mint a hajót lehessen igazgatni; e mellett, minthogy ezt többnyire gyújtó levegő éggel szokták megtölteni, s eztet a másféle levegővel töltöttől nehezen lehet megkülönböztetni, ennek felbocsátását a tűz támadásától való félelem miá, már majdnem egész Európában megtiltották, e szerint most legközelebb Austriában is ennek a házak és kertek között való felelesztése keményen megtiltatott.»

Ez a tilalom Magyarországra nem terjedt ki, mert 1784. szeptemberében már ismét vígan repülnek az égi gömbök;

«Veszprim vármegyének Veszprim nevű városá- *Kolovrad*. ban, a herceg Esterházi Antal úr gyalog hadi seregének első majorja, gróf Kolovrad úr által három tűzi golyóbisok, minden jelenlévőknek reménységek felett, nem régibben igen nagy előmenetellel bocsáttattak fel.

Az első a múlt ho'napnak [szeptember] 7-dik napján; a második ugyanazon holnapnak 27-dikén; a harmadik ezen jelenlevő holnapnak 15-dikében. Ezen két utolsó repülő golyóbisok közül még egyik sem tudatik, hol és mimódon esett légyen le; de az első Szalad vármegyének Pécsöl nevezetű falujában esvén le, midőn az ott lakó polgárok a földhez közellítteni látták volna,

egy szívvel és szájjal azt mondták: «hogy a minden bizonynyal vagy a lidércnek tojása», melyhez minekutánna leesett is, egy darab ideig közel menni senki sem bátorkodott.»

Még a következő évben is érdeklődést támasztanak ez immár elégszer ismert kísérletek. «Szeged szabad királyi városba,» írja a *Magyar Hirmondó*, «méltóságos gróf Teleki Sámuel érkezett e folyó hónapnak [1785. július] 6-dik napján. A többi foglalatossági között ő excellentiája különös hajlandóságát a tudománybeli dolgokhoz megesmértette nálunk. Mivel kiváltképen a régiségeket és az itt való oskolákat meglátogatta, kinek is azon oskoláknak egy tanítója Galauner János, egy ódát, Szabiik István pedig az említett oskoláknak direktora egy égi golyóbist felajánlottak. Ezen golyóbis vékonyan kikészített hólyagokból vala elkészítve, veres és fehér színre rész szerint festve, két lábnyi magasságú, három lat nehézségű, s ő excellentiájának nevét mutató aranyos betűkkel ékesítve vala. Öt minuták alatt, minekutánna ő excellentiája a pántlikát, melyen kötve tartotta, elmetszeni méltóztatott, dél felé igyekezővén, a felyhők határirra emelkedett mozsár pattogások s tapsolások között.»

Magyarország akkori állapotainak szegényes, vidéki voltára vall, hogy nálunk ez a világra szóló és vérmes reményeket keltő találmány csak az ilyen apró kísérletekig jutott. Igazi, nagy léghajót csak igen későn, sőt hihetetlenül későn láttak nálunk: e század ötvenes éveiben. Az idegen léghajósok mind elkerülték Magyarországot, nyilván abban a hitben, hogy az ilyen vállalkozás itt még nem lenne eléggé nyereséges. Bécsben a híres Stuver tűzjátékos már 1784. július 5-én mutatott be egy meleg levegővel töltött akkora léghajót mint egy hetvenezer akós hordó». 26-án pedig ez a gömb elszakítva kötelét, a fiatal Stuverrel és három

társával a Práterből átszállott a Dunán. Igazi léghajós 1791-ben került Bécsbe: Blanchard, kit csodálat és lelkesedés vett körül. Blanchard azonban elkerülte Magyarországot, valamint 1816-ban Männer és Kraszkovits, 1820-ban Madame Reichard és 1826-ban a híres Elise Garnerin is, kik mind Bécsben mutogatták mesetőségüket.

A Magyarországra került első léghajós Lehmann Keresztély volt, ki már 1845-ben többször szállott föl Bécstől. Ez a Lehmann testvérbátyja volt a mi Nemzeti Színházunk jeles díszletfestőjének Lehmann Mórnak. Ez a kis púpos piktor imádta a léghajózást, s azt mondta, hogy praktikus célja is van vele; mert hogyan tudjon ő jó színpadi felhőket festeni, ha a fellegeket nem látja *közről*? Miután Bécsben többször fölszállott, végre az ötvenes évek közepén lecsábította bátyját Pestre is, és több levegői utazásra indult vele a Nemzeti Színház mögött volt botanikus kertből. A kis piktor igen szép felhőtanulmányokat tehetett, a mellett a vállalkozást nem bánta meg a zsebe sem.

Hogy mennyire új, szokatlan, sőt félelmes vállalkozás volt az akkori magyarok szemében a léghajózás, bizonyítja egy mulatságos eset, melyen még sok év múlva is nagyokat nevetett Pest városa. Egy fiatal újságíró vállalkozott rá, hogy fölszáll Lehmannékkal. Hősi bátorságát előre ünnepelte lapja, s a Komlóban ugyancsak előre hatalmasan áldomásoztak a «rettenthetetlen magyar léghajós» egészségére. Mikor aztán elkövetkezett a nagy nap, és a botanikus kertben ezrek várták a csodát, az újságíró dörgő éljenzés közt jelent meg a hely színén. Paszomántos farkas bundát viselt (azt hitte, ilyen a léghajós kapitányi uniformis) és tudományos eszközök lógtak a nyakában. De sápadt, igen sápadt volt a rettenthetetlen férfiú; és nőttön nőtt a sápadtsága, amint az indulás pillanata következett.

Mikor aztár Lehmann azt mondta: «Tessék beszálani!», be is szállott a kosárba; de mielőtt felhangzott volna a hagyományos «ereszd el!», a léghajós kapitány esze nélkül ugrott ki az édes anyaföldre, melyet legott csókjával is illetett, mert az a baj esett meg rajta, hogy ugrás közben bele akadt a lába valami kötélbe, s a tudományos eszközök szörnyű csörömpölésének közepette hasra vágódott.

De még a jó magyar nép természete se igen vette be a léghajózás csodáit. Lehmannék is követték a léghajósok ama szokását, hogy a gömb töltése alatt a közönség mulattatására mindenféle tréfás alakokat bocsátottak föl a levegőbe. Ezek az alakok színesre festett hártýából készülnek. Volt közöttük egy életnagyságú figura: vörössorrú pocakos német polgár, rőfnyi köcsögkalap a fején. Ez az alak a nézők nagy derűsége között szállt fel. A szél kelet felé sodorta, s csakhamar eltűnt szem elől. Másnap kora reggel jámbor kepekék ballagtak a mező-kövesdi határban, és mit látnak! A kalászhányó vetés között egy rettenetes alak ingadozik jobbra-balra; néha lekushad és eltűnik, máskor meg óriásra magasodik, s a lába se éri a földet. «Ördög van a vetésben!» ordítottak a jó matýók és usdé vesd el magad, beszaladtak Kövesdre. Innen aztán csakhamar egész had indult az ördög ellen. Emberek kaszával, asszonyok piszkafával, de még egynéhány úr is, puska a vállukon. A tünemény még még mindig ott imbolygóit a vetésben, és mindenek rémülve látták. Kiabáltak rá. Semmi válasz. Hessegették. Nem kotródott el. Fenygették. Nem ijedt meg. «Add meg magad!» Nem adta meg magát. Nohát bizonyos, hogy ördög; ha nem ép a ördögök hadnagya. A legbátrabbak végre azt tanácsolták, hogy rá kell rohanni; az óvatosak azonban a mellett voltak, hogy jobb lesz messziről megölni az ördögöt. Egy úr

le is kapta válláról a nyúlsöréttel töltött puskát és rádúplázott a pokoli tüneményre, mely — ez volt ám csak az igazi csoda! — legott nyomtalanul eltűnt.

Mikor a rémület múlni kezdett egy kicsit, a bátrabbak a hely színére merészkedtek s a vetés között megtalálták a cilinderes ördög szétlőtt foszlányait. Egy újságolvasó úr aztán megtalálta a rémítő jelenés nyitját: hisz ez a pesti léghajósok komédiája! És nem szóltak a dolgról többé egy szót sem. De azért csak kitudódott a história, és mező-kövesdi embertől még ma se tanácsos tudakolni: «Volt-e ördög ez idén a vetésben?»

A szálló ernyőt már a XVII. század elején is ösmerték. Velencében van egy VERANCSICS Faustusnak tulajdonított 1617-beli kézirat, mely így szól: «Ha négy léccel kifeszítünk egy négyszögletes vásznat, és négy sarkára kötelet kötünk, ezzel az ernyővel bátran legugorhatik az ember toronyból, vagy más magas helyről; mert ha még nincsen is szél, az esés ereje szelet támaszt, mely visszatartja a vitorlát, s az ember szép csendesén ér le a földre. A vitorla nagyságát természetesen az ő súlyához kell alkalmazni.» Ez valószínű szálló ernyőnek a leírása. Tudományosan azonban senkisésem foglalkozott többé a kérdéssel. Ama században csak egy Lavin nevű életfogytiglan börtönre ítélt hamispénzverőnek jutott eszébe, hogy a miolani várból, hol fogva volt, leugorják egy kifeszített esernyővel. Szerencsésen jutott le, de csakhamar elcsípték, s visszavitték tomlócébe, hol kilencvenkét éves korában halt meg. A szálló ernyő gondolatával csak 1783-ban kezdett szakszerűen foglalkozni Lenormand montpellier-i fizikus. Meggyőződésén, hogy törvényszerű bizonyossággal van dolga, egy szép nap leugrott az első emeletről, mind a két kezében harminc hüvelyk átmérőjű esernyőt tartva. A halsontok végét fonalakkal

erősítette a nyélhez, hogy az ernyő ne fordulhasson ki. Alig egy hónap múlva már a montpellier-i csillagvizsgáló torony tetejéről ugrott le, miután esernyőjével állatokat is szerencsésen eregett alá a magasból.

E kísérleteken jelen volt Jacques Garnerin, a későbbi híres léghajós. Ez az ember a forradalom alatt a konvent biztosa lett, és mint ilyen az északi seregben lekötött léghajóból kémlelte az ellenség hadiállásait. 1793. nyarán Marchiennesnél az osztrákok elfogták őt, és mint hadifoglyot Budára küldték. Garnerin a várban raboskodott, némelyek szerint a csonka toronyban, mások szerint a régi franciskánus klostrombán (ma az országos levéltár), melyben Martinovics és társai is raboskodtak. A fogság hosszú óráiban eszébe jutottak Lenormand kísérletei és elgondolta, hogy szálló ernyővel leugorva a várból, könnyen megszökhetne. Tüstént szálló ernyő készítéséhez fogott hát, a padló deszkájából hasított lécekkel és lepedőkkel akarta megszerkeszteni szabadulásának eszközét, s már el is készült a gép, mikor a parkoláb meglátta az ágy alatt, és természetesen elkobozta. Garnier nem is szabadult ki elébb Buda várából, míg nem cserélték ki XVI. Lajos leányáért, több francia főtisztel egyetemben.

Ugyanez időben hasonló módon akart szabadulni Spielberg várából egy másik híres francia hadifogoly: az a Drouet postamester, ki a szökni akaró XVI. Lajost és családját Varennesban felismerte és elfogatta. Drouet szintén mint hadibizfos került fogságba. Spielberg várából ugyancsak szálló ernyővel akart szabadulni; ágyneműjéből alkotta meg a szerkezetet oly óvatosan, hogy őrei semmit sem vettek észre; az ugrás azonban nem sikerült: a merész franciát törött lábbal találták meg a bástya alatt.

A TÁROGATÓ.

Az újabb magyar nyelvtudományt sokszor érte az a vád, hogy szavaink eredetét nyomozva, örömet kereskedik az idegenben. Ezt a vádat főképp a nyelv művészei hangoztatták. VÖRÖSMARTY MIHÁLY 1828-ban (*Tudományos Gyűjtemény*, 2:40.) zordon erővel szólott ekként: «Vannak, a kik gyávaságból-e vagy bűnből? csak azért keresik össze nyelvünkben az idegekkel is rokon szavakat, hogy ott ne rokonságot találjanak, hanem hogy a hasonló szavakat minden irgalom és meggondolás nélkül tőlünk elpöröljék. Gyávaság és áskálódás bűne ez, ha így okoskodnak, hogy a hódító magyar bejöttekor bárdolatlansága miatt alig tudott istenadta fejénél, lábánál egyebet megnevezni. Mért akarják magokat épen azok őseink tanítóivá tenni, kikről Álmos bejöttekor bölcs Leó azt írja, hogy csak kölest ettek, s a földművelés egyéb ágazatait nem értették?» És épen ötven esztendő múlva, 1878-ban, ARANY JÁNOS ír így (*Nyelvőr*, 7:409): «Mint Horvát István iskolája mindent magyarrá, úgy mi minden kissé kétesebb magyar szót idegenné akarunk tenni. Lassabban a kitagadással!» Ugyanez időtájt illette az orthologusokat ezzel a tréfás, de keserű szemrehányással:

Kisütik, hogy a magyar nyelv
Nincs, nem is lesz, nem is volt;
A mi új van benne, mind rossz,
A mi régi, az meg tót.

E nagy költőink abban a tévedésben leledztek, hogy a sok jövevény szó szégyenére válik a nemzetnek. Bizonyos dolog, hogy az ősi szókincs a művelődéstörténetnek egyik legfőbb forrása; és a pszichológiai, etikai szavak eredeti voltából következtetve meg lehet itélni egy nemzet géniuszának szűziségét és erejét. De kell-e restelniük például a németeknek, hogy innen-onnan kölcsönzött szavak ezrével vannak nyelvükben. VOLF GYÖRGY összeállítása szerint közlök egy csomó szót, mely a magyarban mind eredeti, a németben pedig mind latinból való kölcsönzés: vaj, *butter, butyrum*; sajt, *Mse, casetts*; bor, *wein, vinum*; körte, *birne, pirnm*; birs, *quitte, cotonea*; hagyma, *zmiebel, cepula*; bors, *pfeffer, piper*; szurok, *pech, pix*; talp, *sohle, solea*; tál, *schlüssel, scutula*; tölcser, *trichter, tractarins*; sajtó, *préssé, pressa*; tükör, *Spiegel, speculmn*; öszvér, *maulthier, mulus*; réz, *kupfer, cnprum*; vásár, *markt, mercatns*; vám *zoll, telonium*; bér, *pacht, pactum*; orvos, *arzt, archiater*. Vajon akad-e olyan német, a ki azt mondja, hogy e szavak összeállítása a német hazafiság ellen való bűn! Nálunk azonban, tudom, még mindig visszatetszéssel találkozik minden vizsgálódás, mely esetleg azt deríti ki, hogy valamely magyarnak tartott dolog idegen eredetű.

Ebben a fejezetben a tárogatóval foglalkozva, azt kell kimutatnom, hogy ez a „régii magyar hangszer“ (melyét GRÓF FÁY ISTVÁN szerint eleink hoztak be, egyenesen Ázsiából), bár a neve eredeti, külföldi jövevény; valamint hogy idegenből került hozzánk, a *muzsikán* kezdve, úgy szólván minden, ami a zenéhez tartozik.

Eredeti magyar hangszernev csak a *bőgő*, a *brúgó*, a *dob*, a *kürt*, a *síp*, a *tárogató*, a *tilinkó* (a nyelvújítás szavait természetesen mellőzve). A többi idegen elem. Íme e kölcsönzött hangszerneveink egy kis szótára.

Bordó, bördő: a duda hosszú sípja; *síp-bordó:* fistula rauca in utre, cornu utris Molnár Albert, dudelsack Pápai Páriz; *bordó-síp:* vastag morgó hangú síp, dudán, orgonában. SZINNYEI JÓZSEF a *bordó* eredetére nézve EDELSPACHER ANTAL föltevését fogadja el, hogy t. i. a török *bür dug:* bőr tömlő szóból származik. Én valószínűbbnek tartom, hogy a *bordó* az olasz *bordoneval* (francia *bourdon*) függ össze.

Brácsa: az olasz *viola di braccio*.

Cimbalom: a latin *cymbalum*, görög *κύμβαλον*.

Citera: a latin *cithara*, görög *κίθαρα*.

Csákány: hosszú, mély hangú furulya. (Gróf Széchenyi István is szokta fújni Döblingben.) MIKLOSICH szerint szláv szó, BUDENZ szerint tatár, s a tatárból vette át az orosz; VÁMBÉRY szerint csagataj.

Csimpolya: duda, (Zilah, Székelység), tilinkó, furulyácska (Szolnok-Doboka), kis dob, melyet az ujjak hegyével vernek (Székelység). Az oláhságból vettük át; az oláh szó eredete a görög-latin *av/iq̄xovia, symphonia*.

Doromb: MIKLOSICH szerint tót: *drombla, drumla, drmla; az oláhban drumbu*.

Duda: MIKLOSICH szerint szerb: *duda* (síp) és cseh *dn̄y* (dudo).

Fagót: az olasz *fagotto*.

Flóta: az olasz *flauto*.

Furulya: MIKLOSICH GYARMATHY nyomán szláv-nak vallja; v. ö. *virelya, ó-szláv viréli*.

Gítár: a piemonti *ghitara*.

Gordon: CZUCZÖR-FOGARASI szerint Erdélyben 'böggő'. Egy 1760-iki adat szerint (*Hazánk*, I. 362.) «nagy sereggel megindulának muzsikásokkal, úgymint: hegedűs, gardonos [így!] és cimbalmosokkal». Hogy mi az a *gardon*, nem tudom, de GvADÁNYInál a *gordó* fúvó hangszer: «Orpheus is megfújja a gordóját.» Valószínűnek tartom, hogy a *gordó* összefügg a *bordó-*

val: s nem lehetetlen, hogy mélyhangú muzikaszerszámról lévén szó, a *gordon* a *gordó* származéka. A *gordonka* (violoncello) a nyelvújítás alkotása, a *gordonból*.

Hegedű. Ezt a szót MUNKÁCSI BERNÁT az ugor ősiség számára akarta megmenteni a *Nyelvőr* XIX. kötetében (149. l.). íme kísérlete egész terjedelmében:

«Fontos adat a magyar művelődéstörténethez, hogy a *hegedű* őseredeti magyar szó, nem jövevény, mint a *lant*, *hárfa*, *koboz* s más hangszerszámok neve. Megtaláljuk t. i. etymologice egyező mását a vogulok nemzeti hangszerének nevében, melynek alakjai a különböző nyelvjárásokban: éjsz. vog. *Sankwéltép*, lozvai és pelymi vog. *sangwéltép*, *sanghultép*, tadvai vogul *šāzétap*. A vogul hősi énekek, medvedalok és bohózatelőadások ezen zenei kísérője egy fedett csónak alakú öt húros szerszám, melyet a rajta játszó ülő helyzetben térdére helyez és ujjakkal penget, vogulul mondva: *sahkwélti*, *suhghulti*.

«A ki valamennyire tájékozott a magyar szó fejtésben, rögtön fölismeri, hogy az egybevetett szók tövei, a vogul *sáhk-* és magy. *heg-*, noha jelenleg egy hangjuk sem egyezik, eredetileg egyazon hangzásúak voltak; amennyiben t. i. a *h* szókezdő magashangú szóban általában *s* (*t*) hangból, a szóközépi *g* régiebb *ng* (*fik*) hangcsoportból szokott fejlődni *s* tudvalevő az is, hogy a vogul gyakran változtatta mélyhangúvá (különösen *a* hangszínnel) az eredetileg magashangú vocalist (1. Nyr. XIV. 22). A vogul *sáhk-wéltép* a *-p* igenévi képzővel szerkesztett alak, melynek magyar alakja <ó, ő, illetőleg <ú, ü (1. tüdenz: Ugor Alaktan 190). Kétségkívül ez az <*p*, *ü* igenév-képző van a magyar *hegedő*, *hegedű* végzetében is, csakhogy az alapjául szolgáló igező nem momentán (intensív) mint a vog. *sühkwélt*-igénél (1. a vog. és magy. mom. *-lt* képzőre nézve Budenz Alakt. 78), hanem frequentatív (vö. rako-ú, lökö-*rf*; 1. uo. 24), úgy hogy egész pontos egyezéssel a magy. *hegedű* egy a frequ. *-ént* képzővel szerkesztett vog. *sahk-wentép* alaknak volna mása.

«Megjegyzendő ezek mellett, hogy a magy. *hegedű* régebben nem csupán a vonós hangszer jelentette, mint ma, hanem pengetőt is, minő a vog. *sünkwéltép*. Idézzük erre nézve a NySzótár adatai közül a következőket: *hegedű*: *cythara*, *lyra*. Calepinus lengyel *hegedű*: *lyra*. Pesti *hegedw*: *cythera*. Nem. Gl. 'A Daudid veszi vala a hegedút, es az ú kezeuel veri, pengeti vala az húrát. Mel: Sám.»

Nem igen hiszem, hogy ez a tudós eszmélkedés hívekre tehetett volna szert a nyelvészek között. Valószínűbb, a mit azt hiszem IMRE SÁNDOR sejtett elsőben, hogy t. i. a *hegedű*, régibb és mai népies alakjában is *hedegő*, *hedegű*, a velencei *fidigo* származéka; bár nehéz bizonyítani: hogyan lett az /-bői *li*.

Hárfa: a latin *harpa*, görög *a^{mj}*.

Kintorna; a régiségben pengetni való húros hangszer: *nablium*, *psalter*, *harfe*; később olyan zeneszerszám, melynek húrjait nyirettyű helyett gyantás szélű, forgatott kerék szólaltatott meg; COMENIUS *Orbis pictus&aak* 1643-iki fordításában: „tekerő lant“. Újabbban a *verkli* neve, a forgató révén.

Kláríkordium: latin, *clavichordilim*.

Klarinét: olasz, *clarinetto*.

Koboz: török, *kopuz*. A ZRIN'T MIKLÓS lant jelenlétében használt *kobza* («Egy kobza szavával nyitá hangos torkát») önállósított személyragos alak, mint *zúza*, *mája*, *tompora* stb. (SZINNYEI).

Lant: latin, *lutina*.

Lyiút: PÁZMÁNY PÉTER írja a német *laute* értelmében; olasz, *liuto*.

Oboj: CSOKONAI és ARANY használta szó; a francia *hautbois*.

Orgona: az olasz *organo*.

Tambura. a török *tambur* szerb származékából. (ARANY gitárt értett rajta.)

Trombita: a velencei trombeta.

Virgina: a latin-francia *virginale*. (XVI. század-beli billentyűs, tollal pengetett húros hangszer, a fr. *épinette*, ol. *spinetta* egyik fajtája, kisebb *clavicembalo*.)

Íme egy csomó magyar hangszernév, mely mind idegen eredetű. És bizvást állíthatjuk, hogy e muzikaszerszámok közül egyet sem hozott magával a kelet-ről a magyar. De még a *tárogatói* sem hozta, noha e szó eredete kétségtelenül nem idegen.

A *tárogató* szó eredetét SZARVAS GÁBOR magyarázta meg kétségtelen bizonyossággal (*Nyelvőr*, 23:85). Hogy a *tárogatónak* semmi köze sincsen a *tár* igehez, nemcsak abból tűnik ki, hogy ama hangszert ezzel a cselekvés-szóval sehogy sem lehet összehor-nálni, hanem abból is, hogy míg a *tár* ige csak a XVIII. század végén jelentkezik először irodalmunkban, a *tárogató* már a XVI. századtól kezdve használatban van. A *tárogató* a *tarogat* hangutánzó ige származéka. A török síp harsogását másoló *tara-tara*, és a *-gat*, *-get* gyakorító képzőből lett ez az ige, mely éppen olyan, mint a *jaj-gat*, *óbé-gat*, *u-gat*, *bé-get*, *üm-get* vagy *ümmöget* stb. A harsogó síp hangja *tara-tara* képzetet keltett, mely csak változata a trombitászó *tra-tra* onomatopoeionának. A római tuba az öreg ENNIUS íüleben így szölt: *taratantara*. («*At tuba tevvihili sonitn taratantara dixit.*».) Semmi meglepő sincsen benne, hogy a magyar azt mondta a harsogó török sípra: *tarogat*. A hangszer neve tehát eleinte bizonynyal *tarogató* volt. Ez aztán *tárogatóvá* módosult; de még napjainkban is élt a *tárogató*, KEMÉNY ZSIGMOND használja, s aligha pusztá erdélyiesség.

A *tárogatóval* mindig együtt élt egyértékese, a *török síp*.

A Rákóczy-korban sokkal többet emlegették mint a *tárogatót*. Csak e században kopott ki a használat)

ból. Körülbelül mindent keleti eredetűnek szoktunk vélni, aminek ‚török’ a jelzője. Holott például a *török búza* sem a keletről került hozzánk, mert a kukorica amerikai jövevény. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a tárogatót, ezt a XVI. század óta Európában használatos hadi sípot a törökök nem fújták. Sőt még az sem lehetetlen, hogy előbb fújták mint a magyarok. Mert bajos azt állítani, hogy minden kölcsönzés, ami van, hullámszerűen terjeszkedett, vagyis a földrajz szerint igazodott. Ki bizonyíthatja be, hogy a törökök nem előbb jutottak, a tengeren át, a hangszerhez, mint mi. Viszont annak se igen lehet megmondhatója: nem találkozott-e a nyugati származású tárogató a törökök valamely hasonló hangszerével, az ő ősapjával?

A tárogató nyelvsíp. Az ajaksíptól tehát abban különbözik, hogy a rezgéseket nem megosztó levegőáramlás idézi elő, hanem időszakos, a rezgő nyelv okozta megszakítása a levegőáramlásnak. Az ilyen sípok ős régiek. Eredetük bizonyynyal a nádsíp, melyet ma is gyárt a jelenkor ős embere: a falusi gyermek. Ez a szerszám voltaképp nem is síp, mert nem fújják, hanem dúdolnak bele; a dúdolástól aztán rezeg a meg-repezített nád hártája, s ezen a réven keletkezik az a bizonyos doromboló, egy kissé repedtes orrhang, mely minden nyelvsípnak többé-kevésbé sajátja. A levegőáramlás az ilyen nádsípban a hártya révén szakadozik meg. A nádsíp változata a szintén gyermekkézen forgó, zabszárból, hagymaszárból csinált dúdoló szerszám. A franciák *mirlitonja* is ugyanilyen: nád vagy papiros cső két végét kifeszített hagyma-hártya vagy vékony irha zárja el. A hang szakasztott az, mint mikor a gyermek papirost szorít a fésűre és az ajkához nyomva dudorász rá. A fizikai elv mindig ugyanaz: a levegőáramlásnak rezgő test okozta időszakos megszakítása.

Ezen alapszik, innen ered minden nyelvsíp, az ókor pásztorsípjától, a *syrinx*től, a mai napok nagy művészi értékű oboj (*hautbois*) hangszeréig. A *syrinx* már nem dúdolás, hanem fújás révén szólal meg; de megvan a két egymáshoz kötött nádlapból alkotott rezgő nyelve, a fúvóka, melyet a sípoló megnyálazva mélyen vesz a szájába. S elemeiben tulajdon ez a szerkezete az obojnak és a vele testvér fagótnak, angol kürtnek. Rokonuk a klarinét is, noha nem két egymásra fektetett, hanem csak egy rezgő nádlap van a fű vékájában.

Az oboj elsöben a XVI. század végén bukkanik fel, *hanls boys*, *hautbois* néven. LAROUSSE szerint e szó azt jelenti, hogy a ,fa' ,magas' hangot ad. Régibb alakja az olaszoknál *bombarda*, a németeknél *bombard*, *bomhart* volt. Mint minden fúvó és vonós hangszer, ez is többféle nagyságban készült; volt tehát discant-, alt-, tenor-, bassus- és öreg bassus-bombarda. A discant nyolc lyukú, a tenor, bár hossza jó négy láb, csak hét lyukú, a bassus öt láb hosszú és tizenegy lyukú. E muzsika-szerszámnak rendkívül rikító orrhangja volt, mely a zenekarokban elnyomott minden más hangszert. Főkép szabad ég alatt és a tábori bandákban használták. A discant- és alt-bombardából lett az oboj; a mély hangúból a fagót. A *bombarda* az orgonában ma is egy mély nyelvsíp; nevét a század elején a nagy túbaszertű réztrombitának kölcsönözték. SHAKSPERE korában a *hautbois* már e néven is igen ismert hangszer lehetett. A nagy költő sokszor fúvatja meg a színpadon. Zárt helyen ritkán (*Macbeth*, I. 7., a király termében; *hautbois and torches*): szabad ég alatt gyakrabban. Az oboj ilyenkor többnyire valamely nagy vendég *érkeztet* ünnepli; de még gyakrabban szólal meg a csatákban.

Mert az oboj egész e század elejéig kiváltképen

hadi síp; katonai zenekaroknak elmaradhatatlan hangszer. Mint alább látni fogjuk, még az ötvenes évek végén is megvolt egy osztrák katonabanda lomtárában. Herschel, a nagy csillagász, 1756-ig obojos katona volt. GOETHE 1793-ban Mainz ostrománál hallotta az obojok zenéjét: «*Die Hautboisten von Thadden spielen Ca ira und den Marseiller Marsch.*»

Bizonyos, hogy a hadi oboj nem volt a mai pásztori lágyságú hangszer, hanem hatalmas, riadó szavú harci síp. Vagyis az obojnak az a régibb, egyszerűbb, nyersebb alakja, mely nem más mint a tárogató. Tétellem tehát, melyet bizonyítani akarok, az, hogy a tárogató a hadi oboj. Az egész Nyugaton és alkalmasint Törökországban is ismeretes hangszer, melyet a magyarság a külfölddel egy időben használt és egy időben is tett a lomtárba.

Az elég nagy számmal fönmaradt régi magyar tárogatók és az ugyanazon korbéli idegen obojok szerkezete teljesen egy. Nemzeti vonás nincsen alakjokon. Ha összehasonlítjuk a mi gyűjteményeinkben őrzött tárogatókat a külföldi egykorú obojokkal, nem látunk különbséget. Valóban nehéz hát megmagyarázni eredetét ama hiedelemnek, hogy a tárogató ősi hangszerünk; sőt még a Lehel kürtje is tárogató lehetett.¹ Az sem világos: miért tartják a tárogatót ép a Rákóczi-kor sajátos muzsikaszerszámának, holott az előtt is, az után is közönséges volt a tábori zenekarokban Európa szerte.

Rákóczi a harc viharai között sem feledkezett meg a művészetekről. Mint THALY KÁLMÁN írja (*Iro-*

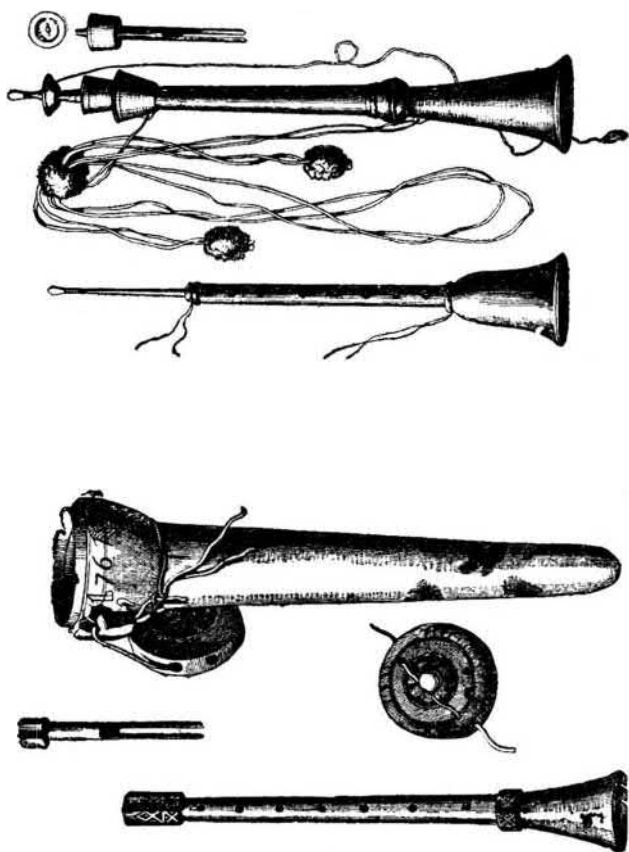
---

¹ E furcsa gondolatot az ötvenes években támadt valóságos tárogató-láz közepett az sugallhatta, hogy Márk krónikájának egyik kezdetbetűjének képén Lehel olyan hosszú, karcsú, egyenes trombitaforma szerszámmal kólintja föbe a német császárt, mely sokkal hasonlabb a tárogatóhoz, mint a kűrthöz.

dalom- és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból, 46. 1.) «saját udvari zenészei valának, kik harsány fúvó-hangszerekkel jelezték ablakai alatt, vagy tábori sátránál május elsejének reggelén, a «hadi esztendő» beköszöntését. E leginkább trombitás-, dobos- és tárogató-siposokból álló hadi zenészek mellett a hagyomány két cigány-zenekart is tulajdonít Rákóczinak; az egyik a Barna Mihályé volt, ki állítólag a kesergő Rákóczi-nótát szerzetté, melyből azután később alakítá a híres Bihari a hatalmas Rákóczi-indulót. E Barna Mihály mondá 1711-ben Rákóczinak, Lengyelországba indulásakor, magát keserves sírás közt lábai elé vetve: «Mégysz, mégysz, fölséges fejedelem, itt hagyod a vagyont, keresed a nincsent!» A másik cigány banda, a Czinka Sándoré, állítólag még Rodostóban is mellette volt Rákóczinak.

«A zeneművészetnek gr. Bercsényi is kedvelője volt; László fiát Deplume Jakab nevű francia zene-mesterrel képezteté, s magának énekest és nyolc tagú udvari zenebandát tartott Cedron Imre nevű képzett karmester vezetése alatt. Később Cedront Rákóczinak engedte át. A vonó hangszerek mellett volt e zenekarban két hauboista és egy cimbalmos. E zenészekről írja egyszer gr. Forgách: «Bercsényi bátyám is szereti, ha muzsikásai a «tehénhús-nóta» mellett el tudják vonni a «Rajta kuruc!» táncot.» Maga Bercsényi pedig tréfásan említi egy asztalánál ülő német úr megjegyzését a magyar nótáról: *«Tch weiss ni elit, es hat kein takt, klingt aber doch mohi!»* Ugyancsak Bercsényi emlékezik egy Adámy nevű tüzér-tisztről, hogy kitűnő lantos volt a táborokban. Gr. Esterházy Antal tábornok is bírt saját zenekarral. Battyannak két udvari síposa említetik.»

Arra nézve nincsen semmi bizonyágunk, hogy Rákóczi hadai sűrűbben használták a tárogatót, mint

A NEMZETI MÚZEUMBAN LÉVŐ TÁROGATÓK.

ama korban bármely más katonaság, Egy ismeretes anekdota szerint (melyet DE GERANDO jegyzett föl *Erdélyi utazásaiban*), Heister generális a szabadságharc után összeszedette és elégettette a tárogatókat; mert attól tartott: ismét felpezsdül a kurucok vére, ha meghallják a török síp lelkesítő szavát. Ez az anekdota nem igaz. Hiszen a labancok táborában is fújták a tárogatót vagyis obojt, mint akkortájt minden katonaságnál. Persze a labancság nem a szép kuruc nótákat sípolta. A Rákóczi-kort a tárogatóval talán az kapcsolta össze a köztudatban, hogy a tábori zenekarok akkor kezdtek nagy idő után ismét magyar nótákat játszani; s hogy a forradalom leverésével ismét elnémulnak ezek a mi szívünknek oly kevés örömet adó hangok. A német ugyan nem égette el a tárogatókat; de bizonyos, hogy a kuruc magyar nótákat üldözte, eltiltotta. Maga a hangszer az egész múlt században használatos volt, minden olyan ünnepi alkalomkor, mikor lóháton és fegyveresen vonult ki a nemesség. Különösen kedvelték Erdélyben, hol a XVIII. század második felében a lakodalomra, keresztelőre menő urak, APOR PÉTER tanúsága szerint, hintájuk előtt fűvatták a török sípokat, trombitákat. A tárogató a temetéseken is szólt. CSEREI MIHÁLY írja: «Halotti alkalmatosságokra török sípoknak, trombitásoknak külön nótájuk volt, melyet fűttának, olyan szomorúan s keservesen, még a temetésen lévő idegen férfiakot s kivált az asszonyokat, mindjárt sírni indították». A tárogató az a hangszer, melyet többnyire szabad ég alatt használnak, mert tulajdonképpen tábori muzsika. A bandériumnak eredeti katonai bélyegét adta meg a rikoltó harci síp. Többnyire minden megyének megvoltak a maga állandó tárogatósai, akik a bandériumokat kísérték. Mária Terézia korában a jász-kún bandérium tárogatósa Kovács György volt, kit aztán Síposnak neveztek el. A Sípos család ma is

virágzik Jászberényben, és őrzi dédapjának tárogatóját. Természetes, hogy a loyális bandériumok nem a forradalom hadi muzsikájával s nem is a Rákóczi-kor hagyományos bús nótáival vonultak föl. Ezért nemzeti tüntetése volt az ébredő magyarságnak, mikor nyolcvan esztendő után ismét elfújták a tárogatón a régi kuruc nótákat. A szent korona visszahozatalakor, 1790-ben, a nagyváradi ünnepre a nemesek lóháton, fegyveresen, tárogató sípok és trombiták harsogása közt gyűltek össze. A külső kathedrálétól visszatérve «a török sípokban kétféle nóták fuvattak, u. m. *Hej Rákóczi, Bercsényi!* és *Őszi harmat után*». Budán is török síppal kísérték a koronát a kúnok, a jászok és a kecskemétiak (KERESZTESI JÓZSEF krónikája).

Ugyanilyen ébredés, ugyanilyen nemzeti tüntetés volt 1859-ben az a valóságos tárogató-láz, mely a Kazinczy-ünnepek, a magyar ruhadivat és a Szózat-énekklés nyomán keletkezett. GRÓF FÁY ISTVÁN, a jeles zongorás és zenetörténet-kutató pendítette meg a *Vasárnapi Újság* április 10-iki számában, hogy fedezzék fel újra a tárogatót, mely «egyenesen Ázsiából jött eleinkkel». FÁY azt írja, hogy ez a nálunk immár eltűnt hangszer még megvan Szerbiában; EGRESSY GÁBOR említi naplójában, hogy 1849. végén látta ott. A magyarok a tárogatót még fújták II. Lipót koronázásán. E században pedig Fuchs Ferencz egri érsek beigtatásakor (1804.), Fischer István egri érsek székfoglalásakor (1807., a jászok és a kúnok) és gróf Károlyi Lajos abaúji főispán installációjakor (1830.). FÁY szerint a tárogató azért ment ki a divatból, mert fújása erőltetésbe került. Czinka Panna bandájában még volt tárogató, a Bihariében már nem.

Nemsokára felszólalt valaki Nyitráról, hogy 1839-ben a tárogatót hallotta Palugyay Imre püspök beigtatásán. Egy Ligats nevű nyitrai esztergályosnak külön-

ben van tárogatója, és tudja is fújni. Ezután a közlések egymást érik a *Vasárnapi Újságban*. Egy névtelen azt írja, hogy Rimaszombatban a tárogatót 1835. évig a toronyban fújták az óra ütésére, s élők emlékezete szerint Koháry herczeg jötte s távozta alkalmával mindig, azonkívül gróf Zichy főispán beiktatásánál szintén, a mire Radics Márton régi zenészünk is jól emlékszik. Ő állítja, hogy csak elámultak ama síp hallatára, oly hatalmas hangja volt. Budai nevű tornyos volt az utolsó, aki fújta; fia, ki ma is tornyos, s mint gyermek sokat nyaggatta a sípot, jól ismeri s hiányzó fúvókájáról némi utasítást is adott, hogy rézbe foglalt nád síp volt stb. Öregebb embereink állítják, oly hatalmas hangja volt e tárogatónak, hogy a szomszéd falvakba is elhallott, s a mezőségen a nép megállót munkájában, hallgatni a rajta fújt szép nótákat, különösen a Rákóczi-indulót. Egyhangúlag állítják, hogy csak erős mellű ember tudta jól játszani.

Egy, a Dom Miguel ezredben szolgáló magyar katona ezt írja Montagnanából: «Most immár mi is előállunk egy tárogatóval, amely egészen roncsolt állapotban az ezred zenekari raktárában van. Fájdalom, e hangszernek csak hasadt csöve és dereka (corpus) van meg; fúvókája hiányzik, szilvafából készült s mint látszik, esztergályozott mű. Midőn én ezen régi hangszeremet oboistánkknak mutattam és neveztem volna, ő azt felelte: «*Das ist nicht «Torogáto».* soudern Bass-Oboe»; egyébiránt fúvására ajánlkozik. (Ennek az oboistának igaza volt, s ő ütötte először fején a szöveget, kiderítve, hogy az ős magyarnak tartott tárogató nem egyéb az európai obojnál).

Az érdeklődés nőttön-nőtt. Fölfedezték a Nemzeti Muzzeum régiségtárában levő tárogatókat, és Szűk András, a Nemzeti Színház obojosa egyiket meg is szólaltatta. Majd Scripsky budai hangszerkészítővel meg-

csináltatta a régi tárogatók «javított» mását, és 1859. december 8-án be is mutatta egy hangversenyen. Az egykorú tudósításokból kiérzik, hogy a kísérlet nem sikerült. Egyenesen ugyan nem vallják be; mintha titkolni szeretnék, hogy a «nemzeti hangszer» kudarcot vallott, de bizonyos, hogy a tárogató divatja csakhamar elmúlt. A tudósítások említik, hogy Szűk tárogatója nem lármás, de «lehettek hajdan ennél nagyobbak, melyeknek hangja igazán tárogatott. Egykor más tárogató volt a toronyban, más a csatákban, más a zenekarokban». ID. ÁBRÁNYI KORNÉL, ama kísérletek tanúja, azt írja a Szűk-Scipsky-féle tárogatóról, a *Pallas Nagy Lexikonában*, hogy «több fogyatéknél fogva nem tudott magának útát törni; nehézkes volt a befűvése nádszipka segítségével, a kromatikus skála kihozatalára pedig éppenséggel nem volt alkalmas, miért is terjedelmesebb dallamok kihozatalát sem lehetett rajta eszközölni».

A tárogatóval azután jó két évtizedig keveset foglalkoztak nálunk. Még annak sem akadt szakértő megfigyelője, hogy a tárogató a hetvenes évek közepéig minden nap megszólalt a balmaz-újvárosi toronyban. Az öreg bakter jelezte vele az órákat. A síp hangja, mint fültanútól tudom, hatalmas riadás volt, elhatott nemcsak a községnek minden zugába, hanem ki a tanyákra is. A vén toronyőr halálával aztán örökre elhallgatott.

A tárogató föllevenítésével a nyolcvanas évek végén kezdtek újra foglalkozni, midőn KÁLDY GYULA történelmi hangversenyeket rendezett. Az egészen új szerkezetű tárogatót Schunda V. József hangszergyáros készítette és Hickisch Henrik, a m. kir. Opera klarinétosa fújta. ID. ÁBRÁNYI KORNÉL a fönt idézett helyen azt írja e hangszerről, hogy «e modern tárogató reformja abban áll, hogy a régi tárogató jellege meg-

tartásával az oboa, klarinét és fagot színvegyületét is egyesíti magában s a régebben használt nádszipka helyett klarinétszerű fúvókával van ellátva, több billentyűvel, mi által a kromatikus hangok is kényelmesen kihozhatók rajta»; továbbá, hogy az az új hangszer «hivatva van. nemcsak a régi magyar tárogatót új életre kelteni, hanem azt mint sajátlagos színezetű zenekari hangszert általános használatúvá is tenni, különösen a katonai zenekarokban, hol a mostanság székében használni szokott szárnytrombita-solo szerepét lesz hivatva átvenni».

Nekem más a véleményem. Az új tárogató nem egyéb a ma közhasználatú fa fúvóhangszerek igen jelentéktelen változatánál, mely hangszínére nézve leginkább az angol kűrthöz hasonló. Lány, panaszos szava csupa szomorúság és panasz. Úgyszólván csak arra alkalmas, hogy a régi tárogatóról teljesen helytelen fogalmat adjon. Bár jól tudjuk, hogy a kezdetleges, nyers obojoknak más fajtája szolt négy fal közt és más a táborban: bizonyos, hogy ama szelidebb hangú tárogató sem lehetett ilyen epedő, idylli pásztorsíp. Hangversenyteremben az ilyen fölösleges újítások helyett egyszerűen az obojt vagy az angol kűrtöt kellene használni. De kívánatos az igazi hadi tárogató felújítása is; mert az igazság ellen való, mikor a hadlelkesítő, harásány, kevély kuruc nótákat ilyen bánatos, fátyolozott hangú, szerény zeneszerszámokon fűjják.

A tárogató a régi oboj, mely csak a múlt század végén kezdett azzá az igen tökéletes, művészi hangszerré finomúlni, melynek ma a zenekarokban oly fontos szerepe van. A tökéletesített oboj már elfoglalta mai helyét az orchcstrumban, mikor eredeti alakja, a nyers hadi síp, még mindenfelé tábori hangszer volt. És pedig a lovas katonáké. Ezért fűjták mindig a magyar bandériumokban. Mint említettem, a harcias pompával ki-

vonuló nemesség a tárogatót is ép úgy katonai voltának kifejezésére használta, mint a fegyvereket, a zászlókat és a csatlósokat. Ez a hagyománynak szinte tüntető megőrzése volt az időben, mikor a banderális intézmény már elveszítette eredeti jelentőségét. Ez az oka, hogy nálunk tovább maradt meg a tárogató síp mint egyebütt. Legalább az én tudomásom szerint 1839-ben, mikor Palugyay Imre nyitrai püspök beigtatásán a bandérium tárogatókkal jelent meg, Európa hadseregeiben már csaknem mindenütt a trombita volt a lovasság hangszer. Legfeljebb még angol lovasezredeknek voltak obojosai. Azok az öreg magyar toronyőrök, kik csaknem egész mostanig fújták a tárogatót, ifjúságukban a nemesi bandériumok síposai lehettek.

A HINTÓ.

E könyv II. fejezete csoportosítja ama többé-kevésbé ismert adatokat, amelyeknek bizonyossága szerint a *kocsi* magyar találmány, és neve a komárommegyei Kocs falutól ered. Ép most igen érdekes vita folyik e kérdés körül. KKOPF LAJOS, Londonban élő tudós hazánkfi, minden adattal szemben kereken tagadja, hogy a *kocsi* magyar találmány és magyar származású szó lehessen. Az ő erőssége az, hogy az olyan kényelmes, személyszállító alkalmatosságok, amilyen a *kocsi*, már az ó korban is ismeretesek voltak; ami pedig a nevet illeti, azt mondja, hogy azok, akik nincsenek megelégedve a XVI. századbeli HERBERSTEIN báró találgató etymológiájával, olasz földön folytassák tovább kutatásaikat a *kocsi* szó hazáját illetőleg. DAINERO TAMÁS ugyanis, ki szintén a XVI. század elején járt hazánkban és látott magyar kocsit, nem tartotta szükségesnek megmagyarázni, hazaírt levelében, hogy a *carro da coccia* miféle csodabogár; nem pedig azért, mivel nagyon jól ismerték nála otthon a jároművek e fajtáját. Már pedig a *coccia* (eredetileg görögül *concha*) kagylót jelent; ennek értelmét átvitték a *coccia* nevű apró sajkára, a sajkát azután egy kerekes alkotmányra (talán szíjakon) fölfüggesztették s így lett *conchából* *carro da coccia*. így pl. a francia nyelvben is *coche* sajkát is

jelent, kocsit is. A latinban is *liburnum* sajkát jelent és kocsit, mely utóbbiban «*principes Rontani vehi solebant adeo molliter, itt interim vei dorwiire niins possent, vei legere, vei scribere, aut aliud quidvis non incommode agere*». Az angolban is megvan a «kagyló-sajka,» *cock-boat* (ejtsd ki *kokk bót*), a nehéz utazó kocsi neve ellenben *coach* (ejtsd ki *kócs*). Ebből világos, hogy a *cock-boat* az angol-szász nyelv maradványa (*sae-cocca*), a *coach* pedig a francia vagy talán szintén az olasz nyelvből került az angolba. Tudjuk, hogy 1557-ben még nem ismerték Angliában a *coach*-nak nevezett járóművet, s azért dr. Vannes Péter, az Olaszthonban tartózkodó angol követ szükségesnek tartotta megmagyarázni, hogy a *coches* alatt mit kell érteni (certain vvaggons called *coches* very shaky and uneasy to my iudgment). Áldana (Nagy Kampó) is említi a XVI. század közepén, hogy spanyol bakáit kocsikon (*en coches*) küldötte el egy vagy két ízben a törökök elleni portyázásaiban Tiszántúlra, de ő sem tartotta szükségesnek földiéinek megmagyarázni, hogy mit kell a *cochcs* (ejtsd ki *kocscsz*) szón érteni.» (*Nyelvőr*, 28: 85.) Ehhez STMONYI ZSIGMOND a következő megjegyzést fűzi: «Ezek igen érdekes adatok, de meg kell jegyeznünk, hogy a nyelvészek Prikkel közlései után a *kocsi*, *Kutsche*, *coccia*, *coach* szóknak magyar eredetében többé nem kételkedhetnek. Azok az idézetek kétségtelenné tették, hogy a *kocsi* szó tkp. a *Kocs* helységnévből való melléknév. Értsük meg egymást: csak a névről van itt szó! Hogy magát a tárgyat hol találták föl, az más kérdés. — Az olasz *coccia*-ból a magyarban nem *kocsi*, hanem *koccsa* v. *kaccsa* vált volna; ellenben a m. *kocsi*-ból az olasz *coccia* egész természetesen alakulhatott.»

Az én hitem szerint kétségtelenül bizonyos, hogy volt valamely magyar találmányú, könnyű, gyors utazó-

szekér, melynek *kocsi* nevét a XVI. században HERBERSTEIN, BRODARICS és CUSPINIANUS Éocs falvától származtatják. (L. e mű 32. lapját.) Vajon pusztán népies etymologia-e ez, vagy csakugyan volt Kocson olyan kocsigyártás, mely a gyártmánynak nevet kölcsönzött, mindmáig eldöntetlen kérdés. Lehetetlennek azonban nem Ítélnéljük a *Kocs* > *kocsi* etymológiát, mert íme ép a hintóknak van két más fajtája: a *landaner* (franciául: *landau*) és a német-francia *berline*, melynek neve kétség nélkül helynevekből (Landau, Berlin) ered. Bizonyos továbbá, hogy a külföld a *kocsi* egyértékeseivel mint idegen szókkal bánik el. Nem szabad továbbá tagadnunk azt sem, hogy a külföld mint magyar specialitást ismerte a kocsit.

Dehát milyen volt ez a magyar kocsi? Én, másokkal együtt, abba a tévedésbe estem, hogy ez a hazai találmány voltaképpen a szijjakon ingó hintó volt. (L. *Mendemondák* könyvem 50. l., sőt e műben is 33. l.) Ma már tudom, hogy a *hintó* sokkal régibb a *kocsink* l. A *hintó*, ezen a magyar néven, kétségtelenül megvolt nálunk már 1342-ben; holott a *kocsi* szó alig bukkanik föl 1494 előtt.¹ A XVI. századbeli tanúságok, melyek a kocsiról mint újdonságról beszélnek, mind egyetértenek abban, hogy az az alkalmasosság igen könnyű és szokatlanul gyors. DAINERO 1501 október 22-én kelt levelében ezt írja: «... *da Buda a Viena* [sono] *miglia 160 de postre; dove se li va per chi vole da ogni tempó, in quatro persone suso un carro da cocia in unó di e ima nocte cum tre jumente, non mutando se non una volta le beslie la estate e do lo inverno;*

---

¹ Kétes hitelességű, sőt PAULER GYULA szerint határozottan hamisítvány az a FEJÉR GYÖRGY *Codex diplomaticusában* közlött 1267-iki levél, melyet István ifjabb király ír a hunyadi várnagynak és «*c o c h y vehendis et beue vasati* s»-t (jól vasalt kocsikat) emleget benne. (V. ö. *Nyelvőr* 8: 552, 27:570)

la qual cosa ho commemorata, percbe me pare unó grande caminare.» Budától Bécsig 160 olasz mérföld; ahová az ember bármikor eljuthat negyedmagával egy kocsi szekeren egy nap és egy éjszaka alatt, három lóval, s nem vált lovakat se nyáron, se télen; amiről azért emlékeztem meg, mert azt hiszem, hogy igen sebes utazás.] HERBERSTEIN 1518-ból való följegyzésében azt mondja, hogy BudárólBécsbe «*wir... fuern auf Kotzsch Wäggen die man also nent nach ainen Dorff bey zehen meillen dishalb Ofen, die mit dreyen Pfärden neben ajnnder lauffenndt gefurt werden, und derselben zeit kain Eisen oder gar wenig daran was, fuern vier Personen sambt dem fnerman, und lassen in tag und nacht von Ofen gen Wien sein wol gemessen zwo und dreissig meillen, und ft vettern doch alle mall nach sechs oder fünf meillen, und zu Rab am rnitl des wegs namen sie andere Pfärdt; und ist ein gar bequeme fuer...*» [... kocsi szekereken mentünk, melyet egy Budától tíz mérföldre fekvő falutól neveznek így; a szekereket három egymás mellé fogott ló húzza, és e szekereken immár nincs vas, vagy ha van is, igen kevés; a fuvarossal együtt négyen férnek el rajtok; éjjel-nappal menve érik el a Budától jó harminckét mérföldre eső Bécsset, de minden öt-hat mérföld után etetnek, és az út felén, Győrött, lovakat váltanak; igen kényelmes utazás...] Más XVI. századbeli források is arról tesznek tanúságot, hogy a kocsi szekér igen könnyű és gyors volt; ellentéte a már régi nehéz utazó hintóknak, melyeket bizonynal nem csak három ló vont, s a melyeken több ember fért el négynél. Ez a könnyűség, gyorsaság, a kevés vas, a három ló (nyerges, rudas, lógós), a négy utas (a kocsis, mellette egy, az ülésen kettő) arra vall, hogy a XVI. században Európaszerte feltűnést keltett és elterjedt kocsi a mai napig megmaradt lócsős, kásos magyar parasztszekér,

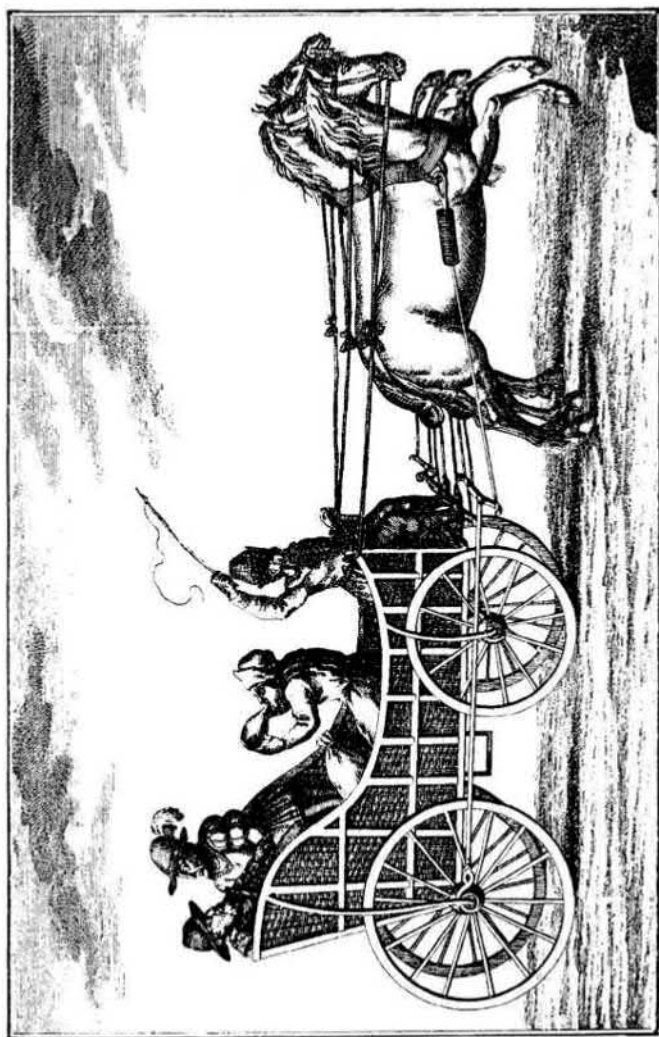

volt, és teljesen hű az a kép, melyet róla JEREMIÁS SCHEMEL 1568-iki *Chunteruet Buuchyában* közöl.

Vagyis az utazásnak ez a könnyű és sebes, kevés embert vivő, de kevés lóval is járó eszköze meglepő újítás volt az időben, mikor mindenképp nagy, nehéz szekereken, hintókon jártak. Nem csoda, hogy V. Károly, 1546-ban táborba szállván, nem indult többé olyan terjedelmes cs lassú alkalmatossággal, hanem gyors magyar kocsiival, szinte azt mondom: *ekhós szekérrel*, mert talán erre vall AVYLA Y ZUNIGA kifejezése: a «*carro cubierto*».

Még egyszer mondom hát, hogy a könnyű, gyors magyar kocsi szekér (egy, a csatatéren mindig rendkívüli mozgékonyásával kitűnő lovas nemzetnek valószínűleg atavisticus találmánya) a nehézkes utazó hintókkal szemben volt nagy és szinte korszakos újítás. Fontos momentum a harcban, melyet az ember évezredek óta a távolság ellen folytat. A magyar kocsi szekér körülbelül olyan volt a rendes utazó hintók mellett, mint ma a kocsi a vasúti vonat mellett. A régiek, mikor gyorsan kellett utazniok, lóháton jártak. Napokig nyeregben ülni és vágatni természetesen fáradtságos dolog volt. A kurírok, staféták mestersége. Úri ember csak a végső szükségben adta rá a fejét. A magyar kocsi szekér egyszerre módot adott mindenkinek, hogy szinte csak olyan sebesen utazhasson, és pedig teljes kényelemben, mint a nyargaló lovasok. Nem csoda, hogy egész Európa kapott ezen az újításon.

A *hintó* első nyomát TURÓCZI krónikájában találjuk. Igaz, csak deák szó alakjában bukkanik föl; de hogy e szó a magyar *hintó* fordítása, kétségtelen. Ez adatot legelsőbb a *Nyelvőrben* közöltem (27: 570). «*Tandem antedicti trini dextrarii solennes, cum armis et operimentis omnibus ipsorum gloriosissimis, sen attinentis, cum sartaneo curru sen mobili ont osti-*

A MAGYAR KOCSI 1881-KI KÉPE.

lario regnált, signo regis desuper, forma avis struthiottiis, deaurato et gemmis adornato.» TURÓCZI krónikájának e KÜKÜLLEI Jánostól írt részét (*pars II., cap. 29*), mely Róbert Károly temetéséről szól, FESSLER (*Die Geschichten der Ungarn*, 3: 1055) így fordítja: «... *folgte drey herrlich geschmückten Prachtpferden die königliche Staatskutsche (sartaneus currus) in Rimen hängend (m o b i l i s) mit dem Reichschilde (ostilario regnali), worauf das königliche Wapen, der Vogel Strauss, vergoldet und mit Edelsteinen besetzt, zu sehen war.*» Es egy jegyzetben azt mondja: «*Die Räthsel: sartaneo, mobili, ostilario regnali wussten wir nicht besser, als oben geschehen ist, zu deuten: mit Du Gange sambuca, anstatt sartaneo, machten wir nicht lesen.*» A *sartaneus* szóról én sem tudok mondani semmit;¹ de a *mobilis aut ostilarins* legott érthető, ha az utóbbi szót úgy olvassuk, ahogy kell: *oscillarius* és kész a fordítás: ,ingó vagy hintó [szekér]'. Tehát KÜKÜLLEI textusa, ha elfogadjuk a *sartaneus* KROPF LAJOS-féle, igen valószínű *sarranus* olvasatát, magyarul így van: «Végül az említett három pompás és minden fényes címerökkel, csábrájjokkal és egyébbel fölcifrázott hámos ló [következett] a bíborszínű szekérral azaz ingóval vagy hintóval, melyen a király jele, az aranyos és drágakövekkel ékes struccmadár [volt].

Azt hiszem, nem kell sokat bizonyítgatnom, hogy KÜKÜLLEI JÁNOS az *oscillarius* szóval a magyar *hintát* fordította, hogy úgy mondjam: betű szerint. A *mobilis*: ,ingó', talán csak megvilágosító synonyma; bár az sem

---

¹ KROPF LAJOS erre a *Nyelvőrben* (28: 87) azt mondja: «Ez talán csak hiba *sarranus* helyett, mely bíbor színűt jelent. *Sarlanco* különben hibás olvasat is lehet *sarraco* nehéz szekér helyett.»

lehetetlen, hogy a *hintó szekér*-nek a XIV. században megvolt *ingó szekér* neve is. Ez mellékes. A fő az, hogy Róbert Károly királyunk temetésén, 1342-ben, az egykorú KÜKÜLLEI JÁNOS tanúsága szerint, meg volt nemcsak a hintó, hanem a magyar neve is. Erzsébetnek, Nagy Lajos anyjának, több hatlovas hintója (*currus mobilis cum sex equis*) volt, melyek közül egyet udvarhölgyerc, Pokori Klárára hagyott. (Erzsébet királyasszony végrendelete, 1. PRAY, *Annales regum Hungariáé* (II. r. 148. 1).

Csak a furcsaság kedvéért említem, hogy a *Nyelvőrben* (28: 86) az én Küküllei-féle *oscillarins: hintó* közlésemre KRAUSZ SÁMUEL a következő sorokat írta: «Völlers, Beiträge zur lebenden arab. Sprache in Aegypten (Zeitschr. der deutsch, morgenl. Gesellschaft 50: 613) így ír: *liantnr* Wagen = ungar. *hintó(v)*. E szerint a *hintó*, csakúgy mint a *kocsi*, elszármazott külföldre; még pedig Egyiptomba, talán a törökök útján. Többet nem tudok róla.» Ugyanazon lapon pedig GOLDZIHNER IGNÁC: «A Zeitschr. d. deutschen morgenl. Gesellschaft I—II évf. 282. lapja révén tudom a következőt: «Sanskrit. *hindola* — Schaukel, Sänfte ... mit dem Denominativum *hindolayati* = schaukeln.» Ebből származik a későbbi dialektusokban és más nyelvekben ez, az alak: *handúl* = palanquin, és *andul* (perzsa). Ebből az utóbbiból származtatja Stumme (Tunisische Märchen XX. és a Grammatik des Tunisischen Arabisch szótárában p. 159.) a francia *landau*-1 és a belőle népetimológiai úton keletkezett német *Landauer*-1. Már most én a világért sem akarom a magyar *hintá*, *hintó* szavakat a szanszkrit. *hindolá-ved* egyeztetni; de ezek a véletlennek is érdekes egyezések eszembe jutottak, midőn legutóbb a *Nyelvőr* ebbeli cikkeit olvastam.» Mire SIMONYI ZSIGMOND: «Annyi bizonyosnak látszik ez utóbbi adatokból, hogy az egyiptomi arab *hantúr* nem a magyarból.

hanem keletről került, a hindu és perzsa *handul, andul* alakokból.»

De különösen érdekes ama régi magyar, erdélyi hintókkal foglalkoznunk, amelyeket BÁRÓ APOR PÉTER a *Metamorphosis Transylvaniáében* oly részletesen ír le. A XVII. század utolsó negyedebeli erdélyi élet nagy rajzolójának e valósággal technikai pontosságú leírásával eddig, úgy tudom, nem foglalkoztunk. Holott igen sok lenne a magyarázatra szoruló homályos hely; és kalauz nélkül valóban nehezen érthető. Mi volt például az *orsós hintó*? ARANY JÁNOS is említi a *Toldi szerelmében* (III. 1.):

Kocsi-hintón, orsós, födeles szekéren

Kiki módja, rangja, tisztí szerint mégyen.

S ugyanerről a Glossariumban: «*Orsós szekér*; valahol régi könyvből ragadt rám, hogy mielőtt a rugós hintót (hazánkban) feltalálták, *orsós* szekéren jártak. Használják-e ma e nevet valami szekérre, nem tudom.» A *Nyelvőr* egynéhány évvel ezelőtt kérdést intézett olvasóihoz: mi az az *orsós szekér*, de választ mindvégig nem kapott. A következőkben megkísértem APOR PÉTER írásának egynéhány jegyzettel való megvilágítását.

Micsoda szekereken jártak magok régen az erdélyiek. Az urak lovai akármi szőrnek voltak, de ha az lövök farkai fejérek voltak, azt berzsényyel szépen veresen megfestették,¹ gyakrabban azt, mikor az istállóban voltak, felkötötték, mint most némelyek az hajjokat, zacskóban^{1 2} tartották; mikor az úr valahová

---

¹ Arab eredetű török szokás, melyet a hódoltság korában a magyarok is követtek.

² A XVIII. század harmincas éveiben keletkezett francia hajviselet, régebbi a kereken felkunkorított, hosszú copfnál. A fekete selyem zacskóba tett rövid copfot, inkább is hajfürtöt, ugyancsak fekete selyem csokor is díszítette.

ment, kivált paripán, azt kioldozták, hogy az ló farka szép fodroson álljon.

Mikor penig útra indultának feleségestől, az bőrcsületes nemességnek állapotához képest kis bőrös kocsija¹ volt; mikor közel ment, két lovon járt, mikor távulabb ment, négy lovat fogatott be. Az kocsi vagy csak bakon lógós^{1 2 3 4 5 6 7} volt, vagy csak az tengelyre csinált⁸ volt; akkor az hintó igen ritka volt, hanem az közönséges fő embereknek nagy bőrös kocsijok volt, az hátulja mindenkor lógós, némelyiknek az elei is szintén olyan volt mint az hintának az dereka, csak fedele nem volt, egyéb minden alkalmatossága az egy fedelin kívül; az mint az hol ide alább az fedeles hintát leírom, tudd meg, hogy éppen olyan volt az bőrös kocsi is.

Az hintók mind bőrös magyar hintók voltak, híre helye sem volt az német hintának. Vesselényi Pál uram ajándékozott volt Apafi Mihály öreg fejedelem-

¹ A bőrös kocsi a mai „ekhós szekér,” melynek négy oszloptól tartott födele azonban nem ponyva vagy gyékény, hanem bőr volt; és bőrből valók a föl és leereszthető ellenzők is.

³ A bak értelme itt nem a mai. Tehát nem a hintó elején levő ülés, melyen a kocsis foglal helyet. (A régi magyar hintó szekerek kocsisa mindig a nyerges lovon ült.) Ez a bak a hintó szekér aljának része volt. A hintó szekér alja a kerekek, a két tengely és az úgynevezett nyújtó fa, mely a tengelyeket összeköti. A tengelyekből nyúlt lel a két-két bak-fa, melyre a Tiintó derekát vagy korbáját szíjjal akasztották. (Ma a tengelyen a hintó acél rugója nyugszik.) A hátulsó tengely bak-fái között volt elülhátul a csatló, erős deszka, melyen az inas (csatlós) állott. A két első bak-fa közé, a csatlóra helyezett kocsis-ülés a bak nevet vette föl; valamint hogy a csatlót is hívták hátulsó baknak. A bőrös kocsi derekának vagy korbájának néha csak a hátulja lógott szíjon; eleje az első tengelyen nyugodott; de még így is csökkent a rázás.

³ Amely felfüggesztés nélkül, magán a két tengelyén nyugodott, mint ma is a paraszt szekér.

⁴ L. a 2-ik jegyzetet.

nek egy német hintót, jut eszemben, hogy Szebenben gyermekekül úgy jártunk nézni mintha csudalátni mentünk volna, elmenvén az híre, hogy az fejedelemnek német hintája vagyon. Az magyar hintó is kétféle vala, egyik kétfelé eresztős,¹ az drágább is volt, az második orsós.^{1 2} Az mely uraknak kétféle hintája volt (de az ritka volt), az kétfelé eresztősön járt az úr, az orsón az asszony. Ezek is sokfélék voltak, mert némelyiknek az feddő bőrök jobbak voltak, úgy hasonlóképen az belső borítékja³ is különbféle volt; mert némelyeknek az belső borítékja volt virágokra czifrázott szattyán bőrből, némelyeknek gordoványból, némelyeknek karmazsinból, némelyeknek jóféle posztóból; az fejedelemnek bársonyból (az fejedelem hintájának az orsói is aranyásók voltának); kül meg volt verve nagyobb részint apró szegekkel, mint az német

---

¹ *A mai landauer.*

— A hintó derekából azaz korbájából a négy sarkán és közepén, a beszálló mellett, karsú oszlopok nyúltak fel, melyek a fedelet tartották. Ez oszlopok végén volt az a rézből vagy vasból való cifra gomb, az orsó, a régi hintók ez elmaradhatatlan dísziténye, melyet a fejedelmek, mint APOR alább írja, meg is aranyoztattak. A spanyolok, a franciák és a bécsi udvar is nagy ünnepek alkalmával structollakat tűztek az orsóra. Az orsós hintó azért ellentéte a kétfelé eresztős hintónak, mert fedele állandó volt, széthúzni nem lehetett. Tehát, mai nyelven szólva, az egyik zárt, a másik nyitott hintó. A zárt hintók fedelének négy sarkán az orsó nyoma megvolt e század elejéig, gombok alakjában. TISCILLER egykorú képén, a szent korona 1790-iki Budára hozatalának menetében vagy hat ilyen gombos-orsós hintót látunk. Ez orsós oszlopok eredete igen régi lehet. Azt hiszem, az időből való, mikor fedeles kocsi még nem is volt, hanem csak négy rudat, talán kúpját, tűztek a kocsi négy sarkára, s e rudakra kötötték az árnyéktartó ponyvát. A régi hordozható-ágy mennyezetének sarkain is megvan az orsó: a rúd vagy kopja végének díszitényynyé stilizált maradványa. Ma már csak a halottas kocsik mennyezetén látni az orsóból módosult cifraságot.

³ Bélése

hintón is vagyon, közben-közben réz szeggel, belől is az hol illett. Az mint az fedelit az orsóhoz csinálták, vagy az kétfelé-eresztősnek az karfáihoz,¹ ott fen körös-környül lefüggő selyem rojt volt, azt réz szeggel verték le; az orsós hintónak pedig benn az közepin egy koronaforma lefüggő selyem rojt volt, az közepit czifrán veres és fejér szeggel megverték. Az kétfelé-eresztős hintónak az fájának az dereka felül vasban volt foglalva, az kin az hintó fedelit elé s hátra bocsátották, s kivált tavasszal, mikor szép híves idő volt, kétfelé eresztették, úgy ültek benne, mintha fedele sem lett volna; azokat a fákot is olyan borítékkal borították, mint az hintó belső részit, szegekkel meg volt verve, és ugyan olyan rojtos selyemmel prémezett mint az többi része. Az mint az hátulsó ülés volt, az hintó derekában kívül láda volt, úgy az első résziben is, de azt sem kívül, sem belől meg nem ismerted volna, csak azt tudtad volna, hogy csak az egy hintónak ülésinek első hátulsó dereka; az ülés helyiben mit tettek, majd meglátod. Azon kívül az hol felültenek az hintóbán,^{1 2} ott tágas hely volt, azt ablaknak hitték, egy ember nagy tágason elülhetett benne annak befedő, kül fekete bőrből való borítékja, azon belől volt olyan matériából töltött fedél mint az hintó belső része, az meg volt tűzve, annak az végin körös-környül rojt volt; az az ablak takarója könyöklőfán³ függött, de az is mint az hintó olyan bőrrrel bé volt csinálva, apró réz s fejér szegekkel megverve, selyem rojtos prémmel megprémezve; azon fán volt két lyuk, az lyukon felül vagy két rézgomb vagy két aczélgomb, az melyeket az ablak fája lyuka felé szegeztek, hogy az lyuk ne lássék. Az hintó

---

¹ A hintó derekának, korbájának pártázata.

² Tulajdonképen való ajtaja tehát nem volt.

³ —i alakú fa.

derekában, az hol az hintóban felültek, kétfelől volt két csap, az kiben, az mint irám, az ablak borítójának gombos két lyukát belé tették, s az tartotta, de az ablak borítója csak egyfelől nyílt ki, mert az más fele hosszú vassal az hintó derekához volt kapcsolva. Az felülő helyen két szélyes bőrön függő erős fa volt, de alól is bőr volt rajta, az is azhol az bőrt az fához szorították, szeggel meg volt verve. Ugyan az hintó derekában az ablak-tartó vas- vagy aczél-csaphoz közel volt mintegy arasznyi hosszú és mintegy másfél tenérnyi szélyes kerekforma erősen becsinált fa, az melyet is az hintóval hasonló borítékkal háborítottak, selyem rojtos prémmel megprémezvén és szeggel megvervén; ahhoz tartózkodtanak, mikor az hintóban fel akartanak ülni. Mind az két felülő helynek vagy ablaknak mind az két felében egy-egy kis kilincsen járó, magas, jó hosszú ládácska volt, az két ablakban négy olyan ládácska volt, annak az ajtaja czifrán meg volt verve apró szegekkel. Az hintónak az alsó része ugyan meg volt bérelve¹ és szegekkel verve, de egy része erős cserefába eresztett csak deszka volt, tudniillik az hol azon kívül sem volt szükség. Az ablak mellett az mely cserefában volt azon deszka foglalva, abban kétfelől, mind elől mind hátúí, két-két karika volt, úgy hogy nyolez karika, ketteje általellenben felyül, az más ketteje alól. Az hintó az mely fákon^{1 2} függött, azok czifra fából és festve voltának, czifrázott vasakkal megvasazva mind elől mind hátúí, azonban vaspléhekkal czifrán ónozva, meg volt pléhezve, az bakja penig elől hátul tágas volt. Az orsós hintón hat gomb volt, vagy rézből vagy vasból az tetejín, ketteje elől, ketteje hátul, ketteje az köze-pin; azok penig czifrák voltának; az kétfelé eresztősnek

---

¹ Bérelve.

² Ezért a bak-fák.

penig az tetején semmi sem volt, hanem ránczos volt, az mint az kává¹ voltának benne. Az hintónak az alsó részén, az hol az ember lába állott, táltartó és hordozó hely volt az hintó fenekén; az hintónak penig az fedeliről mindenfelől bőr függött; tiszta időben feltűrték, essős időben leeresztették; azon kívül elől hátul kétfelől szélyes csatlója^{1 2} volt az hintónak. Láttam igen gyermekkoromban üveges hintót is, de amaz apró üvegből ónban foglalva ajtaja volt, mint az másféle apró kerék üvegben ónban foglalt ablak szokott lenni.

Ezt az magyar hintót azért írom le, hogy mégis feledékenységbe ne menjen az magyar hintó micso-dás volt, mert az olyan erős munka volt, hogy némelyeknek az gyermeke is megérte véle, nem úgy mint most, hogy az mint veszed az mostani hintót, annyit romlik, hogy gyakrabban többet költesz rája mint az mint vetted, s mégis öt-hat esztendeig élig éred meg véle. Lássuk azért, kedves olvasóm, az régi magyar hintón mint jártanak az régi magyarok.

Legelsőbben egy hintó eleibe akkor is rendszerint hat lovat fogtanak, mert némelykor nyocz lovat is fogtanak; de híre helye sem volt hogy bakról hajtsák az lovakot, hanem az kocsis, még az fejedelemnél is, megnyergelte az nyerges lovat s nyeregből hajtotta az négy lovat. Az kocsis rendszerént szakállós volt, az hámok szélyes bőrből, nagy csattosok voltak, nem olyanformán mint most; az hámokban rendszerént kötél volt, az kít hámszártnak hittak, úgy az tartója is az hámnak kötél volt; az fékek azok is szélyesek voltak, az szemek alól az lónak nagy szívforma bőr, az ki majd az orráig ért. Az ló-bokrétának híre helye sem vala, hanem az lovaknak az üstöküket szíjjeival vagy

---

¹ Tartó pántok.

² L. a 307. lap 2-ik jegyzetét.

szironynyal¹ felkötötték; az két középső és első lovak közt egy vastag pálcza volt, rövid lánczon, peczekkel, azt közpálczának hitták, az féken osztán karika volt, úgy peczkelték osztán fel az közpálczát az két-két lóra. Az nagy uraknak pompára veres zöld szironynyal varrott bagaria hámjok volt, azon nagy fejér ónnal megónazott csattok; az kocsis és felejtár¹ ² ostorának mind az nyelinek az végén, mind az ostornak harmadányira az nyéltől fogva rojt volt; köntösök az kitől mint kitölt olyant viseltének, hanem az süvegek préme rendszerént róka fark volt. Kivált az közepessé az fő embereknek mikor útra mentenek télben, az lovak pokróczát, kenderből vagy szíjból álló lekötő szíjával az ló hátára kötötték, s úgy fogták be az lovakot s úgy mentenek. Már azért mikor útra akart menni valaki, lássuk mint készült útra.

Legelsőben is kezdjük el azon főrendeken, az kik társzekeret³ nem hordoztak. Minekelőtte tehát megindultak, az hintót így rakták meg; az tálakat tették az hintó fenekén az táltartó helyre (vedd eszedben itt, mint iráni le oda fel az magyar hintót), az párnazásából⁴ hátul ülést csináltak, azt, az mint oda fel leírák hogy nagy karikák voltak az hátulján is az hintónak, az ülésben letévén az párnazásot, az ülésnek az eleit kötéllal békötözték, hogy az párnazás elé ne csuszson, az párnazásokra szőnyeget terítettek, az kinek egy része kül állott az hintónak hátulján; az hátok megé az maga szép portai⁵ tarka czifra vánkosát tették, az mely erősön meg volt töltve; az párnazás

---

¹ Vékony, festett, szalagokra hasgatott irha-bőr.

² Fullajtár.

³ Málhás szekér.

⁴ Az a nagy bőr iszák, melyben az ágyneműt vitték az útra.

⁵ Török.

mellé hátul még valami apróságokat raktanak; elől. ha leánya volt az fő embernek, az ült, s annak az párnazsákját tették, arra is szőnyeget, az kinek egy része az hintó elein kifüggött, úgy szintén portai vánkost is tettek, azt is elől az karikához kötéllel úgy megköt-
 vén mint hátul. És mivel abban az időben szokás vala hogy útra egy fazék káposztát főzzenek s valami sültet vittenek, s kivált nyárban mihelyen jó fűvet találtak, ettenek: az első ülésben való párnazsák alatt rendszerént az frajok¹ pokróczok volt, azon hátul az fazék káposzta. Sültet, fejér czípót hordoztak, palaczkban vagy pinczetokban bort, mert hogy mindenütt jó bort nem kaphattanak, bort és fejér czípót mindenkor hordoztanak magokkal. Az magyar hintónak az hátszó bakjára nagy öreg, fekete bőrrel borított, ónos szegekkel czifrán megvert ládát tettek, abban, kivált ha pompás vendégségre vagy lakodalomban mentenek, úr, asszony köntöseit, szoknyáját s egyéb portékáit mind bérakták, mégis az bőrládán felyül sok egyetmás elférhetett. Elöl volt az fejérruhás láda az bakon, de az két bakot gyakorta úgy megrakták, hogy az hintóból sem hátra sem elől az kocsist nem látták. Az hátszó ülésben az úr s az asszony ültének; ha olyan három-négy esztendő gyermekek volt, azt közbenvették, ha pedig nagyobb volt, kivált leány, az az öreg asszonymal az első ülésben ült; némelykor hárman is ültek elől. Az frajok az ablakokban ültének, néha négy személy is szorult az két ablakban. Az csatlón hátul az úr felől állott az csatlós, más felől, az asszony felől az inas, annak az nyakában volt az úr mosdó aranyas csészéje, az orczatorülővel, fésűvel együtt bőrtokban lóding-módra^{1 2} azok az orsós hintónak fél kézzel az

---

¹ Házi kisasszonyok.

² Átalvetőképen, ahogy a puskaporos szarut viselték.

orsóját tartották, az kétfelé eresztősnek az karfáját, az melylyekkel nem az hintó felé, hanem az lövök felé állottak arczzal; az hol dőlő volt, leszállottak s az hintót tartották. Ha az egynél több inas volt, kettő vagy három, azok az bakon kerestenek magoknak helyt. Az hintó derekában, az ló felől való lábában hordozták az pohárszék egyetmást, úgy mint abroszt, asztalkeszkenyőt, sőtartót s affélét; az hátúlsó hasonló lábában volt az asszonynak olyan aprólékos portékája s egyetmása, az melyre ottan ottan szüksége volt, hogy mindenkor az lábában ne nyúljon. Az ablakban lévő egyik ládácska volt az csatlósé, abban az hintóhoz való pántokot, sing¹ szegeket s affélét hordozott; az másik volt az kocsisoké, abban hordozták az patkóló-zacskót, lóvakarót s törülő szűrt^{1 2} s affélét. Az másik ablakban az két lábában volt az öreg asszony és az frajok egyetmása: azon kívül mindenik frajnál egy-egy kosár volt, kiben különb különbféle apróság, varró-selyem s afféle, az másik kosárban vajas pogácsa, kalács, töltött tyukfi s afféle, mert azok nélkül nem jártak, sőt az hintóbán ösztövérés szalonnának, fokhagymának, s rendszerént főtt sódarnak is meg kellett lenni. Reggel osztán mikor megindultanak, mindenkor felestökömöztek az hintóbán, az frajoknak is adtak az egyszer való felestökömből; az reggeliből ha valami megmaradott, azt a kocsisnak és felejtúrnak küldötték. Az lovas szolgálák az hintó előtt járták, az lovász hátul az vezeték-paripát vezette.

Az mely fő ember penig hintóval és egy társzekérral járt vagy kocsisal, már annak az hintájában táltartó ritka volt, úgy az hintó derekában elől hátul apró láda; hanem az mely egyetmást és tálat az egyes hintón járó

---

¹ A kerék sínjébe való szeg.

² Durva posztó.

az leírt helyekben rakatott, azokat itt az társzekérre vagy konyhakocsira rakták; az bakot sem rakták itt olyan bővön meg, hanem az bakon csak az leírt ládák voltak, ben pedig a hintóban az ülésben az párnazsákok; az frajok mégis ha az első ülésben el nem fértenek, mindenkor az ablakokban ültének. Kétfelé eresztős hintája az köz és alábbvaló fő rend embernek ritka volt, mert azt tartották, hogy az olyan hintó csak az urakat és nagy fő rend embereket illeti; sőt ha az apróbb rend fő embereknek csak kétfelé eresztős hintája lett volna, megnevezték volna véle, mint az kit nem illetne. Az felejtár mellett való ló rendszerént ménló volt, gyakrabban az kése-fás is; akkor volt az fő rendeknek multságok, mikor azok nyerítettek s visítottak, sőt némelykor mikor városban bémentenek, valami ismeretlen oláh jobbágyoknak parancsolatjuk volt, hogy az hintó mellett kancán hol elémjenek, hol hátra maradjanak, hogy az kancára az ménlovak nyerítsenek, visítsanak. Az mely úrnak, fő rendnek két hintája volt, az kétfelé eresztős az úré volt, az orsós az asszonyé; mikor együtt mentenek valahová, az kétfelé-eresztősben az úr ment s az asszony s az gyermekei, az orsósban az öreg asszony a frajokkal. Ezen hintóknak, az mint mind az hintó fedele drágább bőrből, mind az bérlése az hintóknak drágább volt mint az közönséges hintóknak, úgy az szőnyegek is drágábbak voltak, az portai vánkások is ezüst, arany és drága selyemmel kötött volt. Noha az ilyennel legalább csak járt egy konyhakocsi és egy társzekér (mert, az mint feljebb íram, az nagyja az embereknek, mikor egyik jószágából ment az másikban, az társzekereket jó idein elküldötte): mégis az hintó-ülésben az párnazsákok voltak, s az bakon az ládák; az bakokat pedig kiki tisztességes medvebőrökkel takartatta bé. Az mint feljebb is íram hogy ez az ország olyan emberséges ország vala, hogy ezen egy pénz

nélkül által mehetél volna, az urak és fő emberek mindazonáltal magokkal pinczetokokban s nagy ón palackokban bort hordoztanak, mivel mindenütt az falukon jó bort nem kaptanak; úgy fejr cipó s gyakran köz cipót is. Mikor pedig valamely úr lakodalomban vági' keresztelőben ment, vagy főtisztnek instelláltak, vági' akármilyen pompára ment, akkor az szekeres lovakra az fent leírt szironyos hámosokat rakták, drága szőnyeget és drága portai vánkásokat az hintóban, az hintó után aranyas szerszámban öltözött paripát, az kin aranyas hegyes törön kívül aranyas buzogány is volt; ott az nyeregben kápa volt; az hintó előtt pedig hol hat, hol nyolc, ezüst aranyas szerszámban s némelykor köves, gyöngyös szerszámban öltözött úri lovakot vezettek török boncsokoson;¹ ott kengyel s minden ezüst volt. Az lovak, az mint oda fel íram, tollasok voltak s bokrétások, az lovakon kin oroslánbőr, kin tigrisbőr, kin párdubőr, kin vizilóbőr (deákul hippopotamusnak hívják és az Nílus vízben termik), azon kívül kin drága marhahajtó,¹ ² kin drága portai czafrangok,³ sőt némelyik czafrangok jóféle gyöngyösök is voltak. Ezek előtt az vezetékek előtt az fő lovászmester járt tollas forgóson, az lovakot étékfogók vezették, rendszerént azok is forgósok voltak, az lovakon hátul járt az vice-lovászmester, az is forgóson, az után az hintó előtt épen két étékfogó, forgóson tollason; rendszerént az vezetékek előtt mentenek az étékfogók rendre kettő-kettő, de azoknak is nagyobb része forgós tollas volt, azok előtt az főember szolgál, mind inkább forgóson, azok előtt az török síposok, trombitások, úgy trombitáltak az mint oda fel leíram; ezek előtt ment az fő-asztalnok, minden-

---

¹ Lószörből való forgó.

² Lószerszám.

³ Lótakaró, csábrág.

kor nagy sastollason, előtte meg két étekfogó; az főasztalnoknak az kezeiben rendszerint vasbuzogány. Ezekben az urakban sem vala gróf, ritka az báró; nosza az mennyin vagyunk grófok és bárók, hiányunktól telnék ki az az pompa?»

Eddig APOR.

Óriás különbség van a mai díszes hintók és az ökrös szekerek között, melyeken a merovingi királyok jártak. «Nem is tudni,» mondja SAUVAL a XVII. századbeli művelődéstörténeti író, «miféle alkalmatosság volt az a négy ökrös és egy közönséges falusi bérestől hajtott *carpentum*, melyen a merovingi királyok utolsói minden esztendőben egyszer jártak, mikor a nép előtt mutatkoztak az ajándékok átvétele végett; mert se azt nem mondhatjuk, hogy talyiga volt, se azt, hogy kordély.» A hintók használata Franciaországban csak a XVI. században kezdődik, addig a férfiak csupán lovon jártak, a nők pedig hordó-ágyban, öszvéren vagy kólyán. 1389-ben bajor Izabella fődött, aranyos és hímes hordó-ágyban vonult be Párisba, kíséző hölgyei szintén vagy hordó-ágyakban, vagy paripákon. A hölgyek a tornákra vagy két csatlóستól vezetett paripán mentek, vagy ugyancsak lovon ülve, de a lovásza háta mögött.

VI. Károly idejében különben általános szokás volt így kettesével ülni egy lovat. A XIV. századbeli krónikák szerint VI. Károly, mikor meg akarta nézni a királyné bevonulása alkalmával készített díszítéseket, egyik kedves udvari embere, Savoisy mögé ült a lóra, hogy a nép ne ismerje föl; és a sokaság jól megöklözte mikor a ló behatolt a sokaság közé. A papok, a tisztviselők, szóval a békés foglalkozású emberek, mindig öszvéren jártak; a követek ugyancsak öszvéren vonultak be Párisba, és öszvéren jártak a törvényházba a bírák, nem annyira kényelem okáért, mint hogy ne sározzák be magokat Párisnak akkor még kövezetlen uccáin. Nyeregbe

mindig kőzsámolyról szálltak, s ilyen kőzsámoly, a milyeneket Pompéjben is látni, volt minden kapu előtt.

Még a hintók föltalálása után is soká tartott a lovon és öszvéren járás divatja. IV. Henrik többnyire lovon járt a városban. A tisztviselők ünnepek alkalmával mindig öszvéreken ülve jelentek meg, s mikor a XVII. század végén rendelet tiltotta el e szokást, a tisztviselő urak erősen megbotránkoztak. Még a nők sem fogadták el egykönnyen a hintót; nem akartak lemondani a pompásan díszített lovakon való járásról. Mikor XIV. Lajos bevonult Párisba, a díszmenetben lehetett látni a királyné fehér, arany és ezüstszerszámú paripáit. «Az öreg Pilouné asszonytól hallám,» írja SAUVAL, «hogy Párisban 1593 előtt még nem voltak hintók. Az első, a ki Párisban dicsekedett egy Favereau nevű gazdag patikárius leánya volt, a kit ez az öreg asszonyság igen jól ismert. Pilouné nem tudta megmondani, milyen volt ez a hintó. Csak arra emlékezett, hogy kötelekre vagy szíjakra volt felfüggesztve, hogy vashágcsón kellett bele szállni, s hogy nem igen hasonlított a mai hintókhoz. Mikor ez a szekér az uccán mutatkozott, a gyerekek üvöltözve szaladtak utána, olyan szokatlan volt. Mikor az úrnő a városba kocsizott rajta, két ló vont; ha pedig falura rándult, négy.» A hintók divatja gyorsan terjedt; följegyzések bizonyítják, hogy IV. Henrik korában, már 325 volt Párisban; LAROUSSE szerint a hintók Olaszországból kerültek Franciaországba.

Komoly összehasonlító tanulmányokat nem tettem e kérdés körül; de mégis megjegyzem, hogy az én tudtommal a hintó legrégebb felbukkanása ez az 1342-iki magyarországi.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Ab-Hortis Keresztély késmárki orvos	76
ÁBRÁNYI KORNÉL, id., a tárogatóról	297
Acqua d' Ungharia	69
ALFÖLDI FLATT KÁROLY a paprikáról	151
ANDERSON a kocsiról	28
András korabeli imádságok	57
APOR PÉTER a hintókról	308
Aqua reginae Hungariae	71
Aradi vas tuskó	179
Arany dió	111
Arany fog	140
Arany termő szőlő	131
Arany venyige	131
ARÁNYI LAJOS, <i>Rudnó és lelkésze</i>	199
Árpád, árpádka (dolmány)	56
Atilla	56
Avila Y ZUNIGA a kocsiról	27
Balsamun Carpalhicitm	76
Balzsamozás	230
BARTOLINUS a kocsiról	30
Bantué de Hongrie	76
BECKMANN a kocsiról	31
Bécsi borkorcsolyázók	99
BÉL MÁTYÁS az aranytermő szőlőről	133
— Toldi Miklós fegyvereiről	219
IV. Béla oklevele (koholmány)	16
BERGIER a kocsiról	34
Berzeviczy Flórián, az egri kispap	253
Bethlen Gábor és a lőcsei hóhér	186
BIZZOZERI S. Gül baba sírjáról	129

Bombarda	290
Bordeauxi kripta	230
Bordó-síp.....	285
BORNEMISZA PÉTER a hintóról	33
Bosnyák Zsófia teteme	233
Brácsa	285
Brémai ólompincék	230
BRODERICS ISTVÁN a kocsiról	32
BROWN E. Gül baba sírjáról	128
BRUYÉRIN-CHAMPIER a paprikáról.....	145
Buda (felöltő)	56
Budai török fürdők	117
Budai vas tuskó	175
<i>Budapesti Szemle</i> a Somogyi Antal-féle énekekről	20
BUFON a szónyi ikrekről	112
BURGERSTEIN A. a vas tuskóról	157
BURNET a szónyi ikrekről	112
CAMERARIUS J. a paprikáról	144
Cetto Benedek és a gellei imádságos könyv	2
Charles-léggümbük Magyarországon	274
Chasles francia akadémikus és Vrain-Lucas	1
Cherven Tamás és a turóci fakönyv	16
Cimbalom	285
Cleopatra koholt levelei	1
CLUSIUS a paprikáról	145
CORNIDES DANIEL a kocsi eredetéről	25
Correggio-kép mint mentebélés	98
Csákány (hangszer)	285
CSAPLOVICS az olajos tótokról	76
CSAPÓ JÓZSEF a paprikáról	149
Császárfürdő	117
Csicsvai krónika	36
Csimpolya	285
Csipkés tótok	75
Csodaszülöttek	108
Csodatévó püspök	185
CSOKONAI a könyváros tótokról	76
Csokonai-bekecs	56
Csúzi Cseh János dr. és a szónyi ikrek	110
Currus Kocly	29
Currus mobilis aut oscillarius	304

CUSPINIANUS a kocsiról	30, 32
Cyryll írású oklevelek (koholmányok).....	14
Czobor József gróf	96
DAINERO a kocsiról	33, 302
Dal Cin, a testgyenesítő asszony	186
DANKÓ JÓZSEF, Velus Hymnarium Hungariae	23
Deák-köppönyeg cs szűr	56
Debreczeni professor Hatvani István életéből töredékek	37
Dervisklastromok Budán	129
Domin Ferenc léggömbje	275
Drótos tótok	75
DUGONICS ANDRÁS Toldi Miklós fegyvereiről	221
Eau de la reine de Hongrie	71
EGRESSY GÁBOR a tárogatóról	295
Egri kispap	241
ELLRICH A. a paprikáról	150
Erzsébet hintái	307
Esterházy családról szóló kézirat (koholmány)	13
Fasszieher	99
FÁY ISTVÁN gr. a tárogatóról	295
FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ a rohonczi codexről.....	20
Ferenc király és Czobor gróf	101
Francia királyok gyógyító ereje	188
FUMAGALLI G. az atilláról	64
GALEOTTO M. az aranytermő szőlőről	102
Gárdos János dr. mágnesező orvos.....	216
Garnerin léghajos a budai várban	282
Gassner János csodatételei	190
Gellei imádságos könyv	2
GERLACH Toldi Miklós fegyvereiről	218
GÉVAY ANTAL Ali basa sírjáról.....	127
Gólitz Ilona és Judit.....	108
Gordon	285
Grünebergi kézirat.....	1
Gül baba sírja	110
Gyarmati léggömbje	276
Gyolcsos tótok	75
Gyúri káptalan 1347-iki nyomtatványa (koholmány)	16

Győri vas tuskó	178
Gyül baba	128
Hadi oboj	291
HÁJOS ISTVÁN és a gellei imádságos könyv	2
HAJÓS LAJOS az egri kispapról	233
HAMMER-PURGSTAU, Gül babáról	127
Ilam's kan Türk'n g'sehn?	100
HANÁK MIHÁLY az egri kispapról	241
Hangszernevek	284
HANKA VENCEL Ó cseh nyelvemlékei	1
HAPPEL E. W. az aranytermő szőlőről	133
Hasissal élés	93
Hátszegi Pál	20
Hatvani István	35
Hautbois	290
Hegedű	287
Heidelbergi nagy hordó	220
HEINBUCHER-BIKKESY a magyar ruhaviseletről	63
Ileister generális és a tárogató	294
HELD MÁTÉ az aranytermő szőlőről	136
HELTAI GÁSPÁR a kocsiról	28
IV. HENRIK a kocsiról	27
HERBERSTEIN a kocsiról	32, 303
Hintó, hintó-szekér	33, 300
IIOFFMANNSEGG a paprikáról	149
Hohenlohe Sándor hg. csodatételei	192
Homoeopathia	187
<i>Hongroyage</i> , borkészítés	70
HORTLEDER a kocsiról	28
HORVÁTH GÉZA az arany szőlőről	142
Hungaria in Megas distinda (koholmány)	11
Hungary waler	71
HUNKÁR ANTAL Kisfaludy Károly üvegevéséről	105
Hunyady-szűr	56
Huszárműszók a francia nyelvben	66
Hymnus d. S. Ladislao vermoulus	23
Hysteria major egy híres esete	254
Ideges járványok	210
ILOSVAI Toldi Miklós fegyvereiről	218
ISTHÁNNFFI MIKLÓS Kórógyi Péterről	103

JANKOVICH MIKLÓS és a koholt nyelvemlékek	14
— az aranytermő szőlőről	142
JERNEI JÁNOS és a koholt nyelvemlékek	7, 8, 14, 16
JOHNSON a kocsirol	34
Julpapa	129
JÜLG BERNÁT a rohonci codexről	19
Kajtan tatár khan levelei (koholmányok)	14
Karacsay-codex	24
V. Károly és a kocsi	17
Kaszás tótok	75
KAZINCZY SÁMUEL Hatvani Istvánról	36
Kazinczy (felöltő)	56
KECHETY MÁRTON a kocsirol.....	30
Kel baba	127
KELECSÉNYI JÓZSEF Litterati Nemes Sámuel régiségeiről	6
Képes codex (koholmány).....	13
Keresztéi}' Ágost szász herceg és a szónyi ikrek	113
Kétféjű csalogány	108
Kecskeméti-féle imádságos könyv	5
Kínai írás (koholmány).....	13, 15
Kintorna	287
KIRÁLY PÁL és a Karacsay-codex	24
Királyfürdő.....	117
Kisfaludy Károly üvegevése.....	105
Kocs falva	25, 34
Kocsi	24, 300
KOHL J. G. Gül baba sírjáról.....	122
Koholt nyelvemlékek	1
Kolovrad léggömbje	277
Kórógyi Péter	103
Kossuth-kalap.....	56
Kova Áron könyve	20
KÖNIG HENRIK a vízaknai honvédtetemekről	237
Königinhofi kézirat	1
Könyváros tótok	76
KÖRÖSI SÁNDOR az atilláról	57
KROPF LAJOS a kocsi-kérdésről	300
KÚNOSS IGNÁC Gül baba sírjáról	127
Kuruzslók	185
KÜKÜLLEI J. a hintóról	304
Különös emberek	79

Lateau Loiza	195
Léghajózás kezdete Magyarországon	273
Lehmann léghajója	279
Libussza jóslata	1
LINDE JÓZSEF Wisehradi éneke	1
LISZTHY JÁNOS a kocsiról	28
LITTERATI NEMES SÁMUEL koholt nyelvemlékei	2, 5
LITTRÉ a kocsiról	34
Locarnoi ikrek	108
LÓSKAY BEKÉNY az I. András korabeli imádságról	10
Lócei fehér asszony	204
LUDEWIG J. P. a kocsiról	26
LUDOLF a kocsiról	27
LUKÁCS LŐRINC (Szily Kálmán)	63
Madva Ferenc, a rudnai pap	198
MÁGÓCSY-DIETZ S. az arany szőlőről	142
Magyar Faust	35
Magyarka (dolmány)	56
Magyar képes krónika 1301-ből (koholmány)	11
Magyar királyné vize	68
Magyar kocsí 1568-iki képe	305
Magyar mohammedánus szent	91
Magyarországi múmiák	229
Magyar parasztszekér	303
Magyar szent korona becsértéke	97
Mária Magdolna koholt levelei	1
Mária Terézia udvari jelmezbálja	99
MÁRKI JÓZSEF a Somogyi Antal-féle énekekről	22
MÁTRAY GÁBOR Litterati Nemes Sámuel koholmányairól	7
MENAGE a kocsiról	34
Menteli Dávid	79
Mesmer	207
Montgolfier-léggömbök Magyarországon	274
MORRIS M. az aranytermő szőlőről	138
MOSER a kocsiról	27
MUNKÁCSI BERNÁT a „hegedű” szóról	286
Nagy Károly oklevele (koholmány)	16
Nagyétkű emberek	103
Nagy hordók	225
NAGY IVÁN Litterati Nemes Sámuelről	71

Nagyszombati öreg hordó	227
NÉMETHY LAJOS Giil babáról	128
Nemzeti Múzeumban levő tárogatók	293
Népi nemes Német család armálisa (koholmány)	14
Oboj.....	287, 290
Olajos tótok	75
Orsós szekér	308
Osztrák hadsereg és az atilla	65
Ős magyar írás (koholmány)	14
PAJOR ISTVÁN Kisfaludy Károly üvegevéséről	105
Palermói katakombák	231
Pannonhalmi múmiák	231
Paprika története	144
PARIS DU PLESSIS a szőnyi ikrekről	112
Pascal koholt levelei	1
Párizsi magyar Diógenes	79
Pécsi Vitéz Mihály	20
Pestü nagy hordó	227
Pesti vas tuskó	173
Petőfi-gallér	56
PODHRACZKY JÓZSEF Gül babáról	128
<i>Point de Hongrie</i> csipke és padlat	69, 70
Porosz hadsereg és az atilla	64
Pozsonyi vas tuskó	178
Prevorsti jósasszony	241
Pythagoras koholt levelei	1
RADVÁNSZKY BÉLA BÁRÓ az atilláról	62
Rafaél koholt levelei	1
Rákóczy-dolmány	56
Rákos (mente)	56
Raksányi család és a turóci fakönyv	16
Ramocsay Endre története	176
RANSANO P. az aranytermő szőlőről	132
Régi magyar levéltöredékek (koholmányok)	14
REINER BERTALAN, <i>Magyar kultúr-képek</i>	91, 196, 215
RÉVAI MIKLÓS a gellei imádságos könyvről	4
RIEDL FRIGYES a kocsiról	31
Róbert Károly temetésén a hintó	306
Rohonci codex	18, 21

Rózsák atyja	126
ROUBO a hintóról	27
Rudasfürdő	117
Rudnai pap	197
SAUVAL a hintóról	320
SCHAMS F. Toldi Miklós fegyvereiről	222
SCHEMEL a kocsiról	33
SCHUCHARDT HÚGÓ az atilláról	66
Schunda-féle tárogató	297
Selmecbányái codex a XVI. századból (koholmány)	12
Serédy Zsófia teteme	234
Simándi nyomorékok köztársasága	95
Simon Benedek oklevele (koholmány)	14
SOITERUS a kocsiról	32
SOMOGYI ANTAL-féle énekelt	20
— kritikája	22
<i>Speculum celebrorum Hungarorum (koholmány)</i>	13
Splényi Béla báró	91
Stáhly dr. és a rudnai pap	199
Stock im Eisen	156
Sylva-Taroucca marchese és Czobor gróf	98
Szabiik István léggömbje	274, 276
SZABÓ KAROLY a gellei imádságos könyvről	4
— az I. András korabeli imádságokról	10
— a rohonci codexről	19
— a túróói fakönyvről	17
SZAMOTA ISTVÁN, Régi utazások Magyarországon	129
Szapáry Ferenc gróf	211
SZARVAS GÁBOR a tárogató szóról	288
Szavojai Fügén és az atilla	66
Széchenyi István gr. és a csákány	2S5
Székely Lajos	20
Székesfejérvári vas tuskó	180
Szent István jobbja	233
Szent Januárius vére	194
Sziámi ikrek	108
SZINNYEI JÓZSEF id.	63
SZOMBATHY IGNÁC az I. András korabeli imádságokról	10
Szőnyi ikrek	108
— képe	111
Szuk-Scripsky-féle tárogató	297

Talpas	68
Tárogató	283
Tatai öreg hordó	227
Térképek a XV. századból (kholmány)	11
TESSEDIK FERENC Mentetről.....	80
THALY KÁLMÁN a tárogatóról	291
Theatrum heroum Hnngarorum (kholmány)	13
THUANUS a kocsról.....	27
Toldi Miklós fegyverei	218
TOLDY FERENC és a koholt nyelvmélekek	9, 10, 16
TORKOS J. J. a paprikáról	152
— a szónyi ikrekről	113
TÓTH BELA, <i>Mendemondák</i>	35, 50
Tótok vándor kereskedése	75
Török fürdők Budán	117
Török zarándokok Budán	120
Túrói fakönyv	16
Tyull baba	128
Ungarischer gutschwagen	28
Úvegezők	103
VÁMBÉRY ÁRMIN Gül babáról.....	126
Vas tüskök	156
VERANCSICS FAUSTUS a szálló ernyőről	281
VESZELSZKY a paprikáról	150
Vízaknai honvédtetek	239
VOLF GYÖRGY a Karacsay-codextről	24
Vrain-I.ucas koholt kéziratái	1
Waidhofeni vas tuskó	189
Wagner építő mester és Gül baba sirja	118
WERNHER G. Gül babáról	128
WESZPRÉMI ISTVÁN az aranytermő szőlőről	135
Zay Ferenc gróf teteme	234
ZANAROLLA G. P. Gül babáról	129
Zrinyi-dolmány	57